

Azərbaycan innovasiyalar, müasir idarəetmə, liberal iqtisadiyyat yolu ilə inkişaf etməlidir. Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində aparılan işlər bunu göstərir ki, bu gün iqtisadi sahədə Azərbaycan dünya miqyasında uğurla inkişaf edən ölkələr sırasındadır. Bununla paralel olaraq, biz sosial sahəyə də çox böyük diqqət göstəririk. Bu il reallaşan layihələr - milyardlarla dollar həcmində ölçülən bu layihələr, bu təşəbbüslər bizim niyyətimizi, bizim siyasətimizi göstərir. Göstərir ki, siyasətimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır. Bizim iqtisadi gücümüz sosial sahəyə bilavasitə təsir etməlidir və edir. Biz bundan sonra da bu yolla gedəcəyik.

İLHAM ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

ISSN 2309-1347

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası

DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİ: NƏZƏRİYYƏ VƏ TƏCRÜBƏ

**2019
3 (67)**

**DÖVLƏT İDARƏÇİLİK AKADEMİYASI
BAKİ – 2019**

*Demokratik cəmiyyətdə dövlət idarəçiliyinin, yerli özünüidarəetmənin
nəzəriyyəsi və təcrübəsi üzrə tədqiqatlar*

REDAKSIYA ŞURASI: *Ramiz Mehdiyev (sədr)*

*Əli Həsənov, Novruz Məmmədov, Zeynal Nağdəliyev,
Əli Əhmədov, Akif Əlizadə, Urxan Ələkbərov*

REDAKSIYA HEYƏTİ: *Urxan Ələkbərov
(redaktor)*

*Əlikram Abdullayev
(redaktor müavini)*

*Elman Nəsirov
(məsul katib)*

*Əli Nuriyev, Mehdi Abdullayev, Etibar Nəcəfov, Elçin Əhmədov,
Xatirə Hüseynova, Ziyafət Həbibova, Gülnarə Qurbanova, Sevil Məmmədova,
Rəcəb Rəhimli, Fəxrəddin Nağıyev, Firdovsiyyə Əhmədova*

Elmi-nəzəri jurnal 2003-cü ildən nəşr olunur. İldə dörd dəfə çıxır.

*Jurnal AAK-ın rəsmi qeydiyyatdan keçirilmiş və elmi nəşrlər siyahısına
daxil edilmişdir.*

Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə.

Elmi-nəzəri jurnal. 2019, №3(67).

Bakı, Dövlət İdarəçilik Akademiyasının (DİA) nəşri, 2019, 240s.

ISSN 2309-1347

**The Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan**

**PUBLIC ADMINISTRATION:
THEORY AND PRACTICE**

**2019
3 (67)**

ACADEMY OF PUBLIC ADMINISTRATION

BAKU – 2019

*Research Dedicated to the Theory and Practice of Public Administration and
Application of Decentralized Governance in Democratic Society*

EDITORIAL COUNCIL: ***Ramiz Mehdiyev** (chairman)*

***Ali Hasanov, Novruz Mammadov, Zeynal Naghdaliyev,
Ali Ahmadov, Akif Alizadeh, Urkhan Alakbarov***

EDITORIAL BOARD: ***Urkhan Alakbarov**
(editor-in-chief)*

***Alikram Abdullayev**
(deputy editor)*

***Elman Nasirov**
(executive secretary)*

***Ali Nuriyev, Mehdi Abdullayev, Etibar Najafov, Elchin Ahmadov,
Khatira Huseynova, Ziyafet Habibova, Gulnara Gurbanova, Sevil Mammadova,
Rajab Rahimli, Fakhraddin Naghiyev, Firdovsiyya Ahmadova***

*Journal of Public Administration: theory and practice is published since 2003.
Quarterly.*

*The journal is officially registered at the Supreme Attestation Commission (SAC)
and is included in the register of national scientific publications.*

*Public Administration: theory and practice
Scientific and theoretical journal. 2019, №3(67)
Baku, Publication of Academy of Public Administration (APA), 2019, 240p.*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN FƏALİYYƏTİNİN QISA XRONİKASI

İyul – avqust – sentyabr 2019-cu il

İyul

1 iyul

- Ölkəsinin milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti Donald Trampı təbrik etmişdir.
- Ölkəsinin milli bayramı – Böyük Vətən müharibəsində Belarusun alman faşist işğalçılarından azad edilməsi ilə əlamətdar olan Müstəqillik Günü münasibətilə Belarus Respublikasının Prezidenti Aleksandr Lukaşenkonu təbrik etmişdir.

2 iyul

- Belarus Respublikasının Prezidenti Aleksandr Lukaşenkoya telefonla zəng edərək, onu ikinci Avropa Oyunlarının yüksək səviyyədə təşkili və Belarus idmançılarının bu yarışlarda qazandığı uğurlar münasibətilə təbrik etmişdir.

3 iyul

- «Baker Hughes, a GE company» şirkətinin sədri, prezidenti və Baş icraçı direktoru Lorenzo Simonellini qəbul etmişdir.

5 iyul

- Pirallahı rayonunda 306 məcburi köçkün ailəsi üçün salınan yeni yaşayış kompleksinin açılış mərasimində iştirak etmişdir.
- Sonra məcburi köçkünlərlə görüşmüşdür.

6 iyul

- İtaliyanın Veneto regionunun prezidenti Luka Zayani və İtaliya nümayəndə heyətinin üzvlərini qəbul etmişdir.

7 iyul

- Xan Sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzinin UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilməsi münasibətilə Azərbaycan xalqını təbrik etmişdir.

8 iyul

- İtaliyanın Turizm, Meşəçilik, Qida və Kənd Təsərrüfatı naziri Gian Marko Centinaionun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- Azərbaycan Respublikasının diplomatik xidmət orqanlarının 100 illik yubileyinə həsr olunmuş VI müşavirənin iştirakçıları təbrik etmişdir.
- Ölkəsinin milli bayramı münasibətilə Monqolustanın Prezidenti Xaltmaa Battulqanı təbrik etmişdir.

9 iyul

- Avropa İttifaqı Şurasının Prezidenti Donald Tusk ilə təkbətək görüşü olmuşdur.
- Təkbətək görüş başa çatdıqdan sonra Avropa İttifaqı Şurasının Prezidenti Donald Tusk ilə işçi nahar çarçivəsində geniş tərkibdə görüşü olmuşdur.

- Sonra Avropa İttifaqı Şurasının Prezidenti Donald Tusk ilə birlikdə mətbuata bəyanatla çıxış etmişdir.

10 iyul

- Fransa Sahibkarlar Təşkilatına – MEDEF-ə üzv olan şirkətlərin nümayəndələrini qəbul etmişdir.
- NATO Müttəfiq Qüvvələrinin Avropadakı Ali Komandanı ilə Rusiya Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi – Rusiya Müdafiə nazirinin birinci müavini arasında keçirilən görüşdə iştirak etmək üçün Bakıya gələn NATO Müttəfiq Qüvvələrinin Avropadakı Ali Komandanı Tod Voltersin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- Rusiya Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi – Rusiya Müdafiə nazirinin birinci müavini ilə NATO Müttəfiq Qüvvələrinin Avropadakı Ali Komandanı arasında keçirilən görüşdə iştirak etmək üçün Bakıda səfərdə olan Rusiya Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi və Rusiya Müdafiə nazirinin birinci müavini Valeri Gerasimovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- «İslam sivilizasiyası Qafqazda» II Beynəlxalq Simpoziumunun iştirakçıları təbrik etmişdir.
- Monteneqronun milli bayramı münasibəti ilə Prezident Milo Cukanoviçi təbrik etmişdir.

11 iyul

- Fransa Respublikasının milli bayramı münasibətilə Prezident Emmanuel Makronu təbrik etmişdir.

18 iyul

- Avropa İttifaqı Şurasının Prezidenti vəzifəsinə seçilməsi münasibətilə Prezident Şarl Mişeli təbrik etmişdir.
- Avropa Komissiyasının Prezidenti vəzifəsinə seçilməsi münasibətilə Prezident xanım Ursula Fon der Lyayeni təbrik etmişdir.

19 iyul

- Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının Ədliyyə naziri Vəlid bin Məhəmməd Əl-Səmaanın başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- Qəterin Bələdiyyə və Ətraf Mühit naziri Abdullah bin Abdulaziz bin Turki Al-Subaieni qəbul etmişdir.
- Misir Ərəb Respublikasının milli bayramı – İnqilab Günü münasibəti ilə Prezident Əbdülfəttah əs-Sisini təbrik etmişdir.

20 iyul

- Avropa Olimpiya Komitələrinin prezidenti Yanes Kosyançıçı qəbul etmişdir.

21 iyul

- «Baku Crystal Hall»da keçirilən «Bakı 2019» XV Avropa Gənclər Yay Olimpiya Festivalının təntənəli açılış mərasimində iştirak etmişdir.
- XV Avropa Gənclər Yay Olimpiya Festivalını açıq elan etmişdir.

22 iyul

- Çin Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri Sun Taonun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.

23 iyul

- Kolumbiya Respublikasının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Luis Antonio Dimate Kardenasın etimadnaməsini qəbul etmişdir.
- Malayziyanın Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Yubazlan Bin Yusofun etimadnaməsini qəbul etmişdir.
- İsveçrə Konfederasiyasının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri xanım Muriel Peneveyrenin etimadnaməsini qəbul etmişdir.
- Almaniya Federativ Respublikasının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Volfqanq Maniqin etimadnaməsini qəbul etmişdir.
- Çin Xalq Respublikasının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli

səfiri xanım Qo Minin etimadnaməsini qəbul etmişdir.

- Maldiv Respublikasının milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə Prezident İbrahim Məhəmməd Solihi təbrik etmişdir.

24 iyul

- Beynəlxalq Astronavtika Federasiyasının prezidenti, Fransa Kosmik Agentliyinin rəhbəri Jan-İv Lø Qalı qəbul etmişdir.
- Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının Baş naziri vəzifəsinə seçilməsi münasibətilə Baş nazir Boris Consonu təbrik etmişdir.

25 iyul

- Peru Respublikasının milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Prezident Martin Vizkarra Kornexoyu təbrik etmişdir.

26 iyul

- Ölkəsinin milli bayramı – Taxt-tac günü münasibətilə Mərakeşin Kralı Əlahəzrət VI Məhəmmədi təbrik etmişdir.

29 iyul

- Fransanın İqtisadiyyat və Maliyyə naziri Brüno Lø Merin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- Ölkəsinin milli bayramı münasibətilə İsveçrə Konfederasiyasının Prezidenti Ueli Maureri təbrik etmişdir.

31 iyul

- Onun yanında keçirilən sosial-iqtisadi sahə ilə bağlı müşavirəyə sədrlik etmişdir.

Avqust

2 avqust

- Oman Sultanlığının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Qasim Məhəmməd Salim Al Salhinin etimadnaməsini qəbul etmişdir.
- Laos Xalq Demokratik Respublikasının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Siviənpaxet Pxetvorasakın etimadnaməsini qəbul etmişdir.

6 avqust

- Ölkəsinin milli bayramı münasibətilə Sinqapur Respublikasının Prezidenti xanım Həlimə Yaqubu təbrik etmişdir.

7 avqust

- Pirallahı rayonunda olmuşdur.
- Pirallahı rayonunda yeni inşa olunmuş Gənclər Mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir.
- YAP Pirallahı Rayon Təşkilatının yeni inzibati binasının açılışında iştirak etmişdir.
- Pirallahı rayonunda yeni inşa olunmuş «Mirvari» Park Kompleksində yaradılan şəraitlə tanış olmuşdur.
- Sonra «Mirvari» Park Kompleksində rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşmüşdür.
- Pirallahı rayonunda qəzalı binaların sakinləri üçün inşa edilən kompleksə gələrək, binalardakı mənzillərdə yaradılan şəraitlə tanış olmuşdur.

- Pirallahı rayonunda «Nəməkənd» balıqçılıq kompleksini layihəsi çərçivəsində yaradılan «NəməMİZ» balıqçılıq zavodunun istehsalat prosesi ilə tanış olmuşdur.

9 avqust

- Müqəddəs Qurban bayramı münasibətilə Azərbaycan xalqını və dünyanın müxtəlif guşələrində yaşayan bütün soydaşlarımızı təbrik etmişdir.

14 avqust

- İndoneziya Respublikasının milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Prezident Coko Vidodonu təbrik etmişdir.

15 avqust

- Əfqanıstan İslam Respublikasının milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Prezident Məhəmməd Əsrəf Qanini təbrik etmişdir.

16 avqust

- Azərbaycan Sərhəd Mühafizəsinin 100 illik yubileyi münasibətilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Sərhəd Xidmətinin şəxsi heyətini təbrik etmişdir.

21 avqust

- Ukraynanın milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə Prezident Vladimir Zelenskini təbrik etmişdir.

23 avqust

- Moldova Respublikasının milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Moldova Respublikasının Prezidenti İqor Dodonu təbrik etmişdir.

24 avqust

- İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Baş katibi Yusif bin Əhməd Əl-Osaymini qəbul etmişdir.

26 avqust

- Anadan olmasının 70, şeyxülislamlıq fəaliyyətinin 40 illiyi münasibətilə Şeyxülislam Allahşükür Paşazadəni təbrik etmişdir.

28 avqust

- Ölkəsinin milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Qırğız Respublikasının Prezidenti Sooronbay Jeenbekovu təbrik etmişdir.
- Ölkəsinin milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Malayziyanın XVI Ali Başçısı Əlahəzrət əl-Sultan Abdullah Riayatuddin əl-Mustafa Billah Şah

ibni Sultan Hacı Əhməd Şah əl-Mustain Billahı təbrik etmişdir.

29 avqust

- Ölkəsinin milli bayramı – Konstitusiya Günü münasibətilə Slovakiya Respublikasının Prezidenti xanım Zuzana Çaputovanı təbrik etmişdir.
- Ölkəsinin milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Özbəkistan Respublikasının Prezidenti Şavkat Mirziyoyevi təbrik etmişdir.

30 avqust

- Vyetnam Sosialist Respublikasının milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə Prezident Nquyen Fu Çonqu təbrik etmişdir.

Sentyabr

3 sentyabr

- Rusiya Federasiyası Təhlükəsizlik Şurasının katibi Nikolay Patruşevin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.

4 sentyabr

- Ölkəsinin milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Braziliya Federativ Respublikasının Prezidenti Jair Bolsonarunu təbrik etmişdir.

5 sentyabr

- BP-nin Direktorlar Şurasının sədri Helqe Lundun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- Bakıda «Şimal-2» elektrik stansiyasının istismara verilməsi mərasimində iştirak etmişdir.
- Sonra stansiyanın kollektivi ilə görüşmüşdür.
- Türkdilli Dövlətlərin Xüsusi Xidmət Orqanları Konfransının XXII iclasının iştirakçılarını təbrik etmişdir.
- Şimali Makedoniya Respublikasının milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Prezident Stevo Pendarovskini təbrik etmişdir.
- Tacikistan Respublikasının milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə Prezident Emoməli Rəhmonu təbrik etmişdir.

6 sentyabr

- Türkdilli dövlətlərin xüsusi xidmət orqanlarının rəhbərlərini qəbul etmişdir.

9 sentyabr

- Gürcüstanın Baş Naziri vəzifəsinə seçilməsi münasibətilə Baş Nazir Giorgi Qaxariyanı təbrik etmişdir.

12 sentyabr

- Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) prezidenti xanım Lilian Mori Paskieni qəbul etmişdir.
- Bakının Suraxanı rayonundakı 101 nömrəli orta məktəbdə aparılan təmir-tikinti və yenidənqurmada sonradan yaradılan şəraitlə tanış olmuşdur.
- Əsaslı təmir və yenidənqurmada sonradan Bakı Metropoliteninin «Xətai» stansiyasında görülən işlərlə tanış olmuşdur.

- Meksika Birləşmiş Ştatlarının milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə Prezident Andres Manuel Lopes Obradoru təbrik etmişdir.

13 sentyabr

- Bakının Suraxanı rayonunda əsaslı şəkildə yenidən qurulan 208 nömrəli orta məktəbdə yaradılan şəraitlə tanış olmuşdur.
- Sənaye və İnnovasiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir.
- Bakı şəhərinin Nərimanov rayonunda yenidən qurulan Aşıq Molla Cümə küçəsinin və ona bitişik yolların açılışında iştirak etmişdir.

14 sentyabr

- Latviya Respublikasının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Daynis Qarançsın etimadnaməsini qəbul etmişdir.
- Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Kralığının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Ceyms Layl Şarpın etimadnaməsini qəbul etmişdir.

16 sentyabr

- Türkiyə Respublikasının Vitse-prezidenti Fuat Oktayın başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- Bakının Binəqədi rayonundakı 300 nömrəli tam orta məktəbin 960 şagird yerlik yeni tədris kompleksinin açılışında iştirak etmişdir.
- Məktəbdə yaradılan şəraitlə tanışlıqdan sonra müəlimlər və valideynlərlə görüşərək onları təbrik etmişdir.
- Bakıda, Milli Gimnastika Arenasında Birinci xanım, Azərbaycan Gimnastika Federasiyasının prezidenti Mehriban Əliyeva və ailə üzvləri ilə birlikdə bədii gimnastika üzrə 37-ci dünya çempionatının təntənəli açılış mərasiminə baxmışdır.
- Ölkəsinin milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Çili Respublikasının Prezidenti Sebastian Pinyera Eçenikeni təbrik etmişdir.

17 sentyabr

- Gürcüstanın İqtisadiyyat və Davamlı İnkişaf naziri xanım Natiya Turnavanı qəbul etmişdir.

18 sentyabr

- Belarus Respublikası Təhlükəsizlik Şurasının dövlət katibi Stanislav Zasın başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- Ölkəsinin milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə Malta Respublikasının Prezidenti Corc Vellanı təbrik etmişdir.

19 sentyabr

- Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağı Daimi Komitəsinin sədri Li Canşunun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- Ölkəsinin milli bayramı – Krallıq elan edilməsi günü münasibətilə İki Müqəddəs Ocağın Xadimi, Səudiyyə Ərəbistanının Kralı Əlahəzrət Salman bin Əbdüləziz Al Səudu təbrik etmişdir.

20 sentyabr

- Heydər Əliyev Mərkəzində «Əsrin müqaviləsi»nin 25 illiyi və Neftçilər Günü münasibətilə keçirilən mərasimdə iştirak etmiş, tədbirdə nitq söyləmişdir.
- «Əsrin müqaviləsi»nin 25 illiyi və Neftçilər Günü münasibətilə Azərbaycanın neft sənayesi işçilərini təbrik etmişdir.

24 sentyabr

- Xorvatiya Respublikasının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Branko Zebicin etimadnaməsini qəbul etmişdir.
- Litva Respublikasının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Eqidius Navikasın etimadnaməsini qəbul etmişdir.
- Fransa Respublikasının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Zakari Qrosun etimadnaməsini qəbul etmişdir.
- Ölkəsinin milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə Türkmənistanın Prezidenti Qurbanqulu Berdiməhəmmədovu təbrik etmişdir.

bətilə Türkmənistanın Prezidenti Qurbanqulu Berdiməhəmmədovu təbrik etmişdir.

25 sentyabr

- Bakı Nəqliyyat Agentliyinin «Koroğlu» Nəqliyyat Mübadilə Mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir.
- Sonra Türkiyənin BMC şirkətinin istehsalı olan avtobusa baxmış, əlavə müasir avtobusların alınması ilə bağlı tapşırıqlarını vermişdir.

26 sentyabr

- Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının iqtisadiyyat və özəl sektorun inkişafı üzrə vitse-prezidenti Hans Piter Lankesin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- Yeni il bayramı – Roş-Ha-Şana münasibətilə Azərbaycanın yəhudi icmasını təbrik etmişdir.

27 sentyabr

- Fransa Respublikasının ölkəmizdəki səfirliyinə gələ-rək, Fransanın sabiq Prezidenti, görkəmli dövlət xadimi Jak Şirakin vəfatı ilə əlaqədar başsağlığı vermişdir.
- Beynəlxalq Valyuta Fondunun Sərəncamçı direktoru vəzifəsinə seçilməsi münasibətilə Beynəlxalq Valyuta Fondunun Sərəncamçı direktoru xanım Kristalina Georgiyevanı təbrik etmişdir.
- Çin Xalq Respublikasının yaranmasının 70-ci ildönümü münasibətilə Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Cinqini təbrik etmişdir.

30 sentyabr

- Fransa Respublikası Senatının Fransa-Qafqaz dostluq qrupunun sədri və Azərbaycan üzrə sədr müavini Alen Uperin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.
- Ölkəsinin milli bayramı münasibətilə Koreya Respublikasının Prezidenti Mun Ce-ini təbrik etmişdir.
- Ölkəsinin milli bayramı – Alman Birliyi Günü münasibətilə Almaniya Federativ Respublikasının Prezidenti Frank-Valter Ştaynmayeri təbrik etmişdir.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN RƏSMİ QƏBULLARI

«Baker Hughes, a GE company» şirkətinin sədri, prezidenti və Baş icraçı direktoru Lorenzo Simonellinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 3-də «Baker Hughes, a GE company» şirkətinin sədri, prezidenti və Baş icraçı direktoru Lorenzo Simonellini qəbul edib.

Qəbula görə minnətdarlığını bildirən Lorenzo Simonelli Prezident İlham Əliyevlə görüşdən məmnun olduğunu vurğuladı. O, Azərbaycanda böyük inkişaf proseslərinin şahidi olduğunu dedi və ölkəmizdə neft və qaz sənayesi, turizm, idman və digər sahələrdə əldə olunan nailiyyətlərin önəmini qeyd etdi. Lorenzo Simonelli Azərbaycanda 1840-cı illərdə sənaye üsulu ilə ilk neft quyusunun qazıldığını vurğulayaraq təmsil etdiyi şirkətin Azərbaycanın neft və qaz sənayesinin inkişafına töhfə verməsindən məmnunluq hissi keçirdiklərini dedi.

Xoş sözlərə görə minnətdarlığını bildirən dövlətimizin başçısı «Baker Hughes, a GE company» şirkətinin Azərbaycanla neftayırma və digər sahələrdə əməkdaşlığının uğurlu nəticələrinin ölkəmizin enerji sektorunun modernləşməsinə töhfə verməsini yüksək qiymətləndirdi. Azərbaycanda əldə olunan nailiyyətlərə toxunan Prezident İlham Əliyev ölkəmizin enerji, sənaye və digər sahələrdə böyük inkişaf əldə etməsinin əhəmiyyətini qeyd etdi. Dövlətimizin başçısı Lorenzo Simonellinin Azərbaycana səfərinin səmərəli keçəcəyinə əminliyini bildirdi.

Görüşdə əməkdaşlığımızın perspektivləri ətrafında fikir mübadiləsi aparıldı.

İtaliyanın Veneto regionunun prezidenti Luka Zayanın və İtaliya nümayəndə heyətinin üzvlərinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 6-da İtaliyanın Veneto regionunun prezidenti Luka Zayanı və İtaliya nümayəndə heyətinin üzvlərini qəbul edib.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycan-İtaliya əməkdaşlığının siyasi, iqtisadi, energetika, mədəniyyət və digər sahələrdə çox uğurlu inkişaf etdiyini və ölkələrimizin strateji tərəfdaşlıq əlaqələrini möhkəmləndirdiklərini dedi. Dövlətimizin başçısı bildirdi ki, qarşılıqlı maraqlara əsaslanan Azərbaycan-İtaliya əlaqələri uğurlu əməkdaşlığın gözəl nümunələrindən biridir. Prezident İlham Əliyev ötən il İtaliya Prezidenti Sercio Mattarellanın Azərbaycana səfərini bu istiqamətdə atılmış önəmli addımlardan biri kimi dəyərləndirdi. İtaliya şirkətlərinin Azərbaycanda böyük layihələrdəki uğurlu fəaliyyətinə toxunan Prezident İlham Əliyev Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin əhəmiyyətini vurğuladı. Cənub Qaz Dəhlizinin əməkdaşlıq üçün genişmiqyaslı bir layihə olduğunu qeyd edən dövlətimizin başçısı bu layihənin Azərbaycan-İtaliya əlaqələrinə və eyni zamanda, regional əməkdaşlığın inkişafına əsaslı töhfə verdiyini və marşrut boyunca yerləşən ölkələri bir-birinə yaxınlaşdırdığını dedi. Dövlətimizin başçısı İtaliya nümayəndə heyətinin ölkəmizə səfərinin Azərbaycan-İtaliya əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsi üçün önəmli addım olacağını vurğuladı.

Qəbula görə minnətdarlığını bildirən İtaliyanın Veneto regionunun prezidenti Luka Zaya iki ölkə arasında əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi baxımından regionlararası əlaqələrin əhəmiyyətini vurğuladı. O, təmsil etdiyi region haqqında dövlətimizin başçısına məlumat verərək əməkdaşlığımızın inkişafı üçün böyük potensialın olduğunu bildirdi. Azərbaycanın İtaliyanın Veneto regionunda yaxşı tanındığını deyən Luka Zaya «Venetsiya Biennalesi» Beynəlxalq İncəsənət Sərgisi çərçivəsində Azərbaycan pavilyonunun daim böyük maraqla qarşılandığını dedi. O, eyni zamanda, Bakıda keçirilən UNESCO-nun Ümumdünya İrs Komitəsinin 43-cü sessiyasının önəmini də vurğuladı.

Görüşdə iştirak edən İtaliya Respublikası Xarici İşlər və Beynəlxalq Əməkdaşlıq Nazirliyinin dövlət katibi Quqlielmo Pikki Azərbaycan ilə İtaliya arasında strateji əlaqələrin mövcudluğunu qeyd edərək ölkələrimizin əməkdaşlığının daha da genişləndirilməsi üçün yaxşı imkanların olduğunu dedi. O, TAP layihəsinin yekunlaşmaq üzrə olduğunu vurğulayaraq Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin əhəmiyyətini bir daha qeyd etdi.

Söhbət zamanı qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparıldı.

İtaliyanın Turizm, Meşəçilik, Qida və Kənd Təsərrüfatı naziri Gian Marko Centinaionun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 8-də İtaliyanın Turizm, Meşəçilik, Qida və Kənd

Təsərrüfatı naziri Gian Marko Centinaionun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Dövlətimizin başçısı Azərbaycan-İtaliya ikitərəfli münasibətlərinin yüksək səviyyədə olduğunu, siyasi, iqtisadi və digər sahələrdə əlaqələrimizin genişlənməsindən məmnunluğunu bildirdi. Prezident İlham Əliyev İtaliya Prezidenti Sergio Mattarellanın Bakıya keçən ilki səfərini ölkələrimiz arasında münasibətlərin uğurlu inkişafının göstəricisi kimi dəyərləndirdi. Dövlətimizin başçısı əlaqələrimizin müxtəlif istiqamətləri üzrə konkret işlərin həyata keçirildiyini və əməkdaşlıq üçün yeni imkanların açıldığını dedi. Prezident İlham Əliyev İtaliya şirkətlərinin Azərbaycanda uzun illər uğurla fəaliyyət göstərdiklərini vurğuladı. Dövlətimizin başçısı müxtəlif səviyyəli qarşılıqlı səfərlərin ikitərəfli münasibətlərin inkişafı baxımından önəmini qeyd etdi.

Qəbula görə minnətdarlığını bildirən nazir Gian Marko Centinaio İtaliya ilə Azərbaycan arasında ikitərəfli münasibətlərin bütün sahələrdə yüksək səviyyədə olduğunu vurğuladı. O, keçən il İtaliya Prezidenti Sergio Mattarellanın ölkəmizə səfərini əlaqələrimizin genişləndirilməsi işinə töhfə verdiyini vurğuladı. Nazir UNESCO-nun Ümumdünya İrs Komitəsinin 43-cü

sessiyasında iştirak etdiyini bildirərək həmin sessiyada «Xan Sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzi»nin UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil olması münasibətilə təbriklərini çatdırdı və bu sessiyanın İtaliya üçün də əlamətdar olduğunu qeyd etdi.

Dövlətimizin başçısı UNESCO-nun Ümumdünya İrs Komitəsinin Bakıda keçirilən 43-cü sessiyasının mühüm tədbir olduğunu dedi, bu sessiyada «Xan Sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzi»nin UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilməsini çox əlamətdar və tarixi hadisə kimi dəyərləndirdi və Azərbaycanın qədim tarixə və mədəniyyətə malik olduğunu vurğuladı.

Söhbət zamanı Azərbaycan ilə İtaliya arasında mədəniyyət və turizm sahələrində əməkdaşlığın genişləndirilməsinə dair fikir mübadiləsi aparıldı, ölkələrimizin mədəni əlaqələrinin inkişafında dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin heykəlinin Roma şəhərində ucaldılmasının və Azərbaycanın Roma şəhərində aparılan arxeoloji işlərə verdiyi dəstəyin əhəmiyyəti qeyd olundu.

Fransa Sahibkarlar Təşkilatına – MEDEF-ə üzv olan şirkətlərin nümayəndələrinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 10-da Fransa Sahibkarlar Təşkilatına – MEDEF-ə üzv olan şirkətlərin nümayəndələrini qəbul edib.

Qonaqları salamlayan Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev dedi:

– Mən MEDEF-dən belə böyük nümayəndə heyətini görməyə şadam. Bu, bizim əməkdaşlığımızın yaxşı nümunəsidir. Bilirsiniz ki, mən Parisdə və Bakıda MEDEF-in üzvləri ilə dəfələrlə görüşmüşəm. Üç il əvvəl böyük bir nümayəndə heyətinin səfərini xatırlayıram və indi müxtəlif şirkətlərin 40 nümayəndəsi ölkəmizdə səfərdədir. Bu, həqiqətən də tərəfdaşlığımızın çox yaxşı nümunəsidir. Bu, Azərbaycanda fəaliyyət göstərməyə böyük marağın olduğunu nümayiş etdirir. Sizin təmsil etdiyiniz bir çox şirkətlər ölkəmizdə müxtəlif layihələrdə artıq iştirak edir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı sürətlə gedir. Hazırda biz əsasən iqtisadiyyatımızın şaxələndirilməsi üzərində işləyirik. Çünki, bu, əsas prioritetdir. Bu gün neft-qaz sektorundan asılılığın azaldılması bizim əsas vəzifəmizdir. Biz iqtisadiyyatımızın şaxələndirilməsi üçün əlimizdən gələni etməyə çalışırıq. Bu, asan deyil, lakin düşünürəm ki, biz yaxşı irəliləyişə nail olmuşuq.

Prezident İlham Əliyev bu ilin iqtisadi göstəricilərinə nəzər salaraq bildirdi ki, qeyri-enerji sektoru 3 faizdən çox artıb və kənd təsərrüfatında bu il rekord həcmdə, təxminən 13 faiz artım olub. Qeyri-enerji sənayesində isə artım təxminən 15 faiz təşkil edir. «Bu, onu göstərir ki, şaxələndirmə yaxşı nəticələr verir», – deyən dövlətimizin başçısı əmin olduğunu bildirdi ki, yerli və xarici şirkətlərin fəal iştirakı ilə Azərbaycan öz məqsədlərinə

çatacaq. Prezident İlham Əliyev nümayəndə heyətinin Azərbaycanda bir çox görüşlər keçirəcəyini deyərək səfərin çox səmərəli keçəcəyinə ümidvar olduğunu bildirdi.

Sonra MEDEF Biznes Şurasının prezidenti Jofrua Ru de Beziö çıxış edərək dedi:

– Zəti-aliləri, minnətdaram. Bizi burada qəbul etdiyinizə görə təşəkkür edirik. Burada olmaq bizim üçün böyük məmnuniyyət və şərəfdir. Şəxsən mən ilk dəfədir ki, Azərbaycanda, Bakıda səfərdəyəm. Məmnuniyyətlə qeyd etmək istərdim ki, bu, mənim Avropa İttifaqından kənara ilk səfərimdir. Mən ilk ölkə kimi Azərbaycanı seçmişəm. Bu da fransız biznes ictimaiyyətinin ölkəyə olan marağının göstəricisidir. Bildiyiniz kimi, MEDEF 170 min şirkətin üzv olduğu təşkilatdır. Bu gün mən böyük bir nümayəndə heyətinin tərkibindəyəm.

Jofrua Ru de Beziö nümayəndə heyətinə bank, tikinti, enerji, ətraf mühit, tədbirlərin təşkili, yeni texnologiyalar sahələrini təmsil edən şirkətlərin daxil olduğunu və onların 12 sektoru əhatə etdiyini bildirdi. «Bizim üçün bu şirkətləri dəstəkləmək və onları Azərbaycanın böyük potensialı olduğuna inandırmaq çox vacibdir», – deyən MEDEF Biznes Şurasının prezidenti nümayəndə heyətində qeyri-neft sektorunu təmsil edən şirkətlərin əksəriyyət təşkil etdiyini vurğuladı.

Fransanın Azərbaycandakı səfiri Orelia Buşez fransız şirkətləri ilə yüksək səviyyədə görüşə görə Prezident İlham Əliyevə təşəkkür etdi. O, fransız şirkətlərinin Azərbaycanda həvəslə fəaliyyət göstərdiklərini bildirdi. Prezident İlham Əliyevin çıxışlarında iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə bağlı söylədiyi fikirlərin diqqət

doğurduğunu deyən Orelia Buşez Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə bağlı artıq nəticələrin göründüyünü və bunun burada təmsil olunan şirkətlərin fəaliyyət müxtəlifliyində də öz əksini tapdığını vurğuladı. Səfir fransız şirkətlərinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına səmərəli töhfə verəcəyinə əminliyini bildirdi.

MEDEF-in beynəlxalq Fransa-Azərbaycan qrupunun rəhbəri, «SUEZ» qrupun baş direktorunun müavini xanım Mari-Anj DÖBON bugünkü qəbula görə minnətdarlığını bildirərək «SUEZ» şirkətinin Azərbaycanda fəaliyyətinə verdiyi dəstəyə görə dövlətimizin başçısına təşəkkür etdi. Bir sıra yerli şirkət və agent-lik-

lərlə infrastrukturun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əməkdaşlıq etdiklərini deyən Mari-Anj Döbon ölkəmizdə bu sahədə görülən işlərin iqtisadi inkişaf baxımından, həm də vətəndaşların həyatı üçün önəmli olduğunu bildirdi, «SUEZ»-in bu işlərə bundan sonra da töhfə verəcəyinə ümidvar olduğunu dedi. Mari-Anj Döbon ətraf mühitin qorunması sahəsində ölkəmizdə icra olunan layihələrə dəstək göstərməyə, bu sahədə infrastrukturun inkişafına töhfə verməyə hazır olduqlarını bildirdi.

Görüşdə enerji, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, bərpa olunan enerji, yüksək texnologiyalar və digər sahələrdə əməkdaşlığın hazırkı vəziyyəti və perspektivləri ətrafında fikir mübadiləsi aparıldı.

NATO Müttəfiq Qüvvələrinin Avropadakı Ali Komandanı Tod Voltersin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 10-da NATO Müttəfiq Qüvvələrinin Avropadakı Ali Komandanı ilə Rusiya Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi – Rusiya Müdafiə nazirinin birinci müavini arasında keçirilən görüşdə iştirak etmək üçün Bakıya gələn NATO Müttəfiq Qüvvələrinin Avropadakı Ali Komandanı Tod Voltersin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Söhbət zamanı Bakıda beynəlxalq əhəmiyyətli mühüm görüşlərin keçirilməsindən məmnunluq ifadə olundu.

Görüşdə Azərbaycan ilə NATO arasında əməkdaşlıq, ölkəmizin Əfqanıstanda «Qətiyyətli dəstək» missiyasına töhfəsi məsələləri müzakirə edildi.

Rusiya Müdafiə nazirinin birinci müavini Valeri Gerasimovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 10-da Rusiya Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi – Rusiya Müdafiə nazirinin birinci müavini ilə NATO Müttəfiq Qüvvələrinin Avropadakı Ali Komandanı arasında keçirilən görüşdə iştirak etmək üçün Bakıda səfərdə olan Rusiya Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi və Rusiya Müdafiə nazirinin birinci müavini Valeri Gerasimovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Görüşdə beynəlxalq səviyyədə mühüm danışıqların müəmmədi olaraq Bakıda aparılmasının əhəmiyyəti qeyd edildi.

Söhbət zamanı Azərbaycan ilə Rusiya arasında ikitərəfli münasibətlərin bütün sahələrdə uğurla inkişaf etdiyi vurğulandı, hərbi və hərbi-texniki sahədə əməkdaşlığın genişlənməsindən məmnunluq ifadə olundu.

Görüşdə hərbi və hərbi-texniki sahədə əlaqələrin inkişaf perspektivləri ilə bağlı məsələlər ətrafında müzakirələr aparıldı.

Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının Ədliyyə naziri Vəlid bin Məhəmməd Əl-Səmaanın başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 19-da Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının Ədliyyə naziri Vəlid bin Məhəmməd Əl-Səmaanın başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Prezident İlham Əliyev ölkəmizin ədliyyə və məhkəmə orqanları arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün yaxşı imkanların olduğunu dedi və Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının Ədliyyə naziri Vəlid bin Məhəmməd Əl-Səmaanın Azərbaycana səfərinin bu əlaqələrin inkişafına öz töhfəsini verəcəyinə əminliyini ifadə etdi. Xalqlarımız arasında münasibətlərə toxunan Prezident İlham Əliyev Səudiyyə Ərəbistanı Krallığından Azərbaycana gələn turistlərin sayının daim artmasını bu münasibətlərin yaxşı göstəricisi kimi dəyərləndirdi.

Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının Ədliyyə naziri Vəlid bin Məhəmməd Əl-Səmaani, ilk növbədə, İki Müqəddəs Ocağın Xadimi, Səudiyyə Ərəbistanının Kralı Salman bin Əbdüləziz Al Səudun və Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının Vəliəhdi Məhəmməd bin Salman bin Əbdüləziz Al Səudun salamlarını dövlətimizin başçısına və Azərbaycan xalqına çatdırdı. Qonaq vurğuladı ki, İki Müqəddəs Ocağın Xadimi, Səudiyyə Ərəbistanının Kralı Salman bin Əbdüləziz Al Səud Azərbaycanla əlaqələrin yüksək səviyyədə olduğunu bildirib və bu əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi əzmini ifadə edib. Vəlid bin Məhəmməd Əl-Səmaani paytaxtımızda gördüyü inkişaf proseslərinin dərindən təəssürat yaratdığını qeyd etdi. O, Bakıda azərbaycanlı həmkarları ilə

görüşlərin uğurla keçdiyini, Azərbaycanın ədliyyə sistemi sahəsində əldə olunan yeniliklərin maraqlı olduğunu dedi.

İki Müqəddəs Ocağın Xadimi, Səudiyyə Ərəbistanının Kralı Salman bin Əbdüləziz Al Səudun və Vəliəhd Məhəmməd bin Salman bin Əbdüləziz Al Səudun

salamlarına görə minnətdarlığını bildirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev onun da salamlarını Səudiyyə Ərəbistanının Kralına və Vəliəhdinə çatdırmağı xahiş etdi.

Söhbət zamanı ikitərəfli münasibətlərin müxtəlif aspektləri müzakirə edildi.

Qətərin Bələdiyyə və Ətraf Mühit naziri Abdullah bin Abdulaziz bin Turki Al-Subaienin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 19-da Qətərin Bələdiyyə və Ətraf Mühit naziri Abdullah bin Abdulaziz bin Turki Al-Subaieni qəbul edib.

Nazir Abdullah bin Abdulaziz bin Turki Al-Subaie Qətər Dövlətinin Əmiri Şeyx Təmmim bin Həməd Al Taninin salamlarını dövlətimizin başçısına çatdırdı. O, Azərbaycanda müvafiq qurumların rəhbərləri ilə müxtəlif istiqamətlərdə əməkdaşlığın perspektivləri barədə səmərəli müzakirələrin aparıldığını diqqətə çatdırdı.

Qətər Dövlətinin rəhbərinin salamlarına görə minnətdarlığını bildirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev onun da salamlarını Qətər Dövlətinin Əmirinə çatdırmağı xahiş etdi. Prezident İlham Əliyev Qətərin Bələdiyyə və Ətraf Mühit naziri Abdullah bin Abdulaziz bin Turki Al-Subaienin Azərbaycana səfərinin iki ölkə arasında əlaqələrin genişlənməsi işinə töhfə verəcəyinə əmin olduğunu bildirdi.

Söhbət zamanı ekologiya, kənd təsərrüfatı, ərzaq təhlükəsizliyi və digər sahələrdə əməkdaşlığın perspektivləri ətrafında fikir mübadiləsi aparıldı.

Avropa Olimpiya Komitələrinin prezidenti Yanes Kosyançıqın qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 20-də Avropa Olimpiya Komitələrinin prezidenti Yanes Kosyançıqı qəbul edib.

Avropa Olimpiya Komitələrinin prezidenti Yanes Kosyançıq Azərbaycana səfərindən böyük məmnunluq hissi keçirdiyini bildirdi. Yanes Kosyançıq XV Avropa Gənclər Yay Olimpiya Festivalının yüksək səviyyədə təşkil olunduğunu qeyd edərək bu tədbirin böyük önəm daşdığını və gələcək Olimpiya medallarının qazanılması üçün çox yaxşı hazırlıq prosesi olduğunu dedi. Yanes Kosyançıq Azərbaycanın beynəlxalq idman aləmində güclü mövqelərə malik olduğunu deyərək bu işlərdə Prezident İlham Əliyevin rolunu xüsusi vurğuladı.

Xoş sözlərə görə minnətdarlığını bildirən Prezident İlham Əliyev Bakıda XV Avropa Gənclər Yay Olimpiya Festivalının keçirilməsi ilə bağlı hazırlıq işlərinin tamamlanmış olduğunu qeyd etdi və bu tədbirin önəmini vurğuladı. Dövlətimizin başçısı idmanın Azərbaycanda prioritet sahələrdən biri olduğunu bildirərək idmançılarımızın beynəlxalq yarışlarda böyük nailiyyətlər qazandığını və Azərbaycanda mühüm beynəlxalq idman tədbirlərinin uğurla keçirildiyini qeyd etdi.

Sonra Avropa Olimpiya Komitələrinin prezidenti Yanes Kosyançıq dövlətimizin başçısına xatirə hədiyyəsi təqdim etdi.

Çin Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri Sun Taonun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 22-də Çin Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri Sun Taonun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Dövlətimizin başçısı Azərbaycan Respublikası ilə Çin Xalq Respublikası arasında ikitərəfli münasibətlərin müxtəlif sahələrdə uğurla inkişaf etdiyini bildirdi. Çinə son səfərini məmnunluqla xatırlayan Prezident İlham Əliyev Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Cinpinlə görüşü zamanı münasibətlərimizin gələcək inkişafı ilə bağlı səmərəli danışıqların aparıldığını qeyd etdi və bu səfər zamanı 10 mühüm sənədin imzalanmasının və Çinin aparıcı şirkətlərinin rəhbərləri ilə keçirdiyi görüşlərin əməkdaşlığın genişləndirilməsi baxımından önəmli olduğunu dedi. Prezident İlham Əliyev bu yaxınlarda

Çinin Sian şəhərindən Azərbaycana yük qatarının gəlməsini əməkdaşlığımızın iqtisadi, nəqliyyat sahələrində yaxşı perspektivlərə malik olmasının göstəricisi kimi dəyərləndirdi. Dövlətimizin başçısı münasibətlərimizin inkişafında müxtəlif səviyyəli qarşılıqlı səfərlərin rolunu qeyd edərək Çinin Xarici İşlər nazirinin bu il ölkəmizə səfərinin əlaqələrimizin yaxşı göstəricisi olduğunu dedi.

Xoş sözlərə görə minnətdarlığını bildirən Çin Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri Sun Tao, ilk növbədə, Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Cinpinin salamlarını dövlətimizin başçısına çatdırdı. Sun Tao qeyd etdi ki, Çin Xalq Respublikası Sədrinin və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəhbərliyi ilə müxtəlif sahələri əhatə edən əlaqələrimiz uğurla inkişaf edir. Qonaq qeyd etdi ki,

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin uzaqgörən və düşünülmüş siyasəti nəticəsində ölkəmizdə bütün sahələrdə ciddi uğurlar qazanılıb.

Sun Tao bu ilin aprelində Pekində keçirilən «Bir kəmə, bir yol» beynəlxalq forumunda Prezident İlham Əliyevin iştirakının önəmini qeyd etdi. O, bu səfər zamanı Çin Xalq Respublikasının Sədri ilə Azərbaycan Prezidenti arasında əlaqələrimizin genişləndirilməsi ilə bağlı mühüm razılaşmaların əldə edilməsinin əhəmiyyətini vurğuladı.

***Kolumbiya Respublikasının Azərbaycan Respublikasında
yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri
Luis Antonio Dimate Kardenasın etimadnaməsinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 23-də Kolumbiya Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Luis Antonio Dimate Kardenasın etimadnaməsini qəbul edib.

Fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçən diplomat etimadnaməsini Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə təqdim etdi.

Sonra Prezident İlham Əliyev səfirlə söhbət etdi.

Dövlətimizin başçısı Kolumbiyanın səfirinin Azərbaycanda fəaliyyətə başlamasının önəmini qeyd edərək, bunu tərəfdaşlıq əlaqələrimizin göstəricisi kimi dəyərləndirdi. Prezident İlham Əliyev Azərbaycanla Kolumbiya arasında siyasi əlaqələrin yaxşı səviyyədə olduğunu bildirərək iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsinin zəruriliyini vurğuladı. Dövlətimizin başçısı bu baxımdan ticarət, qarşılıqlı investisiya sahələrində əlaqələrin qurulması üçün yaxşı potensialın mövcud olduğunu dedi. Prezident İlham Əliyev Luis Antonio Dimate Kardenasın səfir kimi

Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Cinpinin salamlarına görə minnətdarlığını bildirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev onun da salamlarını Çin Xalq Respublikasının Sədrinə çatdırmağı xahiş etdi.

Görüşdə iki ölkənin hakim partiyaları arasında əlaqələrin inkişafından məmnunluq ifadə olundu və bu çərçivədə gənclərin, elm adamlarının və ictimai xadimlərin səfər mübadilələrinin həyata keçirilməsinin vacibliyi qeyd edildi.

fəaliyyəti dövründə ikitərəfli münasibətlərimizin inkişafına töhfə verəcəyinə ümidvar olduğunu bildirdi.

Səfir Luis Antonio Dimate Kardenas, ilk növbədə, Kolumbiya Respublikasının Prezidenti İvan Duke Markesin salamlarını dövlətimizin başçısına çatdırdı.

Luis Antonio Dimate Kardenas Azərbaycana səfir təyin olunmasından məmnunluq hissi keçirdiyini qeyd edərək ölkəmizdə gedən inkişaf proseslərinin onda dərin təəssürat yaratdığını dedi. Səfir Azərbaycanın sosial-iqtisadi sahələrdə böyük uğurlar qazandığını vurğulayaraq bununla bağlı dövlətimizin başçısına təbriklərini çatdırdı. O, ikitərəfli siyasi əlaqələrin çox yaxşı səviyyədə olduğunu deyərək iqtisadi sahədə əməkdaşlığın genişləndirilməsinin vacibliyini vurğuladı.

Kolumbiya Respublikasının Prezidenti İvan Duke Markesin salamlarına görə minnətdarlığını bildirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev onun da salamlarını Kolumbiya Prezidentinə çatdırmağı xahiş etdi.

***Malayziyanın Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş fəvqəladə
və səlahiyyətli səfiri Yubazlan Bin Yusofun etimadnaməsinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 23-də Malayziyanın ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Yubazlan Bin Yusofun etimadnaməsini qəbul edib.

Fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçən diplomat etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim etdi.

Sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev səfirlə söhbət etdi.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanla Malayziya arasında siyasi sahədə əlaqələrin uğurla inkişaf etdiyini bildirərək ölkəmizin iqtisadi, ticarət, investisiya, turizm və digər sahələrdə əməkdaşlığın genişləndirilməsində maraqlı olduğunu dedi. Dövlətimizin başçısı Azərbaycanla Malayziyanın beynəlxalq təşkilatlarda, o cümlə-

dən BMT-də, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatında bir-birini dəstəkləməsinin önəmini qeyd etdi. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Yubazlan Bin Yusofun səfirlik fəaliyyəti dövründə əlaqələrimizin daha da inkişaf etdirilməsi işinə töhfə verəcəyinə ümidvar olduğunu bildirdi.

Səfir Yubazlan Bin Yusof Malayziyanın ali rəhbərliyinin salamlarını dövlətimizin başçısına çatdırdı. Yubazlan Bin Yusof fəaliyyəti dövründə münasibətlərimizin inkişafı, xalqlarımız arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi istiqamətində söylədiyi əsrgəməyəcəyini bildirdi.

Dövlətimizin başçısı Malayziyanın ali rəhbərliyinin salamlarına görə minnətdarlığını bildirdi, onun da salamlarını Malayziyanın ali rəhbərliyinə çatdırmağı xahiş etdi.

***İsveçrə Konfederasiyasının Azərbaycan Respublikasında yeni təyin olunmuş
fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri
xanım Muriel Peneveyrenin etimadnaməsinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 23-də İsveçrə Konfederasiyasının ölkəmizdə yeni

təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri xanım Muriel Peneveyrenin etimadnaməsini qəbul edib.

Fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçən diplomat etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim etdi.

Sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev səfirlə söhbət etdi.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanla İsveçrə arasında əlaqələrin yüksək səviyyədə olduğunu və fəal dialoqun aparıldığını qeyd etdi. Dövlətimizin başçısı İsveçrə Prezidenti ilə bu ilin yanvarında keçirdiyi görüşü məmnunluqla xatırladı. Prezident İlham Əliyev İsveçrə Prezidentlərinin Azərbaycana səfərlərinin, Davos Forumu çərçivəsində yüksək səviyyəli mütəmadi görüşlərin əlaqələrimizin möhkəmləndirilməsinin yaxşı nümunəsi olduğunu dedi. Dövlətimizin başçısı iqtisadi əməkdaşlıq, qarşılıqlı investisiya qoyuluşu sahələrində əlaqələrin

dinamik inkişaf etdiyini bildirdi, İsveçrənin çoxlu sayda şirkətlərinin Azərbaycanda uğurlu fəaliyyət göstərdiyini, mühüm layihələrin icrasında iştirak etdiklərini qeyd etdi.

Azərbaycanda səfir təyin olunmasından şərafət duyduğunu bildirən Muriel Peneveyre səfirlik fəaliyyəti dövründə əlaqələrin genişləndirilməsi, o cümlədən ölkəmizin regionlarının daha yaxşı tanınması istiqamətində söyləmələrini əsirgəməyəcəyini bildirdi. O, bu yaxınlarda Bakıda keçirilən UNESCO-nun Ümumdünya İrs Komitəsinin 43-cü sessiyasında iştirak etdiyini məmnunluqla qeyd edərək Xan Sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzinin UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilməsi münasibətilə Prezident İlham Əliyevə təbriklərini çatdırdı.

***Almaniya Federativ Respublikasının Azərbaycan Respublikasında
yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri
Volfqanq Maniqin etimadnaməsinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 23-də Almaniya Federativ Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Volfqanq Maniqin etimadnaməsini qəbul edib.

Fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçən diplomat etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim etdi.

Sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev səfirlə söhbət etdi.

Dövlətimizin başçısı Azərbaycanla Almaniya arasında ikitərəfli münasibətlərin siyasi, iqtisadi, ticarət, turizm və digər sahələrdə uğurlu inkişaf etdiyini bildirərək əlaqələrimizin bundan sonra daha da genişlənməsi üçün yaxşı imkanların olduğunu dedi. Prezident İlham Əliyev münasibətlərimizin inkişafında yüksək səviyyəli səfərlərin önəminə toxunaraq ötən il Federal Kansler xanım Angela Merkelin Azərbaycana səfəri zamanı ikitərəfli münasibətlərin inkişafı ilə bağlı səmərəli müzakirələrin aparıldığını qeyd etdi və bildirdi ki, bu səfər əlaqələrimizin daha da genişlənməsinə əsaslı təkan vermişdir. Almaniya şirkətlərinin uzun illərdir Azərbaycanda sənaye, infrastruktur, kənd təsərrüfatı və digər sahələrdə uğurlu fəaliyyət göstərdiyini bildirən dövlətimizin başçısı bu şirkətlərin qeyri-enerji sektorunda, Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi istiqamətində də fəal iştirak

etdiklərini vurğuladı. Prezident İlham Əliyev qeyri-enerji sektorunun inkişafının Azərbaycanda prioritet sahə olduğunu bildirərək bu istiqamətdə son illər böyük uğurlar qazandığını dedi.

Ölkələrimiz arasında mədəni-humanitar əlaqələrin vacibliyinə toxunan Prezident İlham Əliyev 200 il bundan əvvəl Azərbaycanda məskunlaşmış almanların mədəni irsinə dövlətimiz tərəfindən qayğı göstərildiyini bildirdi.

Dövlətimizin başçısı Volfqanq Maniqin fəaliyyəti dövründə əlaqələrimizin uğurlu inkişafının davam etdiriləcəyinə ümidvar olduğunu dedi.

Ölkələrimiz arasında əlaqələrin uğurlu inkişafına toxunan səfir Volfqanq Maniq Azərbaycanın Almaniya üçün Cənubi Qafqazda ən mühüm iqtisadi tərəfdaş olduğunu vurğulayaraq, ölkəsinin Azərbaycanın enerji, sənaye və qeyri-neft sahələrinin inkişafında, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi üzrə əməkdaşlıqda maraqlı olduğunu bildirdi.

Volfqanq Maniq, öz növbəsində, 200 il bundan öncə Azərbaycanda məskunlaşmış almanların tarixi-mədəni irsinin qorunub saxlanılması məqsədilə Azərbaycan tərəfindən görülən işlərin yüksək qiymətləndirildiyini diqqətə çatdırdı.

***Çin Xalq Respublikasının Azərbaycan Respublikasında
yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri
xanım Qo Minin etimadnaməsinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 23-də Çin Xalq Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri xanım Qo Minin etimadnaməsini qəbul edib.

Fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçən diplomat etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim etdi.

Sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev səfirlə söhbət etdi.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanla Çin arasında ikitərəfli münasibətlərin müxtəlif sahələrdə uğurlu inkişaf etdiyini bildirərək yüksək səviyyəli görüşlərin əlaqələrimizin inkişafında rolunu qeyd etdi. Bu ilin aprelində Pekində keçirilən «Bir kəmər, bir yol» beynəlxalq forumunda iştirak etmək üçün Çinə səfərini xatırlayan Prezident İlham Əliyev bu səfər zamanı Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Cinpinlə görüşünün ölkələrimizin ikitərəfli

əlaqələrin genişləndirilməsində maraqlı olduqlarını bir daha göstərdiyini qeyd etdi. Dövlətimizin başçısı bu səfər çərçivəsində iqtisadiyyat, sənaye, investisiya sahələrini əhatə edən 10 mühüm sənədin imzalanmasının ikitərəfli münasibətlərin daha da genişlənməsi baxımından önəmini vurğuladı. Prezident İlham Əliyev, eyni zamanda, 2015-ci ildə Çin Xalq Respublikasına dövlət səfərinin əlaqələrimizin inkişafında mühüm rol oynadığını diqqətə çatdırdı. Dövlətimizin başçısı qeyd etdi ki, Azərbaycanla Çinin iqtisadi əməkdaşlığı uğurla inkişaf edir və bu baxımdan bu yaxınlarda Çinin Sian şəhərindən Azərbaycana yük qatarının gəlməsi nəqliyyat sahəsində əlaqələrin yaxşı perspektivlərə malik olduğunu nümayiş etdirir. Prezident İlham Əliyev, eyni zamanda, bildirdi ki, Çindən Azərbaycana gələn turistlərin sayının artması da əlaqələrin inkişaf etməsinin yaxşı göstəricisidir.

Səfir Qo Min, ilk növbədə, Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Cinpinin salamlarını və ən xoş arzularını

dövlətimizin başçısına çatdırdı. Qo Min ikitərəfli münasibətlərimizin yüksək səviyyədə olduğu bir dövrdə Azərbaycanda səfir təyin olunmasından şərəf hissi duyduğunu dedi. Səfirlik fəaliyyəti dövründə Prezident İlham Əliyevin Çin Xalq Respublikasına son səfəri zamanı Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Cinpinlə əldə olunmuş mühüm razılaşmaların reallaşdırılması istiqamətində söyləmələri əsirgəməyəcəyini bildirdi. Səfir mühüm məsələlərlə bağlı ölkələrimizin bir-birini dəstəkləməsini münasibətlərimizin inkişafının mühüm göstəricisi kimi dəyərləndirdi. Azərbaycanın çox gözəl ölkə olduğunu bildirən Qo Min respublikamıza Prezident İlham Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə bundan sonra da uğurlu inkişaf arzuladı.

Dövlətimizin başçısı Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Cinpinin salamlarına və ən xoş arzularına görə minnətdarlığını bildirdi, onun da salamlarını və ən xoş arzularını Çin Xalq Respublikasının Sədrinə çatdırmağı xahiş etdi.

Beynəlxalq Astronavtika Federasiyasının prezidenti, Fransa Kosmik Agentliyinin rəhbəri Jan-İv Lø Qalın qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 24-də Beynəlxalq Astronavtika Federasiyasının prezidenti, Fransa Kosmik Agentliyinin rəhbəri Jan-İv Lø Qalı qəbul edib.

Görüşdə Azərbaycanda kosmik sənayenin inkişafında əldə edilən uğurlar qeyd olundu, yüksək texnologiyaların, o cümlədən kosmik sənayenin ölkəmizdə prioritet sahələrdən biri olduğu bildirildi, Azərbaycanın artıq üçüncü süni peykinin orbitə buraxılması mühüm hadisə kimi dəyərləndirildi və ölkə-

mizin dünya kosmik ailəsinin üzvü olmasının əhəmiyyəti vurğulandı.

Söhbət zamanı Azərbaycanla Fransa arasında əlaqələrin müxtəlif istiqamətlərdə, o cümlədən kosmik sənaye sahəsində uğurla inkişaf etdiyi bildirildi, eyni zamanda, ölkəmizin Beynəlxalq Astronavtika Federasiyası ilə də əməkdaşlığının genişləndirilməsindən məmnunluq ifadə olundu.

Görüşdə əməkdaşlığımızın perspektivləri ətrafında fikir mübadiləsi aparıldı.

Fransanın İqtisadiyyat və Maliyyə naziri Brüno Lø Merin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyulun 29-da Fransanın İqtisadiyyat və Maliyyə naziri Brüno Lø Merin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Fransaya ötən ilki uğurlu səfərini məmnunluqla xatırlayan dövlətimizin başçısı Fransa Prezidenti Emmanuel Makron ilə keçirilən səmərəli müzakirələri Azərbaycanla Fransa arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin inkişafına xidmət edən amil kimi dəyərləndirdi. Prezident İlham Əliyev iqtisadi əməkdaşlığımızın uğurla inkişaf etdiyini bildirərək, bu baxımdan biznes əlaqələrinin və biznes nümayəndələrinin qarşılıqlı səfərlərinin önəmini qeyd etdi. Dövlətimizin başçısı fransız şirkətlərinin Azərbaycandakı səmərəli fəaliyyətini qeyd edərək, onların sayının artmasından məmnunluğunu ifadə etdi. Prezident İlham Əliyev investisiya sahəsində də yaxşı əməkdaşlığın həyata keçirildiyini vurğuladı. Dövlətimizin başçısı Fransanın İqtisadiyyat və Maliyyə naziri Brüno Lø Merin ölkəmizə səfərinin əməkdaşlığımızın perspektivlərinin müzakirəsi üçün yaxşı imkan yaratdığını dedi və bu səfərin əlaqələrimizin daha da

inkişaf etdirilməsinə töhfə verəcəyinə ümidvar olduğunu bildirdi.

Fransanın İqtisadiyyat və Maliyyə naziri Brüno Lø Mer, ilk növbədə, Fransa Respublikasının Prezidenti Emmanuel Makronun salamlarını dövlətimizin başçısına çatdırdı. Brüno Lø Mer Bakının abadlığının və inkişafının onlarda xoş təəssürat doğurduğunu vurğuladı. O, Fransa tərəfinin Azərbaycanla siyasi və iqtisadi sahələrdə əməkdaşlığı genişləndirməkdə maraqlı olduğunu dedi.

Söhbət zamanı Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyi bir daha vurğulandı, münaqişənin nizama salınması ilə əlaqədar fikir mübadiləsi aparıldı.

Görüşdə neft, qaz, nəqliyyat, infrastruktur, ekologiya və digər sahələrdə əməkdaşlıq və görülməli işlər müzakirə edildi.

Fransa Respublikasının Prezidenti Emmanuel Makronun salamlarına görə minnətdarlığını bildirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev onun da salamlarını Fransanın dövlət başçısına çatdırmağı xahiş etdi.

Omanın Azərbaycanda yeni təyin olunmuş səfirinin etimadnaməsinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev avqustun 2-də Oman Sultanlığının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Qasim Məhəmməd Salim Al Salhinin etimadnaməsini qəbul edib.

Səfir Qasim Məhəmməd Salim Al Salhi fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçdi.

Qasim Məhəmməd Salim Al Salhi etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim etdi.

Sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev səfirlə söhbət etdi.

Dövlət başçısı ölkələrimiz arasında ikitərəfli münasibətlərin yaxşı səviyyədə olduğunu, siyasi əlaqələrin məmnunluq doğurduğunu bildirərək təmasların daha da fəallaşdırılmasının və əməkdaşlığımızın əhatə dairəsinin genişləndirilməsinin vacibliyini qeyd etdi. Prezident

İlham Əliyev biznes dairələri arasında əlaqələrin qurulmasının önəmini vurğuladı.

Səfir Qasim Məhəmməd Salim Al Salhi, ilk növbədə, Oman Sultanı Qabus bin Said Al Saidin salamlarını dövlətimizin başçısına çatdırdı. O, ölkələrimiz arasında müxtəlif sahələrdə əlaqələrin genişləndirilməsinin zəruriliyini qeyd edərək səfir kimi fəaliyyəti dövründə bu istiqamətdə söylərini əsirgəməyəcəyini bildirdi.

Dövlət başçısı Oman Sultanı Qabus bin Said Al Saidin salamlarına görə minnətdarlığını bildirdi, onun da salamlarını Oman Sultanına çatdırmağı xahiş etdi.

Söhbət zamanı təhsil sahəsində əməkdaşlıq, o cümlədən universitetlərarası əlaqələr məsələlərinə də toxunuldu.

Laosun Azərbaycanda yeni təyin olunmuş səfirinin etimadnaməsinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev avqustun 2-də Laos Xalq Demokratik Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Sivienqpxet Pxetvorasakın etimadnaməsini qəbul edib.

Səfir Sivienqpxet Pxetvorasak fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçdi.

Sivienqpxet Pxetvorasak etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim etdi.

Sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev səfirlə söhbət etdi.

Dövlət başçısı əlaqələrimizin daha da genişləndirilməsi və əməkdaşlıq üçün konkret sahələrin müəyyənləşdirilməsinin önəmini vurğuladı. Müxtəlif səviyyəli qarşılıqlı səfərlərin əhəmiyyətini qeyd edən Prezident İlham Əliyev bu səfərlər zamanı əlaqələrimizin daha da inkişafı ilə bağlı səmərəli müzakirələrin aparıldığını dedi.

Səfir Sivienqpxet Pxetvorasak Laos rəhbərliyinin salamlarını dövlətimizin başçısına çatdırdı. Sivienqpxet Pxetvorasak əlaqələrimizin inkişafına Azərbaycan tərəfinin verdiyi dəstəyi Laos hökuməti və xalqının yüksək qiymətləndirdiklərini dedi. Sivienqpxet Pxetvorasak öz növbəsində müxtəlif səviyyəli qarşılıqlı səfərlərin əlaqələrimizin inkişafına töhfə verdiyini qeyd etdi. Səfir ikitərəfli münasibətlərimizin müxtəlif istiqamətlərdə uğurla inkişaf etdiyini dedi və yaxşı ənənələrə əsaslanan əlaqələrimizin bundan sonra daha da genişləndiriləcəyinə əmin olduğunu bildirdi.

Dövlət başçısı Laos rəhbərliyinin salamlarına görə minnətdarlığını bildirdi, onun da salamlarını Laos rəhbərliyinə çatdırmağı xahiş etdi.

Söhbət zamanı ölkələrimiz arasında iqtisadi, ticarət, humanitar, turizm və digər sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf perspektivlərinə dair fikir mübadiləsi aparıldı.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Baş katibinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev avqustun 24-də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Baş katibi Yusif bin Əhməd Əl-Osaymini qəbul edib.

Dövlətimizin başçısı Yusif bin Əhməd Əl-Osayminin İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Baş katibi kimi fəaliyyətini yüksək qiymətləndirdi və Azərbaycanla əməkdaşlığa verdiyi önəmə görə ona təşəkkürünü bildirdi.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Baş katibi Yusif bin Əhməd Əl-Osaymin Azərbaycana səfərindən məmnunluğunu ifadə etdi. Azərbaycanın İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının çox mühüm üzvü olduğunu vurğulayan qonaq ölkəmizin dünyada sülhün və təhlükəsizliyin, o cümlə

lədən müsəlman aləmində İslam həmrəyliyi və möhkəmləndirilməsi işinə verdiyi töhfəsinin əhəmiyyətini qeyd etdi.

Görüşdə ölkəmizin dinlər və mədəniyyətlərarası dialoqu genişləndirilməsində mühüm rol oynadığı qeyd edildi, Azərbaycanın dünyada bütün dinlərin və məzhəblərin sülh şəraitində birgə yaşadığı nümunəvi ölkə olduğu bildirildi, Bakıda keçirilən İslam Həmrəyliyi Oyunlarının önəmi vurğulandı.

Söhbət zamanı Azərbaycanla İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı arasında əməkdaşlığın perspektivləri ilə bağlı məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparıldı.

***Rusiya Federasiyası Təhlükəsizlik Şurasının katibi Nikolay Patruşevin
başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 3-də Rusiya Federasiyası Təhlükəsizlik Şurasının katibi Nikolay Patruşevin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Rusiya Federasiyası Təhlükəsizlik Şurasının katibi Nikolay Patruşev Prezident Vladimir Putinin salamlarını dövlətimizin başçısına çatdırdı.

Görüşdə Azərbaycanla Rusiya arasında ikitərəfli münasibətlərin siyasi, iqtisadi, təhlükəsizlik və bütün digər sahələrdə uğurla inkişaf etdiyi qeyd edildi, iki ölkənin dövlət başçıları arasında səmimi münasibətlərin

əlaqələrimizin inkişafındakı rolu vurğulandı, Nikolay Patruşevin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinin ölkəmizə səfəri zamanı ekstremizmə, terrorçuluğa qarşı mübarizə ilə bağlı qanunvericilik və əməkdaşlıq məsələlərinin müzakirə ediləcəyi bildirildi və bu səfərin münasibətlərimizin daha da inkişaf etdirilməsi işinə töhfə verəcəyinə əminlik ifadə olundu.

Prezident İlham Əliyev Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin salamlarına görə minnətdarlığını bildirdi, onun da salamlarını Rusiya Prezidentinə çatdırmağı xahiş etdi.

***Türkdilli dövlətlərin xüsusi xidmət orqanlarının
rəhbərlərinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 6-da türkdilli dövlətlərin xüsusi xidmət orqanlarının rəhbərlərini qəbul edib.

Dövlət başçısı Türkdilli Dövlətlərin Xüsusi Xidmət Orqanları Konfransının növbəti iclasının Bakıda keçirilməsindən məmnunluğunu ifadə etdi. İclasın ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığımızla bağlı məsələlərin müzakirəsi üçün yaxşı imkan yaratdığını deyən Prezident İlham Əliyev ölkələrimiz arasında etimada əsaslanan çox sıx qardaşlıq münasibətlərinin mövcud olduğunu dedi. Dövlətimizin başçısı ölkələrimizin xüsusi xidmət orqanları arasında əməkdaşlığın mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd edərək, bu təmasların təhlükəsizliyin və regional sabitliyin təmin olunmasındakı rolunu vurğula

ladı. Azərbaycanın regional əməkdaşlıq proseslərində fəal iştirak etdiyini deyən Prezident İlham Əliyev əlaqələrimizin möhkəmləndirilməsi üçün səylərin bundan sonra da davam etdiriləcəyini bildirdi. Dövlətimizin başçısı iclasda müzakirə edilən məsələlərin ölkələrimizin təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi işinə xidmət edəcəyinə əminliyini ifadə etdi.

Görüşdə çıxış edən qonaqlar Türkdilli Dövlətlərin Xüsusi Xidmət Orqanları Konfransının növbəti iclasının yüksək səviyyədə təşkilinə görə minnətdarlıqlarını bildirdilər və bu tədbirin ölkələrimizin müvafiq qurumları arasında əlaqələrin və sıx əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi işinə töhfə verəcəyini vurğuladılar.

***Rusiya Federasiyasının Sverdlovsk vilayətinin qubernatoru Yevgeni Kuyvaşevin
başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 11-də Rusiya Federasiyasının Sverdlovsk vilayətinin qubernatoru Yevgeni Kuyvaşevin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Görüşdə Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında ikitərəfli münasibətlərin müxtəlif sahələrdə uğurla inkişaf etdiyi qeyd olundu, Azərbaycanın Rusiyanın ayrı-ayrı vilayətləri, o cümlədən Sverdlovsk vilayəti ilə əlaqələrinin genişlənməsinin məmnunluq doğurduğunu bildirildi.

Söhbət zamanı Azərbaycanla Sverdlovsk vilayəti arasında ticarət dövriyyəsinin 85 faiz artması iqtisadi əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsinin yaxşı göstəricisi

kimi dəyərləndirildi, ticarət dövriyyəsinin daha da artırılması üçün lazımi potensialın mövcud olduğu vurğulandı. Eyni zamanda, Bakıda keçiriləcək biznes forumun əlaqələrin genişlənməsi işinə töhfə verəcəyinə əminlik ifadə olundu. Son illər Rusiyadan Azərbaycana gələn turistlərin sayının durmadan artdığı vurğulanaraq, Sverdlovsk vilayəti ilə turizm sahəsində əlaqələrin inkişaf etdirilməsinin önəmi bildirildi.

Görüşdə əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətləri, o cümlədən sənaye, maşınqayırma sahələrində birgə layihələrin həyata keçirilməsi, sərmayə qoyuluşu, mədəniyyət, təhsil sahələri ilə bağlı əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edildi.

***Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA)
prezidentin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 12-də Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) prezidenti xanım Lilian Mori Paskieni qəbul edib.

Söhbət zamanı AŞPA prezidenti xanım Lilian Mori Paskienin Azərbaycanla tanışlığının, müxtəlif səviyyələrdə

lərdə keçirilən görüşlərin və aparılan müzakirələrin əlaqələrimizin inkişaf etdirilməsi üçün yaxşı imkanlar yaratdığı qeyd olundu.

Görüşdə bu il Avropa Şurasının təsis edilməsinin 70 illiyinin qeyd olunduğu və bu çərçivədə keçirilən tədbirlərin önəmi vurğulandı.

Söhbət zamanı Azərbaycan-Avropa Şurası əməkdaşlığının müxtəlif aspektləri geniş müzakirə edildi, Azərbaycanın Avropa Şurası çərçivəsində mövcud olan konvensiyalara qoşulması və bu istiqamətdə ölkəmizin qanunvericiliyinin uyğunlaşdırılması məsələlərinə toxunuldu.

Latviya Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri

Daynis Qarançsın etimadnaməsinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 14-də Latviya Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Daynis Qarançsın etimadnaməsini qəbul edib.

Səfir Daynis Qarançs fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçdi.

Daynis Qarançs etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim etdi.

Sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev səfirlə söhbət etdi.

Dövlətimizin başçısı siyasi sahədə əlaqələrin inkişafından məmnunluğunu ifadə edərək özünün Latviyaya və Latviya prezidentlərinin ölkəmizə səfərlərinin ikitərəfli münasibətlərimizin genişlənməsində rolunu qeyd etdi. Prezident İlham Əliyev iqtisadi əməkdaşlığa toxunaraq ticarət dövryyəsinin artırılması, investisiya, turizm və digər sahələrdə əlaqələrin inkişafı üçün yaxşı imkanların olduğunu dedi. Dövlətimizin başçısı Daynis Qarançsın səfir kimi fəaliyyəti dövründə ikitərəfli

Görüşdə Azərbaycanda insan haqlarının qorunması, demokratik inkişafı ilə bağlı məsələlər müzakirə edildi.

Söhbət zamanı Avropa Şurasının gündəliyində duran və qarşılıqlı maraq doğuran məsələlərə dair ətraflı fikir mübadiləsi aparıldı.

münasibətlərimizin daha da inkişafına töhfə verəcəyinə ümidvar olduğunu bildirdi.

Səfir Daynis Qarançs Azərbaycanın Latviyanın regionda strateji tərəfdaşı olduğunu dedi. O, ölkələrimiz arasında siyasi əlaqələrin yüksək inkişafını qeyd edərək müxtəlif səviyyəli qarşılıqlı səfərlərin əhəmiyyətini bildirdi. Daynis Qarançs iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi və ticarət dövryyəsinin artırılması üçün hökumətlərarası komissiyanın mühüm rol oynadığını söylədi. Ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın inkişafında regionlararası əlaqələrin vacibliyini qeyd edən səfir Azərbaycanın və Latviyanın 14 şəhəri arasında qardaşlaşma əlaqələrinin qurulduğunu dedi. O, mədəniyyət, elm, təhsil kimi sahələrdə də Azərbaycanla Latviya arasında səmərəli əməkdaşlığın olduğunu bildirdi.

Görüşdə Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə əlaqələrinə toxunuldu, Aİ üzv ölkəsi kimi Latviyanın ölkəmizin bu təşkilatla əməkdaşlığının inkişafına verdiyi dəstək qeyd olundu.

Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri

Ceyms Layl Şarpın etimadnaməsinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 14-də sentyabrın 14-də Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Ceyms Layl Şarpın etimadnaməsini qəbul edib.

Səfir Ceyms Layl Şarp fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçdi.

Ceyms Layl Şarp etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim etdi.

Sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev səfirlə söhbət etdi.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycan-Böyük Britaniya tərəfdaşlıq əlaqələrinin zəngin tarixə malik olduğunu və uzun illər uğurla inkişaf etdiyini dedi, keçən ilin aprelinə Böyük Britaniyaya səfərini və səfər zamanı aparılan səmərəli müzakirələrin əməkdaşlığımızın inkişafında rolunu qeyd etdi. İki ölkə arasında əlaqələrin müxtəlif sahələri əhatə etdiyini vurğulayan Prezident İlham Əliyev enerji sahəsində 25 illik dövr ərzində BP şirkəti ilə uğurlu əməkdaşlığın həyata keçirildiyini bildirdi və bu əməkdaşlığın uzunmüddətli perspektivdə inkişaf etməkdə davam edəcəyinə əminliyini ifadə etdi.

Prezident İlham Əliyev səfir Ceyms Layl Şarpa diplomatik fəaliyyətində uğurlar arzuladı.

Səfir Ceyms Layl Şarp yaxın günlərdə 25 illiyi qeyd olunacaq «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində əlaqələrin ölkələrimiz arasında geniş enerji əməkdaşlığının uğurlu nümunəsi olduğunu bildirdi. Səfir ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın şaxələndirilməsinin və qeyri-neft sektoru, o cümlədən bərpa olunan enerji, kənd təsərrüfatı, səhiyyə, elm-təhsil və digər sahələrdə inkişafı üçün əlverişli imkanların olduğunu nəzərə çatdırdı. Ceyms Layl Şarp səfir kimi fəaliyyəti dövründə ölkələrimiz arasında dostluq və tərəfdaşlıq əlaqələrinin daha da inkişafı üçün səylərini əsirgəməyəcəyini bildirdi.

Prezident İlham Əliyev, eyni zamanda, qeyri-neft sektorunda əməkdaşlığın genişləndirilməsinin vacibliyini bildirərək Böyük Britaniyanın kiçik və orta biznes dairələrinin də Azərbaycanda fəaliyyəti üçün geniş imkanların olduğunu vurğuladı.

Görüşdə regional gündəlikdə duran və qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər barədə fikir mübadiləsi aparıldı.

***Türkiyə Respublikasının Vitse-prezidenti Fuat Oktayın
başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 16-da Türkiyə Respublikasının Vitse-prezidenti Fuat Oktayın başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Dövlətimizin başçısı Azərbaycan-Türkiyə dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin uğurla inkişaf etdiyini bildirərək əməkdaşlığımızın bütün sahələri əhatə etdiyini vurğuladı. Prezident İlham Əliyev yüksək səviyyəli siyasi əlaqələrə uyğun olaraq iqtisadi əməkdaşlığımızın da hərtərəfli inkişaf etdiyini dedi. Azərbaycan-Türkiyə tərəfdaşlığının son illərdə daha da möhkəmləndiyini bildirən dövlətimizin başçısı ölkələrimizin həyata keçirdiyi birgə irimiqyaslı layihələrin, xüsusilə, enerji sahəsi ilə bağlı layihələrin bölgə üçün böyük önəm daşdığını qeyd etdi. Prezident İlham Əliyev Azərbaycanda Türkiyənin xeyli sayda orta və kiçik müəssisələrinin fəaliyyətinin də iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi işinə töhfə verdiyini dedi və ticarət dövriyyəsinin 20 faizdən çox artaraq 3 milyard dollardan çox həcmə çatmasından məmnunluğunu ifadə etdi. Dövlətimizin başçısı Bakıda keçirilən hökumətlərarası komissiyanın səmərəli nəticələr verəcəyinə əminliyini ifadə etdi və Türkiyə Respublikasının Vitse-prezidenti Fuat Oktayın ölkəmizə səfərinin əlaqələrimizin daha da möhkəmlənməsi işinə xidmət edəcəyini dedi.

Xoş sözlərə görə minnətdarlığını bildirən Vitse-prezident Fuat Oktay, ilk növbədə, Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın salamlarını Prezident İlham Əliyevə çatdırdı. O, ölkələrimizin dövlət başçıları arasında olan dostluq münasibətlərinin əlaqələrimizin inkişafındakı rolunu xüsusi qeyd etdi. Vitse-prezident Fuat Oktay Bakının işğaldan azad edilməsinin 101-ci ildönümü münasibətilə təbriklərini çatdırdı və paytaxtımızın daha da gözəlləşdiyini qeyd edərək Azərbaycanın bundan sonra da inkişaf yolunda olacağına əminliyini ifadə etdi.

Türkiyə vətəndaşlarına münasibətdə viza rəsmiləşdirilməsi tələbinin aradan qaldırılmasına görə təşəkkürünü ifadə edən qonaq bunun iki ölkə arasında turizm və biznes sahəsində əlaqələrin daha da genişlənməsinə töhfə verəcəyini bildirdi.

Türkiyə Respublikasının Vitse-prezidenti Fuat Oktay Türkiyənin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalı ilə əlaqədar qəti və birmənalı mövqeyinin olduğunu xatırladaraq, bu mövqeyin bütün beynəlxalq səviyyələrdə davamlı olaraq ifadə edildiyini diqqətə çatdırdı.

Dövlətimizin başçısı Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanın salamlarına görə minnətdarlığını bildirdi, onun da salamlarını Türkiyə Prezidentinə çatdırmağı xahiş etdi.

***Gürcüstanın İqtisadiyyat və Davamlı İnkişaf naziri
xanım Natiya Turnavanın qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 17-də Gürcüstanın İqtisadiyyat və Davamlı İnkişaf naziri xanım Natiya Turnavanı qəbul edib.

Natiya Turnava Gürcüstanın Baş Naziri Georgi Qaxarianın salamlarını dövlətimizin başçısına çatdırdı.

Görüşdə Azərbaycanla Gürcüstan arasında ikitərəfli dostluq münasibətlərinin müxtəlif sahələrdə uğurla inkişaf etdiyi bildirildi, iqtisadi sahədə əməkdaşlığın ayrırı-ayrı istiqamətlərdə genişlənməsindən məmnunluq ifadə olundu.

Söhbət zamanı iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi hesabına ticarət dövriyyəsinin genişləndirilməsi, tranzit yükdaşımalarının həcmnin artırılması məqsədilə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun imkanlarından istifadə edilməsi məsələləri müzakirə edildi, energetika, sərmayə qoyuluşu, elektroenergetika, turizm sahələrində əməkdaşlığın perspektivləri ətrafında fikir mübadiləsi aparıldı.

Dövlətimizin başçısı Baş Nazir Georgi Qaxarianın salamlarına görə minnətdarlığını bildirdi, onun da salamlarını Gürcüstanın Baş Nazirinə çatdırmağı xahiş etdi.

***Belarus Respublikası Təhlükəsizlik Şurasının dövlət katibi Stanislav Zasın
başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 18-də Belarus Respublikası Təhlükəsizlik Şurasının dövlət katibi Stanislav Zasın başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Nümayəndə heyətinin üzvlərini salamlayan Prezident İlham Əliyev dedi:

– Xoş gəlmisiniz. Sizi yenidən görməyimə şadam. Siz artıq ilk dəfə deyil ki, bizim ölkəmizə gəlirsiniz. Sizin hər səfəriniz qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər haqqında danışmaq üçün yaxşı imkandır. Münasibətlərimizin xarakteri və ruhu haqqında danışmağa ehtiyac

yoxdur. Biz onları çox yüksək qiymətləndiririk. Onlar dostluğa, qarşılıqlı anlaşmaya, qarşılıqlı dəstəyə əsaslanır. Əminəm ki, sizin bu səfəriniz də münasibətlərimizin gələcək inkişafına töhfə verəcək.

Bizim siyasi qarşılıqlı fəaliyyətimizin səviyyəsi çox yüksəkdir. Demək olar ki, dövlət başçıların, digər rəsmi şəxslərin müntəzəm səfərləri, ticari-iqtisadi sahədə yaxşı irəliləmələr, birgə layihələr, birgə istehsal, təhlükəsizlik sahəsində, o cümlədən hərbi-texniki sahədə əməkdaşlıq mövcuddur. Belə ki, münasibətlərimiz dərin məzmunla zəngindir və nəticəyə yönəlib. Bir də demək

istərdim, münasibətlərimizin fərqli xüsusiyyəti ondadır ki, biz qərar qəbul edirik, qərarların həlli yollarını müəyyənləşdiririk və nəticəsini görürük. Düşünürəm ki, bu müsbət dinamika gələcəkdə də saxlanılacaq, münasibətlər uğurla inkişaf etdiriləcək, ölkələrimizə və xalqlarımıza fayda gətirəcək. Sizi bir daha Azərbaycanda salamlayıram.

***Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağı Daimi Komitəsinin sədri Li Canşunun
başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 19-da Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağı Daimi Komitəsinin sədri Li Canşunun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Nümayəndə heyətinin üzvlərini salamlayan Prezident İlham Əliyev dedi:

– Hörmətli cənab sədr, hörmətli qonaqlar, mən sizi Azərbaycanda salamlamaqdan şadam. Bizim ölkəyə xoş gəlmisiniz. Sizin səfərinizə böyük əhəmiyyət veririk. Əminəm ki, səfər uğurlu olacaq, ikitərəfli əlaqələrimizin daha da inkişafına və dərinləşməsinə xidmət edəcək. Çox şadıq ki, ölkələrimiz arasındakı dostluq münasibətləri uğurla inkişaf edir, getdikcə yeni sahələri əhatə edir və gələcək üçün çox yaxşı perspektivlərə malikdir.

Bildiyiniz kimi, mən sizin ölkənizə dəfələrlə dövlət, rəsmi və işgüzar səfərlər etmişəm. Sonuncu səfərim bu ilin aprelində «Bir kəmə, bir yol» konfransı çərçivəsində olub. Tədbir çərçivəsində mənim Sədr, hörmətli cənab Si Ciplə görüşüm keçirilib. Bu görüşdə biz münasibətlərimizi müfəssəl müzakirə etdik və gələcək əməkdaşlıq üçün perspektivləri müəyyənləşdirdik. Siyasi münasibətlərin yüksək səviyyəsi digər sahələrdə də münasibətlərin inkişafına yaxşı zəmin yaradır. Biz ölkələrimiz arasında əmtəə dövriyyəsinin xeyli artmasına şadıq. Şadıq ki, yeni müqavilələr bağlanır. Sizin ölkənizə sonuncu səfərim zamanı 10 müqavilə bağlanıb. Şadıq ki, Çin şirkətləri Azərbaycanda investisiya layihələrinə maraq göstərir, eləcə də imzalanmış müqavilələr çərçivəsində müxtəlif sahələrdə çalışaraq layihələr həyata keçirirlər. Bizdə artıq energetika, nəqliyyat, humanitar sahələrdə yaxşı nəticələr var. Şadıq ki, Çin Xalq Respublikasından yüklər Azərbaycan vasitəsilə dünya bazarlarına nəql edilir. Həmçinin dediyim kimi, əmtəə dövriyyəsi artır, eləcə də Azərbaycandan sizin ölkənizə, sizdən isə bizə ixrac artır.

Onu da qeyd etmək istərdim ki, viza rejiminin sadələşdirilmiş sxemi üzrə Çin Xalq Respublikasından Azərbaycana gələn turistlərin sayının artmasından şadıq. Əlbəttə ki, nəqliyyat sahəsində əməkdaşlıqdan danışarkən qeyd etmək istərdim ki, biz Azərbaycanda böyük həcmdə yüklər nəql etməyə qadir olan müasir nəqliyyat infrastrukturunu yaratmışıq. Bizim beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində fəal əməkdaşlığımızı da qeyd etmək istərdim. Bizim ölkələrimizin bir-birinə göstərdiyi qarşılıqlı dəstək bütün istiqamətlər üzrə münasibətlərin inkişafına yaxşı şərait yaradır. Parlament

Belarus Respublikası Təhlükəsizlik Şurasının dövlət katibi Stanislav Zas dedi:

– Sağ olun, hörmətli cənab Prezident, hörmətli İlham Heydər oğlu. Bugünkü görüşə görə sağ olun. Sizinlə görüşmək, söhbət etmək mənim üçün böyük şərəfdir.

Görüşdə əməkdaşlığın perspektivləri ətrafında fikir mübadiləsi aparıldı.

diplomatiyası çərçivəsində münasibətləri xüsusi qeyd etmək istərdim. Ölkələrimizin parlamentlərarası əlaqələri böyük əhəmiyyət kəsb edir və sizin Azərbaycana səfəriniz bunu bir daha vurğulayır. Sizə ölkəmizdə vaxtınızı xoş keçirməyi arzulayıram və bir daha sizi Azərbaycanda salamlamaq istərdim.

Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağı Daimi Komitəsinin sədri Li Canşu dedi:

– İcazə verin hər şeydən əvvəl köhnə dostunuz Si Ciplə tanış olmaq istəyirəm və ən yaxşı arzularını Sizə çatdırım. Son illərdə Sədr Si Ciplə Sizinlə ikitərəfli və çoxtərəfli müstəvidə xeyli görüş keçirib. Siz birlikdə Çin-Azərbaycan münasibətlərinin yüksək səviyyədə inkişaf etməsinə rəvac verirsiniz. Eyni zamanda, Siz öz aranızda çox yaxşı işgüzar münasibətlər və şəxsi möhkəm dostluq yaratmışınız. Düşünürəm ki, məhz Sizin uzaqgörənliyiniz, eləcə də strateji istiqamət sayəsində dövlətlərimiz tərəfindən Çin-Azərbaycan münasibətləri möhkəm, sağlam və sabit inkişaf edir. Bununla da bizim münasibətlərimiz nümunəvi dövlətlərarası münasibətə çevrilib. Bu ilin aprelində Sədr Si Ciplə Sizi ikinci «Bir kəmə, bir yol» sammitinə dəvət etmişdi. Xüsusi olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, Siz Cənubi Qafqazdan dəvət olunan yeganə dövlət başçısı idiniz. Sammit çərçivəsində Sizin Si Ciplə ənənəvi görüşünüz oldu. Siz birlikdə Çin-Azərbaycan münasibətlərinin gələcək inkişafının möhtəşəm planlarını müəyyənləşdirmisiniz. Birlikdə də ölkələrimiz arasında münasibətlərin daha da möhkəmlənməsi üçün təməl yaratmışınız.

Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağı Daimi Komitəsinin sədri Li Canşu Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin əsasının qoyulduğunu və bu gün Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə siyasi sabitliyin hökm sürdüyünü qeyd etdi. O, ölkəmizdə sosial-iqtisadi sahədə əldə edilmiş böyük uğurlar münasibətilə təbriklərini ifadə etdi.

Görüşdə Azərbaycanın Çinin etibarlı tərəfdaşı olduğu və əməkdaşlığımızın bundan sonra da dinamik surətdə inkişaf edəcəyinə əminlik ifadə olundu. Ölkələrimiz arasında ticarət dövriyyəsinin artması, nəqliyyat, sənaye, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, kənd təsərrüfatı, elm, təhsil və digər sahələrdə əməkdaşlığın inkişafına dair geniş fikir mübadiləsi aparıldı. Ölkələrimizin Çinin təşəbbüskarı olduğu «Bir kəmə, bir yol» layihəsi çərçivəsində əməkdaşlığına toxunuldu.

Azərbaycanda böyük həcmdə yüklərin ötürülməsinə qadir olan müasir nəqliyyat infrastrukturunun yaradıldığı, Çin mallarının Azərbaycan vasitəsilə dünya bazar-

larına daşınması nəqliyyat sahəsində əməkdaşlığımızın yaxşı göstəricisi kimi dəyərləndirildi.

***Xorvatiya Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş
fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Branko Zebičin etimadnaməsinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 24-də Xorvatiya Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Branko Zebičin etimadnaməsini qəbul edib.

Səfir Branko Zebič fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçdi.

Etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim edən səfir dedi:

– Sabahınız xeyir, cənab Prezident. Adım Branko Zebičdir. Xorvatiyanın səfiriyəm. Burada olmaq, etimadnaməni təqdim etmək və Sizin çox yaxşı tanıdığınız Xorvatiya Prezidenti xanım Kolinda Qrabar-Kitaroviçin salamlarını Sizə çatdırmaq mənim üçün şərəfidir.

Prezident İlham Əliyev:

– Mənim salamlarımı xanım Prezidentə çatdırmağınızı xahiş edirəm. Mən bizim görüşlərimizi, xüsusilə ötən il ölkənizə rəsmi səfərim zamanı keçirdiyimiz görüşü xatırlayıram. Apardığımız müzakirələr ölkələrimiz arasında tərəfdaşlığın inkişafına xidmət edir. Düşünürəm ki, biz bir sıra sahələri əhatə edən çox səmərəli əlaqələr qurmağa müvəffəq olmuşuq. Əlbəttə ki, xanım Prezidentin Azərbaycana rəsmi səfəri və mənim ölkənizə səfərim əməkdaşlığımızın çox mühüm nümunələridir. Əminəm ki, özünüzi Azərbaycanda evinizdəki kimi hiss edəcəksiniz, çünki ölkələrimiz arasındakı dostluq münasibətləri xalq diplomatiyasını da əhatə edir. Düşünürəm ki, son illərdə Xorvatiyada daha çox adam bizim barəməzdə məlumatlı olub və daha çox azərbaycanlı sizin ölkəniz barədə məlumat əldə edib. Bu səbəb-

dən də düşünürəm ki, Azərbaycanda bir neçə il fəaliyyət göstərmək çox xoş olacaq. Əminəm ki, siz ənənəvi sahələrdə əməkdaşlığımızın güclənməsinə, həmçinin tərəfdaşlığımızın yeni sahələrinin tapılmasına öz töhfənizi verəcəksiniz. Sizə ölkəmizdə xoş günlər və uğurlar arzulayıram.

Səfir Branko Zebič:

– Təşəkkür edirəm. Mən özümü çox yaxşı və artıq evimdəki kimi hiss edirəm. Mən bundan əvvəl bir il müddətində müvəqqəti işlər vəkili işləmişəm. Siz Zaqrebə səfər edən zaman mən Azərbaycanda yaşamağa başladım. Mən Xorvatiya nümayəndə heyətinin tərkibində idim. Baş Nazir məni Sizə təqdim etdi və mənim burada səfir olacağıma dair söz verdi. Lakin bu, Xorvatiyada bir qədər vaxt tələb etdi. Prosedur belədir.

Prezident İlham Əliyev: Azərbaycanda yaxşı yerləşmisiniz?

Səfir Branko Zebič: Bəli, yaxşı yerləşmişəm, özümü evimdəki kimi hiss edirəm. Siz qeyd etdiyiniz kimi, əməkdaşlığı gücləndirmək və genişləndirmək üçün çoxlu sahələr var. Söhbət təkcə iqtisadi əməkdaşlıqdan getmir. Bu sahədə işlər çox yaxşı gedir. Xorvatiyanın Azərbaycanda ilk daimi səfiri kimi mən xüsusilə xalqlar arasında əməkdaşlığı genişləndirmək istərdim.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Xorvatiya Prezidenti xanım Kolinda Qrabar-Kitaroviçin salamlarına görə minnətdarlığını bildirdi, onun da salamlarını Xorvatiya Respublikasının Prezidentinə çatdırmağı xahiş etdi.

***Litva Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fövqəladə və
səlahiyyətli səfiri Egidius Navikasın etimadnaməsinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 24-də Litva Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Egidius Navikasın etimadnaməsini qəbul edib.

Səfir Egidius Navikas fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçdi.

Egidius Navikas etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim etdi.

Sonra səfirlə söhbət edən Prezident İlham Əliyev dedi:

– Sizi yenidən görməyimə şadam, Azərbaycana xoş gəlmisiniz. Ölkəmizdə sizə xoş günlər arzulayıram. Əminəm ki, Azərbaycanda çalışdığınız müddətdə bizim ənənəvi dostluq münasibətlərimiz uğurla inkişaf edəcək, yeni sahələri əhatə edəcək. Bizim ölkələr yaxşı tərəfdaşlardır, köhnə dostlardır, bir-birimizi çoxdan tanıyıyıq və uzun müddət ərzində fəal əməkdaşlıq edirik. Yəqin

ki, mənim sizin prezidentlərlə əlaqələrim barədə xəbərdarsınız. Cənab Adamkusla biz Bakıda da, Vilnüsə də tez-tez görüşmüşük. Eləcə də Prezident Qribauskayte ilə də bizim çox yaxşı münasibətlərimiz olub. Belə ki, bizim əlaqələrimizin tarixi kifayət qədər müsbətdir. Ona görə də düşünürəm ki, münasibətləri irəli aparmaq üçün xeyli işiniz olacaq.

Əməkdaşlığın ənənəvi və yeni sahələri mövcuddur. Əlbəttə, ticari-iqtisadi əməkdaşlıq cəhətdən müəyyən işlər görülməlidir. Əmtəə dövriyyəsinə artırmaq mümkündür. Ticari-iqtisadi əlaqələri artırmaq məqsədilə müəyyən işçi qruplar yaratmaq olar. Biz bütün digər istiqamətlərdə də ənənəvi əməkdaşlığı davam etdirmək, tərəfdaşlığı möhkəmləndirmək niyyətindəyik. Əməkdaşlıq həm də hansısa konkret nəticəyə yönəlməlidir. Sizə ölkəmizdə yaxşı günlər və Azərbaycanda fəal işləməyi arzulayıram.

Səfir Eqidius Navikas dedi:

– Çox sağ olun cənab Prezident. Mən, ilk növbədə, Sizə Litva Prezidenti cənab Nausedanın ən xoş arzularını, eləcə də Sizin Litvaya səfərinizlə bağlı dəvəti çatdırmaq istəyirəm. Əlbəttə, mənim üçün Azərbaycanda səfir olmaq böyük şərəfdir və bundan çox şadam. Mən, həmçinin çox şadam ki, artıq qeyd etdiyiniz kimi, dost münasibətlərin və əməkdaşlığın sanballı bazası, təməli var. Mən Bakıda olduğum müddətdə xalqlarımızın çox yaxşı, müsbət əlaqələrinin mövcudluğunu hiss etdim.

Səfir Azərbaycan və Litva arasında yüksək səviyyəli siyasi dialoqun məmnunluq doğurduğunu bildirdi. Eqidius Navikas ikitərəfli münasibətlərin müxtəlif sahələrdə, o cümlədən iqtisadi sahədə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün yaxşı imkanların olduğunu qeyd etdi. Ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın inkişafında

şəhərlərarası əlaqələrin vacibliyinə toxunan səfir Litva və Azərbaycanın 3 şəhəri arasında qardaşlaşma münasibətlərinin qurulduğunu bildirdi. Səfir Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə əlaqələrinə toxundu və ölkəsinin Avropa İttifaqının «Tvinning» layihələri çərçivəsində Azərbaycanla yaxından əməkdaşlıq etdiyini dedi.

Dövlətimizin başçısı Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın hərtərəfli inkişaf etdiyini, ötən müddət ərzində Avropa İttifaqı rəhbərliyinin Azərbaycana səfərlərini və özünün Avropa İttifaqının mənzil-qərargahına səfərini xatırladaraq Avropa İttifaqı üzv ölkələrinin bu əməkdaşlığın inkişafına verdiyi dəstəyini yüksək qiymətləndirildiyini vurğuladı.

Prezident İlham Əliyev Litva Respublikasının Prezidenti Gitanas Nausedanın salamlarına görə minnətdarlığını bildirdi, onun da salamlarını Litva Prezidentinə çatdırmağı xahiş etdi.

Fransa Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Zakari Qrosun etimadnaməsinin qəbulu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 24-də Fransa Respublikasının ölkəmizdə yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Zakari Qrosun etimadnaməsini qəbul edib.

Səfir Zakari Qros fəxri qarovul dəstəsinin qarşısından keçdi.

Zakari Qros etimadnaməsini Prezident İlham Əliyevə təqdim etdi.

Səfirlə söhbət edən Prezident İlham Əliyev dedi:

– Sizə Azərbaycanda xoş günlər arzulayıram. Artıq uzunmüddətli və çox uğurlu bir tarixə, böyük potensialla malik əməkdaşlığımızın əhatə dairəsini nəzərə alaraq ümid edirəm ki, dolğun bir gündəliyiniz olacaq. Əlbəttə ki, əməkdaşlığımızın inkişaf mərhələləri sizə yaxşı məlumdur. Bilirsiniz ki, Azərbaycan hər zaman sizin ölkənizi dünyanın ən mühüm tərəfdaş ölkələrindən biri kimi qəbul edir. Mənim Parisə çoxsaylı səfərlərim və Prezident Şirak, Prezident Sarkozi və Prezident Olland ilə, həmçinin ötən il Prezident Makron ilə olan görüşlərimin hamısı və digər yüksək səviyyəli rəsmilərlə görüşlərim əməkdaşlığımızın inkişafında çox böyük rol oynamışdır. Təsədüfi deyil ki, fransız şirkətləri Azərbaycanda bir çox mühüm layihələr həyata keçiriblər. Xatırlayıram ki, Prezident Ollandın səfəri zamanı bir neçə milyard dollarlıq müqavilələr imzalandı. Onlardan bir hissəsi artıq icra edilib, digərləri isə icrasını gözləyir. Fransız şirkətləri burada çox geniş təmsil olunur. Əlbəttə, MEDEF ilə çoxsaylı görüşlərim haqqında da məlumatlısınız. Son dəfə bu görüş burada, Bakıda keçirildi. Fransada və burada da görüşmüşük. Qarşılıqlı böyük maraq və yaxşı nəticələr var. Düşünürəm ki, bu sahədə möhkəm əməkdaşlığımız var və bu əməkdaşlıq böyük perspektivlərə malikdir. Əlbəttə ki, siyasi əlaqələrimiz də şirkətlər arasında əməkdaşlıq və iqtisadi sahədəki

əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayır. Ötən il Prezident Makronla görüşüm əlaqələrimizin gələcək əməkdaşlıq planlarının müəyyənləşdirilməsi baxımından çox önəmli idi. Bu görüş bugünkü tərəfdaşlığın inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynadı. Əlbəttə ki, nazir Lö Merin səfəri də çox uğurlu oldu. Biz münaqişənin həlli məsələsində də əməkdaşlıq edirik və danışıqların hansı faza olduğunu bilirik. Əlbəttə ki, Azərbaycan-Avropa İttifaqı əməkdaşlığının inkişafında da sizin ölkəniz mühüm rol oynayır. İyul ayında Prezident Tuskun da səfəri çox uğurlu idi. Beləliklə, əməkdaşlığımız çox geniş gündəliyə malikdir. Əminəm, görüləsi işləriniz çoxdur və ümid edirəm ki, mövcud əlaqələrimizin müsbət dinamikası fəaliyyətiniz dövründə də davam etdiriləcək.

Səfir Zakari Qros dedi:

– Təşəkkür edirəm. Prezident Makronun ən səmimi salamlarını Sizə çatdırıram. Burada, gözəl və uğurlu inkişaf edən şəhərinizdə olmağımdan çox məmnunam. Artıq Sizin də qeyd etdiyiniz kimi, bizim möhkəm ikitərəfli münasibətlərimiz mövcuddur və bu məsələdə Sizin şəxsi töhfəniz bizim üçün çox önəmlidir. Təhlükəsizlik məsələləri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan və Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyi Avropanın təhlükəsizliyi üçün çox əhəmiyyətlidir. Regionda gərginliyin mövcudluğu şəraitində – İran məsələsində Prezident Makron gərginliyin aradan qaldırılmasına səy göstərir. Əlbəttə ki, ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədri kimi Fransa münaqişənin dinc yolla, ölkənizin ərazi bütövlüyünə hörmət prinsipi çərçivəsində həllini arzulayır və bu sahədə fəal olmaq niyyətindədir. Biz ölkələrimiz arasında siyasi dialoqu davam etdirməyə ümidvarıq. Sizin də qeyd etdiyiniz kimi iqtisadiyyat, energetika, nəqliyyat və təhlükəsizlik sahələrində əməkdaşlıq bizim üçün çox vacibdir.

Prezident İlham Əliyev Fransa Prezidenti Emmanuel Makronun salamlarına görə minnətdarlığını bildirdi,

onun da salamlarını Fransa Respublikasının Prezidentinə çatdırmağı xahiş etdi.

***Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının iqtisadiyyat və
özəl sektorun inkişafı üzrə vitse-prezidenti Hans Piter Lankesin
rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 26-da Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının iqtisadiyyat və özəl sektorun inkişafı üzrə vitse-prezidenti Hans Piter Lankesin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Nümayəndə heyətinin üzvlərini salamlayan Prezident İlham ƏLİYEV dedi:

– Xoş gəlmisiniz, sizi görməyə şadam. Mənə verilən məlumata görə, siz Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 20 illik yubileyinə həsr olunmuş konfransda iştirak edirsiniz. Bu, bizim əməkdaşlığımızın yaxşı göstəricisidir. Bildiyiniz kimi, ötən 20 il ərzində bizim Neft Fondumuz Azərbaycanın inkişafı üçün çox vacib vasitə rolunu oynayıb. Bununla yanaşı, Fond dünyanın ən şəffaf suveren fondlarından biri kimi BMT tərəfindən mükafata layiq görülüb. Bu Fondun Azərbaycanın inkişafında və sosial problemlərin həllində rolu olduqca böyükdür. Bildiyiniz kimi, Fondun aktivləri hesabına biz qaçqın və məcburi köçkünlər üçün 100-dən artıq qəsəbənin tikintisini maliyyələşdirmişik. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu insan kapitalına, təhsilə və infraqstruktura sərmayə yatırır. Sizin konfransda iştirakınız da yaxşı göstəricidir. Bildiyimə görə, sizin təsisat vasitəsilə də 250 milyon dollar həcmində sərmayə qoyulub.

Bizim əməkdaşlığımızın çox yaxşı və uğurlu tarixçəsi var. İqtisadiyyatımızın şaxələndirilməsi və dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün zəminin yaradılması planlarını nəzərə alaraq gələcək inkişaf üçün də yaxşı perspektivlər mövcuddur. Neft və qaz sahəsindən asılılığın azaldılması əsas prioritetlərimizdəndir. Əlbəttə, bunu bir günün içində etmək mümkün deyil, ancaq şaxələndirmə və iqtisadiyyatın müasirləşdirilməsi bizə bu asılılığın böyük dərəcədə aradan qaldırılmasına imkan verəcək. Əlbəttə, bildiyiniz kimi, biz biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına mühüm önəm veririk. Fərəhləndirici haldır ki, Dünya Bankının «Doing Business» hesabatına görə, biz dünyanın 10 ən islahatçı dövləti sırasına daxil olmu-

şuq. Bununla bağlı nail olduğumuz sürətli inkişaf bizim bu sahəyə çox ciddi yanaşmamızın nəticəsində mümkün olub. Bildiyiniz kimi, biz bu məqsədlə xüsusi komissiya yaratmışıq. Həmin komissiya çatışmazlıqları aradan qaldırmaq və vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün hansı işlərin görülməli olduğunu ətraflı təhlil edib. «Doing Business» hesabatına görə, ümumən, 25-ci yerdə qərarlaşmaq iftixar hissi doğurur. Ancaq ən əhəmiyyətli odur ki, bu, biznes mühitinə və Azərbaycanın qeyri-enerji sahəsində inkişafına müsbət təsir göstərir. Gələcək prioritetlərimizə gəldikdə, hesab edirəm ki, insan kapitalı, qeyri-neft sektoru, təhsil, kənd təsərrüfatı, turizm, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi bizim əməkdaşlığımızın prioritetləri sırasındadır. Əminəm ki, səfəriniz çərçivəsində siz artıq bizim rəsmi şəxslərlə təmaslarınızda gələcəkdə görülməli işlər barədə müzakirələr aparmısınız. Bir daha Azərbaycana xoş gəlmisiniz.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının vitse-prezidenti Hans Piter Lankes dedi:

– Qəbula görə təşəkkür edirəm. Səfərimizin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu ilə birgə keçirdiyimiz tədbirdir. Dövlət Neft Fondu bizim uzunmüddətli yaxın tərəfdaşımızdır. Zənnimizcə, bu Fond peşəkarcasına idarə olunan fondlardan biridir və biz bu əlaqələrimizə böyük önəm veririk. Konfransın mövzusu «Müsbət təsirli investisiya»dır. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası da bu məsələyə önəm verir və mövzunun çox aktual olduğunu şahidiyik. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun özünəməxsus sərmayə strategiyasına malik olması rəmzi mənə daşıyır. Bir sözlə, çox yaxşı münasibətlərimiz mövcuddur.

Görüşdə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının Azərbaycanla əməkdaşlığının perspektivləri, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, şəhər və kənd yerlərində yeni iş yerlərinin yaradılması, biznes mühitində qazanılmış uğurların daha da möhkəmləndirilməsi, özəl sektora birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunması məsələləri müzakirə edildi.

***Fransa Respublikası Senatının Fransa-Qafqaz dostluq qrupunun sədri və
Azərbaycan üzrə sədr müavini Alen Uperin
başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin qəbulu***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Fransa Respublikası Senatının Fransa-Qafqaz dostluq qrupunun sədri və Azərbaycan üzrə sədr müavini Alen Uperin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Nümayəndə heyətinin üzvlərini salamlayan Prezident İlham Əliyev dedi:

– Azərbaycana xoş gəlmisiniz, sizi salamlayıram. Əminəm ki, səfəriniz Fransa-Azərbaycan əlaqələrinin gələcək inkişafı üçün önəmli rol oynayacaq. Bu yaxınlarda səfirin etimadnaməsini qəbul edərkən Fransa-Azərbaycan əlaqələri haqqında öz fikirlərimi bölüşdüm. Hesab edirəm ki, əvvəlki dövrlərdə bu əlaqələrin inki-

şafı istiqamətində böyük işlər görülmüşdür və müxtəlif sahələrdə Fransa-Azərbaycan əlaqələri uğurla inkişaf edir. Siyasi əlaqələrimiz həmişə yüksək səviyyədə olub. Dövlət başçıları səviyyəsində bir çox qarşılıqlı səfərlər edilib. Onu da bildirməliyəm ki, Heydər Əliyevin Prezident vəzifəsinə seçildəndən sonra ilk xarici səfəri Fransaya olmuşdur. Mənim də Prezident vəzifəsinə seçilməyimdən sonra ilk rəsmi səfərim Prezident Jak Şirakin dəvəti ilə Fransaya olub. Fərsətdən istifadə edərək Prezident Jak Şirakin vəfatı ilə əlaqədar bir daha başsağlığı verirəm.

Fransa prezidentləri Azərbaycana rəsmi səfərlər etmişlər və keçən ilin iyul ayında mənim Fransaya səfərim çərçivəsində Prezident Makron ilə çox səmimi görüşümüz olub. Yüksək səviyyəli səfərlər bütün sahələrdə əlaqələrin inkişafına güclü təkan verib. Təsədüfi deyil ki, bir çox sahələrdə, o cümlədən energetika, nəqliyyat, kosmik sənaye, kənd təsərrüfatı, təhsil və digər sahələrdə əlaqələrimiz uğurla inkişaf edir. Əlbəttə ki, parlamentlərarası əlaqələr ümumi əlaqələrimizin inkişafına çox mühüm töhfə vermişdir. Əminəm ki, sizin səfəriniz də bu istiqamətdə çox uğurlu və önəmli addım olacaqdır.

Fransa Senatının Fransa-Qafqaz dostluq qrupunun sədri və Azərbaycan üzrə sədr müavini Alen Uper dedi:

– Cənab Prezident, bizi qəbul etdiyinizə görə təşəkkürümüzü bildiririk. Ölkənin birinci şəxsi tərəfindən səfirimizin müşayiət etdiyi nümayəndə heyətimizin qə-

bul edilməsindən şərəf hissi duyuruq. Səfir bu yaxınlarda təyin olunub və öz fəaliyyətinə artıq başlayıb. Şəxsən öz adımdan və Fransa adından Sizə və xanımınıza təşəkkürümüzü bildiririk ki, Prezident Şirakin vəfatı ilə əlaqədar siz dostluğunuzu nümayiş etdirdiniz. Dostluğun müddəti olmur. Siz bunu sübuta yetirdiniz. Ölkələrimizi səciyyələndirəcək bir söz olarsa, o, dostluq sözü olardı. Ölkələrimiz arasında güclü əlaqələr var. Çünki bir əsrdən çox müddət əvvəl sizin hökumətiniz Fransada mühacir olmuşdur. General de Qol hələ 1944-cü ildə burada olmuşdur.

Alen Uper mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqda Azərbaycanın əhəmiyyətini xüsusi olaraq vurğuladı və Fransada bu mövzu ilə əlaqədar müzakirələr aparılan zaman Azərbaycanı nümunə kimi təqdim etdiyini bildirdi.

Dövlətimizin başçısı Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınması ilə əlaqədar Azərbaycanın mövqeyini diqqətə çatdıraraq bildirdi ki, bu münaqişə yalnız və yalnız ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində öz həllini tapmalıdır.

Görüşdə Azərbaycan ilə Fransa arasında dostluq və əməkdaşlığın inkişafında Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın xüsusi rolu qeyd olundu. Həmçinin söhbət zamanı iki ölkə arasında elmi tədqiqat, tibb və digər sahələrdə əməkdaşlıq məsələlərinə dair fikir mübadiləsi aparıldı.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN SƏFƏRLƏRİ

Pirallahı rayonuna səfər

Iyulun 5-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Pirallahı rayonunda olublar.

Pirallahı rayonunda 306 məcburi köçkün ailəsi üçün salınan yeni yaşayış kompleksi istifadəyə verilib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva mərasimdə iştirak ediblər.

Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Rövşən Rzayev görülmə işlərlə bağlı məlumat verdi. Bildirildi ki, Pirallahı rayonunda yataqxanalarda və digər inzibati binalarda müvəqqəti məskunlaşmış 306 məcburi köçkün ailəsi üçün çoxmərtəbəli binalardan ibarət yeni yaşayış məhəlləsi dövlətimizin başçısının 2011-ci ildə imzaladığı sərəncama əsasən yaradılıb. Sifarişçisi Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondu, podratçısı isə «Kristal Abşeron» MTK olan yeni yaşayış məhəlləsinin ötən il başlanan tikinti işləri yüksək keyfiyyətlə başa çatdırılıb. Layihə üzrə doqquzmərtəbəli 3 bina tikilib ki, bunlardan ikisi 72, biri isə 162 mənzillidir. Yaşayış kompleksinə məktəb də daxildir və burada digər zəruri infrastruktur obyektləri tikilib, ərazidə geniş abadlıq və yaşıllaşdırma işləri görülmə. Kompleks salınarkən elektrik, su, qaz, istilik təchizatı və suvarma sisteminin, rabitə və televiziya şəbəkəsinin qurulmasına xüsusi diqqət göstərilib. Bu, ölkə üzrə məcburi köçkünlər üçün salınan sayca 104-cü müasir yaşayış kompleksidir.

Mənzillərdə yaradılan şəraitlə tanış olan Prezident İlham Əliyevə və birinci xanım Mehriban Əliyevaya məlumat verildi ki, təmirli mənzillərdən 37-si biotaqlı, 107-si ikiotaqlı, 126-sı üçotaqlı, 36-sı isə dördotaqlıdır. Mənzillərin ümumi sahəsi 24 min kvadratmetrdir. Yeni yaşayış kompleksində hazırda Pirallahı rayonundakı yataqxanalarda və digər inzibati binalarda müvəqqəti məskunlaşmış məcburi köçkün ailələri mənzillə təmin olunacaqlar.

Bu istiqamətdə atılan mühüm addımlardan danışarkən Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi ilə həyata keçirilən tədbirləri də vurğulamaq lazımdır. Artıq Qaradağ rayonunda 1026 məcburi köçkün ailəsi üçün yaşayış kompleksi inşa edilib. Abşeron rayonunun Masazır, Mehdiabad, həmçinin Sabuncu rayonunun Ramana qəsəbələrində 470 mənzil məcburi köçkünlərə təqdim edilib. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən alınan 465 mənzilə Binəqədi rayonu, 9-cu mikrorayon ərazisindəki Təcili Tibbi Yardım Stansiyasının yarımçıq bina-

sından məcburi köçkün ailələri köçürülüb. Sumqayıtdakı 1005 məcburi köçkün ailəsi üçün inşa olunmuş yaşayış binalarının da açılışı olub. Qeyd edək ki, 2007-ci ildə sonuncu çadır düşərgəsinin ləğv edilməsi ilə başlanan proses nəticəsində qaçqın və məcburi köçkünlər üçün indiyədək 3,5 milyon kvadratmetr yaşayış sahəsi olan müasir qəsəbələr və çoxmərtəbəli binalardan ibarət yaşayış kompleksləri salınıb. 2018-ci ilin sonunadək 58 min 223 ailə və ya 300 minə yaxın qaçqın və məcburi köçkünün mənzil şəraiti yaxşılaşdırılıb. Təkcə ötən il 5923 məcburi köçkün ailəsi yeni mənzillərə köçürülüb. 2019-cu ilin birinci rübündə isə 2.227 məcburi köçkün ailəsi yeni mənzillərlə təmin olunub.

Sonra Laçın rayonu Bozlu tam orta məktəbindəki şəraitlə tanış olan Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyevaya məlumat verildi ki, bu təhsil ocağı 220 şagird yerlikdir. Yüksək şəraiti ilə seçilən, müasir təlim avadanlıqları ilə diqqət çəkən məktəbdə təlim-tədris üçün hər cür şərait yaradılıb. Məktəbin kompüter otağında şagirdlər informasiya texnologiyalarının sirlərinə yiyələnəcəklər.

Prezident İlham Əliyevin təhsilin inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğı təsdiqləyir ki, bu sahə dövlət siyasətinin mühüm prinsipləri sırasına daxil edilib. Bu proses təkcə paytaxtla məhdudlaşmır, bölgələri də əhatə edir, doğma yurdlarından didərgin düşən soydaşlarımızın təhsilinin yüksək səviyyədə qurulmasına xidmət göstərir.

Məktəbin idman zalı da zəruri avadanlıqla təchiz edilib və burada şagirdlərin bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmaları üçün hər cür imkan var.

Sonra dövlətimizin başçısı və birinci xanım məcburi köçkünlərlə görüşdülər.

Məcburi köçkünləri salamlayan Prezident İlham Əliyev dedi:

– Bu gün çox əlamətdar bir gündür. Pirallahı rayonunda məcburi köçkünlər üçün gözəl evlər istifadəyə verilir. Bu münasibətlə sizi ürəkdən təbrik edirəm. Bu, çox gözəl hadisədir. Keyfiyyətli tikilib. Bu günə qədər yararsız binalarda yaşamış köçkünlər indi bu binalarda yaşayacaqlar. Bu, bir daha onu göstərir ki, dövlət məcburi köçkünlərə çox böyük qayğı, diqqət göstərir.

Son illərdə böyük işlər görülmə, həm Bakı şəhərində, həm də bütün bölgələrdə. Məcburi köçkünlərin məişət problemləri uğurla həll olunur. Pirallahı rayonunda yaşayan köçkünlər üçün bu gün bu binaların istifadəyə verilməsi bunu bir daha göstərir. Gözəl

mənzillər, məktəb – bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, dövlət bu məsələ ilə bağlı çox ciddi tədbirlər görür.

Bu il altı mindən çox məcburi köçkün ailəsi üçün yeni mənzillər, fərdi evlər tikilib istifadəyə veriləcək. Burada isə 306 ailə üçün gözəl şərait yaradılıb. Sizi bir daha bu hadisə münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Sakinlər: Çox sağ olun, cənab Prezident.

Prezident İlham Əliyev: Ümumiyyətlə, Pirallahı rayonunun inkişafı uğurlu gedir. Burada infrastruktur obyektləri inşa edilir, yaradılır, binalar tikilir, təmir olunur. Yəni, Pirallahı adası tam yeni görkəm alıb. Artıq bir neçə ildir ki, burada gedən quruculuq işləri çox yaxşı nəticə verir. Siz yaxşı bilirsiniz ki, əvvəllər Pirallahıda vəziyyət o qədər də ürəkaçan deyildi. İndi burada bütün lazımı şərait yaradılıb.

Laçın rayonundan məcburi köçkün Sevda Musayeva dedi: Çox hörmətli cənab Prezident. Əziz Mehriban xanım. İcazə verin, Sizi Pirallahı sakinləri, – yəni, mən özümü də artıq Pirallahı sakini hesab edirəm, 27 ildir burada məskunlaşmışıq, – məcburi köçkünlər adından və bir təhsil işçisi adından salamlayım, Sizə öz dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə göstərdiyiniz bu diqqət və qayğıya görə Sizə minnətdarlığımı, təşəkkürümü bildirirəm. Azərbaycanın inkişafı, tərəqqisi, dünya birliyində qüdrətli dövlətə çevrilməsi baxımından apardığınız həm xarici, həm daxili siyasəti mən bir təhsil işçisi kimi bəyənir və dəstəkləyirəm. Mən təhsil işçisi olduğuma görə bu sahədən danışacağam. Hər bir dövlətin inkişafı üçün, bilirsiniz ki, əsas onun elmi, təhsilidir. Bu, danılmazdır. Ümummillî liderimiz Heydər Əliyev həmişə müəllimə, təhsilə, elmə böyük qiymət vermişdir. Elə bu baxımdan onun apardığı siyasətin davamını sizlərdə də hiss edirik, görürük.

Sevda Musayeva görülən bütün bu işlərə, onlara göstərilən diqqətə və məcburi köçkün ailələri üçün yeni məktəblərin inşasına, onların müasir avadanlıqla təmin edilməsinə görə Prezident İlham Əliyevə və birinci xanım Mehriban Əliyevaya bir daha minnətdarlığını bildirdi.

O dedi: Bir də Mehriban xanım, Sizə gözyaşdınlığı verirəm. Mən də bir anayam, Siz də bir anasınız. Sizə gözyaşdınlığı verirəm. Oğlunuz Vətən qarşısında öz borcunu şərəflə yerinə yetirib geri qayıdıb. Gözünüz aydın olsun.

Mehriban xanım Əliyeva: Çox sağ olun. Allah bütün balaları qorusun.

Prezident İlham Əliyev: Çox sağ olun. Təşəkkür edirəm.

Məcburi köçkünlər üçün biz indi bu şəraiti yaradıırıq. Hələ də ağır vəziyyətdə yaşayan köçkünlərimiz var və onların problemləri də gündəlikdədir. İndi

genişmiqyaslı işlər aparılır ki, tezliklə bütün köçkünlər yaxşı şəraitlə təmin olunsunlar. 1990-cı illərin əvvəllərində Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçı siyasətin nəticəsində torpaqlarımız işğal altına düşüb. Bizim əsas vəzifəmiz ərazi bütövlüyümüzü bərpa etməkdir. Bu istiqamətdə işlər aparılır, həm siyasi-diplomatik sahədə, həm ordu quruculuğu sahəsində.

Məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üçün Dövlət Proqramı da qəbul edilib. Proqram əsasında evlər tikilir, qəsəbələr salınır. Yüzdən çox qəsəbə salınıb və bu istiqamətdə bundan sonra da işlər aparılacaq. Qeyd etdiyim kimi, bu il ən azı altı min ailə yeni mənzillərlə təmin ediləcək. Gələn il ondan da çox yeni evlərin tikilməsi nəzərdə tutulur.

Mehriban xanım Əliyeva: Bir daha təbrik edirəm.

Sonra Laçın rayonundan məcburi köçkün Kəmalə Musayeva dedi: Hörmətli cənab Prezident, hörmətli Mehriban xanım. Biz də Sizi salamlayırıq və məskunlaşdığımız Pirallahı rayonunda Sizi yenidən görməyimizə çox şadıq. Sizin apardığınız uğurlu və məqsədyönlü siyasətin nəticəsidir ki, bu gün doğma respublikamız, doğma Azərbaycanımız gündən-günə yenilənir, sürətli və dinamik inkişaf yolundadır. Biz Sizə çox minnətdarıq, hörmətli cənab Prezident, hörmətli Mehriban xanım. Ona görə ki, Siz daim məcburi köçkünlərə öz diqqət və qayğınızı göstərsiniz. Hörmətli Mehriban xanım, biz çox yaxşı xatırlayırıq ki, Siz Birinci vitse-prezident təyin olunandan sonra ilk müşavirənizi məhz məcburi köçkünlərin və qaçqınların sosial problemlərinin həllinə həsr etdiniz. Siz xeyirxah, nəcib əməlləriniz ilə bizim xalqımız, Vətənimiz üçün seçilmişlərdənsiniz. Bunun üçün biz Sizə çox minnətdarıq.

Mehriban xanım Əliyeva: Çox sağ olun, çox minnətdaram.

Kəmalə Musayeva: Hörmətli cənab Prezident, hörmətli Mehriban xanım, bizim məskunlaşdığımız Pirallahı rayonuna Sizin diqqətiniz də gözümüzün qarşındadır. Yəni, çox qısa müddətdə yaradılmasına baxmayaraq, Pirallahı rayonunun da siması gündən-günə, ildən-ilə yenilənir. Pirallahı gündən-günə gözəlləşir. Çox qısa müddətdə burada yeni zavodlar açılmışdır. Şpris zavodu açılmışdır, dərman zavodu tikilir, yeni-yeni parklar salınır. Məcburi köçkünlər üçün belə gözəl qəsəbə salınmışdır. Pirallahı rayonunun sakinləri üçün sosial evlər tikilir. Biz bütün bunlar üçün Sizə dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

On nömrəli Birləşmiş Şəhər Xəstəxanasında çalışdığını deyən Kəmalə Musayeva səhiyyə sahəsində aparılan islahatları da vurğuladı. Pirallahı rayon sakinləri, məcburi köçkünlər və səhiyyə işçiləri adından dövlətimizin başçısına və xanımına bir daha minnətdarlığını

bildirən Kəmalə Musayeva Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə doğma torpaqlarına qayıdacaqlarına inan-dıqlarını qeyd etdi.

Prezident İlham Əliyev: Çox sağ olun, təşəkkür edirəm. Xoş sözlərə görə sizə minnətdaram.

Pirallahı rayonunda doğrudan da işlər sürətlə gedir. Quruculuq işləri geniş vüsət almışdır. İş yerlərinin yaradılması istiqamətində də işlər aparılır. Qeyd etdiyiniz kimi, bir müddət bundan əvvəl şpris zavodu istifadəyə verildi. Digər böyük dərman preparatları zavodunun tikintisi gedir. Bu zavodun fəaliyyəti nəticəsində yenə də iş yerlərinin yaradılması nəzərdə tutulur. Burada, Pirallahı rayonunda köçkünlər uzun illərdir ki, yaşayırlar. Köçkünlərin əksəriyyəti Laçın rayonundandır. Laçın rayonu 1992-ci ilin may ayında işğal altına düşmüşdür. Laçın və Kəlbəcər rayonlarının işğal altına düşməsi Ermənistanla Dağlıq Qarabağ arasında əlaqə yaratdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin söyləri nəticəsində Ermənistanın işğalçı siyasətinin qarşısının alınması üçün böyük söylər göstərilmişdir. Uğurlu Horadiz əməliyyatı aparılmışdır. Beləliklə, Azərbaycan işğal olunmuş torpaqların bir hissəsini azad edə bilmişdir.

Sonrakı dövrlərdə ordu quruculuğu istiqamətində böyük işlər görüldü. Bu işlərin nəticəsində 2016-cı ildə torpaqlarımızın bir hissəsi də işğalçılardan azad edildi. Ərazi bütövlüyümüzün bərpası bizim üçün əsas məsələdir.

Daha sonra Laçın rayonundan məcburi köçkün Cəbrayıl Heydərov dedi: Möhtərəm cənab Prezident, hörmətli Mehriban xanım. Sizi Pirallahı rayonunda görməyimizə çox şadıq. Sizi salamlayırıq, «Xoş gəlmisiniz!» deyirik.

Biz sadə insanlar Sizi görməyə həmişə sevinirik. Sizin hər gəlişiniz biz sadə insanlarda qurub-yaratmaq eşqi yaradır. Mən Pirallahı rayonunda məskunlaşmış laçınlı məcburi köçkün kimi onu qeyd etmək istəyirəm ki, Pirallahı rayonu gündən-günə çiçəklənir, inkişaf edir. Sizin rəhbərliyinizlə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində Pirallahı rayonunda böyük quruculuq-abadlıq işləri aparılıb, bütün infrastruktur layihələri icra olunub. Mən Pirallahı rayonunda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul oluram. Cənab Prezident, sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayanda cəmi iki nəfər işçimiz olub. Bu gün 50-yə yaxın işçimiz var. Biz işimizlə xalqımıza, dövlətimizə xidmət etməyə çalışırıq. Sizin dəstəyiniz, xüsusilə son illərdə verdiyiniz sərəncamlar, fərmanlar, sahibkarlara göstərdiyiniz diqqət və qayğı nəticəsində biz Pirallahı rayonunda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə, – bunu tam səmiyyətlə deyirəm, cənab Prezident, – heç bir maneə ol-

madan, tam sərbəst məşğuluq. Rayonda da bizim üçün geniş şərait yaradılıb. Qarşımızda duran əsas məqsəd ölkəmizin idxaldan asılılığını azaltmaq, yeni iş yerləri yaratmaq, insanların həyat şəraitini yaxşılaşdırmaqdır. Rayonumuzda aparılan işlərin nəticəsində yeni iş yerlərinin açılması, əlverişli biznes mühitinin yaradılması, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması bizim işimizə də öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Cənab Prezident, Pirallahı rayonunda yaşayan məcburi köçkünlərin əksəriyyəti Laçın rayonundandır. Bu rayonda 286 ailə yaşayır, 1104 nəfər məskunlaşıb. 286 ailədən 110-u Laçın rayonundandır.

Cəbrayıl Heydərov dedi ki, onlar da ölkəmizin, dövlətimizin inkişafı üçün əllərindən gələni edir və ən böyük arzuları torpaqlarımızın işğaldan azad olunması, sahibkarlıq fəaliyyətini öz doğma torpaqlarında davam etdirməkdir. Prezident İlham Əliyevin həm daxili, həm də xarici siyasətini dəstəklədiklərini vurğulayan Cəbrayıl Heydərov dövlətimizin başçısının torpaqlarımızın azad olunması üçün haqq səsimizi bütün ali məclislərdən dünyaya çatdırdığını vurğulayaraq dedi: Sonda Pirallahıda məskunlaşmış məcburi köçkünlər adından, ailəmiz adından Sizə minnətdarlığımızı bildirirəm. Həmişə Sizi dəstələyirik, dəstəkləyəcəyik. Allah Sizi qorusun, cənab Prezident.

Prezident İlham Əliyev: Çox sağ olun, təşəkkür edirəm. Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı çox ciddi addımlar atılıb. Hesab edirəm ki, bu istiqamətdə nailiyyətlər çox ümidvericidir. Bu gün Azərbaycanda güclü sahibkarlar sinfi yaranıbdır. İqtisadi inkişafımızın şaxələndirilməsi istiqamətində sahibkarların çox böyük rolu var. Dövlət öz tərəfindən çox ciddi islahatların aparılması istiqamətində addımlar atır və bu islahatlar yaxşı nəticələr verir.

Bizim gəlirlərimiz artır. Bu ilin altı ayında gəlirlərimiz təxminən 400 milyon manatdan çox artmışdır. Biz, ilk növbədə, bu vəsaiti sosial layihələrə istiqamətləndiririk. Bildiyiniz kimi, bu il çox ciddi sosial paket təsdiqləndi, müavinətlər, o cümlədən məcburi köçkünlər üçün nəzərdə tutulan müavinətlər 50 faiz artırıldı. Problemlə kreditlərlə bağlı olan məsələ öz həllini tapdı. Maaşlar, pensiyalar artırıldı. Bu, əlbəttə ki, islahatların birbaşa nəticəsidir. Çünki bu islahatlar bizə əlavə gəlirlər gətirir və biz bu gəlirləri, ilk növbədə, sosial sahəyə yönəldirik. Sosial sahə bundan sonra da bizim üçün prioritet sahə olacaq. Çünki Azərbaycan vətəndaşları ildən-ilə daha da yaxşı yaşamaq istəyir və biz buna nail olacağıq.

Sonda xatirə şəkli çəkdirildi.

İyulun 5-də Prezident İlham Əliyevin Pirallahı rayonuna səfəri başa çatdı.

Pirallahı rayonuna səfər

Avqustun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Pirallahı rayonunda olublar.

Pirallahı Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Vəlif İmanov Prezident İlham Əliyevə və birinci xanım Mehriban Əliyevaya görülən işlər və rayonun perspektiv inkişafı ilə bağlı layihələr barədə məlumat verdi.

Sonra dövlətimizin başçısı və birinci xanım Pirallahı Rayon İcra Hakimiyyəti üçün inşa edilən binada yaradılan şəraitlə tanış oldular.

Prezident İlham Əliyevin «Bakı şəhərinin Pirallahı rayonunda tikinti-quruculuq işlərinin davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında» 2017-ci ildə imzaladığı Sərəncama əsasən rayon icra hakimiyyəti üçün dördmərtəbəli bina inşa olunub. Binada operativ-idarəetmə, vətəndaşların qəbulu, iş otaqları, akt və konfrans zalları, kitabxana və digər zəruri otaqlar var. Bina bütün lazımi avadanlıq və sistemlərlə təchiz edilib. Otaqların hamısı müasir tələblər səviyyəsində qurulub.

Yeni binada yaradılan şərait ölkədə dövlət idarəçiliyi sisteminin təkmilləşdirilməsinin daim diqqət mərkəzində olduğunu bir daha təsdiqləyir. Bundan başqa, müasir memarlıq üslubunda inşa olunan bu bina rayonun görkəminə də xüsusi gözəllik verir. Rayon icra hakimiyyəti üçün inşa olunan binanın ətrafında genişmiqyaslı abadlıq-quruculuq işləri görüldü, fəvvarə quraşdırılıb, işıqlandırma sistemi yaradılıb, mindən çox ağac və gül-çiçək əkilib, yaşıllıq zolağı salınıb.

Avqustun 7-də Pirallahı rayonunda yeni inşa olunmuş Gənclər Mərkəzi istifadəyə verilib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva mərkəzin açılışında iştirak ediblər.

Dövlətimizin başçısı İlham Əliyev binanın rəmzi açılışını bildirən lenti kəsdi.

Gənclər Mərkəzinin üçmərtəbəli binasında Heydər Əliyev muzeyi fəaliyyət göstərir. Burada Ulu Öndərin həyat və fəaliyyətini əks etdirən eksponatlar nümayiş olunur. Mərkəzdə, eyni zamanda, akt zalı, elektron oxu və nikah zalları, robopark, rəsm, keramika-heykəltəraşlıq, fotostudiya, «bacarıqlı əllər» dərnləri və sərqi salonu yaradılıb. Burada gənclərin asudə vaxtının səmərəli təşkili, onların müxtəlif peşə və sənətə yiyələnməsi məsələsinə xüsusi önəm veriləcək.

Azərbaycanda gənclər siyasətinin formalaşdırılması, yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ölkəmizdə gənclər

siyasəti 2003-cü ildən sonra yeni müstəvidə davam etdirilir. Dövlətimizin başçısının rəhbərliyi ilə həyata keçirilməkdə olan «Azərbaycan gəncliyi 2017–2021-ci illərdə» Dövlət Proqramı bu baxımdan çox mühüm rol oynayır.

Avqustun 7-də YAP Pirallahı Rayon Təşkilatının yeni inzibati binasının açılışı olub.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva açılışda iştirak ediblər.

Dövlətimizin başçısı binanın rəmzi açılışını bildirən lenti kəsdi.

Yeni Azərbaycan Partiyası Pirallahı Rayon Təşkilatı üçün ikimərtəbəli müasir bina inşa olunub. Burada partiya təmsilçilərinin səmərəli fəaliyyəti üçün hərtərəfli imkanlar yaradılıb.

Yeni Azərbaycan Partiyası ölkəmizin bugünkü sürətlə inkişafında, respublikanın beynəlxalq nüfuzunun artmasında və bütün sahələrdə əldə olunan tərəqqidə xüsusi rol oynayır. Azərbaycanın əsas və aparıcı siyasi qüvvəsi olan Yeni Azərbaycan Partiyası bütün bu uğurların qazanılmasında yaxından iştirak etməklə xalqın partiyası olduğunu aydın nümayiş etdirir. Bu da ulu öndər Heydər Əliyevin «Yeni Azərbaycan Partiyası dünyanın, bu günün və gələcəyin partiyasıdır» fikrinin real həyatda təsdiqini tapdığını bir daha göstərir.

Partiyanın uğurlu fəaliyyətində onun rayon təşkilatlarının da rolu böyükdür. Yeni Azərbaycan Partiyasının rayon təşkilatları üçün bütün bölgələrdə inşa olunan inzibati binalar müasirliyi ilə seçilir, həmçinin şəhər və rayonların gözəlliyinə əlavə rəng qatır.

Avqustun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Pirallahı rayonunda yeni inşa olunmuş «Mirvari» Park Kompleksində yaradılan şəraitlə tanış olublar.

Beş hektar sahəsi olan kompleksdə uşaqlar üçün mini futbol və iki oyun meydançası, müxtəlif attraksionlar, yelləncəklər, idman qurğuları, söhbətgahlar və fəvvarə quraşdırılıb. Müasir işıqlandırma sistemi ilə təchiz olunan bu istirahət guşəsində, eyni zamanda, müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi üçün səhnə də inşa edilib.

Dövlətimizin başçısı və birinci xanım parkda Qarabağ müharibəsi əlillərinin «ASAN xidmət»in «Ailə Biznesinə Asan Dəstək» proqramı çərçivəsində nümayiş etdirilən rəsm əsərlərindən və müxtəlif səpkidə dekorativ əl işlərindən ibarət sərgiyə baxdılar.

İstirahət məkanında «Ahılların Günəzi Mərkəzi» də fəaliyyət göstərir. Mərkəz Prezident İlham Əliyevin

«Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara və digər şəxslərə göstərilən sosial xidmətlərin genişləndirilməsi üçün əlavə tədbirlər haqqında» 2019-cu ilin iyun ayında imzaladığı Sərəncama əsasən yaradılıb. Burada hər gün sosial yardıma ehtiyacı olan 50 ahıla növbəlilik əsasında pulsuz xidmət göstəriləcək.

Son illərdə Prezident İlham Əliyevin tapşırıq və göstərişlərinə uyğun olaraq Bakıda həyata keçirilən abadlıq-quruculuq işlərinin miqyası daha da genişlənilib. Bu tədbirlərin tərkib hissəsi olaraq yeni parkların yaradılması, mövcud istirahət məkanlarının isə müasir səviyyədə yenidən qurulması geniş vüsət alıb. Bu işlər paytaxt sakinlərinin və ölkəmizə gələn turistlərin istirahətinin hərtərəfli təşkili baxımından böyük rol oynayır. Bütün bunlar, eyni zamanda, Bakını dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevirib. Bunu istər paytaxt sakinləri, istərsə də şəhərimizin qonaqları dəfələrlə vurğulayırlar. Əhaliyə xidmət göstərən bu kimi müasir layihələrin icrası son illərdə dövlətimizin başçısının rəhbərliyi ilə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin real nəticəsidir.

Sonra dövlətimizin başçısı və birinci xanım «Mirvari» Park Kompleksində rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşdülər.

Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva ictimaiyyət nümayəndələrini salamladılar.

Sakinlər: Xoş gəlmisiniz cənab Prezident, hörmətli Mehriban xanım. Səfa gətirmisiniz, həmişə Siz gələsiniz.

Prezident İlham Əliyev: Sağ olun.

Mehriban Əliyeva: Xoş gördük, sizi görməyimizə çox şadım, çox sağ olun.

Sakin: Cənab Prezident, biz Pirallahı rayonunun ağsaqqalları Sizə, Mehriban xanıma bir daha xoş gəlmisiniz deyirik. Bu gün Pirallahı qəsəbəsi, Pirallahı rayonu demək olar ki, Bakı şəhərinin ən qabaqcıl rayonlarından biridir. Görülmüş bütün bu işlərə görə Sizə dərin minnətdarlığımızı bildiririk. Bütün bu abadlıq işləri Sizin sayəinizdə görülüb.

Sakin: Sizə, Mehriban xanıma möhkəm cansağlığı arzulayıram.

Prezident İlham Əliyev: Sağ olun.

Sakin: Bir neçə gün bundan əvvəl Siz qaçqınlarla görüşə gəlmişdiniz. Bu gün də, cənab Prezident, Pirallahıda bizimlə görüşürsünüz. Sizə dərin minnətdarlığımızı bildiririk. Burada böyük abadlıq işləri görülür, qəzalılar çoxdur, 400-ə yaxındır, indi Sizin sayəinizdə tikinti gedir. Allah Sizi qorusun.

Prezident İlham Əliyev: Sağ olun. Rayonun inkişafına diqqət göstərilir. Son illərdə böyük quruculuq

abadlıq işləri aparılmışdır. Rayonun siması dəyişib və bu gün dediyiniz kimi, Bakının ən qabaqcıl rayonlarından biridir. Burada infrastruktur layihələri icra edilir, içməli su layihəsi iki il bundan əvvəl öz həllini tapdı, qazlaşma ilə bağlı bütün məsələlər öz həllini tapdı. İş yerləri yaradılır, burada dərman zavodu tikilir, şpris zavodunun açılışı bir qədər bundan əvvəl reallığa çevrildi. Yəni, bu onu göstərir ki, biz həm iş yerlərinin yaradılması istiqamətində uğurlara nail oluruq, həm də abadlıq işləri aparılır. Məcburi köçkünlər üçün yeni evlər istifadəyə verilib, 300-dən çox ailə orada məskunlaşır. İnzibati binalar, yollar tikilir. Yəni, rayonun hərtərəfli inkişafı üçün böyük işlər görülür və bundan sonra da görülməkdir. İş yerlərinin yaradılması da daim gündəlikdə duran məsələlərdən biridir və balıqçetişdirmə zavodunun fəaliyyətə başlaması da, hesab edirəm ki, çox önəmli hadisədir. Əlbəttə, ictimai zonalar, parklar salınır, vətəndaşlar üçün, istirahət etmək üçün gözəl imkanlar var.

Sakinlər: Çox sağ olun, var olun.

Veteran idmançı: Mən də bir veteran idmançı, dünya çempionu kimi idmançılar adından Mehriban xanıma böyük təşəkkür edirəm. Sizə cansağlığı arzulayıram. Mənim ayağım protezdir, mənə kömək etdiniz, çox sağ olun.

Mehriban Əliyeva: Sağ olun. Sizə cansağlığı arzulayıram.

Veteran idmançı: Bu gün mənə idmanla məşğul olmaqda kömək edirlər, arxamda dayanırlar, dəstək olurlar, yarışlar keçiririk. Mən də bir veteran idmançı kimi Sizə cansağlığı arzulayıram, bizim Pirallahıya xoş gəlmisiniz. Biz Vətənimizə xidmət etməyə həmişə hazırıq.

Veteran neftçi: Mən də bir veteran neftçi kimi, əziz Prezident, əziz vitse-prezident, Sizə möhkəm cansağlığı, uğurlar arzulayıram. Dediyiniz kimi, Sizin siyasətinizin ana xəttini doğrudan da biz təşkil edirik, Azərbaycan xalqı təşkil edir. Bu işdə Sizə yeni-yeni uğurlar arzulayıram. Tanrı Sizi qorusun!

Prezident İlham Əliyev: Çox sağ olun.

Sonda xatirə şəkli çəkdirildi.

Avqustun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Pirallahı rayonunda qəzalılar binalarının sakinləri üçün inşa edilən kompleksə gələrək, binalardakı mənzillərdə yaradılan şəraitlə tanış olublar.

Prezident İlham Əliyevin «Bakı şəhərinin Pirallahı rayonunda tikinti-quruculuq işlərinin davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında» 2017-ci ildə imzala-

dığı Sərəncama uyğun olaraq müvafiq komissiya tərəfindən rayon ərazisində qeydiyyatda alınmış 369 qəzalılı bınada yaşayan 5181 nəfərdən ibarət 1510 ailənin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə yeni yaşayış kompleksi inşa olunur. Rayon mərkəzində ayrılımış 6,5 hektar ərazidə yerləşən kompleks 28 çoxmərtəbəli, 807 mənzilli binadan ibarət olacaq. Hazırda kompleksdə 114 mənzildən ibarət üç binanın tikintisi başa çatıb. Kompleksə daxil olan digər binalarda isə tikinti-qurashdırma işləri davam etdirilir. Tikintidə 200 nəfər işlə təmin olunub. Kompleksə 340 şagird yerlik məktəb binası, 120 yerlik iki uşaq bağçası, üç idman meydançası və velosiped zolağı daxildir. Ərazidə genişmiqyaslı abadlıq-quruculuq işləri aparılıb, yaşlılıqlar salınıb.

Bu layihənin icrası bir daha sübut edir ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır. Azərbaycan vətəndaşının sosial məsələlərinin həlli, onun rifahının, o cümlədən mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması daim diqqət mərkəzindədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva avqustun 7-də Pirallahı rayonunda «Nərekənd» balıqyetidirmə kompleksi layihəsi çərçivəsində yaradılan «NəreMİZ» balıqyetidirmə zavodunun istehsalat prosesi ilə tanış olublar.

«CMS Properties» şirkətinin rəhbəri Eyvaz Eyvazov dövlətimizin başçısına və birinci xanıma müəssisə haqqında məlumat verdi. Pirallahı adasının girişində təməli Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2017-ci ildə qoyulan kompleksin qapalı tipli istehsal sexləri inşa olunub. Ümumi sahəsi altı hektar olan bu müəssisənin ilkin mərhələsində illik istehsal gücü 100 ton nəre, 25 ton çökəti və 4 ton qara kürüdən ibarət olacaq. Burada 30 iş yerinin açılması nəzərdə tutulur və perspektivdə onların

sayı 70-ə çatdırılacaq. Kompleks çərçivəsində açıq tipli ferma, mehmanxana, yaxt-klub və koteclər də layihələndirilib.

«NəreMİZ» balıqyetidirmə zavodunda müasir texnologiyalarla suyun təkrar dövriyyəsinə təmin edən qapalı tipli fermanın inşası tamamlanıb. Qapalı sistemdə suyun təkrar dövriyyəsinə təmin edən texnoloji proses nəre balığı istehsalının təbii faktorların təsirindən qorunmasına və yetidirmə templərinin artmasına imkan yaradır. Burada yetidirilən nəre balığı inkubasiya olunmuş yumurta mərhələsindən etibarən təxminən 2 il müddətində 5 kiloqram əmtəə çəkisinə çatdırılır. Layihənin növbəti mərhələsində dənizdə qəfəs təsərrüfatının qurulması nəzərdə tutulur. Hazırda münasib yerin seçilməsi üçün ölçmə-axtarış işləri aparılır. Nəticədə ümumi illik istehsalat həcmının 200 ton balığa və 20 ton kürüyə çatdırılması planlaşdırılır. Kompleksin fermalarında yetidrilmiş, habelə balıqçıların dənizdə tutduğu balığın mərkəzləşdirilmiş qaydada və zəruri normativlərə uyğun satışının təşkili məqsədilə zəruri şərait yaradılıb, balıq bazarı inşa olunub.

Layihə çərçivəsində ərazinin yaşıllaşdırılması və əhalinin istirahəti üçün şəraitin yaradılması məqsədilə kompleksin ətrafındakı sahil zonası abadlaşdırılıb və ərazidə müasir park salınıb.

Bu layihənin icrası ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafı, o cümlədən idxalı əvəzləyəcək məhsulların istehsalı baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Son illərdə aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində qeyri-neft sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə olunub, bu sektorun ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi artıb, rəqabətqabiliyyətli malların istehsalı genişləniib.

Avqustun 7-də Prezident İlham Əliyevin Pirallahı rayonuna səfəri başa çatdı.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN NİTQLƏRİ, ÇIXIŞLARI VƏ MÜSAHİBƏLƏRİ

«Əsrin müqaviləsi»nin 25 illiyi və Neftçilər Günü münasibətilə keçirilən mərasimdə İlham Əliyevin nitqi

Hörmətli xanımlar və cənablar, əziz dostlar.

Bu gün Azərbaycanda çox əlamətdar bir gündür. Bu gün biz Neftçilər Günü qeyd edirik. Bütün Azərbaycan neftçilərini peşə bayramı münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm, onlara yeni uğurlar, yeni qələbələr arzulayıram.

Neftçi peşəsi Azərbaycanda həmişə çox hörmətli peşə olub. Bu gün də belədir, sabah da belə olacaq. Azərbaycan neftçiləri ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin artırılması istiqamətində çox böyük işlər görüblər, böyük töhfələr veriblər. Bu gün Azərbaycanın neft-qaz sektoru öz yeni inkişaf dövrünü yaşayır.

Bildiyiniz kimi, dünyada sənaye üsulu ilə ilk neft məhz Azərbaycanda hasil edilmişdir. Bu gün şəhərimizin mərkəzində dünyanın ilk neft quyusu bir turizm obyekti kimi fəaliyyət göstərir. O gündən bu günə qədər Azərbaycanda böyük həcmdə neft hasil edilmişdir. Bildiyiniz kimi, dəniz yataqlarından da dünya miqyasında ilk neft Azərbaycanda hasil edilmişdir və bu gün biz Azərbaycan neft sənayesinin yeni mərhələsinin şahidiyik.

Bu gün Azərbaycan nefti müstəqil Azərbaycan dövlətinə xidmət göstərir. Biz hamımız yaxşı xatırlayırıq ki, «Əsrin kontraktı»nın imzalanması ölkəmizin yeni mərhələyə qədəm qoymasına şərait yaratdı. 1990-cı illərin əvvəllərində gənc müstəqil Azərbaycan dövləti çox böyük çətinliklərlə, çağırışlarla üz-üzə qalmışdı. Ovaxtkı hakimiyyətin səriştəsizliyi, yarıtmaz fəaliyyəti, xəyanətkar addımları ölkəmizi uçurum kənarına qoymuşdu. 1991–1993-cü illər ağır faciəli illər kimi tariximizdə qalacaq. Ölkəmizi böhran bürümüşdü - siyasi, iqtisadi böhran, sənaye iflic vəziyyətdə idi. İqtisadi sahədə yaşanan tənəzzül gənc müstəqil ölkənin inkişafı üçün çox böyük maneələr törədirdi.

Azərbaycan xalqı özünə xas müdriklik nümayiş etdirərək 1993-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyevə üz tutub, onu hakimiyyətə dəvət etmişdir. O gündən bu günə qədər Azərbaycan sabitlik dövrü yaşayır, Azərbaycan inkişaf yolu ilə gedir. 1993-cü ildən bu günə qədər aparılan islahatlar, görülmüş işlər Azərbaycanı dünya

miqyasında uğurla inkişaf edən ölkə kimi tanıdır. O vaxt iqtisadi və siyasi sahədə yaşanan böhran böyük təhlükə mənbəyi idi. Heydər Əliyevin cəsarəti, uzaqgörənliyi, fədakarlığı Azərbaycanı bütün bəlalardan qoruya bilmişdir. Vətəndaş müharibəsinə son qoyuldu, Azərbaycan islahatlar yoluna qədəm qoydu. Müstəqil dövlətin Konstitusiyası qəbul edildi. Qeyri-qanuni silahlı birləşmələr tərk-silah edildi, ölkədə qayda-qanun yaradıldı. Əlbəttə ki, ölkəmizin gələcək inkişafı ilə bağlı ciddi addımlar atılmalı idi və «Əsrin kontraktı»nın imzalanması bu addımlar sırasında xüsusi yer tutur.

«Əsrin kontraktı»nın imzalanması tarixi hadisədir. Bu kontraktın faydasını bu gün Azərbaycan dövləti, Azərbaycan xalqı görür. Təsəvvür etmək çətindir ki, əgər «Əsrin kontraktı» imzalanmasaydı, Azərbaycan o vaxt nəyin hesabına öz iqtisadi inkişafını təmin edə bilərdi. Biz nəyin hesabına uğurla inkişaf edə bilərdik. «Əsrin kontraktı»nın bizim müstəqil tariximizdə xüsusi yeri, xüsusi rolu var. Bu kontraktın imzalanması da asan məsələ deyildi. Uzun müddət ərzində aparılan danışıqlar nəticə vermirdi. Əlbəttə, hər iki tərəf çalışırdı ki, özü üçün daha əlverişli və məqbul şərtləri əldə etsin. Hesab edirəm ki, biz «Əsrin kontraktı»nın timsalında beynəlxalq əməkdaşlığın müsbət tərəfini görürük. Çünki həm sərmayə qoyan tərəf – investorlar, həm də ki, Azərbaycan dövləti maraqlar balansını taparaq ən məqbul şərtlərlə özləri üçün bu kontraktı imzaladılar. Əgər investorları kontraktların şərtləri qane etməsə, onda əlbəttə ki, heç bir kontraktın imzalanmasından söhbət gedə bilməz. Eyni zamanda, Azərbaycan dövlətinin maraqları da tam şəkildə təmin edildi. Bu gün kontraktın icrasının nəticəsi olan yeniləşən, müasirləşən, güclənən Azərbaycan bu sözlərimin əyani sübutudur.

Mən danışıqların son mərhələsini yaxşı xatırlayıram. Amerikanın Hyuston şəhərində bir aydan çox danışıqlar gedirdi. Bu danışıqlar həlledici rol oynamışdır. Kontraktın qüvvəyə minməsi Azərbaycanı yeni inkişaf yoluna çıxardı və bu gün «Əsrin kontraktı» bizim neft sənayemizin inkişafında öz rolunu oynayır. İki il bundan əvvəl kontraktın müddətinin 2050-ci ilə qədər

uzadılması göstərir ki, 1994-cü ildə nə qədər düzgün qərar qəbul edilmişdir.

«Əsrin kontraktı» ulu öndər Heydər Əliyevin neft strategiyasının tərkib hissəsidir, onun başlanğıcıdır. Məhz Heydər Əliyevin cəsarəti, müdrikliyi sayəsində Azərbaycan özünü dünyaya təqdim edə bildi. Tarixdə ilk dəfə xarici şirkətlər Xəzər dənizində neft-qaz yataqlarının işlənilməsində iştirak etməyə başlamışlar. «Əsrin kontraktı»nın imzalanması nəticəsində on minlərlə yeni iş yeri yaradılmışdır. Azərbaycanda minlərlə şirkət bu kontraktın icrasında podratçı kimi fəaliyyət göstərir. Yəni, «Əsrin kontraktı»nın çox böyük faydası var.

Eyni zamanda, o vaxt Azərbaycan dünyada riskli bir ölkə kimi tanınırdı. Ermənistanın ölkəmizin torpaqlarını işğal etməsi, gedən vətəndaş müharibəsi, iqtisadi çətinliklər, bir daha demək istəyirəm ki, Azərbaycanı investisiya üçün əlverişli ölkə kimi təqdim edə bilməzdi. O vaxt ulu öndər Heydər Əliyevin xidmətlərindən biri də o olmuşdu ki, investorları inandırma bilmişdi və Dövlət Neft Şirkətinin rəhbərliyi - bizim dostumuz rəhmətlik Natiq Əliyev, Xoşbəxt Yusifzadə, Valeh Ələsgərov, mən və digər əməkdaşlar çalışırdıq investorları inandırmaq ki, Azərbaycana sərmayə qoymaq olar, sərmayə qoymaq lazımdır və Azərbaycana bu gün sərmayə qoyan sabah böyük fayda görəcək. Belə də oldu. «Əsrin kontraktı»nın icrasına qoyulmuş sərmayə artıqlaması ilə qaytarıldı. Xarici investorlar milyardlarla dollar gəlir əldə etdilər. Azərbaycan dövləti yüz milyard dollardan çox gəlir əldə etdi.

Yəni, bir daha demək istəyirəm ki, bu, dünya təcrübəsində özünə layiqli yer tutan kontraktdır. Çünki həm dövlətin, həm də investorların maraqları təmin olundu. Eyni zamanda, neftdən əldə edilmiş gəlirlər ölkəmizin sürətli inkişafına şərait yaratdı. Biz dünyada neft sənayesində gedən işlərdən xəbərdarıq. Bir çox hallarda neft xoşbəxtlik gətirmir, faciə gətirir, qarşıdurma gətirir, qeyri-bərabərlik gətirir, ədalətsizlik gətirir. Azərbaycanın timsalında neft xeyir gətirib. Çünki neftdən əldə edilmiş gəlirlər ümumi inkişafımıza sərmayə kimi qoyuldu. Sosial məsələlərin həlli üçün şərait yaratdı. Ölkəmizin beynəlxalq mövqelərinin möhkəmləndirilməsi üçün imkan yaratdı. Müasirləşən şəhərlər, abadlaşan kəndlər, ölkədə gedən quruculuq, abadlıq – bütün bunların təməlində bizim neft sənayemiz dayanır.

Biz əlbəttə ki, bu gün iqtisadi sahədə şaxələndirmə yolunu seçmişik. Yəni, neftdən asılılığı aşağı salmağa çalışırıq, qeyri-neft sektorunu inkişaf etdiririk. Ancaq bilməliyik ki, bu gün və sabah ölkəmizin aparıcı sektoru

neft-qaz sektorudur. Bu gün və sabah ölkəmizin uğurlu inkişafı üçün bizim qəhrəman neftçilərimizin əməyi əvəzolunmazdır. Məhz bizim neftçilərimiz bu gün Azərbaycanın qüdrətini, inkişafını təmin edirlər. Ona görə neft-qaz sektorunun bundan sonra da uğurla inkişafı prioritet məsələlərdən biridir. Mən yenə də bunu ona görə deyirəm ki, biz iqtisadi inkişafı ilə bağlı apardığımız siyasəti təbii olaraq qeyri-neft sektoru üzərində qururuq. Ancaq bilməliyik ki, əgər neft sektoru inkişaf etməsə, bizim qeyri-neft sektorumuz bu gün ölkəmizin tələbatını ödəyə bilməz.

«Əsrin kontraktı»nın imzalanmasından sonra xarici şirkətlər anladılar ki, Azərbaycana sərmayə qoymaq olar və sərmayə qoymaq lazımdır. Yaxşı xatırlayıram, bir çox xarici şirkət Azərbaycana üz tutub, təkliflərini irəli sürüb və bizimlə əməkdaşlıq etmək haqqında öz niyyətini ifadə etmişdir. Beləliklə, «Əsrin kontraktı»ndan sonra onlarla kontrakt, 40-a yaxın pay bölgüsü sazişi imzalandı. Düzdür, onların bir hissəsinə xitam verildi. Çünki orada kəşfiyyat işlərində lazımi həcmdə neft-qaz resursları tapılmadı. Ancaq digər layihələr bu gün qüvvədədir və bizim qüdrətimizi daha da artırır. Xüsusilə, «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağının işlənilməsini qeyd etmək istərdim. «Şahdəniz» üzrə kontrakt «Əsrin kontraktı»ndan iki il sonra – 1996-cı ildə imzalandı. O vaxt dünya enerji aləmində qaz yataqları o qədər də böyük əhəmiyyət kəsb etmirdi. Bu gün təbii qaz enerji təhlükəsizliyi üçün həlledici məsələdir. Ancaq o vaxt belə deyildi. Ona görə «Şahdəniz» üzrə kontraktın imzalanması da tarixi hadisədir. Bu gün «Şahdəniz» Cənub Qaz Dəhlizinin əsas resurs bazasıdır. «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağı dünyanın ən böyük yataqlarından biridir. «Azəri-Çıraq-Günəşli» və «Şahdəniz» yataqları eyni əhəmiyyətə malikdir.

Ondan sonra neft-qaz kəmərləri inşa edilməyə başlanmışdır. Bakı-Novorossiysk kəməri yenidən quruldu. Bakı-Supsa kəməri 1999-cu ildə işə salındı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, - hansı ki, ulu öndər Heydər Əliyev özü şəxsən bu kəmərin təməlini qoymuşdu, - 2006-cı ildə biz tərəfdən uğurla başa çatdırıldı. 2007-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri istifadəyə verildi və Azərbaycan öz təbii qazını ixrac etməyə başladı. 2012-ci ildə Azərbaycan və Türkiyə arasında TANAP qaz kəməri üzrə saziş imzalanmışdır. «Şahdəniz» yatağının tam miqyasda işlənilməsi üçün bu hadisənin xüsusi yeri vardır. Keçən il biz böyük təntənə ilə həm TANAP-ı, həm Cənub Qaz Dəhlizini rəsmi şəkildə açdıq və bu gün TANAP uğurla fəaliyyət göstərir.

Bütün bunlar bizim tariximizdir. Əlbəttə, bu gün bu məclisdə bir çıxışda neft-qaz sənayesi sahəsində görülmüş bütün işləri sadalamaq qeyri-mümkündür. Buna bəlkə də saatlar, günlər lazımdır. Qazma qurğularının Azərbaycanda tikintisi, on minlərlə Azərbaycan vətəndaşının işlə təmin edilməsi, ölkəmizə gələn gəlirlərdən düzgün istiqamətdə istifadə edilməsi, yəni, bütün bunlar bugünkü reallıqlardır.

Bu gün Azərbaycanın uğurlu inkişafı timsalında biz məhz o illərdə atılmış addımların təzahürünü görürük. Görürük ki, ulu öndər Heydər Əliyevin bütün başqa xidmətləri ilə bərabər, bu sahədə xalq qarşısında, dövlət qarşısında göstərdiyi xidmətlər ən yüksək qiymətə layiqdir. Biz – onun davamçıları bu sahədə öz işlərimizi davam etdiririk. Bu gün yeni kontraktlar imzalanır, Azərbaycanın neft-qaz sənayesinə böyük maraq var. Azərbaycan beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində, enerji sahəsində böyük uğurlar əldə edib. Mən fürsətdən istifadə edərək, bizim strateji tərəfdaşımızın – BP şirkətinin fəaliyyətini qeyd etmək istədim. Bizim əsas strateji layihələrimizdə BP əsas tərəfdaşımızdır. Həm «Azəri-Çıraq-Günəşli» yatağının, həm «Şahdəniz» yatağının işlənilməsində, TANAP-da və yeni imzalanmış digər kontraktlar əsasında bizim əməkdaşlığımız uzunmüddətlidir, artıq 25 il tarixi var. Bu əməkdaşlıq bundan sonra ən azı 25–30 il davam edəcəkdir.

Bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm. «Əsrin kontraktı»nın ölkəmiz üçün, xalqımız üçün çoxşaxəli faydası var. Ancaq onlardan biri də kadr hazırlığıdır. Xatırlayıram, 1994-cü ildə kontraktın üzərində iş aparılarkən xüsusi qeyd edirdik ki, biz istəyirik kontraktı Azərbaycan vətəndaşlarının işlə cəlb olunması məsələsi göstərsin. Biz istəyirdik ki, bu, bir öhdəlik kimi konsorsiumun şirkətləri üzərinə qoyulsun ki, Azərbaycan mütəxəssisləri tədricən bütün əsas vəzifələrdə işləsinlər və belə də oldu. Əlbəttə ki, birinci illərdə xarici mütəxəssislər çoxluq təşkil edirdi. Ancaq xarici şirkətlər və Azərbaycan tərəfindən aparılmış təlim kursları çox güclü kadr potensialı yaratdı. Mənə verilən məlumata görə, bu gün bu təlimlərdən keçmiş mütəxəssislər BP şirkətinin nəinki Azərbaycanda, bir çox ölkələrdə önəmli layihələrində iştirak edirlər, önəmli vəzifələrdə çalışırlar. Bu gün «Azəri-Çıraq-Günəşli» neft yatağının işlənilməsində çalışanların 90 faizdən çoxu Azərbaycan vətəndaşlarıdır, yəni, bunu biz təmin etdik. Bu, çox böyük sərvətdir. Neft, qaz tükənən sərvətlərdir. İntellektual potensial, bilik, savad, səriştə, təcrübə isə dəyişməz sərvətdir. Bu

təlimlərdən keçmiş Azərbaycan vətəndaşları, mütəxəssisləri bu gün çox böyük işlər görürlər, ölkəmizin inkişafına böyük töhfə verirlər. Neftdən əldə edilmiş gəlirlər ölkə iqtisadiyyatının inkişafında istifadə olundu. Biz bunu o istiqamətə yönəlttik. İnfrastruktur tamamilə yeniləndi. Yərinizə salın, 1994-cü ildə bizim infrastrukturumuz nə vəziyyətdə idi, bu gün nə vəziyyətdədir. O vaxt hətta Bakı şəhərinin yarısı təbii qaz ala bilmirdi. Rayonlarda ümumiyyətlə bundan söhbət gedə bilməzdi. Bu gün Azərbaycanda qazlaşdırma 96 faizdir. Biz ən ucqar dağ kəndlərinə qaz xətləri çəkmişik və bu proses davam etdirilir. Mən Dövlət Neft Şirkətinə tapşırıq vermişəm ki, bu işlər dayanmasın. Düzdür, 96 faiz çox böyük rəqəmdir. Nadir hallarda ölkələrdə bu dərəcədə qazlaşdırma aparılır. Amma biz bunu davam etdirməliyik. O illərdə ölkəmizin yarısı işıqsız qalırdı. Bakı şəhərinin özündə işıq çatışmırdı. Hətta bəzi hallarda saat 12-də televiziya kanalları da fəaliyyətini dayandırır ki, vətəndaşlar elektrikdən az istifadə etsinlər. Çünki elektrik çatışmırdı. Artıq 3 min meqavata yaxın yeni generasiya gücləri yaradılıb və biz nəinki özümüzü təmin edirik, ixrac da edirik.

Yollar bərbad vəziyyətdə idi. Davos Dünya İqtisadi Forumunun hesablamalarına əsasən, bu gün Azərbaycan yolları keyfiyyətinə görə dünya miqyasında 34-cü yerdədir. İcməli su böyük problem idi. Bu gün əhalinin 75 faizi dayanıqlı icməli su ilə təmin edilir və bu proses davam etdirilir.

Məcburi köçkünlər üçün yüzdən çox şəhərcik salındı. Çadır şəhərciklərini biz hələ 2007-ci ildə ləğv etdik. Nəyin hesabına? Neft Fondunun hesabına. Neft Fonduna vəsait haradan gəlir? «Əsrin kontraktı»nın icrasından. Biz yüz minlərlə köçkünə yeni evlər verdik, yeni mənzillər təqdim etdik. Şəhid ailələrinə, müharibə veteranlarına edilən güzəştlər, verilən müavinətlər, mənzillər, minik avtomobilləri. Yəni, «Əsrin kontraktı»nın çox böyük faydası var və biz vəsaitdən düzgün istifadə etdik. Neft Fondunun gəlirlərindən yalnız bütçə çərçivəsində istifadə etmək mümkündür. Yəni, Azərbaycan vətəndaşları Milli Məclisdə öz təmsilçiləri vasitəsilə bu vəsaitin bölgüsündə iştirak edirlər.

Sosial infrastruktur tamamilə yenidən quruldu, 3200-dən çox məktəb, 640-dan çox xəstəxana tikildi və təmir olundu, idman qurğuları inşa edildi. Azərbaycan kosmik dövlətə çevrildi. Bizim 3 peykimiz var. Biz gəlirlərdən istifadə edərək dövlət borcumuzu aşağı səviyyədə saxlayırıq. Bu, ümumi daxili məhsulun cəmi 19 faizini təşkil edir. Bizim valyuta ehtiyatlarımız xarici

borcumuzdan beş dəfə artıqdır. Bu, hansı ölkələrdə ola bilər? Var, amma bu ölkələrin sayı o qədər də çox deyil.

«Əsrin kontraktı»nın faydasından çox danışmaq olar. Bundan sonra da neftin satışından əldə ediləcək gəlirlər, ilk növbədə, sosial məsələlərə, infrastruktur layihələrinə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə yönəldiləcək ki,

Azərbaycanın uzunmüddətli və dayanıqlı inkişafı təmin edilsin.

Mən bu gözəl tarix – «Əsrin kontraktı»nın 25 illiyi və Neftçilər Günü münasibətilə bir daha sizi təbrik etmək istəyirəm. Azərbaycan neftçilərinə yeni uğurlar, yeni qələbələr arzulayıram. Sağ olun.

DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİ PUBLIC ADMINISTRATION

UOT 323; UOT 32:316:37; 242.7

АЛИ ГАСАНОВ

**Помощник Президента Азербайджанской Республики
по общественно-политическим вопросам,
доктор исторических наук, профессор**

ГЕЙДАР АЛИЕВ – ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ, ЗАЛОЖИВШАЯ ОСНОВУ НОВОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ И НЕЗАВИСИМОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Важное событие, произошедшее в политической жизни Азербайджана 50 лет назад, придало стимул началу коренных изменений в республике и заложило основу нового исторического поворота на пути определения перспектив будущего развития. 14 июля 1969 года на пленуме Центрального Комитета Коммунистической Партии Азербайджана (ЦК КПА) 46-летний Гейдар Алиев был избран первым секретарём ЦК КПА, то есть фактически руководителем республики.

Приход на эту должность генерал-майора Гейдара Алиева, работавшего до того времени в органах государственной безопасности, с 1964 года заместителем председателя Комитета Государственной Безопасности при Совете Министров Азербайджанской ССР, а с 1967 года – председателем КГБ, был встречен широкой общественностью республики, в частности, элитой интеллигенции, с большим одобрением. Потому что за время работы в органах безопасности он защитил многих глубоко преданных Родине людей от репрессий по сфальсифицированным обвинениям, спас от ссылки и смерти, не позволил преследовать и изолировать от общества представителей интеллигенции, ведущих работу в сфере национального возрождения народа.

Отметим и то, что в то время большая часть азербайджанского общества хорошо понимала, что республика нуждается в серьёзных переменах. На фоне процессов,

протекающих в стране, нужны были новые инициативы, решительные шаги для ускорения социально-экономического развития и дальнейшего улучшения благосостояния населения. В то время республика намного отставала от среднего союзного уровня по основным показателям социально-экономического развития. К примеру, по сравнению с 1940-ми годами в 1965 году в Азербайджане валовой внутренний продукт увеличился на 3,6, в том числе объем промышленного производства в 4 раза. Однако по союзу эти показатели достигали соответственно 6 и 8 раз. Часто нарушался рабочий ритм нефтяной, энергетической, химической и нефтехимической промышленности, черной металлургии, снижались технико-экономические показатели многих сфер. По объему национального дохода Азербайджан отставал от общесоюзного уровня более чем в 2 раза, по основным фондам – 1,8, по капиталовложению - 1,7, по производительности труда в 1,5 раза.

В тот период также не уделялось достаточного внимания социально-экономическому развитию регионов республики. Из-за того, что в сельском хозяйстве не соблюдались агротехнические правила, не принимались меры по мелиорации и механизации, снизилась урожайность как продовольственных, так и технических растений. Большинство крупных промышленных и перерабатывающих предприятий

строились в Баку и Сумгайыте, а это препятствовало развитию средних и малых городов, пропорциональному протеканию процесса урбанизации.

С другой стороны, в республике широко распространились коррупция и теневая экономика, ослабилось внимание к соблюдению законности и культурному строительству, морально-психологический климат был направлен в нездоровое русло. Разумеется, для изменения этой тяжелой и сложной ситуации был необходим сильный и умелый организатор, отважный лидер, обладающий аналитическим мышлением. Таким лидером стал именно Гейдар Алиев.

На пути гигантского созидания

В докладе, который может считаться сенсационным для того периода, с которым Гейдар Алиев выступил на первом, проведенном после избрания первым секретарём Центрального Комитета Коммунистической Партии Азербайджана пленуме ЦК (август 1969 года), впервые в истории советской власти заявил о существовании в обществе таких негативных явлений, как должностное злоупотребление и коррупция, и необходимости борьбы с ними. В докладе глубоко и всесторонне, с большой принципиальностью была проанализирована тяжелая ситуация в экономике республики, до внимания общественности были доведены серьезные ошибки и упущения, допущенные в сельском хозяйстве и культурном строительстве. Новый первый секретарь призвал все организации к укреплению государственной и трудовой дисциплины, оздоровлению морально-психологического климата в республике. Гейдар Алиев во всех докладах и выступлениях на всех пленумах ЦК КП Азербайджана, собраниях активистов и других заседаниях, проведенных в 1969-1970-х годах, последовательно анализировал вопросы хозяйства и культурного строительства, ставил новые задачи. Именно эти годы стали поворотным этапом в экономической, общественно-политической

и духовно-культурной жизни Азербайджана. Целенаправленные меры по усовершенствованию системы государственного управления, созданию строгого порядка и дисциплины, осуществлению кадровых изменений, оздоровлению рабочего климата обеспечили необходимые условия для выполнения поставленных высоких задач.

Первый период руководства Азербайджаном Гейдаром Алиевым вошел в историю как этап, в полном смысле слова, революционного рывка во всех жизненных сферах республики. Если за все предыдущие 50 лет (1920–1970 гг.) советской власти в экономику Азербайджана были вложены в целом 14 миллиардов рублей (в год в среднем 280 миллионов рублей) инвестиций, то за 15 лет (1971–1985 гг.) в целом 36 млрд рублей (ежегодно в среднем 2,4 млрд рублей), то есть, было затрачено до 10 раз больше средств в год, построены и сданы в эксплуатацию сотни новых промышленных предприятий. Если в 1969 году количество промышленных объектов составляло 73, то в 1982 году эта цифра достигла 1048-и. В тот период как в Баку, так и в других городах и районных центрах Азербайджана были сданы в эксплуатацию многочисленные промышленные предприятия. За счет Бакинского завода кондиционеров, Научно-производственного объединения «Озон», Завода электронно-вычислительных машин, Завода глубоководных оснований, Сумгайытского компрессорного завода, Фабрики верхнего трикотажа, Гянджинского завода по переработке цветных металлов, Нахчыванского стеклотарного завода, Али-Байрамлинского завода бытовых приборов и сотен других промышленных объектов, запущенных в 1970-1980 гг. благодаря усилиям Гейдара Алиева, намного вырос экспортный потенциал Азербайджана. Промышленная и сельскохозяйственная продукция 350 наименований, выпускаемая в республике в те годы, направлялась в 65 стран мира.

По инициативе Гейдара Алиева правительство СССР приняло несколько спе-

циальных решений, предусматривающих разностороннее и интенсивное развитие аграрной сферы в республике. Решения, принятые ЦК КПСС и Советом Министров СССР в 1970-ые годы об увеличении и интенсификации сельскохозяйственного производства в Азербайджане, дальнейшей специализации этой сферы, развитии виноградарства и виноделия, строительстве ирригационных и мелиоративных объектов, создали условия для выделения дополнительных средств в большом объеме из общесоюзного бюджета. Благодаря претворению в жизнь этих решений, придавших стимул социально-экономическому развитию и имевших большое значение для азербайджанского народа, а также других мер, производство продукции в аграрном секторе увеличилось более чем в 2 раза.

В те годы Азербайджан стал самой крупной виноградарской республикой бывшего СССР. Производство винограда было доведено от 272 тыс. тонн в 1969 году до 1 млн 481 тыс. тонн в 1980 году, республика начала получать высокую прибыль от виноделия. Стремительное развитие хлопководства позволило увеличить сбор урожая с 335,6 тыс. тонн в 1970 году до 1 миллиона тонн в 1982 году. А производство овощей и фруктов увеличилось с 410 тыс. тонн в 1970 году до 850 тыс. тонн в 1982 году.

В 1970-ых годах были предприняты серьезные меры в сфере развития мелиоративной инфраструктуры в Азербайджане. В результате в оборот были привлечены новые посевные участки, урожайность в аграрном секторе достигла высокого уровня. В те годы были построены и сданы в пользование Главный Мильский, Джигар-Джибарский, Абшеронский, Лянкяранский каналы, водозаборная установка на Аразе, Арпачайское, Сарсангское, Верхнее Ханбуланчайское, Сирабское, Шамкирское, Кондаланчайское и другие водохранилища.

В 1969-1982 годах национальный доход в Азербайджане вырос в 2,5, производитель-

ность труда в 2, а производство потребительских товаров в 3 раза. Объем продукции промышленного производства в эти годы был равен объему производства за все предыдущие 50 лет.

Таким образом, произошёл стремительный прогресс в социально-экономической жизни страны, Азербайджан в целом вошёл в первую тройку в масштабе СССР и стал передовой аграрно-промышленной республикой, обеспечивающей себя, и являющейся донором центрального бюджета. Этот потенциал, в частности нефтегазоперерабатывающие, машиностроительные и перерабатывающие предприятия, в дальнейшем сыграли роль базы для реконструкции азербайджанской экономики в тяжёлые годы независимости.

Во имя подъема национально-духовного самосознания и реализации национальной идеи

В первый период руководства республикой Гейдаром Алиевым была проведена значительная работа по укреплению идеологии азербайджанства, повышению национального духа, национально-духовного самосознания, культуры, возвращению народу его исторической памяти. В бывшем СССР, вопреки всем нормам, господствующим в советской и партийной жизни, требованиям идеологии марксизма-ленинизма, Гейдар Алиев умел выходить за рамки стандартных стереотипов, вносить новшества не нарушая формально правила существующей системы. В те годы азербайджанский народ словно переосмысливал и переоценивал разнообразие и многосторонность своего языка, литературы, истории, богатой национальной культуры. Именно поэтому первый период руководства Гейдаром Алиевым республикой нужно воспринимать как начало нового этапа в пробуждении национального самосознания.

Гейдар Алиев в советский период использовал очень действенные средства

для реализации своей концепции национально-духовного возрождения в русле практической политики. К примеру, в качестве одного из таких эффективных способов можно указать пропаганду жизни и творчества выдающихся личностей Азербайджана. Великий лидер придавал особое значение таким вопросам, как регулярное проведение их юбилеев, издание произведений, создание домов-музеев. Это позволяло выявлять, систематизировать важные концептуальные мнения известных личностей Азербайджана, связанные с судьбоносными проблемами народа, его прошлым и будущим, и в конечном итоге служило укреплению национального мышления, формированию мировоззрения подрастающего поколения. По непосредственной инициативе и при участии Гейдара Алиева в Азербайджане и столице бывшего СССР Москве проводились юбилеи известных деятелей литературы, искусства и науки, их деятельность удостоивалась высоких государственных премий, им присваивали почетные звания, устанавливались памятники. Некоторые могут подумать, что в тот период это было просто и легко и что по поручению Москвы подобные шаги предпринимались и в других союзных республиках. На самом же деле это было не так. Важным условием для этого являются глубокое знание руководящим республикой лицом истории и национально-духовного мира своего народа, его желание служить такой высшей цели, как объединение народа вокруг национальной идеи, решительная деятельность. Именно в этом заключается главная особенность, отличавшая Гейдара Алиева от предыдущих руководителей республики и возвысившая его до уровня общенационального лидера. Эту мысль можно отчетливее разъяснить на примере отношения к выдающимся личностям Азербайджана. К примеру, несмотря на то, что Джафар Джаббарлы скончался в 1934 году, до 1980 года в Баку не было ни памятника ему, ни его дома-музея. Узеир

Гаджибейли скончался в 1948 году, Бюльбюль – в 1962-м, Самед Вургун – в 1956 году. Но дома-музеи всех трех известных деятелей культуры нашего народа открылись в 70-е годы. Величественный мавзолей Моллы Панаха Вагифа в городе Шуша был построен в 1981 году. Решения об открытии в Баку домов-музеев Джалила Мамедкулизаде, Мамеда Саида Ордубади, Муслима Магомаева также были приняты в 1981-1982 годах.

Почему же до тех пор эта работа не проводилась? Позже великий лидер, говоря об этом в одном из своих интервью, со свойственной ему мудростью сказал: «Конечно, для Азербайджана, Баку это было в порядке вещей. Просто никто не задумывался об этом». Да, именно никто не задумывался. Иными словами, речь шла не только об увековечении памяти этих выдающихся личностей. Цель заключалась также в том, чтобы, влияя через их творчество на национальное сознание, историческую память и духовный мир азербайджанцев, не позволить угаснуть их чувствам государственности. Дело в том, что иногда на этом пути приходилось принимать сложные решения. Возможно, проведение какой-либо положительной работы, связанной с вышеназванными личностями, как отмечал великий лидер, было «в порядке вещей», достаточно было просто задуматься об этом вопросе, однако найти могилу Гусейна Джавида и доставить в Азербайджан его останки было далеко нелегким делом. Потому что в то время отношение к жертвам репрессий еще не претерпело кардинальных изменений. Несмотря на то, что произведения Г.Джавида печатались, ставились в театрах, клеймо «националиста», «пантюркиста» с него еще не было снято. Гейдар Алиев предпринял очень мудрый шаг по возвращению на Родину и захоронению тела Г.Джавида. Позже он вспоминал: «Дочь поэта Туран ханым очень хотела, чтобы он был похоронен в Баку, в Аллее почетного захоронения. Я предло-

жил, чтобы Джавид был похоронен в Нахчыване, где он родился. Пусть история прояснит, какое предложение было правильным! В Аллее почетного захоронения похоронено много гениальных личностей, но на нахчыванской земле его могила превратится в святилище. Я подумал о том, что над могилой Джавида должен быть возведен такой же мавзолей, как мавзолей Низами, Вагифа. А ранее мы открыли в Нахчыване его дом-музей. На мой взгляд, это не только благородный шаг, но и мой долг перед народом. Если в тот период народ поверил мне, доверив свою судьбу, то я должен был думать о нем».

Великий лидер старался обеспечить условия для свободного мышления и работы творческой интеллигенции. Он хорошо понимал, что процесс национального самосознания во многом зависит от их деятельности. С его помощью в 1969 году начал издаваться альманах «Гобустан». Для сохранения названия древнего города Гянджа был создан район «Новая Гянджа». Гейдар Алиев впервые добился того, что в обращение был запущен геополитический термин «Южный Азербайджан» вместо «Иранский Азербайджан». Он создал широкие возможности для литературного выражения чувств единства, тоски в отношении к Южному Азербайджану. Как наглядный пример этого достаточно вспомнить учреждение в 1979 году поста секретаря Союза писателей Азербайджана по Южному Азербайджану.

Гейдар Алиев с первых дней первого периода руководства Азербайджаном без колебаний предпринимал смелые шаги, выражающие уважение к истории, родному языку народа. В 1969 году некоторые, фальсифицируя историю Азербайджана, попытались преподнести открытие Бакинского государственного университета не как заслугу Азербайджанской Демократической Республики, а как результат установления в нашей республике советской власти, приводя различные предлоги, хоте-

ли отметить 50-летний юбилей университета в 1970 году, то есть одновременно с юбилеем установления советской власти в Азербайджане. Однако Гейдар Алиев не допустил этого и принял решение о проведении 50-летнего юбилея университета в 1969 году. На состоявшейся 1 ноября 1969 года в Бакинском государственном университете юбилейной церемонии он выступил с речью на азербайджанском языке. Это было невиданным делом для того времени. До этого все руководители республики выступали на официальных собраниях только на русском языке.

Гейдар Алиев считал, что одним из основных условий, придающих импульс подъему национального духа, является именно родной язык. Он должным образом оценивал влияние родного языка на внутреннее институциональное построение и консолидацию общества, наряду с закреплением азербайджанского языка на уровне государственного языка, также стремился к его широкому использованию во всех областях общественной жизни. По инициативе Гейдара Алиева исследования по истории Азербайджана и родному языку были удостоены высоких государственных премий, исследователей вдохновляли на еще более усердную работу в этих областях. Истиной является и то, что обеспечение благодаря неустанной деятельности великого лидера доминирующей роли азербайджанского языка в обществе оказало решающее влияние на формирование национальной идеологии, усиление идеи национальной государственности и создание будущего независимого Азербайджана.

Лидер, который думает о будущем народа

Одним из первых вопросов, к которым общенациональный лидер уделял внимание в первый период руководства Азербайджаном, были образование и подготовка высококвалифицированных кадров. До 70-

х годов из республики в другие города СССР направлялись всего 50 студентов в год, большинство которых были неазербайджанцы. Очень малая часть этих специалистов затем возвращалась в Азербайджан. Гейдар Алиев дал поручение взять этот вопрос на контроль Центрального Комитета, поручил, чтобы число молодежи, направляемой в высшие учебные заведения других городов СССР, в частности, Москвы, Ленинграда, ежегодно росло, и большинство из них составляли азербайджанцы. Таким образом, в 1975 году в различные города СССР было направлено 400 студентов, а с 1978 года в вузы более чем 50 городов – 800 студентов. В сущности это было равнозначно количеству приема в один из вузов Азербайджана. Гейдар Алиев ежегодно проводил встречи молодежи, отправляющейся в вузы других городов, с партийно-советским активом республики, выступал перед ними.

В эти годы была также расширена сеть высшего и среднего специального образования республики, открыты 5 новых вузов, десятки техникумов.

Особое внимание уделялось также развитию военного образования. Подготовленные в те годы высококвалифицированные кадры впоследствии внесли вклад в строительство и укрепление армии независимого Азербайджанского государства. Напомним, что в 1970-1971 годах трудно было найти офицера-азербайджанца, чтобы отправить в районы республики на должность военного комиссара. Число азербайджанских генералов и офицеров в армии было очень мало. Общенациональный лидер, об этом вопросе, который его крайне волновал, впоследствии говорил: «Во времена царской России мусульман не призывали в армию, но даже в то время в русской армии служили такие наши генералы как Алиага Шихлинский, Мехмандаров. Почему сейчас другие нации имеют маршалов, генералов, а мы - нет?». Гейдар Алиев и эту проблему решил в последовательной и

системной форме. Для отправки большого числа молодых людей в высшие военные училища СССР была создана специальная школа-интернат с военным уклоном. Большинство поступающих туда были азербайджанцы. Обучившись три года, они получали среднее образование, проходили военную подготовку, усваивали русский язык, а затем успешно поступали в высшие военные училища. Училищу было присвоено имя генерала Джамшида Нахчыванского, который был репрессирован и расстрелян в 1937 году. Гейдар Алиев ежегодно вместе с членами Бюро Центрального Комитета посещал это училище, знакомился с ситуацией и выступал перед коллективом. Впоследствии великий лидер, с гордостью вспоминая эти незабываемые моменты, говорил: «Я был очень рад, что его выпускники - азербайджанцы становятся офицерами, служат в советской армии. Если Азербайджан думает о своем суверенитете, полной свободе, то, в первую очередь, он должен подумать о своей национальной армии, национальных офицерах. Я думал обо всем этом».

Гейдар Алиев взял на контроль также ситуацию в связи с Военным училищем имени Верховного Совета Азербайджанской ССР: «Мы выяснили, что из числа ежегодно поступающих 350 курсантов лишь 10-15 человек составляют азербайджанцы. На территории Хатаинского района есть Высшее военно-морское училище имени Кирова, и к тому же оно отличается от имеющихся в стране высших мореходных училищ. Здесь обучаются также иностранные студенты. В училище в год поступал один или два азербайджанца. Мы и в этой области приняли необходимые меры. В несколько раз увеличили число азербайджанцев, поступающих в эти два высших военных училища, которые находятся на территории Азербайджана. В целом, в 1980-81 годах добились того, что каждый год в высшие военные училища страны направлялись свыше 800 молодых

азербайджанцев. Впервые в истории начальником Бакинского высшего военного училища был назначен азербайджанец - генерал Баршадлы. А командующим Каспийской военно-морской флотилии стал азербайджанский адмирал Гасымбеков. В 1967-70-х годах из азербайджанцев был только один наш человек со званием генерал-лейтенанта - Гусейн Расулбеков. Он командовал ракетными войсками Бакинского округа противовоздушной обороны. А затем число азербайджанских генералов в армии стало расти. Тофик Агагусейнов был назначен первым заместителем начальника Бакинского округа противовоздушной обороны. Он был удостоен высшего воинского звания среди азербайджанцев - генерал-полковника».

Гейдар Алиев выполнял огромную работу, направленную на усиление военно-патриотических чувств и одновременно пропаганду героизма и военной доблести азербайджанцев. Он стремился к тому, чтобы роль Азербайджана и нашего народа в годы Второй мировой войны была правильно оценена. В 1970 году по инициативе Гейдара Алиева в Таганроге был возведен величественный мемориал в честь 416-й азербайджанской дивизии, на территории Сапун-Гора в Севастополе в честь 77-й азербайджанской дивизии был воздвигнут большой памятник. Гейдар Алиев старался, чтобы руководство СССР признало, что город Баку, азербайджанские нефтяники сыграли решающую роль в победе над фашизмом, что этот факт имел историческое значение в мировом масштабе, в 1978 году он добился награждения Баку орденом Ленина.

Достигнутые в короткий срок большие успехи привлекли внимание и в масштабе Советского Союза, а также повысили интерес к личности азербайджанского руководителя. Неслучайно, что, удостоившись в 1976 году более высокого политического статуса, Гейдар Алиев был избран кандидатом в члены Политбюро ЦК КПСС. И это отличало его от глав ряда других союзных республик. Великий лидер впоследствии

отмечал, что эффективно использовал это преимущество в интересах своего народа: «Кому бы из примерно пятидесяти министров Совета Министров СССР я не позволил, выполнение какого-либо важного дела для Азербайджана считалось для них приказом. Я использовал эту ситуацию для Азербайджана».

Руководитель, всем своим существом связанный с родным краем

В конце 1982 года, после того как Гейдар Алиев был избран членом Политбюро ЦК КПСС и назначен первым заместителем председателя Совета Министров СССР, несмотря на тяжесть рабочей нагрузки, а он был ответственен за более чем 60 сфер, по-прежнему проявлял повышенный интерес к Азербайджану, не упуская возможности содействию прогресса в социально-экономической, культурной и других сферах. Во время пребывания в Москве Гейдар Алиев обращал внимание на развитие нефтегазовой отрасли и других сфер, ставил перед Государственным плановым комитетом СССР вопрос о финансировании важных объектов. В результате в 1985 году было открыто месторождение «Чираг», в 1987 году – «Азери». В 1984 году был введен в эксплуатацию, а в 1986 году достиг проектной мощности Завод глубоководных оснований, фундамент которого был заложен еще в 1978 году. Кроме того, Евлах-Балакенская железная дорога протяженностью 160 км, которая проходит через самый трудный участок и соединяет северо-западный регион Азербайджана с центральной транспортной сетью, была построена при непосредственном содействии великого лидера, она была введена в эксплуатацию в 1985 году. Во время строительства этой линии здесь были построены новые станции, жилые дома, детские сады, школы.

Гейдар Алиев держал под контролем продолжение работ по развитию Бакинского метрополитена, начатые несколькими годами ранее. В декабре 1985 года были сданы в

эксплуатацию станции «Эльмляр Академиясы», «Иншаатчилар», «XI Красная армия» (ныне «20 Января») и «Мемар Аджеми».

Инфраструктура водного транспорта также находилась в центре внимания. В 1985 году в Каспийском море была открыта новая паромная переправа. Этот паром соединил Азербайджан с Казахстаном. На воду были спущены корабли «Советский Дагестан» и «Советский Таджикистан». В целом, в тот период на треть был обновлен флот Каспийского морского пароходства.

Гейдар Алиев использовал все возможности для популяризации азербайджанской культуры за рубежом и оказывал поддержку в налаживании международных культурных связей. В этот период в Баку был проведен ряд международных конференций, симпозиумов, декад и ярмарок. Известные в мире актеры, режиссеры и другие деятели искусств регулярно приезжали в Баку, проводили культурный обмен с азербайджанскими коллегами. А Международная неделя кино в Баку уже приобретала традиционный характер. В 1983 году в столице Азербайджана прошла Неделя кино Дании, в 1984 году – Индии, в 1986 году – Египта, Румынии, Чехословакии, Болгарии, а в 1987 году – Китая.

Назначение Гейдара Алиева первым заместителем председателя Совета Министров СССР еще более укрепило его контроль и внимание к здравоохранению. Великий лидер позже так вспоминал этот период: «Когда я руководил Азербайджаном, а затем вошел в состав руководства СССР, я всегда был рядом со здравоохранением, медицинской наукой, проявлял заботу о нем, и думаю, что проделал большую работу. В то время я приложил большие усилия для развития онкологических, кардиологических, офтальмологических центров, а также центров сердечной хирургии и др.».

Невозможно в одной статье охватить всю работу, которую за эти годы проделал великий лидер во благо Родины, провести глубокий анализ всех аспектов. Однако научно доказанная истина заключается в том, что в течение первого периода руководства Гейдара Алиева Азербайджаном была возрождена культура государства с древними народными традициями, что стало большим поворотным пунктом в национально-культурном возрождении, а в будущем – фундаментальной экономической и культурной почвой для восстановления независимой государственности. Главное значение деятельности великого лидера в советскую эпоху заключается в том, что, в первую очередь, процесс национального самоуправления последовательно продолжался, несмотря на советскую идеологическую систему. С другой стороны, произошедшие в те годы перемены, кардинальные реформы в общественной и экономической сферах, подъем материального благосостояния людей на качественно новый уровень – самые яркие страницы в истории пути, ведущего к созданию независимого Азербайджана. С полной уверенностью нужно сказать, что на данном этапе государственный суверенитет и экономическая независимость Азербайджана, регулярное расширение внешнеэкономических связей и укрепление его позиции в мировой экономической системе основаны на потенциале, заложенном общенациональным лидером Гейдаром Алиевым в начале 1970-80-х годов.

Азербайджанский народ и государство с большим уважением относятся к богатому наследию великого лидера Гейдара Алиева, сохраняют его и приумножают. Сегодня Президент Ильхам Алиев созидательно продолжает политическую линию общенационального лидера и пишет новые славные страницы истории независимой государственности Азербайджанской Республики.

Ключевые слова: Общенациональный лидер, азербайджанство, национальный дух, возрождение, национальная государственность, государственное строительство

Əli Həsənov

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi,
tarix elmləri doktoru, professor*

HEYDƏR ƏLİYEV – YENİ MİLLİ İNTİBAHIN VƏ MÜSTƏQİL DÖVLƏTÇİLİYİN ƏSASINI QOYMUŞ TARİXİ ŞƏXSİYYƏT

XÜLASƏ

Məqalədə ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətdə olduğu birinci dövr (1969-1982) geniş təhlil edilir. Qeyd edilir ki, 50 il əvvəl Azərbaycanın siyasi həyatında baş vermiş mühüm bir hadisə respublikada köklü dəyişikliklərin başlanmasına təkan verdi və gələcək inkişaf perspektivlərinin müəyyənəlməsi yolunda yeni tarixi dönüşün əsasını qoydu.

Məhz həmin illər Azərbaycanın iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni-mənəvi həyatında dönüş mərhələsi oldu. Məqalədə göstərilir ki, dövlət idarəçilik sisteminin təkmilləşdirilməsi, ciddi nizam-intizamın yaradılması, kadr dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi, işgüzar mühitin sağlamlaşdırılması sahəsində məqsədyönlü tədbirlər qarşıya qoyulan yüksək vəzifələrin yerinə yetirilməsinə lazımi şəraiti təmin edirdi. Eyni zamanda, məqalədə Heydər Əliyevin dövlət təlimində öz əksini tapan güclü dövlət anlayışı və onun iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni əsasları öyrənilir. Məqalədə göstərilir ki, Heydər Əliyev respublikaya rəhbərlik etdiyi ilk dövrdə (1969-1982-ci illər) elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafı, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması istiqamətində görülən işlər milli ruhun oyanmasına, azərbaycançılıq məfkurəsinin zənginləşməsinə güclü təsir göstərmiş və gələcəkdə müstəqil dövlətçiliyin bərpası üçün əsaslı zəmin hazırlamışdır.

Bununla yanaşı, məqalədə qeyd edilir ki, Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini təyin edilməsi onun Azərbaycana olan nəzarətini, diqqətini daha da artırmışdı. Heydər Əliyev bütün imkanlardan istifadə edərək Azərbaycan mədəniyyətinin xaricdə tanıtılmasına və beynəlxalq mədəni əlaqələrinin yaradılmasına dəstək vermişdir.

***Açar sözlər:** Ümummilli lider, azərbaycançılıq, milli ruh, intibah, milli dövlətçilik, dövlət quruculuğu*

Ali Hasanov

Assistant to the President of the Republic of Azerbaijan for Public and Political Issues, Doctor of Science in History, Professor

**HEYDAR ALIYEV, A HISTORICAL FIGURE AND
THE FOUNDER OF A NEW NATIONAL RENAISSANCE AND
INDEPENDENT STATEHOOD**

SUMMARY

The article deals with comprehension analysis of the National Leader Heydar Aliyev's first period of his political leadership in Azerbaijan (1969-1982). It is mentioned that a significant event took place in Azerbaijan 50 years ago stimulated the beginning of radical changes in the Republic and established the turning point in determining future development perspectives.

Just these years were the turning point in economic, socio-political and cultural-moral life of Azerbaijan. The article acknowledges that a necessary condition is provided by putting forward purposeful events in the field of improving state administration system, establishing serious discipline, realization of personnel changes improving business conditions.

Simultaneously Heydar Aliyev's powerful state conception and social, political and moral principles are clarified in the article. In his first leading years Heydar Aliyev created a basis for science, education, cultural actions in the direction of people's historical memory recapture, revival of national spirit, strongly affected the enrichment of Azerbaijani social ideas, and laid a solid foundation for restoring future independent statehood.

In addition, it is noted that Heydar Aliyev's appointment of the First Deputy Chairman of the USSR strengthened his attention to the control of Azerbaijan. Heydar Aliyev supported the recognition of Azerbaijan culture in foreign countries and development of international cultural relations.

Keywords: *the National Leader, Azerbaijanism, national spirit, renaissance, national statehood, state establishment*

REGIONLAR REGIONS

UOT 330.34; 330.35

CEYHUN CƏFƏROV

Kürdəmir rayon İcra Hakimiyyətinin Başçısı

KÜRDƏMİR AZƏRBAYCANIN UĞURLA İNKİŞAF EDƏN REGIONLAINDAN BİRİDİR

*Kürdəmir iqtisadi cəhətdən daha da yüksələcəkdir.
Heydər Əliyev*

*Kürdəmir rayonu bu gün inkişaf edir,
gələcəkdə də sürətlə inkişaf edəcəkdir.
İlham Əliyev*

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan və Cənab Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində davamlı olaraq ölkəmiz inkişaf edir, genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilir, sosial proqramlar reallaşdırılır, xalqımız sabitlik və əmin-amanlıq şəraitində yaşayır.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin bütün bölgələrə olduğu kimi Kürdəmir rayonuna da xüsusi qayğısı olmuşdur. Kürdəmir rayonu respublikamızın aqrar rayonlardan olmaqla qədim tarixə, zəngin ənənələrə malikdir. Rayon ərazisində əsasən çöl-çəmən torpaqları üstünlük təşkil edir. Ərazisinin əksər hissəsi şoran tiplidir. Uzun illər Kürdəmir Azərbaycanın ən geridə qalmış rayonlarından biri olmuş, quru və isti iqlimi ilə fərqlənmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində də rayon iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş, su, yol, məişət problemləri ciddi çətinliklər törətmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1969-cu ildə Azərbaycanda siyasi rəhbərliyə gəlişi bütün respublikamız kimi Kürdəmirin də həyatında mühüm dəyişikliklərlə müşahidə olunmuşdur. 1970-80-ci illərdə Kürdəmir öz yeni həyatını yaşamağa, tikintiləri, təsərrüfat subyektləri ilə fərqlənməyə başladı. Uzun illər yığılıb qalmış problemlərin həlli yolları axtarılıb tapıldı.

Heydər Əliyev 1976–1978–1998-ci illərdə Kürdəmir rayonunda olmuşdur. Səfər zamanı kolxozçular, fəhlələr və ziyalılarla görüşən Heydər Əliyev onların problemləri ilə yaxından tanış olmuş, bütün insanlara kömək etmiş, mənəvi dayaq olmuşdur. 1978-ci ildə Kürdəmir rayonu dövlətə pambıq satışı planının respublika üzrə birinci yerinə yetirmişdi. Heydər Əliyev bu münasibətlə rayon zəhmətkeşlərini təbrik edərkən «Mən Kürdəmirdə hələ belə temp görməmişəm» söyləmişdi. Kürdəmirin bütün təsərrüfat sahələri həmin vaxtdan yüksək sürət götürmüş, heyvandarlıqda və üzümçülükdə qələbələr əldə olunmuşdur.

1998-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan Respublikası Prezidentliyinə namizəd olarkən Ulu öndər Kürdəmirə gələrək seçicilərlə görüşdü. Heydər Əliyevin həmin görüşdəki tarixi çıxışı hərarətli alqışlarla qarşılandı.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu və memarı olan Heydər Əliyevin ideyaları bu gün də yaşayır və əbədi olaraq yaşayacaqdır. Onun şah əsəri sayılan Müstəqil Azərbaycanın hər bir guşəsində qurub-yaratdığı tarixi quruculuq işləri əbədiyaşar tariximizdir.

Heydər Əliyev siyasi məktəbinin yetirməsi, dünya diplomatiyasının ən nüfuzlu şəxslərindən sayılan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu gün öz uğurlu siya-

səti ilə xalqımızı işıqlı və xoşbəxt gələcəyə aparır.

Ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin etmək məqsədi ilə ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən regionların inkişafı üzrə qəbul edilmiş Dövlət proqramları digər bölgələr kimi Kürdəmir rayonunda da müsbət nəticələrini göstərmişdir.

Ölkə rəhbəri cənab İlham Əliyev 4 dəfə Kürdəmir rayonuna səfər etmişdir. Cənab Prezidentin Kürdəmir rayonuna səfərləri həmişə rayonun ictimai-siyasi həyatında mühüm hadisəyə çevrilmiş, yeni-yeni obyektlərin istifadəyə verilməsi ilə yadda qalmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin 2015-ci il 17 sentyabr tarixində rayonumuza uğurlu səfəri, aparılan abadlıq və quruculuq işləri ilə şəxsən yaxından tanış olması rayonun həyatını daha da əlamətdar etmişdir. Bu səfər zamanı cənab Prezidentimiz Ulu öndər Heydər Əliyevin abidəsini ziyarət edərək abidə önünə tər gül dəstələri düzərək Heydər Əliyev parkında aparılmış yenidənqurma işləri ilə yaxından tanış oldu. Daha sonra cənab Prezidentimiz əhalinin asudə vaxtının səmərəli təşkili, dövlət rəmzlərinin təbliği məqsədi ilə inşa edilmiş «Bayraq meydanı»nın və «Bayraq muzeyi»nin, Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə inşa edilmiş 100 yerlik körpələr evi-uşaq bağçasının, 12 min nəfər əhalinin yaşadığı 13 yaşayış məntəqəsini birləşdirən Mollakənd-Axtaçı-Öyləqulu avtomobil yolunun, Yeni Azərbaycan Partiyasının Kürdəmir rayon təşkilatının inzibati binasının, Tarix Diyarşünaslıq Muzeyinin, 624 şagird yerlik Atakışılı kənd tam orta məktəbinin və Ağsu-Kürdəmir avtomobil yolunun açılışlarını həyata keçirdi.

Dövlət proqramında irəli sürülən vəzifələrə uyğun olaraq Kürdəmir rayonu sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində ötən illər ərzində yüksək nəticələrə və tərəqqiyə nail olmuşdur.

Rayon üzrə 2019-cu ildə yerli gəlir və xərclər 7 milyon 248 min manat məbləğində müəyyənləşdirilmişdir. 2019-cu ilin 9 ayında ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ümumi məhsul buraxılışı 7,0 faiz artaraq 320.117.700

manat təşkil etmişdir. Ümumi məhsul buraxılışının 72,9 faizi istehsal sahələrində, o cümlədən 14,3 faizi sənayedə, 49,4 faizi kənd təsərrüfatında, 9,2 faizi tikintidə olduğu halda 27,1 faizi xidmət sahələrində, o cümlədən 1,2 faizi nəqliyyatda, 0,2 faizi rabitədə, 25,7 faizi isə ticarətdə olmuşdur.

Rayonun sosial-iqtisadi inkişafı Proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində 2019-cu ilin 9 ayında 802 nəfər işlə təmin olunmuşdur ki, bundan 757 nəfəri daimi işlə təmin olunanlardır. Rayonda Dövlət Proqramına uyğun olaraq il ərzində təbii qazla təhciz olunmayan şəhərin ayrı-ayrı məhəllələrinin, kəndlərin qazlaşması işi davam etdirilir. Əgər 2015-ci il rayonun qazlaşdırılması 34% təşkil etmişdirsə, hazırda bu rəqəm 98,2% təşkil edir. Kürdəmir şəhəri də daxil olmaqla 62 yaşayış məntəqəsindən 59 yaşayış məntəqəsi hazırda qazla təmin edilmişdir. 3 yaşayış məntəqəsinin Qarabucaq qəsəbə, Qarabucaq və Qurdbayram kəndlərinin qazlaşdırılması işləri hazırda davam etdirilir. Bu işlər bitdikdən sonra rayonun yaşayış məntəqələrinin qazlaşdırılması işləri 100%-ə çatdırılacaqdır. Rayonda 19851 abonent mavi yanacaqdan istifadə edir. Hazırda rayonda elektron tipli sayğacların SMART tipli sayğaclarla əvəz olunması işləri aparılır.

Rayonun elektrik enerjisi təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində əhalinin elektrik enerjisinə olan tələbatını ödəmək məqsədi ilə xeyli iş görülmüşdür. Hazırda Kürdəmir rayon Elektrik şəbəkənin balansında 2 ədəd uzunluğu, 94,6 km olan 35 kv-luq hava xətti, ümumi uzunluğu 585,2 km olan 49 ədəd 10 kv-luq hava xətti və ümumi uzunluğu 8,1 km olan 0,4 kv-luq hava xətti fəaliyyət göstərir.

Rayon ərazisində elektrik təsərrüfatının yenidən qurulması məqsədi ilə şəhər ərazisi tan SİP kabelləşdirilmişdir. Hazırda rayonun Pirili və Axtaçı-Qarabucaq kəndlərində naqillərin SİP kabellə əvəz olunması işləri davam etdirilir. Ümumilikdə, rayon üzrə 165,7 km 0,4 kv-luq açıq naqillər SİP kabellə əvəz edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncam və tapşırıq-

larına əsasən Kürdəmirdə əhalinin içməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması məqsədi ilə şəhərin və rayonun Atakişili və Xırdapay kəndlərinin su təchizatı sistemi yenidən qurulmuş və ölkə rəhbərinin 2013-cü il 07 avqust tarixdə rayona səfəri zamanı istifadəyə verilmişdir. Bu layihədən ümumilikdə 7520 abonət bəhrələnilir və 24 saat fasiləsiz olaraq su ilə təmin edilir. Rayonun 12 kəndində ümumilikdə 114 bulaq «Azərsu» ASC tərəfindən inşa edilmiş və 24 saatlıq su ilə təmin edilmişdir. Rayonun 43 kəndində isə Modul tipli sutəmizləyici qurğular quraşdırılmış və gün ərzində 6 saat içməli su ilə təmin olunur.

Rayonumuzda yol infrastrukturunun yenidən qurulması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Ölkə Prezidentinin 07.03.2012-ci il tarixli müvafiq sərəncam ilə 12 min əhalini özündə birləşdirən 13 yaşayış məntəqəsini əhatə edən 28 km-lik Mollakənd-Axtaçı-Öyləqulu avtomobil yolu yenidən qurulmuş və ölkə rəhbərinin rayonumuza 17 sentyabr 2015-ci il tarixli səfəri zamanı açılışı həyata keçirilərək əhalinin istifadəsinə verilmişdir. Rayonda hazırda Ölkə rəhbərinin müvafiq sərəncamı ilə 6 mindən çox əhalisi olan, 7 yaşayış məntəqəsini əhatə edən 37,2 km Karrar-Bağman-Böyük Kəmgərli avtomobil yolunun yenidən qurulması işləri intensiv şəkildə davam etdirilir. Eyni zamanda ölkə rəhbərinin müvafiq sərəncamı ilə 8 min əhalini özündə birləşdirən, 3 yaşayış məntəqəsini əhatə edən 34 km-lik Pirili-Muradxan-Sor-Sor avtomobil yolunun tikintisinə başlanılmış, hazırda yolun asfalt-beton örtüyü işlənilmiş, yol çiyinləri qum-çınqıl qarışığı ilə bərkidilmiş və yolda son tamamlama işləri aparılır. Ölkə rəhbərinin tapşırığına əsasən uzunluğu 14,5 km olan yerli əhəmiyyətli Şilyan-Qarasu avtomobil yolunun yenidən qurulması ilə əlaqədar yolun asfalt-beton örtüyü işlənilmiş, yol çiyinləri qum-çınqıl qarışığı ilə bərkidilmiş, yolun Baş-Şirvan kollektoru üzərindən keçən hissəsində aşırımı 31,6 metr olan körpü inşa edilərək istifadəyə verilmiş, hazırda yol nişanlarının və məlumatverici lövhələrin quraşdırılması işlərinə başlanılmışdır. Uzunluğu 3,6 km olan yerli əhəmiyyətli

Yenikənd-Dəyirmanlı avtomobil yolunda əsaslı təmir işləri çərçivəsində yol örtüyünün alt qatına iri dənəli asfalt-beton qarışığı vurulmuş, yolun üst qatının xırda dənəli asfalt-beton qarışığı ilə tikilməsi 2020-ci ildə nəzərdə tutulur. Onu da qeyd edim ki, rayonun bütün kənd yollarının yenidən qurulması işləri 2023-cü ilə qədər tam şəkildə başa çatdırılacaqdır.

Dövlət Proqramına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 24 mart tarixli və 2019-cu il 20 may tarixli Sərəncamları ilə Kürdəmir rayonunda «ASAN xidmət» mərkəzinin tikintisinə başlanılmış və hazırda mərkəzdə tikinti işləri başa çatdırılmış, son tamamlama işlərinə başlanılmış, ərazilərdə abadlaşdırma işləri aparılır.

Ölkə rəhbərinin 2018-ci il 30 mart tarixli digər sərəncamı ilə Kürdəmir rayonunda «Xalça istehsalı emalatxanası»nın tikintisi işləri başa çatdırılmış, hazırda müəssisədə 75 toxucu çalışır, müəssisə tərəfindən 150 ədəd xalça toxunaraq «Azərxalça» ASC-yə təhvil verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 01 iyul tarixli 298 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı»na edilmiş «Əlavələr»in icrası ilə əlaqədar rayon ərazisində məskunlaşmış məcburi köçkün ailələrinin mənzil məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə rayonun Xırdapay kəndinin ərazisində 563 məcburi köçkün ailəsi üçün 17 ədəd 4 mərtəbəli ictimai yaşayış binasının, 452 şagird yerlik məktəb binasının, 140 yerlik uşaq bağçasının, icma-klub, inzibati bina, həkim məntəqəsi və ATS binasının tikintisinə başlanılmış, hazırda tikinti işləri davam etdirilir.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev rayonumuza səfəri zamanı töhfə olaraq 18 sentyabr 2015-ci il tarixli Sərəncamı ilə şəhərin yaşayış fonduna daxil olan 21 ədəd çoxmənzilli yaşayış binalarının əsaslı təmiri ilə əlaqədar 3,0 milyon manat vəsait ayırmış və sərəncama uyğun olaraq, çoxmənzilli yaşayış binalarında əsaslı təmir işləri aparılmış və binaların dam örtükləri dəyişdirilmişdir. Eyni zamanda ölkə

Prezintinin tapşırığına əsasən rayonda 25 ədəd çoxmənzilli yaşayış binaları rayon İcra Hakimiyyətinə ayrılmış vəsait hesabına təmir edilərək əhalinin istifadəsinə verilmişdir.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev 4 oktyabr 2018-ci il tarixli sərəncamı ilə 2 ədəd çoxmənzilli yaşayış binalarının dam örtüklərinin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar 82 min manat vəsait ayrılmış, binaların dam örtüklərinin dəyişdirilməsi işləri başa çatdırılmışdır.

Rayonumuzda Qarabağ əlilləri və şəhid ailələri üçün 2 ədəd 16 mənzilli 2 mərtəbəli yaşayış binaları tikilərək onların istifadəsinə verilmişdir. Respublika Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən rayonumuzda 12 Qarabağ müharibəsi əlili üçün tikintisinə başlanılmış fərdi yaşayış evlərində son tamamlama işləri görülür və yaxın günlərdə evlər əlillərin istifadəsinə veriləcəkdir. Bu il isə əlavə 10 nəfər Qarabağ müharibəsi əlili və 14 nəfər Şəhid ailələri üçün fərdi yaşayış evlərinin tikintisi nəzərdə tutulmuşdur.

2016-cı ildə aprel döyüşlərində şəhid olmuş həmyerlilərimiz «Azərbaycan Bayrağı Ordenli» İsmayılov Əbubəkr Vüqar oğlu və «Hərbi Xidmətdə fərqlənməyə görə» 3-cü dərəcəli medalı ilə təltif edilmiş Qurbanov Tural Gülşad oğlunun xatirələrinin əbədləşdirilməsi məqsədi ilə onların adlarına küçə verilmiş, küçələrə asfalt örtüyü vurulmuş, abadlıq-quruculuq işləri aparılmış, onların yaşadıqların evlərin qarşısına baralyefləri vurulmuşdur.

Respublika Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə 2019-cu ilin 9 ayında Kürdəmir rayonunun 7 sahibkarına 5,897 min manat məbləğində kredit verilmiş və nəticədə 142 yeni iş yeri yaradılmışdır.

Məlum olduğu kimi 2017-ci ilin iyun ayında keçirilən müşavirədə ölkə rəhbəri rayon icra hakimiyyəti başçıları ilə qarşısında rayona yatırılan investisiyaların artırılmasına diqqət yetirilməsinə dair tapşırıq vermişdir.

Sahibkarlara rayonda yaradılmış münbit şərait nəticəsində 2017, 2018 və 2019-cu ilin 9 ayı ərzində Kürdəmir rayonu üzrə cəlb edilmiş özəl investisiya layihələrinin ümumi

dəyəri 574 milyon 34 min manat təşkil etmiş, bundan indiyədək 150 milyon manat vəsait xərclənmişdir. Layihələr istixanaların tikilməsi, aqroparkların salınması, nar bağlarının genişləndirilməsi, hotelçilik, və istehsal müəssisələrinin yaradılması olmuşdur.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə əlaqədar Regionların Sosial-İqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına uyğun olaraq rayonumuzda aqrar sektorun inkişafına diqqət daha da artırılmışdır.

Rayonumuzda 2019-cu ildə taxıl istehsalının artırılması sahəsində müvafiq tədbirlər görülmüş, 45028 hektar sahənin taxılı biçilmiş, 136417 ton məhsul götürülmüşdür. Taxıl istehsalı əvvəlki ilə nisbətən 55717 ton artmış, hektardan məhsuldarlıq 33,2 sentnerə çatdırılmışdır ki, bu da ötən ildəkindən 10 sentner çoxdur. Taxılın toxumçuluğuna daha ciddi fikir verilmiş, toxum fonduna 5 min tondan çox dən ayrılmış, çeşidlənərək 4000 tonadək yüksək reproduksiya toxum əldə edilmişdir.

Bu il rayonda 9534 hektarda yonca, 915 hektarda kartof, 1374 hektarda tərəvəz, 3105 hektaradək sahədə bostan, 130 hektarda günəbaxan, 15 hektarda yerfındığı, 133 hektardan çox sahədə soya, 230 hektarda şəkər çuğunduru becərilmişdir. Sahələrdən 11689 ton kartof, 21632 ton tərəvəz, 55300 ton bostan, 65 tondan çox günəbaxan, 1175 tonadək şəkər çuğunduru, 190 ton soya istehsal edilmişdir. Bostan, tərəvəz, şəkər çuğunduru, qarğıdalı dənə, soya yığımı hazırda davam etdirilir.

Rayonumuzda 2019-cu il üçün 2809 hektar sahədə pambıq əkilmişdir. Becərmə işləri aqrotexniki qaydalara uyğun aparılmış, sahələrdə bol məhsul yetişdirilmişdir. Hazırda sahələrdə maşınla pambığın yığımı davam etdirilir. Pambıq tarlalarından 20 sentnerdən çox məhsul əldə olunacaqdır.

Rayonda 3 min 500 tonluq pambıq qəbulu məntəqəsi və 30 min ton illik istehsal gücü olan pambıq zavodu fəaliyyət göstərir. Zavod 2017-ci ildə təmir edilərək istismara verilmişdir.

Ölkə rəhbərinin tapşırığına əsasən barmaçılığın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə ümu-

milikdə 238500 ədəd tut tıngi əkilmiş, bu il 249 kümcüyə 825 qutu barama qurdu verilmiş, rayon üzrə 22 ton 652 kiloqram barama tədarük edilərək «Azəripek» MMC-yə satılmışdır. Bu da əvvəlki ildəki göstəricidən 2250 kq çoxdur.

Rayonda tərəvəzin örtülü qruntlarda yetişdirilməsi genişləndirilmiş, 28 hektaradək sahədə istixana təsərrüfatı yaradılmışdır. Bu il «GEOTERMAL AGRO» MMC tərəfindən Mollakənd kəndi ərazisində 7 hektar sahədə alternativ enerji mənbəyi sayəsində termal sularla isidilən müasir istixana tikintisi aparılmış və hazırda istixanada pomidor becərilir. Hazırda müəssisədə 80 nəfər daimi işçi çalışır. Mövsüm ərzində 520 tondan çox məhsul istehsal edilmişdir.

Rayonumuzda iqtisadiyyatın aparıcı sahələrindən olan aqrar sektorun innovativ inkişafını təmin etmək məqsədi ilə 14650 hektar dövlət fonduna məxsus otlaq sahəsi əkin dövryyəsinə cəlb edilmiş və həmin torpaqlarda 5 aqropark yaradılmış, hazırda aqroparklarda infrastrukturaların yaradılması, torpaqların yaxşılaşdırılması, suvarma şəbəkələrinin qurulması, saxlama anbarlarının və digər zəruri tikililərin tikintisi sahəsində işlər davam etdirilir.

Rayonun Karrar qəsəbəsi ərazisində inşa edilən «QLOBAL AGRO» parkında ofis və laboratoriya binaları inşa edilmiş, toxum təmizləmə, çeşidləmə, dərmanlama və paketləmə binası tikilmiş, məhsulun saxlanması üçün 6 ədəd silo tipli anbar binası tikilmiş, texnikanın saxlanması üçün talvarlar inşa edilmiş, tərəzi quraşdırılmışdır. Elektrik enerjisi və qaz xətləri çəkilmişdir. Hazırda ərazidə abadlıq işləri aparılır.

Bu il aqroparklar tərəfindən 7200 hektaradək sahədə dənli bitkilər əkilmiş, 600 hektar sahədə yonca əkilmiş, 1100 hektarda pambıq və 350 hektarda digər yazlıq əkinləri aparılmışdır.

Rayonda heyvandarlığın və quşçuluğun inkişaf etdirilməsi sahəsində məqsədyönlü işlər görülür. Hazırda iri buynuzlu mal qaranın sayı artırılaraq 65221 başa, qoyun və keçilərin

sayı 134646 başa çatmış, heyvandarlıq məhsulları istehsalının dinamik artımına nail olunmuş, 2019-cu ilin 9 ayında ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ət istehsalı 18,7 faiz, süd istehsalı 4,7 %, yumurta istehsalı 28,6 faiz, yun istehsalı 4,1 % artmışdır.

Son zamanda rayonumuzda arıçılıq təsərrüfatı geniş inkişaf etmişdir. Bu il rayon üzrə 221 sahibkara məxsus 4690 arı ailəsi vardır. 4690 arı ailəsi üçün 46090 manat subsidiyanın verilməsi nəzərdə tutulur.

2019-cu ilin 9 ayı ərazində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına əkin sahələrinin becərilməsində istifadə etdiyi yanacaq və motor yağlarına görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına yardımların verilməsi qaydasına uyğun olaraq 23 kənd ərazi komissiyası üzrə 51521,25 ha əkin sahəsi və çoxillik əkinlərinin becərilməsinə görə 3272500 manat yardım, 10430 istehsalçıya ödənilmişdir. 2020-ci ilin məhsuluna görə 2019-cu ildə payızlıq əkinlər üçün bu günə kimi 49100 hektar sahədə şum çıxarılmışdır.

Eyni zamanda 2019-cu ildə vətəndaşlara 70% güzəştli qiymətlərlə mineral gübrələr və pestisidlərə görə 2539985 manat subsidiya verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırığına əsasən tərkibində Süd Emalı zavodu və heyvandarlıq kompleksi olan Kürdəmir heyvandarlıq və süd emalı kompleksi istifadəyə verilmişdir. Kompleks ölkə rəhbərinin iştirakı ilə 2013-cü ilin 7 avqust tarixində istifadəyə verilmişdir. Hazırda Kompleksdə heyvanların toplam sayı 2347 başa çatdırılmış, bunlardan 1081 başı sağlandı. Aylıq süd istehsalı 970 tona çatdırılıb. Hazırda süd Emalı zavodunda 70 çeşiddə süd məhsulları istehsal edilir.

Eyni zamanda rayonumuzda motor «AVETA» MMC un dəyirmanı fəaliyyət göstərir. Dəyirməndə gün ərzində 500 tondan çox un istehsal edilir. Dəyirmanın işçi qüvvəsi 110 nəfərdir. Dəyirman ölkə rəhbərinin 2005-ci il 6 oktyabr tarixdə rayonumuza etdiyi səfər zamanı yenidən qurulduqdan sonra istifadəyə verilmişdir.

Rayonumuzda 59 ümumtəhsil məktəbi, bunlardan 44-ü tam orta, 13-ü ümumi orta, 2 ibtidai məktəb və 2 məktəbdənkənar məktəb fəaliyyət göstərir. Ümumilikdə məktəblərdə təhsil alan 16771 nəfər şagirdin təlim-tərbiyəsi ilə 1738 nəfər müəllim məşğul olur. 2018-2019-cu təhsil ilində 953 nəfərdən 660 nəfəri ali məktəblərə qəbul olunmaq üçün elektron qaydada ərizə vermiş, bunlardan 293 nəfəri ali məktəblərə, 108 nəfəri isə orta ixtisas məktəblərinə qəbul olunmuşlar. Ali məktəblərə qəbul olunanlardan 51 nəfəri 500 baldan çox, 6 nəfəri 600 baldan çox yüksək nəticə göstərmişdir.

Qeyd edirəm ki, Dövlət Proqramlarına uyğun olaraq rayonumuzda son zamanlarda 38 məktəb inşa edilmiş, bunlardan 4-ü Heydər Fondu tərəfindən, digərləri isə Respublika Təhsil Nazirliyinə və rayon İcra Hakimiyyətinə ayrılmış vəsait hesabına inşa edilmişdir. Rayon ərazisində ölkə rəhbərinin sərəncamına əsasən 8 modul tipli məktəb quraşdırılaraq istifadəyə verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinə 2019-cu il üçün ayrılmış vəsait hesabına Kürdəmir şəhər 1 saylı tam orta məktəbdə əsaslı təmir işləri aparılır.

Ölkə Prezidenti Cənab İlham Əliyevin 17 sentyabr 2015-ci il tarixdə Kürdəmirə etdiyi səfər zamanı Atakişili tam orta məktəbinin binasının açılışı olmuş və şagirdlərin istifadəsinə verilmişdir.

Dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin tövsiyəsinə əsasən Prezident Administrasiyasının təşkilatçılığı ilə Azərbaycanın orta ümumtəhsil məktəblərinin 9-11 sinif şagirdlərinin «Ölkəmizi tanıyaq» devizi altında ölkəmizin müxtəlif bölgələrinə tur aksiyaları keçirilmişdir. Həmin tur aksiyalarında rayonumuzun 40 nəfər məktəblisi «Vətənimizi tanıyaq» layihəsi çərçivəsində Respublikamızın Ağstafa, Gəncə, Şəmkir, Göy Göy, Tovuz və Qazax rayonlarına səfər etmişdir.

Rayonun ərazisində 11 uşaq bağçası və körpələr evi fəaliyyət göstərir ki, həmin bağçalarda 720 uşağın təlim-tərbiyəsi ilə 121 peşəkar işçi məşğul olur. Bağçaların 9-u şəhər, 2-si isə kənd ərazisində fəaliyyət göstərir.

Rayonumuzda digər sahələr kimi səhiyyə sahəsində də xeyli işlər görülmüş və görülməkdədir.

Belə ki, Kürdəmir Mərkəzi Rayon Xəstəxanasının 257 çarpayılıq binası 2012-ci ilin dekabr ayında əsaslı təmir olunaraq istifadəyə verilmiş, ən müasir avadanlıqlarla təmin olunmuşdur.

Rayonda əhaliyə göstərilən səhiyyə xidməti ilə 99 həkim, 424 nəfər orta ixtisaslı tibb işçiləri xidmət göstərir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin tapşırığına əsasən 2019-cu il 12 fevral tarixdən rayonda əhalinin tibbi müayinədən keçirilməsinə başlanılmış, 74097 nəfər tibbi müayinədən keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırığına əsasən «DOST İş Mərkəzi» MMC-nin vasitəsi ilə rayonumuzda ictimai işlərə 355 nəfər işaxtaran vətəndaş cəlb edilmişdir.

Bundan əlavə 35 nəfər Kürdəmir rayon Elektrik sahəsində, 55 nəfər isə Ağsu Qaz İstismarı idarəsinin Kürdəmir Xidmət Sahəsində müvəqqəti işlə təmin olunmuşdur.

Cənab Prezidentimizin diqqət mərkəzində saxladığı məsələlərdən biri olan və 7 aprel 2016-cı il tarixli «Əhalinin özünüməşğulluğunun təmin olunması» ilə bağlı verdiyi sərəncama uyğun olaraq rayon Məşğulluq Mərkəzinə müraciət etmiş vətəndaşlardan 2017, 2018 və 2019-cu ilin 9 ayı ərzində 213 nəfərə aktivlər verilmiş, onlardan 7 nəfəri xidmət, 206 nəfəri iri və xirda buynuzlu heyvanlarla təmin edilmişlər. Hazırda bu işlər davam etdirilir.

Rayonumuzda Beynəlxalq əlaqələrə də xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, Kürdəmir rayon Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sisteminin nəzdində Amerika Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Mərkəzdə dil kursları, müxtəlif layihələr həyata keçirilir. Rayonumuz xarici ölkə şəhərləri ilə dostluq əlaqələri yaradır. 2019-cu ilin mart ayında rayon İcra Hakimiyyəti Başçısının rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti Latviya Respublikasına səfər etmişdir. Səfər çərçivəsində Kürdəmir rayonu ilə Latviya Respublikasının Qrobinya şəhəri arasında əməkdaşlıq sazişi imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikası «Regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın təsdiq edilməsi barədə 29 yanvar 2019-cu il tarixli Fərmanı ilə növbəti 5 il üçün Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Dövlət Proqramında kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı və emalı sahəsinin inkişafı, yerli əhəmiyyətli avtomobil yollarının, eləcə də kəndlərin giriş yollarının yenidən qurulmasının və əsaslı təmirinin davam etdirilməsi, elektrik və qaz təminatının yaxşılaşdırılması, telekommunikasiya və poçt xidmətlərinin, torpaqların su təminatının və meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, təhsil və səhiyyə müəssisələrinin əsaslı təmiri və tikintisi sahəsində işlərin davam etdirilməsi və sairə tədbirlər həyata keçirilməsi daxil edilmişdir.

Ölkə rəhbərinin tələblərinə uyğun olaraq və yeni qəbul olunmuş 2019-2023-cü illər üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramını layiqincə yerinə yetirilməsində səylə çalışacağıq, vəzifələrin yerinə yetirilməsində bütün qüvvə və bacarığımızı sərf etməklə, rayonumuzu digər rayonlar kimi inkişaf etdirəcək, qabaqcıl rayonlardan birinə çevirəcəyik.

Açar sözlər: *sosial-iqtisadi inkişaf, dövlət proqramları, kənd təsərrüfatı, abadlıq-quruculuq*

Jeyhun Jafarov

The Chief Executive of Kurdamir Region

KURDAMIR IS ONE OF THE MOST DEVELOPING AREAS OF AZERBAIJAN

SUMMARY

At the beginning of this article frequent visits of the National Leader Heydar Aliyev to Kurdamir region, are mentioned and they played a substantial role in the development of agriculture of the district.

The author cited that a great deal of dynamism was achieved in the area as a result of the implementation of the State Program for the Socio-Economic Development of the Regions of the Country. New production sites have been created, the roads, modern schools are renewed and the condition of the agriculture are improved.

This article demonstrates the chronical order of four visits of President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev to Kurdamir region in the mentioned years (2005-2015), in particular, information has been provided with the reference to the opening of some objects by the country's leadership. It is remarkably stressed that under the Decree of the President of the Republic in the area "ASAN Service Centre" is under construction, "Carpet Manufacturing", rural ways are being paved in four directions, and the Agroparks are being created at present.

President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev, decreed that within the period of (2019-2023), the socio-economic development is linked with the State Programme, which will make the Kurdamir Region more modern and updated.

Keywords: *socio-economic development, state programs, agriculture, improvement of public services*

КЮРДАМИР – ОДИН ИЗ НАИБОЛЕЕ РАЗВИВАЮЩИХСЯ РАЙОНОВ**РЕЗЮМЕ**

В начале статьи отмечаются частые поездки общенационального лидера Гейдара Алиева в Кюрдамирский район, которые сыграли большую роль в развитии сельского хозяйства района, им уделялось большое внимание и забота и развитию социальной сферы. Автор отмечает, что в результате исполнения Государственной Программы о социально-экономическом развитии регионов страны, достигнуто большое динамическое развитие района, здесь были созданы новые производственные участки, рабочие места, построены новые дороги, школы, улучшилось состояние сельского хозяйства.

В статье освещается хроника четырех поездок Президента Азербайджанской Республики Господина Ильхама Алиева в Кюрдамирский район в 2005–2015-е годы, даны сведения об открытых руководством страны объектах. Подчеркивается, что по Указу Президента Республики в районе строится «Центр АСАН Хидмет», «Производство ковроделия», прокладываются сельские дороги в четырех направлениях, создаются Агропарки.

Президент Азербайджанской Республики Господин Ильхам Алиев постановил: в 2019–2023 года социально-экономическое развитие связано с Государственной Программой, которая сделает Кюрдамирский район, более современным и новым.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, государственные программы, сельское хозяйство, благоустройство

BEYNƏLXALQ HÜQUQ; İNSAN HÜQUQLARI INTERNATIONAL LAW; HUMAN RIGHTS

UOT 342.7

AYTƏN MUSTAFAZADƏ

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Hüquq və İnsan Haqları
İnstitutunun direktoru, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı,
hüquq elmləri doktoru, professor**
e-mail: ayten.mustafazade@gmail.com

SÜNİ İNTELLEKT VƏ İNSAN HÜQUQLARI: TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ HÜQUQİ NİZAMLAMA PROBLEMLƏRİ

Süni intellektin ortaya çıxması artıq nə fantastikadır, nə də əfsanə. Bu, bizi ictimai həyatın hüquqi, qanunvericilik və icra sahələrinin bir çox aspektlərinə yenidən baxmağa məcbur edən hazırkı gerçəklikdir.

Son onilliklər ərzində elm və texnikanın sürətli inkişafı insan həyatına son dərəcə fayda gətirməklə yanaşı, özünün «tərs» üzünə də malikdir (atomun inkişafı – onun faydası və atom bombası; genetika və təbabətin inkişafı – bir sıra xəstəliklərin müalicəsi və qarşısının alınması üçün imkanlar yaratmışdır, lakin genetika genetik skriningə, müasir ekoloji fəlakətə, GMO-ya və s. səbəb olmuşdur). Son onilliklər ərzində isə həyatımıza süni intellekt daxil olmuş, əlbəttə ki, insan həyatına müsbət aspektlər gətirmişdir (internetdən başlamış, məişətdə robot texnikası, intellektual nəqliyyat şəbəkəsi, «elektron məhkəmələr» və s. qədər). Lakin robot sürücü ilə təchiz edilmiş intellektual nəqliyyat istifadəsi təkcə texnogen qəza və fəlakətlərin artması ilə deyil, həmçinin süni intellektdən insanların, dövlətlərin və bütün dünya birliyinin «ziyanına» istifadənin artmasıdır.

Neyrolinqvist, professor Tatyana Çerniqovskayanın sözlərinə görə, «rəqəmsal gerçəklik «yeni insan növü»nün yaranmasına səbəb olur. Mən bunu «homo konfuzus», yaxud «çaşqın insan» adlandırıram. Bu «homo konfuzus» hələ anlamayıb ki, haradadır. Hələ dərk etməyib ki, biz artıq hansı təhlükəyə

düşmüşük. Lakin qərarımızı təxirə sala bilmərik. Çünki bu, bizim həyatımızdır».

Artıq bu gün yeni texnoloji gerçəkliyin hüquqi müstəvidə necə əks olunması barədə düşünmək lazımdır. Yeni elektron, rəqəmsal gerçəklik ənənəvi hüquqa qarşı getdikcə daha çox hücumə keçir.

Süni intellektdən istifadə edilməsi artıq bu gün istehsalat-texnoloji proseslərdə, bank fəaliyyətində və ictimai həyatın digər sahələrində adi təzahürə çevrilməkdədir. Artıq bu gün biz süni intellektin «elementləri» tərəfindən qəbul edilmiş qərarlar nəticəsində istehsalatda insanların ölümünə səbəb olan hadisələrin baş verməsi ilə – süni intellektin tərs üzü ilə üzləşirik və s.

Belə ki, 18.03.2018-ci ildə ABŞ-ın Orizona ştatında sürücüsüz Uber avtomobilinin törətdiyi yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində velosipedlə yolu keçən qadın həlak olmuşdur. Müəyyən edilmişdir ki, o, axşam vaxtı piyada keçidi olmayan yerdən yolu keçməyə cəhd etmiş və süni intellektin köməyi ilə idarə olunan Volvo XC90 avtomobilinin təkərləri altına düşmüşdür. Sübut olunmuşdur ki, yolun maşınlar üçün hissəsinin qaranlıq olması və piyadanın yolda qəfil peyda olması səbəbindən sürücüsüz avtomobilin toqquşmadan yaxa qurtarmaq üçün texniki imkanları olmamışdır. Həmin hadisə zamanı avtomobil elektronika ilə idarə olunmasına baxmayaraq, orada olan test-sürücü yaranmış təhlükəli vəziyyətə

reaksiya verməyə macal tapmamışdır. Video-yazılara əsasən, müşahidə prosesindən yayınan və ona görə də qəzanın qarşısının alınması üçün heç bir tədbir görməyən sürücü təqsirkar sayılmışdır [1].

Avtosürücülərin fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsində əhəmiyyətli problemlərdən biri Yol hərəkəti haqqında Vyana Konvensiyasının 8-ci maddəsinin müddəalarıdır. Adı çəkilən maddədə göstərilir ki, «hərəkətdə olan hər bir nəqliyyat vasitəsi və ya nəqliyyat vasitələri sürücüyə malik olmalıdır» [2]. Avto-sürücü ilə idarə olunma prosesində sürücünün orada mövcudluğu isə avtomobillərin konstruksiyası zamanı nəzərdə tutulmaya da bilər. Bu isə sürücüsüz maşınların hərəkətinin başqa bir şəkildə hüquqi nizamlanmasını tələb edir, habelə konvensiyaya müvafiq dəyişikliklər edilməsini şərtləndirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ölkələrinin əksəriyyətinin qanunvericiliyi sürücüsüz avtomobillərin idarə olunması üçün sürücülük vəsiqəsi alınması qaydalarını tənzimləmir, eləcə də bu cür avtomobillərin iştirakı ilə baş verən yol-nəqliyyat cinayətlərinə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normalar da yoxdur.

Bu gün məsuliyyət elə oradaca əyləşmiş sürücünün üzərinə düşür. Lakin avtosürücülərdən istifadə prosesi tamamilə avtomatlaşdırılırsa, bəs onda necə olacaq? O zaman qəzada günahkar təkcə sürücü deyil, həmçinin kənarda yerləşən dispetçer, avtomobil istehsal edən şirkətin avtosürücünün təhlükəsizliyinə cavabdeh olan şəxsi də, istehsalçı şirkətin özü də təqsirkar olacaq.

Sürücüsüz nəqliyyatdan istifadə məsələsi müvafiq hüquqi bazanın yaradılmasının, yol infrastrukturunun modifikasiyasının, yol hərəkəti, cinayət, inzibati və mülki qanunlar sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi ilə müşayiət olunur [3, s. 59-63]. Qeyd etmək lazımdır ki, süni intellektin fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində ilk addımlar artıq ABŞ-da atılmışdır.

Məsələn, əgər «robot insanı öldürmüşdürsə», yaxud insan səhhətinə əsaslı ziyan vurmuşdursa, bu zaman nə etmək lazımdır? Bu

problemin həll olunması, adətən, «istehsalçını, proqramçıyı, istifadəçini və hadisəyə cəlb olunan bütün digər şəxsləri» əhatə edə biləcək süni intellekt və robotların hərəkətlərinə görə xüsusi cinayət məsuliyyəti nəzəriyyəsinin işlənilməsinə əhatə edir [4, s.177-178].

Beləliklə, «robotun davranışı»na görə yaranan cinayət məsuliyyətindən danışan Amerika müəllifləri süni intellektin işlənilməsinin, proqramlaşdırılmasının, istismarının və robotların idarə edilməsinin iştirakçısı olan insanların məsuliyyəti konsepsiyasını hazırlayırlar.

Hazırda sürücüsüz avtomobillər özündə ciddi təhdidlər daşıyır. Ən təhlükəli amillərdən biri – kibertəhdidlərdir. Bu cür təhdidlər internetə qoşulmuş hər hansı qurğu üçün, o cümlədən sürücüsüz idarə olunan avtomobillər üçün çağırışdır: xaker şəbəkəni dağıda, məlumatların ötürülməsini dayandıra, əyləci saxlaya, hərəkətin istiqamətini dəyişə bilər və s. Bu yaxınlarda xakerlər tərəfindən sistem parametrləri dəyişdirilən sənişin təyyarəsinin qəzaya uğraması xəbərini eşitdik.

Yenə də misallar gətirək.

Robot-proqram Tau (Microsoft) cəmi bir gün ərzində irqçiyə «çevrildi» və söyüş söyməyə başladı. Düzdür, yaradıcı şirkət dərhal izah etdi ki, «süni intellektli «çat-bot Tau» – insanlarla qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək üçün yaradılmış öyrədici layihədir. Onun yolverilməz cavabları təlim zamanı onunla olan qarşılıqlı təsirləri sübut edir» [5, s.81-87]. Beləliklə, Microsoft şirkəti robotla ünsiyyətdə olan istifadəçiləri günahlandırdı ki, onlar şirkətin yetirməsinə qarşı əlaqələndirilmiş hücum təşkil etmişlər [6]. Məgər başqa bir sahibin belə bir robotdan pis niyyətlərlə istifadə etmək istəməyəcəyinə təminat varmı?

Süni intellekt artıq işçilərin seçilməsi mərhələsində də tətbiq olunmaqdadır: Azure buludunda işlənilmiş «robot Vera» «iş axtarışı saytlarında verilən meyarlar üzrə lazımi iddiaçılar haqqında xülasələri axtarmağı bacarır, onlara zəng edir, boş yerlər barədə məlumat göndərir, sonra isə nitq texnologiyaları sayəsində müstəqil şəkildə apara biləcəyi video-söhbətə dəvət edir» [7]. «Rostelekom» şirkəti

mümkün namizədləri dəyərləndirən robot istehsal etmişdir. Superjob iddiaçıların müraciətlərinin intellektual emalını tətbiq edir, HeadHunterdə isə süni intellekt boş iş yerlərinə olan cavab reaksiyalarını və xülasələri proqnozlaşdırmağa kömək edir» [8, s.22].

Yeri gəlmişkən, iş yerləri haqqında: süni intellektin robotlar şəklində cəmiyyətin həyatında tətbiq olunması nəticəsində bir sıra peşələr, müxtəlif səviyyəli ixtisaslar çox tezliklə lüzumsuz işlərə çevriləcək. Tərcüməçilər, bələdçilər, hotel işçiləri (qeydiyyatçılarından və yük daşıyıcılarından tutmuş restoranlarda xadimələr və ofisiantlara qədər), müxtəlif səviyyəli köməkçilər, kassirlər və satıcılar və s. Tatyana Çerniqovskayanın sözlərini iqtibas gətirmək istərdim: «Rəqəmsal sistemlərin əvəz edəcəyi insanlar nə etməyə hazırlaşırlar? Mənə deyəndə ki, «yaradıcılıq üçün məkan boşalır», bu, məndə kinayəli gülüş doğurur. Məgər siz doğrudan da hesab edirsiniz ki, saysız-hesabsız, milyonlarla adam ağır işlərdən qurtularaq, mədriqallar yazmağa başlayacaq, yaxud lyutnyada (ud) çalacaqlar? Siz ciddisinizmi? Bunun tam əksi baş verəcək. Biz özümüzü elə göstərə bilmərik ki, bu, belə deyil» – deyə, o, vurğulamışdır. Hörmətli alimin bu fikri ilə tamamilə razıyam. Robotlar insanların iş yerlərini tutacaq və dövlətlər böyük işsizlər ordusu ilə üzləşəcək.

İnsan və kompüterin dünyanı necə bölüşəcəyi hələlik aydın deyil.

İnsan hüquqlarının elmi-texniki tərəqqinin nəticələrindən müdafiə olunması məsələsi ciddi şəkildə qarşımızda durmaqdadır.

Robotların insan cildində peyda olması ilə bağlı yaranan digər ciddi bir məsələ – vətəndaşlıq alınması prosedurudur. Belə ki, Amerika alimlərinin patentləşdirdiyi, ABŞ şirkəti tərəfindən yaradılan və Çində istehsal edilən «Sofiya» robotu genişspektrli biliklərlə və müsbət insani dəyərlərlə proqramlaşdırılmışdır. O, beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq hansı prinsiplə (doğum yeri, uzun müddət ərzində yaşayış yeri, yaxud sərmayələrin yatırıldığı yer və s.) vətəndaşlıq ala bilər və ya almışdır? Məlum olduğu kimi, bu robot Səudiyyə Ərəbista-

nının vətəndaşlığını almışdır. Lap elə insana bənzər olsa belə, maşına da adam kimi vətəndaş və insanlara məxsus siyasi, iqtisadi, sosial hüquq və vəzifələr vermək nə qədər mümkündür?

Bu gün hüquqi tənzimləmə sahəsində aşağıdakı münasibətlər yaranır:

- subyektləri virtual və ya rəqəmsal «şəxsiyyətlər» olanlar;

- virtual məkanda şəxsiyyətin hüquqi cəhətdən eyniləşdirilməsi ilə bağlı;

- informasiya təhlükəsizliyinin, insanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması ilə bağlı və s.

Biz ictimai münasibətlərin inkişafının elə bir mərhələsindəyik ki, rəqəmsallaşmanın təsiri altında hüququn məzmunu dəyişir.

Müqayisəli Hüquq Beynəlxalq Akademiyasının həqiqi üzvü, Rusiya Federasiyasının və Tatarıstan Respublikasının əməkdar hüquqşünası Taliya Xabriyevanın qeyd etdiyi kimi, «bu sahədə nizamlama əsasən beynəlxalq tənzimədoğru hərəkət edəcək. Çünki rəqəmsal mühit – dövlət sərhədlərini tanımayan virtual məkandır. Təbii ki, milli dövlətlərin yurisdiksiyası da həmçinin nisbiləşir, lakin hətta ən yumşaq beynəlxalq-hüquqi nizamlayıcıların rolu isə yüksəlir. Bəs bütün dövlətlərin mənafeyini nəzərə almaq üçün nə etməli?» Yaddan çıxarmaq olmaz ki, virtual məkanda hamı bərabərdir.

Bu mövzu hazırda bütün dünyada ən çox müzakirə olunan məsələdir.

Məsələn, 2018-ci il sentyabrın 11-də Fransanın paytaxtı Paris şəhərində «Süni intellekt: müxtəlifliyin əks olunması və cəmiyyətə təsiri» mövzusunda dəyirmi masa keçirilmişdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası Hollandiyanın Laxan əyalətində süni intellekt və mümküntəhdidlərlə bağlı hadisələrin araşdırılması məqsədilə Mərkəz yaratmışdır. Həmçinin, bu yaxınlarda dünyanın 100 nəfər aparıcı məşhur alimi, robot texnikası üzrə mütəxəssislər Birləşmiş Millətlər Təşkilatına ünvanladıkları məktubda xəbərdarlıq etmişlər ki, süni intellekt daşıyıcısı olan robotlar yeni silahlanmaya təkan verə bilərlər.

Xatırladaq ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının «Elm və texnikanın nailiyyətlərindən dünyanın və bəşəriyyətin mənafeyi naminə istifadə edilməsi haqqında» 10 noyabr 1975-ci il tarixli qətnaməsinin 8-ci və 9-cu maddələrində göstərilir:

«Bütün dövlətlər elmi-texniki tərəqqinin nəticələrindən insan hüquqlarına, əsas azadlıqlara və insan ləyaqətinə qarşı istifadə edilməsinin qarşısının alınması və dayandırılması üçün zəruri tədbirlər görməlidirlər;

Bütün dövlətlər elmi və texnoloji tədbirlər çərçivəsində insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini nizamlayan, qanunla müəyyən olunan müddəalara uyğunluğun təmin edilməsi məqsədilə tədbirlər görə bilərlər» [9].

Robot texnikası sənayesinin gələcək hüquqi və etik normaları üçün daha konkret işlərdən biri 2016-cı ildə Avropa Parlamentinin Hüquqi məsələlər üzrə Komissiyasının bəyan etdiyi Robotlar haqqında mülki hüquqların Qaydaları Komissiyasının hesabat layihəsidir. Bu təklif robotlardan istifadə və onların insanların təhlükəsizliyinə, şərəfinə, qüruruna və muxtariyyətinə potensial təsiri ilə bağlı hüquqi və etik məsələlərdən ibarətdir. 2017-ci ildə Ratenau İnstitutu Avropa Şurası Parlament Assambleyasının tapşırığını yerinə yetirərək, «Robot texnikası dövründə insan hüquqları» adlı məruzə dərc etdirmişdir. Hesabatda göstərilir ki, robot insan hüquqları ilə bağlı, şəxsi həyata hörmət, eləcə də insan ləyaqəti, mülkiyyəti, təhlükəsizliyi və məsuliyyəti, söz azadlığı, diskriminasiyanın qadağan olunması, ədalət və ədalət mühakiməsinə bir sıra əlverişsiz təsirlər göstərə bilər. Avropa İttifaqında bu

məsələ ilə bağlı birgə siyasətin işlənib hazırlanması məqsədilə Xaldan Süni İntellekt Bəyannaməsi yayılmış və 2019-cu ildə «Süni intellekt etikası üzrə Əsasnamə»nin nəşr olunması və yayılması qərara alınmışdır [10].

Beynəlxalq təşkilatlar və ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən robot texnikasının təzyiqləri ilə əlaqədar olaraq insan hüquqlarının müdafiə edilməsinin artıq yeni metod və üsullarının axtarılıb-tapılması nəzərə alınarsa, Azərbaycan elmi və siyasi cəmiyyəti də (hüquqşünas-alimlər, siyasətçilər, qanunvericilər) həmçinin qanunvericiliyə müvafiq normaların geniş spektrinin (bank sferası, konstitusiyaya və cinayət hüququ, mülki və inzibati hüquqdan başlamış, bütövlükdə insan hüquqlarının müdafiəsinə qədər) daxil edilməsi ilə ciddi şəkildə məşğul olmalıdır.

«Sofiya» robotu öz gəlişi ilə göstərdi ki, o, artıq gerçəklikdir, biz isə təəssüf ki, hüquqi cəhətdən müdafiə olunma məsələlərində hələ də ləngiyirik.

P.S. «Sofiya» robotuna vətəndaşlıq verildikdən sonra Səudiyyə Ərəbistanında etirazçı qadınlar peyda olmuşlar. Bu qadınların etirazı robota, yəni kompüterə vətəndaşlıq verilməsinə qarşı deyil, robota ictimai yerlərdə hicabsız gəzməyə icazə verilməsi, onlara isə belə bir icazə verilməməsinə narazılıq bildirmişdilər!

Absurddur – elə deyilmi? Kompüterin və gəlinciyin başının örtülməsini axı necə müzakirə etmək olar? Yoxsa, dünyanın başına hava gəlib?

Biz alimlərin, hüquqşünasların isə insanların və vətəndaşların hüquqlarını qorumaqdan və müvafiq hüquqi tədbirlər görməkdən başqa yolumuz yoxdur.

Ədəbiyyat:

1. Баранчикова М.В. Проблемы квалификации дорожно-транспортных преступлений, совершаемых с участием беспилотных транспортных средств. Материалы XVI Международной научно-практической конференции «Уголовное право стратегического развития в XXI в.»; Первое смертельное ДТП с беспилотным автомобилем // <https://www.drive2.ru/c/4979020>.
2. Yol hərəkəti haqqında 08.11.1968-ci il tarixli Vyana Konvensiyası (əlavələr və dəyişikliklərə) /<http://base.garant.ru/2540357/31de5683116b8d79008fa2d768e33df6>
3. Кабельник А.Г. Как уголовное право будет реагировать на появление искусственного интеллекта. Материалы XVI Международной научно-практической конференции «Уголовное право стратегического развития в XXI в.», сс.59-63
4. Hallevy G. When Robots Kill: Artificial Intelligence under Criminal Law. University Press of New England, 2013. P.177-178.
5. Лапунин М.М., Лапунина Е.В. Потребность трансформации уголовного права в наступающую эпоху искусственного интеллекта. Материалы XVI Международной научно-практической конференции «Уголовное право стратегического развития в XXI в.», сс. 81-87
6. Microsoftun hazırladığı və martın 23-də Twitterdə buraxılmış çat-bot Tau söyməyi öyrəndi, həmçinin irqçi fikirlər bildirməyə başladı. URL:<http://www.interfax.ru/world/500152> (müraciət tarixi 18.01.2018).
7. Кантышев П. Как чат-боты воскрешают Ленина и убивают колл-центры. URL:<https://www.vedomosti.ru/technology/articles/2017/10/31/739876-pogovori-lenin> (müraciət tarixi 31.10.2017).
8. Попова М., Рагимова С.С. новым плюсом // Информационные технологии. Тематическое приложение к газете «Коммерсант». 07.12.2017. № 228. С. 22.
9. BM Bilimselve Teknolojik ilerlemelerin Barışın ve İnsanlığın Yararına Kullanılmasına dair Bildiri. 1975.
10. Aşçıoğlu Öz, Gamze. Yeni dünyanın yeni hukuku.ÖDTÜLÜ. Sayı 64. Ocak-Haziran 2018.

Açar sözlər: *süni intellekt, sürücüsüz avtomobillər, nəqliyyat vasitəsi, kibertəhdid, robot texnikası*

Aytan Mustafazada

*Azerbaijan National Academy of Sciences
Director of the Institute of Law and Human Rights,
Member of Parliament of the Republic of Azerbaijan,
Doctor of Science in Law, Professor*

**ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN RIGHTS:
SAFETY AND LEGAL REGULATION ISSUES**

SUMMARY

This paper is about artificial intelligence and quandaries, which he creates for human rights. It is observed that it should be considered about in what ways the new technological reality is reflected in the legal context, insomuch as new electronic and digital realities are increasingly attacking

traditional rights. Based on the facts, the author highlights that for the time being, the use of artificial intelligence in production and technological processes, bank activity and other spheres of public life became an everyday occurrence. All the acts that which are undertaking in the field of legal regulation of activity of artificial intelligence are monitored, and to boot, as a consequence of using the mentality of robots in society. Some of the specialists won't be in demand in the nearest future, in the long run.

In the author's opinion, it is ostensible that the question of protection of human rights against consequences of scientific and technical progress becomes a serious problem. The international organizations and other independent states find feasible to look for the revived tools and the ways of protecting human rights in conformity with the pressure made by the robotics.

Keywords: *artificial intelligence, cars without drivers, the vehicle, cyberthreats, robotics*

Айтен Мустафаде

*Директор Института Права и прав человека
Национальной Академии Наук Азербайджана,
депутат Милли Меджлиса, доктор юридических наук, профессор*

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА: БЕЗОПАСНОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится об искусственном интеллекте и проблемах, которые он создает для прав человека. Отмечается, что необходимо задуматься над тем, как новая технологическая реальность отражается в правовом контексте, поскольку новые электронные и цифровые реалии все чаще атакуют традиционное право. Основываясь на фактах, автор подчеркивает, что в настоящее время использование искусственного интеллекта в производственно-технологических процессах, банковской деятельности и других сферах общественной жизни стало обычным явлением. Анализируются шаги, предпринимаемые в области правового регулирования деятельности искусственного интеллекта, и отмечается, что в результате использования роботов с интеллектом в обществе в ближайшем будущем некоторые специальности станут невостребованными. По мнению автора, вопрос защиты прав человека от последствий научно-технического прогресса становится серьезной проблемой. Международные организации и отдельные государства считают целесообразным искать новые методы и способы защиты прав человека в связи с давлением, оказываемым робототехникой.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, автомобили без водителей, транспортное средство, киберугрозы, робототехника*

FƏLSƏFƏ TARİXİ HISTORY OF PHILOSOPHY

UOT 008:001.8

ФУАД МАМЕДОВ

Профессор кафедры Истории Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики, доктор исторических наук
e-mail: fuadtm7@gmail.com

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ИМАДЕДДИНА НАСИМИ В ЗЕРКАЛЕ МИРОВОГО ГУМАНИЗМА

В 2019 году Азербайджанская Республика празднует 650-летие великого азербайджанского мыслителя и поэта, гуманиста Имадеддина Насими, творческое наследие которого имеет важное значение для понимания международной значимости развития интеллектуальной и нравственной культуры человечества.

Каждый ученый, мыслитель, поэт или писатель, в большей или меньшей мере, находится под влиянием духа и идеологических требований своего времени. Однако, некоторые из них, опираясь на разум и свободный интеллектуальный поиск, опережая свое время, провозглашают нетривиальные идеи и создают творческие произведения, представляющие научную или гуманитарную ценность, становящиеся достоянием всего человечества. Одним из таких неординарных людей является яркий представитель азербайджанской духовной культуры XIV века Имадеддин Насими.

Как мудрец и гуманист Насими завоевал высокий авторитет на всем Ближнем Востоке. Сущность философии жизни Насими состоит в том, что великий мыслитель считал совершенного человека представителем бога на земле. Бог создал человека по своему образу и подобию, наделив его разумом и божественными качествами. При помощи этого дарования человек создает «вторую, искусственную природу» - культуру и цивилизацию, способствующие сохранению и улучшению человеческой

жизни. При этом, наделенный разумом и божественными качествами человек должен постоянно совершенствоваться в нравственном, интеллектуальном и профессиональном измерениях. В процессе самосовершенствования, развивая свои знания и способности, нравственные качества и культуру труда, человек ступень за ступенью поднимается по «лестнице совершенства», приближающей его к своему идеалу – Всевышнему...

Имадеддин Насими – яркая звезда на небосклоне мировой духовной культуры. Демонстрируя духовное родство с великими гуманистами Азии и Европы, для которых была характерна социальная обусловленность воспитания, он воплотил в себе высокую нравственность и мужество, стремление к самопознанию и самосовершенствованию, развитию человеческого достоинства и творческой деятельности.

Своей высокой умственной и нравственной культурой, широким кругозором и созидательной деятельностью Насими завоевал заслуженный авторитет на Ближнем Востоке. В его произведениях прослеживается стремление понимания бога не через страх, а через любовь и совесть, признание величия совершенной личности и значения ее культуротворческой жизнедеятельности для прогрессивного развития средневекового мусульманского общества. Инновационные идеи Насими о необходимости нравственного совершенст-

ования человека и его интеллектуально-поэтическое творчество оказали позитивное влияние на жителей Сирии и сопредельных мусульманских стран. Созвучные по своему ценностному содержанию с концепцией этической культуры Насреддина Туси, они были направлены на культурологическое просвещение масс, преодоление невежества и меритократическое воспитание достойных людей в обществе.

Знакомство с историей, особенностями и достижениями мирового гуманизма на основе системного подхода позволяет осветить новые грани культурологического портрета Насими, оценить его нравственный подвиг и самобытный интеллектуальный вклад в духовную культуру человечества.

Имадеддин Насими жил в то время, когда, находившееся в естественном противоречии с мышлением прогрессивных людей эпохи, феодальное общество все более секуляризировалось. Его развитие объективно требовало культурных нововведений и трансформаций в области идеологии и технологий человеческой жизнедеятельности, связанных с новыми возможностями, которые открывало образование, просвещение и прогресс науки. Наиболее образованные люди стремились изменить культуру феодального общества путем преодоления социального невежества, отказа от присущего ему догматизма и фанатизма, обыденного мышления, зависти и других негативных явлений жизни и стереотипов. Благодаря усилиям гуманистов постепенно не только умение, организованность и нравственность, но, прежде всего, научное знание и созидательная деятельность становились главной движущей силой развития культуры человека и общества. Происходило понимание того, что новые идеи и знания способствует прогрессивным социальным изменениям, отвечающим интересам человека и общества. На смену пассивному созерцанию постепенно приходило активное преобразование действительности, созидание

окружающего мира, в основе которого лежала новая культура мышления.

Писавший на азербайджанском, персидском и арабском языках, Насими создал шедевры азербайджанской поэзии и заложил основы литературного азербайджанского языка. Еще в средние века его произведения получили широкую известность на Ближнем Востоке и в Средней Азии [48]. Однако в настоящем выступлении мне хотелось бы, опираясь на творческие достижения Насими и исследования различных авторов, используя возможности культурологической науки, обратить ваше внимание на заслуги поэта в такой важной области духовной культуры, как культура гуманизма.

Демонстрируя духовное родство с великими гуманистами Азии и Европы, для которых была характерна социальная обусловленность воспитания, Имадеддин Насими воплотил в себе высокую нравственность и мужество, стремление к самопознанию и самосовершенствованию, развитию человеческого достоинства и творческой деятельности. Культурологический портрет великого Насими, рассматриваемый сквозь призму «формулы культурного человека», обнаруживает в себе такие присущие достойным людям качества, как – знание, умение, самостоятельность, ответственность, твердая воля, патриотизм, совесть, справедливость и вера [42].

Сравнительный культурологический анализ показывает, что своим гуманистическим мировоззрением Насими предвосхитил взгляды одного из выдающихся мыслителей европейского Возрождения Шарля де Бовеля (1479-1567), считавшего, что «образованный и просвещённый, живущий интересами разума» человек отражает весь мир, и позитивно преобразует Вселенную. Вместе с тем, в его мировоззренческой позиции мы видим сходство идей с одним из основателей современной науки – Парацельсом (1493-1541), считавшим, что человек «производится Богом из «вытяжки»

целого мира и несёт в себе образ Творца» [7], [53].

Историческую роль Имадеддина Насими в развитии духовной культуры мусульманского Востока, как нельзя лучше, характеризуют мудрые стихи известного азербайджанского поэта и мыслителя XIX века Мирза Шафи Вазеха [47]:

*«Над миром глупость властвует, и это,
Для всех столетий общая примета.
С ней не воюет ни один закон,
Хоть в рубище, хоть в шелк она одета.
Но в мир, где правит глупость, как судьбою,
Бог посылает иногда поэта.
Не только для того, чтобы он пел,
Как птица на ветвях в разгаре лета,
Но чтобы в царстве глупости и тьмы
Он был носителем ума и света».*

Насими – великий творец культуры, наделенный божественным дарованием. Этой гениально одаренной личности, посвятившей себя служению гуманистическим идеалам человечества, принадлежит особая заслуга в развитии мировой культуры и цивилизации.

Сеид Али Имадеддин Насими родился в 1369 году. Имя «Имадеддин» на арабском означает «опора веры», а псевдоним Насими – «утренний лёгкий ветерок». Существует несколько версий о месте его рождения. По одним источникам он родился в одном из известных на Ближнем Востоке культурных центров – столице азербайджанского государства Ширваншахов, городе Шемаха, по другим – в столице азербайджанского государства Кара Коюнлу – Тебризе. Однако, место его рождения точно неизвестно: в качестве предполагаемых мест рождения также называются Диярбакыр, Бурса, Алеппо, Багдад и Шираз. Так или иначе, в Шемахе Насими создал общество ученых (меджлис-ул-улема) и музыкантов (муганнилер), в которых объединились талантливые люди [48].

Для понимания мировоззренческой позиции Насими заметим, что поэт начинал

свой творческий путь как приверженец суфийских идей. Он был последователем знаменитого суфийского шейха Абубакра аш-Шибли (861-946) из Багдада и иранского суфия и поэта Мансура аль-Халладжа (858-922) [6]. В годы юности Насими Азербайджан и Иран находились под властью тимуридов, которые насильно вывозили самых лучших архитекторов, художников, музыковедов и городских ремесленников для работы в Самарканд. В этих условиях, под влиянием идей свободомыслия, в Азербайджане впервые возникло идеологическое движение хуруфизма, идейным центром которого стал Баку. Хуруфизм был одной из ветвей суфизма, основанных в XIV веке в Тебризе Фазлуллахом Наими (Астарабази). Книга «Джавидан-намэ» («Книга о вечности»), написанная Фазлуллахом Наими почиталась хуруфитами как «Коран хуруфизма» [27].

Слово «хуруфизм» происходит от арабского «харф» (буква). Хуруфизм представляет собой религиозно-философское учение, сочетающееся с идеалистическим постулатом о воплощении всех тайн мироздания в буквах. Хуруфитам была присуща вера в магическое, священное значение букв и чисел. Они считали цифру 7 священной, а Азербайджан называли «Сарзамин-е-рестахиз» («Место пробуждения»). Характерным для этого учения, рассматривавшего 32 буквы арабского алфавита как число всех божественных воплощений, была идея богоявления в человеке (зухур).

Гуманистический по своей сущности Хуруфизм был распространен на территории нынешнего Азербайджана, Ирана, Сирии и Турции. Будучи одним из проявлений суфизма, хуруфизм, используя специфическую символику, преследовал глубокую гуманистическую цель, направленную на возвышение человека и утверждение веры в его безграничные возможности. Учение хуруфитов, толковавшее Коран посредством системы букв и использовавшее числовое значение букв алфавита,

провозгласило человека высшей ценностью на земле, носителем вселенского и божественного начала [69].

В хуруфизме решение многих проблем осуществлялось при помощи чисел, что сближало его с пифагореизмом. При этом Вселенная понималась как макрокосмос, человек – как микрокосмос, а началом всей действительности считались четыре элемента – вода, огонь, земля и воздух, что роднит его с античными учениями о стихиях (первоэлементах) и традиционными представлениями древнейшего азербайджанского праздника Новруз Байрамы. Придавая большое значение поиску истины, хуруфиты подчеркивали разницу между мудрым и невежественным человеком, считая невежественным того, кто не познал истину [5], [62].

Мистическое учение суфизма и символика хуруфизма нашли широкое отражение в поэзии Насими, основными мотивами которой были совершенное познание Бога и самопознание, божественная природа человеческого разума, неприкосновенность человеческой жизни, культ совершенной личности. Своим гуманистическим творчеством Насими был полон решимости внушить людям уважение к достоинству и духовному миру достойного, совершенного человека. Он был убежден в том, что совершенный человек всемогущ, в нём всемогущество Творца на земле, а следовательно он достоин любви, почитания и преклонения. Эта философия жизни нашла отражение в его известных словах: «Ан аль Хагг!» - «Бог - это я!», «Бог - во мне!». «Я пою тайну «Ан аль Хагг!», я воплощением тайн явился»; Я - человек, и Бог - во мне, и мной его чекан явился» [6].

Судя по всему, Насими, как и великий Ибн Рушд, полагал, что путем постижения научных истин, включая познание самого себя, человек постепенно поднимается по ступеням божественной лестницы, ведущей к абсолютной истине, и, совершенствуясь, постигает Бога. В статье «Творец

божественной поэзии» известный исследователь творчества Насими Абузар Багиров красноречиво раскрыл нравственную мотивацию творчества и мировоззренческое кредо Насими: «Поэт видел вокруг произвол и несправедливость в отношении человека, попрание всех прав личности и, восставая против зла, провозглашал своим пламенным художественным словом манифест в защиту униженного и оскорбленного человека: концепцию Человека – Аллаха. Этим он стремился внушить сильному мира сего идею о святости человека. Насими первым в восточной поэзии поставил человека в один ряд с Всевышним, Творцом, Аллахом, а Всевышнего, Творца, Аллаха приблизил к человеку. Это кредо поэта-мыслителя, поэта-философа, поэта-гуманиста и поэта – творца божественной поэзии». «Насими видел в совершенном человеке, - подчеркивает А.Багиров, - посланника Творца на земле, а путь к формированию совершенной личности - лежащим через познание и самопознание Вселенной и Всевышнего». Раскрывая гениальность поэта-интеллектуала, он пишет: «Мистическая символика букв служила Насими средством для художественного раскрытия философской проблемы совершенного человека. Опираясь на эту символику, поэт выдвигает суждение о пределах и уровнях интеллектуальных возможностей человека, о роли разума и познания божественного света, явленного в самом человеке ... Разум – величайшее благо, дарованное человеку Аллахом. Этот дар ставит человека выше всех созданий. Человек - венец творения, достойный поклонения, он призван вникать во всё сущее и происходящее в мире и мироздании, стремиться постигать их сущность. Человек - великая сила, все блага природы, красоты мира – для человека, в нём проявляется божественное начало» [6].

Для понимания философии жизни хуруфитов заметим, что их «концепция циклов» и «числовая символика» были

созвучны системе эманации (происхождения Вселенной от Божества) исмаилитов и «чистых братьев» (тайного мусульманского научного сообщества, основанного в Басре в X веке) [8], [33]. Будучи носителями идей раннего гуманизма, «чистые братья», как и исмаилиты, ставили своей целью распространение философских и научных знаний с целью искоренения пороков современного им общества. «Братья чистоты» считали, что человек достигает подлинного счастья только через разум, познавший истину. Рассматривая ислам как средство регулирования общественной жизни непросвещенных людей, они считали, что скрытое знание (посвященных - Ф.М.) открывает истину и путь к постижению и умножению добра [8].

Глубоко воспринявший идеи ценности человека и тождества Творца и Творения, Насими писал: «В меня вместятся оба мира, но в этот мир я не вмещусь. Я - суть, я не имею места» [31]. К сожалению, не готовые к пониманию таких инновационных мыслей мусульманские правители подвергали носителей новых идей, выходявших за рамки официальной исламской доктрины, жестокому преследованию и казни. В 1934 году за инакомыслие Фазлуллах Наими и его сторонники были арестованы и казнены сыном Тимура - Мираншахом. В этих условиях, руководствуясь завещанием казненного Наими, Имадеддин Насими, как и другие, преследуемые в Азербайджане хуруфиты, покинул Баку и уехал в Малую Азию, где проживая в Ираке и Турции, распространял идеи хуруфизма, за что неоднократно подвергался арестам. В последние годы он обосновался вместе с семьей в сирийском городе Халеб (Алеппо), где нашел много своих сторонников. Однако в 1417 году Насими был арестован и вскоре жестоко казнен. Как известно, проявляя веру в божественные возможности человека, стойкость и мужество, перед смертью поэт не отрекся от своих убеждений и во всеуслышание произнес:

«Я - истина», «Я - бог», «Я - солнце любви, которое возшло на горизонтах вечности» [27].

Для Насими, как творчески мыслящего человека, были несвойственны консерватизм мышления, фанатизм и догматизм, слепая вера в авторитеты. Творчество поэта, отражающее его гуманистическое мировоззрение, включает как любовные стихи, так и произведения, посвященные общественным и нравственным проблемам. Воспитанный на наследии Низами Гянджеви, Хагани Ширвани, Зульфигара Ширвани, Насими владел и науками своего времени. Он самостоятельно глубоко изучил теологию, логику, математику, астрономию, поэтику, древневосточную историю и философию [5]. Вместе с тем Насими был знаком не только с азербайджанской, арабской, персидской, таджикской поэзией и философией, но также изучал религиозно-философские работы различных религиозных сект мусульманского Востока. Наряду с именами Джалаледдина Руми, Шамса Тебризи, Саади Ширази, Фаридаддина Аттара, в его произведениях упоминаются также такие известные ученые-философы и поэты Востока, как Ибн Сина, Мухиaddin Ибн-аль Араби, Маруф аль-Керхи, суфийский шейх Шибли и другие [27].

Высоко оценивавший человеческий разум, труд и достоинство, в идеале рассматривавший человека как подобного Богу, Насими был близок по мировоззрению к выдающимся гуманистам Европы, строившим свои антропоцентристские и пантеистические философские учения на признании универсальности и божественности человеческой природы. Эта философия жизни была тесно связана с гуманистической верой в божественные качества культурного человека, с его аксиологическим пониманием как соучастника божественных творений.

История человечества убедительно свидетельствует о том, что культура – это знание и добро, способствующие развитию и

благосостоянию людей, а невежество – зло и бедность. Мартин Лютер видел спасение человечества в вере, Федор Достоевский – в нравственной красоте. Но, в действительности, спасение – в духовной культуре, которая включает в себя не только такие ценности, как красота души и вера, но и просвещенный разум, познающий и преобразующий окружающий мир.

Заметим, что в период жизни Насими такие сферы социальной жизни и деятельности, как наука и нравственность, в своей совокупности, составляющие «два крыла» духовной культуры, еще не стали предметом самостоятельного философского или рационального анализа. Понимание сущности культуры, как социального феномена, постепенно начинает формироваться лишь начиная с XVII-XVIII веков, в эпоху Просвещения и Нового времени в Европе, способствовавших становлению науки как важнейшего социального института культуры. На этот же период приходится становление новых воззрений на сложную дуалистическую природу человека, с характерной для общества борьбой добра и зла, а также развитие культуры толерантности, как условия социальной гармонии.

Гуманизм является важнейшей составляющей духовной культуры, представляющей собой движущую силу развития цивилизации. Как форма мировоззрения, обусловленная потребностями развития человеческого общества, гуманизм прошел в своем развитии ряд сущностно-идеологических трансформаций. Первоначально в основе средневекового гуманизма лежал призыв к формированию общества высококультурных людей лишь за счет нравственного совершенствования человека. Такой поход был связан с критическим переосмыслением жизни, осуждением зла, жестокости, фанатизма, невежества, нетерпимости и других деструктивных человеческих качеств, ведущих к отчуждению, противостоянию, насилию, конфликтам и войнам. Отвергая прагматично-циничные

макиавеллизм, гуманисты демонстрировали свою приверженность высоким нравственным принципам [15].

Однако постепенно на смену пассивному созерцанию и сверхъестественному видению окружающего человека мира, приходило понимание необходимости всестороннего развития человека и использования заложенных в нем потенциальных культурных качеств, человеколюбия, разума и свободного поиска истины в целях прогрессивного преобразования действительности и служения обществу. Все более связывая свободу человека со знанием, гуманисты стремились противопоставить пассивному созерцанию и потребительской позиции необразованных масс – активное социальное творчество интеллигенции на благо общества. Способности и дарования, знания и профессионализм, порядочность и патриотизм, заслуги перед обществом стали рассматриваться гуманистами в качестве важнейших ценностей духовной культуры человечества, индикаторами достойных людей. Эти качества расширяли возможности человека в преобразовании природы и прогрессивной трансформации окружающей его социальной среды. Они способствовали самопознанию и саморазвитию личности, прогрессу творчества, обеспечивавшему сохранение и улучшение человеческой и социальной жизни, приносившему общественное признание творцам культуры [16].

Поиск новых, свободных от сложившихся религиозных и социальных стереотипов, форм мышления и технологий жизнедеятельности привел к формированию новой межсословной группы – интеллигенции, посвятившей себя «духовному производству». Для средневековой интеллигенции было характерным критическое мышление, рефлексия, способность к систематизации знаний и опыта, имевших важное значение для развития духовной культуры. В целях сохранения и улучшения человеческой жизни, гуманистическая

интеллигенция направила свои усилия на познание и позитивное преобразование природы, самого человека и общества, способствовала развитию интеллектуальной и нравственной культуры людей [32].

Пониманию созидательной роли интеллигенции в развитии духовной культуры помогает универсальный метод «культурологическая пирамида». Во все времена истории, включая период средневековья, рождение новых идей и созидание требовали познания сущности и особенностей явлений, понимания законов развития природы и общества, технологий человеческой жизнедеятельности. Вряд ли продуктивное мышление и творческая деятельность были бы возможны без культурного обмена, без изучения истории и оценки достижений деятельности людей и народов. Только с вершины такой пирамиды знаний открывается панорама видения правильных решений и новых возможностей прогрессивного развития, формирования лучшего будущего. Условием этого являются образованность, широкий кругозор, дарования, необходимый уровень интеллекта и творческая деятельность передовых представителей интеллигенции, создающих и совершенствующих культуру общества [42].

Истоки человеческого гуманизма, способствовавшего развитию духовной культуры, своими корнями уходят в древний мир. С целью установления нравственности, мира и гармонии во взаимоотношениях между людьми, выдающийся китайский мыслитель и философ Конфуций (551-479 гг. до н.э.) предлагал следовать пяти основным добродетелям: «жэнь» (человечность, доброта или благоволение), «йи» (справедливость), «ли» (идеальное поведение), «жи» (мудрость), «хсинь» (верность). Отвергая идею бездеятельности и пассивности, конфуцианство видело путь к нравственному совершенству в работе человека над собой [35], [36], [37].

В период средневековья концепция гуманизма, формировавшаяся в различных

мировоззренческих системах и культурах мира, в своем раннем варианте пришла в Европу с мусульманского Востока. Начиная с IX-X веков, идеями гуманизма были пронизаны произведения ряда мыслителей мусульманских стран – представителей калама, философии и суфизма. Питательной средой этого процесса служила культура развивающихся средневековых городов халифата, в которых происходило сосуществование различных групп людей, взаимообогащение обычаев и традиций. Здесь происходил естественный культурный обмен между представителями различных наций, этносов и конфессий. В условиях распространения античной философии и греческого образования, формирования интеллигенции и развития духовной культуры общества, человек становился основным объектом внимания представителей теоцентризма и антропоцентризма, а критерием ценности явлений жизни все более признавался человеческий разум. Проявление гуманизма ценилось как априорное качество человека, а не поведение, мотивированное религиозными наказаниями и наградами [57].

В X-XI веках гуманизм присутствовал в философии зиндиков (вольнодумцев-безбожников) и дахритов (материалистов), которые не были ни последовательными атеистами, ни последовательными материалистами в современном смысле слова. Их представления строились на основе различных направлений мусульманских доктрин, гностических сект, зороастрийцев и манихеев. Вольнодумцы мусульманского средневековья утверждали, что человек способен самостийно творить добро и избегать зла. Внутренней силой, лежащей в основе такой нравственной позиции, они считали человечность («инсанийя»), являющуюся высоко развитого ума и человеческой доброты [19].

Известный арабский «философ вопрошания» Абу Хайян ат-Таухиди (923-1024) подчеркивал, что гуманисты мотивированы не страхом божественного наказания или

вознаграждения, а человечностью - внутренней силой, являющейся особым свойством высокоразвитого ума, внутренней нравственной потребностью в благих действиях, проявлении порядочности и милосердия [4]. Представитель рационалистического мировоззрения в мусульманском мире, известный гуманист Аль-Маарри (973-1057), отличавшийся независимостью суждений, придерживался принципов приоритетности разума и социальной справедливости. Он признавал за человеком право свободного выбора и ответственность за свои поступки, призывая к стяжанию личного благочестия воздержанием от совершения зла [3].

В XI веке также получило развитие оппозиционное направление суфизма, толковавшее нормы ислама в духе мистического пантеизма, осуждавшее имущественное неравенство и ханжество некоторых священнослужителей. Однако, в отличие от философов, апеллирующих к разуму, у суфиев поиск истины и понимание окружающего мира основывались на любви. Представителями этого направления были такие классики суфизма как Джалаладдин Руми, Нуриддин Джами, Саади Ширази и Хафиз Ширази [63], [64].

Интеллигенция, в особенности интеллектуальная элита, вырабатывала культурные стандарты и ценностные ориентации, считавшиеся обязательными для воспитанных и образованных людей общества - «адибов». Адибы были носителями знаний и нравственности, отличались порядочностью и вежливостью. Они не только воплощали в себе идеалы гуманизма, но и активно распространяли в обществе такие ценности как добродетельность и человеческая привязанность. В их среде духовное совершенствование предполагало, прежде всего, борьбу человека с собственными пороками. Благодаря развитию идей гуманизма в мусульманском обществе формировалось новое этическое мировоззрение - универсализм, предполагавший культуру солидарности и гармонии с окру-

жающим миром, путем познания законов мирового развития. На основе общности интеллектуальных интересов происходило духовное сближение мусульман и иудеев, христиан и даже атеистов со всех концов мусульманского мира [57].

К сожалению, начиная с IX века, развитие науки на мусульманском Востоке было ограничено религией и религиозной политикой государства. Наука рассматривалась как инакомыслие, критиковалась, преследовалась, и была объявлена вне закона, а преподавание рационалистических наук в медресе было запрещено. Это, в первую очередь, относится к таким, считавшимся еретическими, учениям, как восточный перипатетизм, исмаилизм, карматизм, зиндикизм, дахризм, зерванизм и другие, не пренебрегавшим учениями гностиков, манихейцев и зороастрийцев, и видевшие основу мира в сущности бесконечной материи и времени. Даже такие выдающиеся ученые Востока, как Аль-Кинди, Аль-Фараби, Ибн-Сина, Ибн-Рушд и другие, творчески развивавшие научное наследие Аристотеля и Платона, обвинялись в ереси и безбожии и испытывали определенные трудности и ограничения, что в целом послужило отставанию рационалистической науки в мусульманских странах от западных стран на длительный период [33], [8], [19], [17].

Нетерпимость к инакомыслию, невежество, догматизм и фанатизм, связанные с не-достаточностью знаний, образования и просвещения людей, были характерны и для средневековой Европы. Достаточно вспомнить, что в результате непонимания и проявления нетерпимости к умнейшим представителям человечества со стороны консервативных средневековых религиозных деятелей, такие прогрессивные мыслители и ученые, как Роджер Бекон, Данте Алигьери, Николай Коперник, Джордано Бруно, Галилео Галилей и многие другие были либо подвергнуты мучительной казни, либо лишению свободы и страданиям.

Тем не менее, начиная с XIV века, как в Европе, так и на мусульманском Востоке, в противовес теологии, все более распространялось рационалистическое мышление, продолжавшее аверроистские традиции XIII века. Надрелигиозное мировоззрение, понимавшее религию как совесть человека, выступало в роли важного ресурса развития гуманизма, высокой нравственности и общечеловеческих ценностей, способствовавших росту взаимопонимания, солидарности и сотрудничества людей в целях безопасной жизни и устойчивого развития. Прогрессивные учения о превосходстве разума над верой, о вечности интеллекта, о возможности бесконечного расширения человеческих знаний содержали в себе идеи светского гуманизма - величия, достоинства и самостоятельности человека, безграничных возможностей его совершенствования и развития. В этих исторических условиях Имадеддин Насими одним из первых на мусульманском Востоке провозгласил идею величия человека.

Культурологический анализ свидетельствует о том, что в основе развития мировой культуры лежит не только спонтанная трансформация или мутация, обусловленная собственным опытом, но, пожалуй, в большей мере, культурный обмен в форме стимулированной трансформации прогрессивных мыслей, идей, технологий, культурных эталонов, а также прямое заимствование достижений человечества. Наряду с идеологией хуруфизма и суфизма, учениями исмаилитов и «чистых братьев», на мировоззрение Насими не могли не оказать влияния такие выдающиеся поэты Востока и Запада, как Омар Хайям (около 1048 - после 1122) и Низами Гянджеви (1141-1209), Франческа Петрарка, Колуччо Салютати, Леонардо Бруни и другие известные гуманисты, творчество которых проникнуто прогрессивными идеями своего времени [51], [68], [59].

В основе мировоззренческой позиции хорошо образованного Насими, можно

также видеть влияние и философии Несторианства, и концепции «двойственной истины» символа вольнодумства Ибн Рушда [23], [24], и мировоззрения одного из основателей западноевропейского аверроизма Сигера Брабантского [60], и социологической теории гуманиста Ибн-Халдуна [25]. По-видимому, наибольшее влияние на поэта оказало, господствовавшее в то время среди интеллектуалов, основанное на греческой философии, свободомыслие аверроизма, впоследствии способствовавшее появлению материализма XVIII века. По сути дела аверроизм, как и гуманизм Низами и Петрарки, выступал против господствовавшей фео-дальной идеологии, за освобождение человека от оков средневекового миропонимания и мироощущения [24].

Самобытный средневековый гуманизм мусульманской культуры, утверждавший превосходство разума над верой и критиковавший теологические концепции, оказал влияние на европейскую культуру периода Средневековья, Возрождения и Нового времени. Родиной европейского гуманизма по праву считается средневековая Италия. В городской культуре этой страны происходил интенсивный культурогенез, способствующий трансформации мировоззрения и образа жизни людей, связанной с разнообразием социальной жизни большого числа городов, развитием мануфактуры и банковского дела, книгопечатания и учреждений образования. Культурологическая сущность эпохи Возрождения в Европе состояла в новом видении «неба» и «земли», новом понимании человека и его достоинства. Это понимание способствовало формированию основ гуманистической культуры, в которой знание отождествлялось с добродетелью и должно было служить гармонии интересов человека и общества.

Размышляя о смысле жизни, гуманисты эпохи Возрождения поставили в центр своего внимания человека, созданного по «образу Божьему», считая его высшим

предназначением - творение окружающего мира, а критерием ценности личности - не его наследственную знатность и богатство, а личные достижения [55]. Формирование гуманистической культуры, обусловленное потребностями человеческого развития, открывало новые, неограниченные возможности для познания и преобразования природы, самого человека и общества. В процессе культурного развития постепенно происходило понимание того, что приобретенная знатность, обусловленная заслугами человека в развитии общества и улучшении жизни людей, выше и важнее, чем знатность унаследованная от предков, которую, при несправедливой и бесполезной жизни, можно было и «потерять». Это понимание стимулировало творческую деятельность наиболее способных и одаренных представителей интеллигенции из различных сословий, направленную на критический анализ установлений прошлого и прогрессивные изменения жизни.

Формирующийся в Италии в XIV-XV веках, в Эпоху европейского Возрождения, гуманизм ознаменовал постепенный переход от «сверхъестественного» видения реального мира - к построению «царства разума и свободного поиска», за счёт использования человеческих способностей и ресурсов. Такие выдающиеся гуманисты Европы, как Франческо Петрарка, Колуччо Салютати, Леонардо Бруни, Маттео Пальмиери, Марсилино Фичино, Иоганн Рейхлин, Эразм Роттердамский, Мишель Монтень и другие сыграли огромную роль в формировании многих поколений культурных людей во всем мире [15], [16], [55], [57]. Наряду с книгопечатанием, созданным Иоганном Гуттенбергом в XV веке, культурные инновации европейского гуманизма сыграли важную роль в развитии педагогики эпохи Возрождения, оказавшей большое влияние на прогресс духовной культуры в Европе.

Первым европейским гуманистом был флорентийский философ и поэт XIV века

Франческо Петрарка (1304-1374). Он высоко ценил книги и значение интеллектуального труда, подчеркивал первостепенную ценность человека, важность его самопознания и нравственного самосовершенствования при помощи гуманитарных наук.

Петрарка впервые провозгласил необходимость достижения гармонии души и тела, воспитания благородства людей, определяемого их поведением и заслугами перед обществом, а также человеческого достоинства, обусловленного местом человека в иерархии божественных творений. Гуманисты этого периода видели основной смысл человеческой жизне-деятельности в использовании разума и воли для преобразования природных чувств - в добродетельность и благие дела, направленные на улучшение жизни общества, а также в совершенствовании этических правил поведения [55].

На рубеже XIV-XV веков на историческую сцену вышел «гражданский гуманизм», предполагающий воспитание людей в духе служения общему благу отечества, утверждение ценностей свободы, справедливости и правового равенства и поддерживающий республиканскую форму правления, как наиболее благоприятную для защиты интересов граждан и достижения их благополучия. Он был связан с именами Салютати Колуччо, Леонардо Бруни, Маттео Пальмиери и других гуманистов, поставивших в основу «гражданского гуманизма» соблюдение установленных обществом принципов этической и правовой культуры. В то же время, опираясь на этические концепции эпикуреизма и стоицизма, часть гуманистов придерживалась принципа личного блага, способствовавшего формированию индивидуалистской культуры. Однако при этом делался акцент на необходимость выработки поведения, нацеленного на завоевание любви, уважения и доверия окружающих. Другая часть гуманистов считала приоритетным моральные критерии добродетели [55].

Основатель и глава флорентийской Платоновской академии, итальянский философ и гуманист XV века Марсилио Фичино (1433-1499) говорил о божественности человека, которая составляет достоинство человека и выражается в его бессмертии, о сопричастности человека ко всему созданному Богом. Ученый понимал возникновение мира как эманацию (истечение) Единого (бога) в мир, что приводило к пантеистической его трактовке [67]. Эразм Роттердамский (1466-1536) связывал достоинства и ценность человека с его культурой, которая формировалась благодаря образованию, воспитанию и просвещению. Рассматривая человека как образ и подобие бога, он особо подчеркивал важность самопознания личности [73].

В процессе эволюционного развития человечества, к концу эпохи гуманизма, на рубеже XVI и XVII веков, был сделан акцент на культурное совершенствование человека за счет его неограниченных внутренних ресурсов. Это был культурологический путь развития интеллектуальной и нравственной культуры людей, основанной на развитии науки, образования и воспитания, формировании высоких принципов социальной этики и гармонии человеческих отношений. Он предполагал не только формирование высокой культуры личности, включающей знания, умения, организованность и нравственность, но и активную созидательную деятельность интеллигенции, открывающую путь к росту благосостоянию людей и новые возможности их развития.

Начиная с XIX века, и в последующий период истории, культурный человек стал рассматриваться как главная ценность, цель и смысл жизни. И, хотя со времени преждевременно и несправедливо оборвавшейся жизни Имадеддина Насими прошло несколько столетий, его творчество, гуманистические идеи и нравственная позиция, вписавшие одну из ярких страниц в историю мирового гуманизма, оставили глу-

бокий след в азербайджанской и мировой духовной культуре. Оценивая личность и творчество Насими, Абузар Багиров блестяще высказался о нем словами: «его гениальное творчество, исполненное огромной любви к человеку и великой веры в его могущество, сделали имя Насими бессмертным для последующих поколений» [6].

Мученик свободомыслия и великих идей, ставший жертвой средневековой нетерпимости к инакомыслию, Имадеддин Насими остался в памяти человечества как символ гуманизма, разума и мужества, непоколебимой воли и верности своим убеждениям. Имя Насими стало бессмертным потому, мастерски выражая прогрессивные идеи на языке высокого поэтического искусства, в условиях религиозного фанатизма и догматизма периода феодализма, он образно отразил в своих произведениях веру в могущество и созидательные силы человека. Его творчество можно рассматривать как связующий мост между наследием восточных гуманистов IX-XIV веков, таких как Омар Хайям, Низами Гнжеви, Ибн Рушд, - с одной стороны, и европейских гуманистов XV-XVII веков, таких как Матео Пальмиери, Марсилио Фичино, Иоган Рейхлин, Эразм Роттердамский и Мишель Монтень, - с другой, сыгравших неопределимую роль в развитии духовной культуры человечества.

Изучение истории жизни и деятельности Насими приводит к убеждению в том, что истинным критерием ценности человека является не национальность, не религия, не социальное происхождение, не место рождения, не место проживания и даже не профессия, а его интеллектуальная и нравственная культура, а также результаты деятельности, обусловленные гуманизмом и патриотизмом. В то же время становится очевидным, что, независимо от национальности, страны и религии, гуманистическое служение интеллигенции развитию культуры способствует формированию культурной идентичности и

«духовного родства» между представителями разных наций и религий, представляющих большую ценность для сохранения и развития культуры мира во всем мире.

Высокая мировоззренческая и культурологическая ценность философии гуманизма великого Имадеддина Насими и сегодня сохраняет свое непреходящее националь-

ное и международное значение. Ее переосмысление открывает новые возможности для расширения и углубления процессов формирования международной культурной идентичности, взаимопонимания, солидарности и сотрудничества народов и государств в целях устойчивого развития в условиях глобализации.

Литература:

1. Абдул-Вахед Ниязов. Ибн Хальдун - праотец социологии. <https://abdulvakhed.livejournal.com/111856.html>
2. Абу Иса аль-Варрак. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D1%83_%D0%98%D1%81%D0%B0_%D0%B0%D0%BB%D1%8C-%D0%92%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B0%D0%BA
3. Абу-ль-Аля аль-Маарри. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D1%83-%D0%BB%D1%8C-%D0%90%D0%BB%D1%8F_%D0%B0%D0%BB%D1%8C-%D0%9C%D0%B0%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B8
4. Абу Хайян ат-Таухиди. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D1%83_%D0%A5%D0%B0%D0%B9%D1%8F%D0%BD_%D0%B0%D1%82-%D0%A2%D0%B0%D1%83%D1%85%D0%B8%D0%B4%D0%B8
5. Бабаев Я. М. Хуруфизм и его влияние на азербайджанскую литературу // Молодой ученый. – 2009, №3, с. 100-104. <https://moluch.ru/archive/3/219/>
6. Багиров Абузар. Творец божественной поэзии. <http://irs-az.com/new/pdf/201405/1399899930443961690.pdf>
7. Бовель, Шарль де. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%8C_%D0%A8%D0%B0%D1%80%D0%BB%D1%8C_%D0%B4%D0%B5
8. Братья чистоты. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F_%D1%87%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%82%D1%8B
9. Бэкон, Роджер. <https://www.google.com/search?q=%D0%91%D0%AD%D0%9A%D0%9E%D0%9D%2C+%D0%A0%D0%9E%D0%94%D0%96%D0%95%D0%A0&oq=%D0%91%D0%AD%D0%9A%D0%9E%D0%9D%2C+%D0%A0%D0%9E%D0%94%D0%96%D0%95%D0%A0&aqs=chrome..69i57j0l5.596j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
10. «В меня вместятся оба мира!» Имадеддин Насими (1370-1417). <http://www.gumilev-center.az/v-menya-vmestyatsya-oba-mira-imadeddin-nasimi-1370-1417/>
11. Великий азербайджанский поэт Низами. <https://www.trend.az/azerbaijan/society/2764754.html>
12. Галилей, Галилео. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%B9_%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BE
13. Глоба Павел. Митра – Бог Света и Разума. Арийский Митра. <http://globaastro.by/mitra-bog-sveta-i-razuma-arijskij-mitra/3/>
14. Глоба Павел. Зерванизм - сокровенное учение зороастризма. Журнал

- "Митра", 2000, № 6 год.
<https://www.zoroastrian.ru/node/56>
15. Гуманизм.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
 16. Гуманизм и гуманисты Эпохи Возрождения.
<http://rushist.com/index.php/west/4599-gumanizm-i-gumanisty-epokhi-vozrozhdeniya>
 17. Джураева Д. Р. Духовная культура эпохи Асади Туси.
<https://cyberleninka.ru/article/n/duhovnay-a-kultura-epohi-asadi-tusi>
 18. Джордано Бруно.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BE_%D0%91%D1%80%D1%83%D0%BD%D0%BE
 19. Зиндики.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B8>
 20. Ибн Араби.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B1%D0%BD_%D0%90%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B8
 21. Ибн ар-Раванди.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B1%D0%BD_%D0%B0%D1%80-%D0%A0%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8
 22. Ибн Мискавейх.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B1%D0%BD_%D0%9C%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B9%D1%85
 23. Ибн Рушд.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B1%D0%BD_%D0%A0%D1%83%D1%88%D0%B4
 24. Ибн-Рушд и Аверроизм. https://www.e-reading.club/chapter.php/1033400/18/Sagadeev_-_Ibn-Rushd_%28Averroes%29.html
 25. Ибн Хальдун.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B1%D0%BD_%D0%A5%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%B4%D1%83%D0%BD
 26. Идеи гуманизма и натурфилософии в эпоху Возрождения.
<https://www.yaklass.ru/materiali?mode=cht&ctid=118>
 27. Имадеддин Насими.
<http://2yxa.ru/100/kazney.php?sto=15>
 28. Имадеддин Насими. Поэт - бунтарь.
<http://fnkaa.ru/imad%C9%99ddin-n%C9%99simi-%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%B4%D0%B4%D0%B8%D0%BD-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%8D%D1%82-%D0%B1%D1%83%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%8C/>
 29. Имадеддин Насими. Поэт – бунтарь.
<http://azerros.ru/literature/23106-imadeddin-nasimi-poet-buntar.html>
 30. Имадеддин НАСИМИ.
<http://www.gumilev-center.az/imadeddin-nasimi/>
 31. Имадеддин Насими. В меня вместятся оба мира.
http://azeribooks.narod.ru/poezia/nasimi/v_menya_vmestyatsa_obo_mira.htm
 32. Интеллигенция.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F>
 33. Исмаилиты.
<http://rushist.com/index.php/islam/3546-ismaility>
 34. Конфуцианство.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
 35. Конфуций. Пять добродетелей и роль главной из них - «ли».

- http://www.xliby.ru/religiovedenie/kulty_i_mirovye_religii/p91.php
36. Конфуций. Уроки мудрости. Харьков: Фолио, 2010, 960с.
37. Коперник, Николай.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA,%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9>
38. Кулузаде З.А., Закономерности развития восточной философии XIII-XIV вв. и проблема Запад-Восток. Баку: Элм, 1983.
39. Кулузаде З.А. Хуруфизм и его представители в Азербайджане. Баку: Элм, 1970.
40. Лавский В.В. Суфийская мудрость. Минск: Лотаць, 1998, 398 с.
41. Мамедов Фуад. Культурология, культура, цивилизация. - Баку: "OI" npkt, 2015, 298 с.
42. Мани.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
43. Манихейство.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
44. Мансур аль-Халладж.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%83%D1%80_%D0%B0%D0%BB%D1%8C-%D0%A5%D0%B0%D0%BB%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B6
45. Миафизитство.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%B0%D1%84%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
46. Мирза Шафи Вазех.
[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%85](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%B7%D0%B0_%D0%A8%D0%B0%D1%84%D0%B8_%D0%92%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%85)
47. Насими.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B8>
48. Насими И. Избранные сочинения (сост. Араслы). Баку, 1973.
49. Несторианство.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
50. Низами Гянджеви.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%B8_%D0%93%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D0%B8
51. О проведении 650-летнего юбилея великого азербайджанского поэта Имадеддина На-сими.
<https://www.trend.az/azerbaijan/politics/2980356.html>
52. Парацельс.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81>
53. Первые гуманисты Эпохи Возрождения. <https://vikent.ru/enc/6247/>
54. Ревякина Нина. Гуманизм.
https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/GUMANIZM.html
55. Ренессансный гуманизм.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC
56. Сагадеев А. В. Гуманизм в классической мусульманской мысли. Журнал: Историческая психология и социология истории. Том 2, 2009, №1.
<https://www.socionauki.ru/journal/articles/129810/>

57. Рубаи Имадеддина Насими.
<http://sweeteast.com/rubai-nasimi/>
58. Смерть из-за науки и верность королю.
Известные жертвы инквизиции.
<https://ru.tsn.ua/tsikavinki/smert-iz-za-nauki-i-vernost-korolyu-izvestnye-zhertvy-inkvizicii-676880.html>
59. Суфизм в контексте мусульманской культуры. Москва: Наука, 1989, 344с.
60. Универсализм.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
61. Феодализм.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
62. Хуруфиты.
<http://religiocivilis.ru/islam/islamh/689-hurufity.html>
63. Эйдельман Давид. Арабский мир.
Гуманизм идет с Востока?
https://relevantinfo.co.il/humanizm_idet_s_vostoka/
64. Эпоха гуманизма - ценность знаний и вера в человека.
<http://www.geliopolis.ru/istoriya/gumanizm/>
65. Эпоха Просвещения.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BF%D0%BE%D1%85%D0%B0_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F
66. Эразм Роттердамский.
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BC_%D0%A0%D0%BE%D1%82%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9

Ключевые слова: культурная идентичность, гуманизм, самосовершенствование, творчество, духовная культура

Fuad Məmmədov

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
Tarix kafedrasının professoru, tarix elmləri doktoru*

İMADƏDDİN NƏSİMİNİN DÜNYA HUMANİZMİ AYNASINDA KULTUROLOJİ PORTRETİ

XÜLASƏ

Məqalədə ilk olaraq Nəsiminin kulturoloji portreti verilir, onun həyat fəlsəfəsinin əsas mahiyyəti aşkarlanır. Nəsimiyə görə insan Allah tərəfindən yaradılıb və mənəvi kamilləşmə nəticəsində fəvqəlbəşəri keyfiyyətlərə malik olur.

Özünü inkişaf etdirməklə insan tədricən Uca Tanrıya doğru yüksəlir, eyni zamanda yaradıcılıq insan həyatının və mədəniyyətinin inkişafına öz töhfəsini verir.

***Açar sözlər:** mədəniyyət identikliyi, humanizm, özünü kamilləşdirmək, yaradıcılıq, mənəvi mədəniyyət*

Fuad Mammadov

*The Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Azerbaijan, Chair of History,
professor, Doctor of Science in History*

İMADADDİN NASİMİ'S CULTURAL PORTRAIT OF MIRRORED BY WORLD HUMANISM

SUMMARY

First Imadaddin Nasimi's cultural portrait is depicted and the main essence of his life philosophy is discovered in this article. According to Imadaddin Nasimi a Man was created by Allah (God) and as a result of his moral perfection He possesses supernatural qualities. A Man is gradually rising towards the Great God by his own self-development and the creativity gives its gift to the life of a Man and his cultural development as well.

***Keywords:** cultural identification, humanism, self-development, creativity, moral culture*

ÜMUMİ TARİX GENERAL HISTORY

UOT 94"04/15"

HƏCƏR VERDİYEVA**Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin****Siyasi sənədlər Arxivinin elmi katibi, tarix üzrə elmlər doktoru***e-mail: hacar2002@yahoo.com*

TARİXİ HƏQİQƏTLƏRİN İZİ İLƏ... MƏNBƏLƏR, DƏLİLLƏR, SÜBUTLAR

Tarixən rəngarəng çalarlı mədəni qatlara malik olan polietnik Azərbaycan polikonfessional strukturundan monoteizmə - təkallahlığa qədər sosial təkamül yolu keçmişdir. Eramızın I əsrində Fələstin torpaqlarında yaranmış monoteist dinlərdən olan xristianlıq o dövrdən başlayaraq, Azərbaycan multikultural mühitinə daxil olmuş və Azərbaycan multikulturalizminin laylarından birini təşkil etmişdir. Xristianlığın Azərbaycanın qədim dövlətlərindən olan Qafqaz Albaniyasında təbliği həvari Faddeyin şagirdi Yeliseyin adı ilə bağlı olmuş və ilkin tarix olaraq 56-cı il götürülmüş, (4,29) IV əsrin birinci otuzilliyində Qafqaz Albaniyasının hökmdarı II Urnayr xristianlığı dövlət dini elan etmişdir.

V əsrin əvvəllərindən etibarən xristian dünyasında yaranmış yeni təlimlər xristian kilsəsini bir sıra məzhəblərə böldüyündən, V əsrin sonuna qədər diofizitlik [Diofizitlik və ya pravoslavlıq xristianlığın istiqamətlərindən biri olub IV əsrdə meydana gəlmişdir. Diofizitlərə görə, İsa Peyğəmbər ikili «təbiətə» malikdir: ilahi və insani. Tanrının üçlük əsasını qəbul edir: Tanrı-Ata, Tanrı-Oğul (İsa Peyğəmbər) və Tanrı-Müqəddəs Ruh] mövqeyindən çıxış edən Alban Həvari kilsəsi Sasani şahənşahlarının bölgədə apardığı konfessional siyasət ilə uyğunlaşmaq məcburiyyəti qarşısında qalaraq, diofizitlikdən uzaqlaşmış, bir əsrdən çox məzhəblər arası mübarizə aparmışdır. VII əsrin birinci rübünün sonlarında ölkədə Sasani təsiri sosial-ideoloji sahədə zəifləməyə başlasa da Azərbaycanda zərdüştlüyün [Zərdüştlük - bu dinin əsasını Zərdüşt qoymuşdur. Onun nəzə-

riyyəsinə görə dünya Xeyir və Şər, İşıq və Zülmət, Həyat və Ölüm arasında gedən mübarizədən ibarətdir. İnsan öz fəaliyyəti ilə bu mübarizənin gedişinə təsir göstərə bilər, sülhün və ədalətin bərqərar olmasına kömək edər. Zərdüşt dini Kainatın əsasını dörd elementdə görür: suda, odda, torpaqda, havada. Zərdüşt məbədlərində – atəşgahlarda əbədi od yanır ki, ona da atəşpərəstlər səcdə edirlər.], büt-pərəstliyin [Büt-pərəstlik – uzaq keçmişdə yaranmış və müxtəlif cisimlər, bitkilər və heyvanların ilahiyyətləşdirilməsi xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirmişdir.], maniliyin [Manilik – eramızın III əsrində Sasani imperiyasında yaranan təriqətdir. Bu təriqətin əsasını Mani (216-277) qoymuşdur. O, öyrədirdi ki, dünya iki əsas üzərində mövcuddur: Xeyir və Şər və ya İşıq və Qaranlıq. Mani Zərdüştlüyə qarşı çaxaraq, xalqı şahənşahlarla, feodallarla, məmurlarla mübarizəyə çağırırdı. Orta əsrlərdə Manilik müxtəlif forma və adlarla Çindən İspaniyaya qədər geniş ərazidə yayılmışdı.] tərəfdarları qalmaqda davam etmiş və bu realıq erkən orta əsr Azərbaycan multikultural mühitini əks etdirmişdir.

VII əsrin ortalarından başlayaraq, Azərbaycan cəmiyyətinə tək Allahlılığın təkmilləşmiş ideologiyası – İslam dini daxil olmuş, Ərəb xilafətinin Azərbaycana yürüşləri nəticəsində ölkədə İslam dini yayılmağa başlamış, Azərbaycan multikulturalizm tarixinin yeni bir səhifəsi açılmışdır. Göstərmək lazımdır ki, İslam dininin yayılması ölkənin bütün bölgələrində eyni zaman ölçüsündə baş verməmişdi. Zərdüştlüyün və büt-pərəstliyin geniş yayıldığı

ərazidə – Azərbaycanın cənub torpaqlarında, daha sonra Mildə, Muğanda, Kaspi sahillərində, Kür və Araz çayları boyunca əhatə edən ərazilərdə islam dini sürətlə yayılsa da, lakin Arsax, Uti, Kambisena vilayətlərində yaşayan xristian albanlar xristianlıqdan imtina etməmişdilər. Xristianlara qarşı Sasani siyasətini davam etdirən Ərəb xilafəti monofizit cərəyanına üstünlük vermiş, erməni-qriqorian kilsəsinin fəaliyyətini özü üçün təhlükəsiz sayırmış, diofizitlikdə isə Bizans təsirini gördüyündən, bölgədə Bizansın mövqeyini zəiflətmək məqsədi ilə xristianlığın monofizit [Monofizitlik — V əsrdə yaranmışdır. Yunanca mono - «bir», fizio - «təbiət» deməkdir. İsa Peyğəmbərin tək «təbiətini» — ilahiliyini qəbul edir və bununla da diofizitlərdən fərqlənir.] məzhəbinə üstünlük vermiş və VII əsrin sonlarında bölgədə yaranmış sosial-siyasi şərait Alban Həvari kilsəsinin monofizitliyə keçməsi ilə nəticələnmişdi [4, 53].

Böyük Alban knyazı Cavanşirin (646-681) ölümündən sonra Arazdan şimalda yerləşən Azərbaycan torpaqlarında sosial-siyasi durum ağırlaşmış, yaranmış vəziyyətin əsas səbəblərindən biri Bizans imperatoru II Yustinianla (681-711) xəlifə Əbd əl-Malikin (685-705) VII əsrin sonlarında barışıq müqaviləsinin imzalaması olmuşdu. Bu sənədə əsasən onlar Cənubi Qafqaz meqaregionunu birgə idarə etmək barəsində razılığa gəlmiş, nəticədə bölgədə yaranmış sosial-siyasi durum Böyük Alban knyazlığı üçün dözülməz olmuşdu. Üç dövlətə – Xəzər xaqanlığına, Ərəb xilafətinə və Bizansa vergi vermək məcburiyyətində qalan Böyük Alban knyazı Vapaz Trdat 699-cu ildə öz oğlanları ilə girov kimi Konstantinopola yollanmış, ərəb hökmranlığından qurtulmaq yolunu Bizans imperiyasında görən Alban Həvari kilsəsinin katolikosu Nerses Bakur (687-704) yenidən diofizitliyə qayıtmaq istəmişdir. Bu məqsəd ilə Nerses Bakur Varaz-Trdatın xanımı knyaginya Sparama ilə birgə Alban Həvari kilsəsinin diofizitliyə keçməsi siyasətini qarşıya qoyur. M.Kalankatulu özünün «Albaniya tarixi» əsərində yazırdı ki, onun bu siyasəti ilə Qəbələnin yepiskopu Yovhannes, Amarasın yepiskopu Sahaq, Xoşun

yepiskopu Simeon razılaşmamış, «keşişlərin əksəriyyəti ilə kilsə qurultayını çağırıb» erməni-qriqorian kilsəsinin katolikosu İlyaya (703-707) şikayət məktubu yazmışlar.

Bu zaman erməni-qriqorian kilsəsinin katolikosu İlya (703-707) özünün sələflərindən, katolikoslar Yezdra (641-661), III Nerses (641-661), İsrail (667-677), İsaakdan (677-703) fərqli olaraq, öz fəaliyyətini siyasi dividentlər əldə etməyə yönləndirmiş [8, 109], Alban Həvari kilsəsində baş vermiş qarışıqlıqdan istifadə edərək, xəlifə Əbd-əl-Malikə məktub yazaraq bildirmişdir ki, «Bərdə taxtında oturan indiki Albaniya katolikosu Bizans imperatoru ilə sazişə girib, öz ibadətlərində onun adını çəkir və ölkəni məcbur edir ki, hamı dini etiqadda ona qoşulsun» [5, 176]. Nerses Bakurun bu addımını xəyanət kimi qiymətləndirən xəlifə Əbd-əl-Malik bu məktubun cavabında göstərmişdir ki, Nerses Bakur və knyaginya Sparama zəncirlənib saraya gətiriləcək «və onlar elə mühakimə ediləcəklər ki, bütün qiyamçılara nümunə olsun» [5, 177]. Nəticədə, Alban Həvari kilsəsi özünün avtokefallığını itirir, erməni katolikosunun başçılığı altında bərabər hüquqlu uniya (ittifaq) əsasında fəaliyyət göstərməyə başlayır [4, 57; 1, 8]. Nerses Bakurun kitabxanası Tərtər çayına atılır, qrabar dili Qafqaz Albaniyasında kilsə dilinə çevrilir, xalq özünün dilini X əsrin sonlarına qədər qoruyub saxlasa da [5, 177], tarixin keşməkeşli, mürəkkəb dövrlərini yaşayaraq, sonralar alban mədəniyyətini, əlifbasını, dilini, məktəbini unudur.

VIII əsrin əvvəllərində baş vermiş bu hadisə sonralar erməni-qriqorian kilsəsinin Azərbaycanın orta əsr maddi-mədəni irsinə əsassız iddialarla çıxış etməsi üçün zəmin yaratmışdı. Belə ki, IV əsrin sonlarında dövlətçiliyini itirib, pərakəndəlik taleyini yaşamış sərgərdan ermənilər, geniş bir məkana – İkiçayarasından Şərqi Anadoluya, Qarsa, oradan Aralıq dənizi bölgəsinə – Kilikiyaya yayılmış, onlar üçün «yeni vətən» axtarışında olan erməni-qriqorian kilsəsi orta əsrlərdə «erməni məsələsi»ni kilsənin soyuq divarları arxasında yaradaraq, Azərbaycanın maddi-mədəni irsinə sahib çıxmaq istəmişdir. Bu məsələni tədqiq

edən sovet tarixçisi İ.P.Petruşevski öz əsərlərində erməni-qriqorian kilsəsinin bu məkrli siyasətini göstərmişdir [20,8].

Göstərmək lazımdır ki, bu iddialar 1441-ci ildən sonra daha da intensiv şəkildə aparılmış, Sisdən Üçkilsəyə köçmüş erməni-qriqorian kilsəsi Azərbaycanın tarixi torpaqlarına iddialarını əsaslandırmaq üçün Üçkilsə monastır torpaqlarını genişləndirmək məqsədi ilə köklü əhalidən – Azərbaycan türklərindən Üçkilsə kəndinin torpaqlarını satın alıb, monastırın tərkibinə qatmışdı ki, vətənsiz, torpaqsız ermənilər üçün uydurduğu «erməni məsələsi»ni – «Böyük Ermənistan» əfsanəsini gələcəkdə Azərbaycan torpaqlarında reallaşdırmaq üçün bir zəmin yaransın. Bu işdə katolikos Qriqor (Qriqor Makvetsi(1443-1445)-red.) xüsusi fəallığı ilə seçilmiş, Makulu Səid bəydən 8.040 dinara Üçkilsə kəndinin alınmamış torpaqlarını da satın almışdı [3,11]. Həmin vaxtdan erməni-qriqorian kilsəsinin katolikoslarının Üçkilsə monastırı ətrafındakı türk torpaqlarını, kəndlərini pulla alıb bu monastırın tərkibinə qatması bir ənənəyə çevrilir və beləliklə katolikoslar erməni-qriqorian kilsəsinə aid olmayan torpaqları alqı-satqı yolu ilə ələ keçirməyə başlayırlar. Bu proses XVI əsrdə də davam edir və onun təhlükəliliyini Səfəvi əmiri Rəvanqulu xan görür. O, sərgərdan ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşmasında erməni-qriqorian kilsəsinin ilhamverici rolunu görür və Üçkilsə monastırında erməni-qriqorian kilsəsinin sosial-siyasi dayaqlarını möhkəmləndirmək məqsədi ilə katolikosların gördükləri tədbirləri diqqətə çəkir. Belə ki, Rəvanqulu xan 1519-cu ildə Şah İsmayıl yazdığı məktubunda göstərirdi ki, «Son illər, Beynənnəhreyndən (İkiçayarasından –red.) Van gölü sahillərinə, oradan da beş-beş, on-on Qafa (Qafqaza), bizim torpaqlara gələn ermənilər, sazişdəkilər kimi, kəsəbkarlıqla, xırda ticarətlə, bənnə və dülgərliklə güzəran sürüb farağət oturmaqdansa, tabeliyimdəki torpaqlarda yerdəyişmə vurnuxmalarına başlamış, geniş oturaq həyat iddialarına qapılmışlar. İndi Üçkilsə kəndində əyləşən dünya ermənilərinin katolikosu II Qriqori zünnarına xas olmayan fəaliyyəti ilə və təxribatçılıq əməlləri ilə idarəmizi müşkül-

lərə məruz qoyub. Katolikos erməni dini mərkəzinin vəqf sərmayəsi hesabına öz soydaşlarının türk kəndləri kənarında iki-üç ailə olmaqla oturaq məskunlaşmasını maliyyələşdirir, onlara ufacıq kilsələr tikdirir, beləliklə, bu tayfanın Qafda qədim mövcudiyyəti təsəvvürünü yaradır ki, bunlar istiqbalda nəsillərimizə başağrısı verə biləcək fəsadlar törənməsinə zəmin yarada bilər» (3,11). XVI əsrdə bu erməni təhlükəsini görən Rəvanqulu xan özünün düşüncələrində yanılmamış, məkansız qalan erməni icması üçün yeni ərazilər axtarışında olan erməni-qriqorian kilsəsi Azərbaycan torpaqlarına nəzər-diqqətini yönəltdirmiş, orta əsrlərdən etibarən Qarabağda, Şəkidə, Qax-Balakəndə Azərbaycan torpaqlarını sıx şəbəkə ilə örtmüş Alban xristian abidələrinə, eyni zamanda Zəngəzurda, İrəvan məkanında salınmış Azərbaycanın maddi-mədəni irsinin təkraredilməz nümunələrindən olan Üçkilsə, Göy Mələklər Məbədi, Sivəng, Tatev, Uzunlar, Avan, Pirəgən, Qırmızıvəng, Qarqavəng xristian abidələrinə [3, 10] sahib çıxmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu.

Erməni-qriqorian kilsəsi Qafqazda yaranmayıb

IV əsrin sonlarından etibarən dünyaya səpələnmiş erməniləri tarix səhnəsində saxlaya bilən, Ortoksal kilsə təlimlərindən uzaq olan, Həvari deyil, monofizit olan erməni-qriqorian kilsəsinin necə, hansı şəraitdə, harada, kim tərəfindən, nə zaman yarandığı suallar düşündürücüdür və onları cavablandırmamışdan öncə belə bir həqiqəti nəzərə almaq lazımdır ki, erməni-qriqorian kilsəsi Qafqazda yaranmamışdır. Belə ki, erkən orta əsrlərdə dövlətçiliyini itirən və dünyaya səpələnmiş ermənilərin ideoloquna çevrilən erməni-qriqorian kilsəsinin yaranma məkanı Qafqazla və o cümlədən Azərbaycanla bağlı olmamışdır. Bu həqiqəti qəbul etmək istəməyən və Azərbaycana əsassız ərazi iddiaları irəli sürən erməni saxtalaşdırıcıları isə israrla bildirirlər ki, erməni keşişlər Qafqazda xristianlığı IV əsrdə yaymış (15, 80; 24, 234) və Eçmiədzin – Üçkilsə bir erməni monastırı olaraq, kilsə tarixinin ilk dövründən etibarən erməni-qriqorian kilsəsinin mərkəzi

olmuşdur [19, 189, 1576]. Beləliklə, erməni saxtalaşdırıcıları onlara tarixən aid olmayan Azərbaycan torpaqlarına və tarixi Azərbaycan torpağı olan İrəvan məkanına olan iddialarını öz uydurmaları ilə – erməni-qriqorian kilsəsinin Qafqazda yaranması əfsanəsi ilə əsaslandırmaq istəyirlər ki, dünya ictimaiyyətini ermənilərin Qafqazda avtohton olduqlarına inandırma bilsinlər. Çünki əgər erməni-qriqorian kilsəsi İrəvan məkanında yaranıbsa, o zaman ermənilər Qafqazda allohton yox, avtohton əhali olaraq qəbul edilməlidirlər. Belə bir halda məntiqi olaraq bir sual meydana çıxır. Əgər erməni-qriqorian kilsəsi Qafqazda yaranmayıbsa, o zaman bu kilsə hansı məkanda meydana gəlmişdir? Tanınmış albanşünas F.Məmmədova erkən orta əsr mənbələrinə, o cümlədən «Erməni kitabının» kanonlarına əsaslanaraq, erməni-qriqorian kilsəsinin yaranmış olduğu məkanı göstərərək, öz tədqiqatlarında bildirmişdir ki, «Ərməniyyədə ilk kilsə Aştişat kəndində, Fərat çayının qollarından olan Arasani çayının sahilində, Taron vilayətində (Muş – red.), Kiçik Asiyanın şərq hissəsində inşa edilmişdir» [16, 693]. Bu həqiqəti inqilabaqədərki Rusiya tarixçisi A.Anninski də öz əsərlərində yazaraq bildirirdi ki, erməni-qriqorian kilsəsi Kiçik Asiya regionunun Van bölgəsindən qərbdə, Aştişatda yaranmış və bu məkan prexristianlıq dövründə Kiçik Asiyanın bütperəst mərkəzlərindən biri olmuşdur. A.Anninski onu da diqqətə çatdırırdı ki, ermənilərin məskunlaşdığı məkanda IV əsrin əvvəllərinə qədər xristian kilsələr inşa edilməmiş, yalnız «Tarondakı məbədlər dağıldıqdan sonra Aştişatda İohan Krestitel kilsəsi tikilmişdi» [8, 12]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Aştişat bütperəst mərkəzlərindən olub, «baş kahin Vahuninin nəslinə məxsus olmuş, xristianlıq ermənilər tərəfindən qəbul edildikdən sonra isə – Müqəddəs Qriqorinin [Müqəddəs Qriqori - (təqr. 252 - 326) – bütün ermənilərin birinci katolikosu. Xristian Ərməniyyəsində qeyri-ermənilərdən biri. M.Xorenli özünün «Ərməniyyə tarixi» əsərində Müqəddəs Qriqorinin mənşəyindən yazaraq göstərir ki, «o, mənşəcə parfiyalı olub Pəhləvi vilayətindədir. Ailəsi hökmdar nəslə Arşakuni –

Arşakilərdən olub, Bəlxədə yaşamış, sonra, Ərməniyyəyə köçmüşdü» (bax: Хоренац М. История Армении. Кн. II, с. 91 140) Həyatının sonlarında Müqəddəs Qriqori Dərənəgi vilayəti ilə sərhəd olan Kiçik Ərməniyyədə olan Mani mağarasında məskunlaşmışdı», (bax. Хоренац М. История Армении. Кн. II, Сəh. 91, 139)] nəslə mülkiyyətinə keçmişdi» [16, 628; 7, 50].

Fərat çayı sahilində yaranan erməni-qriqorian kilsəsinin əsasını kim qoyub sualına A.Anninski də aydın şəkildə cavab vermişdir: Erməniləri xristianlığa yönləndirən Parfiyalı Qriqori (Müqəddəs Qriqori – red.) və hökmdar III Tiridat (302-344) [8, 11] olmuşdur. Göstərmək lazımdır ki, müqəddəs Qriqorinin həyatı erməni-qriqorian kilsəsi ilə bağlı olmuş, o, 30 il bu kilsənin patriarxı olmuşdur [10, 18]. Erməni-qriqorian kilsəsinə Fərat ətrafı bölgədə yaratmış Müqəddəs Qriqori ömrünün son dövrünü Kiçik Ərməniyyədə – Fərat çayının sağ sahilində yerləşən Mani mağarasında sonuclandırılmış və onun nəşi «Fərat çayının şərq hissəsinin yuxarısında yerləşən Tordan kəndinə, müqəddəs Qriqorinin nəslə mülkünə aid əraziyə» aparılmışdır [10, 18]. M.Kalankatulu «Albaniya tarixi» abidəsində də Müqəddəs Qriqorinin Fərat ətrafı məkana bağlılığını göstərərək yazırdı ki, Müqəddəs Qriqorinin cəsədi «Tordan (burada Gəncəli Kirakosun fikri təsdiqlənir – red.) adlanan yerdə» saxlanılırdı [5, 177]. Beləliklə, orta əsrlər mənbələrində göstərilən bu dəlillər bir daha belə bir həqiqəti sübut edir ki, erməni-qriqorian kilsəsinin əsasını qoyan Müqəddəs Qriqorinin izi Qafqaz meqareionu ilə bağlı olmadığından nə onun, nə də ki, erməni-qriqorian kilsəsinin Qafqaza heç bir aidiyyəti yoxdur.

Erməni-qriqorian kilsəsinin Qafqaz məkanına bağlı olmadığını başqa bir həqiqət də təsdiq edir. Belə ki, IV əsrin Fərat ətrafı hövzədə yaranmış bu kilsənin katolikosatlığı XII əsrin əvvəllərində də bu məkanda dolaşmış, 1116-cı ildə katolikosluq Sebastiyadan (Diyarbəkirə) Tsopka köçürülmüş, 1149-cu ildə isə katolikos III Qriqori (1113-1166) öz iqamətgahını Fərat çayının sahilində yerləşən, Rumqalaya keçirmişdi [10, 59, 247]. Beləliklə,

tarixi həqiqətlər erməni-qriqorian kilsəsinin Qafqaz məkanına aid olmadığını birmənalı olaraq təsdiqləyir.

Erməni-qriqorian kilsəsi həvari kilsə deyil

Erməni saxtalaşdırıcıları öz intelligibel [İntelligibel – lat. intelligibils uydurulmuş, qeyri-real] arzularından qurtulmayaraq, dünya ictimaiyyətinin diqqətinə belə bir nonsensi çatdırmaq istəyirlər ki, ermənilərin kilsəsi erməni-qriqorian kilsəsi deyil, erməni həvari kilsəsidir. Uydurduqları yalanlara tam varlıqları ilə bağlanan erməni saxtalaşdırıcıları XX əsrin sonlarından başlayaraq monofizit erməni-qriqorian kilsəsini erməni həvari kilsəsi kimi qələmə verirlər. Lakin məlumdur ki, Həvari kilsələr yalnız İsa Məsihin şagirdləri – həvarilər və ya onların şagirdləri tərəfindən yaradıla bilər və yalnız o zaman bu kilsələr həvari kilsə sayıla bilər. Bu baxımdan IV əsrin birinci otuzilliyində yaranan erməni-qriqorian kilsəsi heç bir vəchlə həvari mənşəli ola bilməz, ona görə ki, bu kilsə Parfiyalı Qriqori tərəfindən yaradılmış və Parfiyalı Qriqorun da həvarilərə heç bir aidiyyəti olmamışdır.

Bu əfsanəni yaradarkən erməni saxtalaşdırıcıları belə bir sadə həqiqəti unutmuşlar ki, erkən orta əsr dövründən başlayaraq, tarixin sonrakı dövründə də bütün kilsə sənədləri erməni kilsəsini erməni-qriqorian kilsəsi kimi göstərmişlər. Erməni kilsəsinin erməni həvari kilsə deyil, erməni-qriqorian kilsə olduğunu erməni sovet tarixşünaslığının nümayəndəsi V.A. Bayburtyan da öz tədqiqatlarında göstərmiş və belə bir tarixi həqiqəti təsdiqləmişdir ki, erməni kilsəsi həvarilər tərəfindən deyil, Müqəddəs Qriqori tərəfindən yaradılmışdır [9, 128].

Erməni-qriqorian kilsəsinin həvari kilsə olduğu fikrini Rusiyanın inqilaba qədərki ilahiyyətçi-tarixçisi A. Anninski də qəbul etməmiş və bildirmişdir ki, Osroyena [Osroyena-Edessa çarlığı (b.e. 132 - b.e. 244) İkiçayarası Fərat ətrafı məkanının qərbində mövcud olan dövlət. Əhalisinin əksəriyyətini harami dilində danışan assurlar təşkil etmişdir.] hökmdarı Abqarı xristian edən həvari Faddeyin Böyük Ərməniyyədə olması fikrini erməni mənbələ-

rindən başqa heç bir başqa mənbə göstərməmişdir. Erməni mənbələrində gedən bu mülahizəni A. Anninski onunla izah edir ki, o dövrdə Böyük Ərməniyyə (Fəratın sol sahilinə aid məkan-red.) Osroyena dövləti tərəfindən idarə edildiyindən bu dövlətdə olmuş həvari Faddey erməni mənbələrində xristianlığın Ərməniyyədə yayıcısı kimi göstərilmişdir (8, 4). Erməni yalanlarını öz tədqiqatlarında ifşa edən A. Anninski onu da diqqətə çatdırmışdır ki, Ərməniyyə hakimi Polomo tərəfindən edam edilmiş Faddeyin şagirdi Varfilomeyi də erməni saxtalaşdırıcıları dolayısı ilə Ərməniyyədə xristianlığın yayıcısı kimi qələmə versələr də heç bir dəlil bu uydurmanı təsdiq etmir [8, 4]. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, yaranan həvari kilsələr Qüdsdə təsdiqləndiyi halda, erməni-qriqorian kilsəsi Qeysəriyyədə təsdiqlənirdi. Bu həqiqəti müasir dövrümüzdə Ordoksal kilsənin nümayəndələri də təsdiqləyir [13, 65].

Erməni-qriqorian kilsəsi monofizit kilsədir

Əfsanələrlə zəngin olan erməni – qriqorian kilsəsi ortodoksal kilsə deyil, monofizit kilsə olaraq, V əsrin 30-40-cı illərindən başlayaraq, Yevtixinin təliminin bir qədər dəyişdirilmiş halını əsas olaraq götürmüşdür. Bu təlimə görə Yevtixi Allah-oğul və insan olan İsa Məsihi inkarnasiya nəticəsində insanlaşdıqdan sonra yalnız ilahi qüvvə olaraq tanıyır [21, 157]. 444-cü ildə bidət təlim olaraq formalaşan monofizitlik Yevtixinin nəzəriyyəsinin əsasında çıxış etməyə başlayır [21, 157]. Beləliklə, Arşakilər Ərməniyyəsi IV əsrin sonlarında tarix səhnəsindən çıxdıqdan sonra sosial-siyasi səbətsizlik dövrünü yaşayan erməni-qriqorian kilsəsi öz fəaliyyətini xristian ehkamlarını inkar edən bidət təlimə – Konstantinopol arxi-mandriti Yevtixinin nəzəriyyəsi əsasında qurmuş və bidət bir kilsə olmuşdur.

İnqilaba qədərki Rusiyanın tanınmış alimlərinin redaksiyası ilə tərtib edilmiş A. İ. Qranat qardaşlarının Rus bibliografik institutunun Ensiklopedik Lüğəti erməni-qriqorian kilsəsinin monofizit kilsə olduğunu təsdiq etmiş və erməni-qriqorian kilsəsinin təliminin yunan-

pravoslav kilsəsinin təlimindən fərqli olduğunu vurğulayaraq bu təlimin ana xəttini diqqətə çatdıraraq göstərmişdir ki, «İsanın ilahi təbiiliyi onun insanlaşması prosesində bütün insani cəhətləri götürdüyündən, İsanın ikili təbiəti deyil, bir təbiəti tanınır» [23, 283]. Bu fundamental əsər belə bir reallığı göstərmişdir ki, XIX əsrin sonlarında Rusiyanın elmi dairələri erməni-qriqorian kilsəsinin monofizit kilsə olduğunu təsdiqləyirdilər.

Erməni-qriqorian kilsəsi monofizit kilsə olduğundan nəinki inqilaba qədərki Rusiyanın elmi qairələrində, eyni zamanda imperiyanın ictimai-siyasi dairələrində də «qeyri-köklü» kilsə kimi qəbul edilirdi. Belə ki, Rusiyada erməni-qriqorian kilsəsinə aid ibadət evləri I Pyotrun hakimiyyəti dövründən xeyli əvvəl «erməni qanunları» ilə yaşayan şəxslərin torpaq sahələrində tikilməyə başlansa da bu tikililər dövlət tərəfindən hüquqi olaraq tənzimlənmirdi. 1721-ci ildə Müqəddəs Sinod təsis edildikdən dərhal sonra dövlətin və dini qurumların icazəsi olmadan qeyri-ortoksal kilsə tikililərinin ləğvini qarşıya məqsəd olaraq qoymuşdu. Bu zaman Müqəddəs Sinod erməni-qriqorian kilsəsinin ibadət evlərinin açılmasının imkanlılığını nəzərə alsa da erməni-qriqorian kilsələrinin inşa edilməsinə imkan vermirdi. Yalnız imperatritsa Anna İoannovnanın dövründə erməni-qriqorian kilsəsinə olan məhdudiyyətlər müvəqqəti olaraq dayandırılmış, Romanovlar Rusiyasının paytaxtı Sankt-Peterburqda erməni-qriqorian kilsəsinə aid tikililərin inşa edilməsinə ali qərar 1740-cı il yanvarın 18-də verilmişdi. Anna İoannovnanın ölümündən sonra Romanovlar Rusiyasında aparılan konfessional siyasət yenidən dəyişilmiş, imperatritsa Yelizaveta Petrovnanın hakimiyyəti illərində qeyri-ortodoksal və qeyri-xristian konfessiyalara qarşı aparılan siyasət erməni-qriqorian kilsəsinə də şamil edilmiş və 1742-ci ilin yanvarında verilən Ali Fərmana əsasən Moskvada, tacir Volkovun evində yerləşən erməni-qriqorian kilsəsi bağlanmışdı. Fərman bu kilsəsinin qeyri-pravoslav mənşəli olduğunu vurğulamış, Həştərxanda fəaliyyət göstərən daşdan inşa edilmiş erməni-qriqorian kilsəsi istisna olmaqla Rusiya imperiyasında fəaliyyət göstərən erməni kilsələrinin ləğv edilməsini göstərmişdi [18, 142-144].

Erməni-qriqorian kilsəsi necə ifşa olundu

Romanovlar Rusiyasında erməni-qriqorian kilsəsinə münasibət II Yekaterinanın (1763-1796) hakimiyyəti illərində pozitiv axarda dəyişmiş, imperiyanın mərkəz şəhərlərində monofizit erməni-qriqorian kilsələri inşa edilməyə başlanmışdı [14, 20]. Bu zaman imperiyada yaşayan erməni-qriqorianlar erməni-qriqorian kilsəsinin və bu kilsənin katolikosunun sərəncamına verilmişdi. Bu sərəncamın əldə edilməsi üçün katolikos İrəvanlı Simeon xüsusi canfəşanlıq göstərmiş (22, 5), Dünya kilsəsi tərəfindən anafemaya – məhrum edilməyə məruz qalmış erməni-qriqorian kilsəsi bu dövrdən başlayaraq, Rusiyaya meyillənmişdir. Belə ki, II Yekaterinanın favoriti Qr. Potyomkin (1739-1791) ermənilərin müdafiəçisi olmuş, Rusiyada erməni-qriqorian kilsəsinin başçısı, arxiyepiskop İosif Arqutinski-Dolqoruki (erməni soyadı Ovsep Arlutyan və ya Arqutyan –Yerkaynabazuk - red. (1743-1801)) yaranmış vəziyyətdən istifadə etmək qərarına gələrək imperiyada erməniliyin seçilən nümayəndələrindən olan millətçi İvan Lazarev (1735-1801) ilə görüşlər keçirib, kilsənin uydurduğu «erməni məsələsi»nin həlli istiqamətində aktiv fəaliyyətə keçir və XVIII əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində İvan Lazarevlə tandemdə olub «Cənab İvan Lazarevin notası» adlı layihə hazırlayıb, Azərbaycanın tarixi torpaqları olan İrəvan ərazisində erməni dövlətinin qurulması planı ilə çıxış edir (14,22).

Göstərilən «nailiyyətlər»lə kifayətlənmək istəməyən Rusiya erməni lobbi dairələrində «birinci skripka» rolunu oynayan arxiyepiskop Arqutinski-Dolqoruki yaranmış vəziyyətdən bəhrələnmək məqsədi ilə erməni-qriqorian kilsəsinin ənənəvi uydurma siyasətinə sadıq qalmışdı. Belə ki, 1799-cu ildə onun hazırladığı və imperator I Pəvələ təqdim etdiyi liturgiyada göstərilirdi ki, guya erməni kilsə icması Rusiya imperatoruna və İmperator ailəsinə dua edir [11, 6]. Beləliklə, saxtalaşdırıcı siyasət aparan erməni-qriqorian kilsəsinin missiyasını davamlı aparan Arqutinski-Dolqoruki Romanovlar hakimiyyətini aldadır və pravoslav məzhəbə aid olduğunu bildirir. Lakin 100 il

sonra, 1891-ci ildə keşiş Ter-Voskakovun məhkəmə prosesində bu erməni saxtakarlığı ifşa olunur. Eçmiədzin Sinodunun apardığı tədqiqat nəticəsində məlum olur ki, kilsə ibadəti zamanı Üçkilsə katolikoslarının hazırladığı kanonlara və XIX əsrin 70-ci illərində katolikos VI Kevorkun təsdiq etdiyi qaydalara görə dünya erməni-qriqorianları öz ibadətlərində heç bir hökmdara dua etmir, birinci olaraq katolikosa, sonra erməni-qriqorianlara dua edilir, bütün digər xristianlar və qeyri-xristianlar, eyni zamanda erməni-qriqorian kilsəsini təqib edənlər lənətlənilir. Bu qaydalara əsasən 1903-cü il 12 iyun sekvestrindən sonra Rusiya İmperator ailəsi erməni-qriqorian kilsəsi tərəfindən lənətlənmişdi [11, 6].

11 mart 1836-cı il Fərmanının acı nəticələri

XIX əsrin birinci otuzilliyində Azərbaycanın Arazdan şimalda yerləşən torpaqlarını işğal edən Rusiya imperiyası bu məkanda özünün siyasi hakimiyyətini möhkəmləndirmək üçün bölgədə etno-sosial baza yaratmağı prioritet vəzifə olaraq götürmüşdü. Bu zaman erməni-qriqorian kilsəsində «birinci skripka» rolunu oynayan Nerses Aştaraketsi öz dindarlarının bölgədə imperiyanın siyasi hakimiyyətinin sosial bazasını təşkil edəcəyinə Rusiya hakimiyyətini inandırma bilir və bölgədə xristianlaşdırma siyasətini aparan Rusiya imperiyası, «erməni kartına» önəm verərək Alban Həvari kilsəsini erməni-qriqorian kilsəsinin idarəçiliyinə verməyi qərara alır. Şərq kilsələrinin qəbul olunmuş həvari qanunlar sisteminin qaydalarını (57 kanonun 1-ci bəndini: Patriarx kilsələrin əsasını qoymaq, bərpa etmək, dəyişmək, ləğv etmək Kilsənin hakimiyyəti səlahiyyətindədir – red.) nəzərə alaraq, imperator I Nikolayın 11 mart 1836-cı il Fərmanını əsas götürən Senat 10 aprel 1836-cı il tarixli Əsasnaməsinə görə Şirvan və Qarabağ yeparxiyalarını erməni-qriqorian kilsəsinin idarəçiliyinə daxil edir [1, 5] və beləliklə, bu kilsənin Alban Həvari kilsəsinə olan iddialarının reallaşması üçün şərait yaranır.

Alban Həvari kilsəsinin maddi-mədəni irsinə nəzarət erməni-qriqorian kilsəsinin ixtiyarına keçdikdən sonra erməni millətçilərinin

Azərbaycanın tarixi torpaqlarına qarşı əsassız iddialar qaldırmaları üçün münbit bir zəmin yaranır. Orta əsrlərdə uydurduğu «Böyük Ermənistan» əfsanəsini Azərbaycan torpaqları hesabına reallaşdırmaq məqsədi ilə erməni-qriqorian kilsəsi 1909-1910-cu illərdə Rusiya hakim dairələrinin icazəsi ilə Alban Həvari kilsəsinin arxivlərini məhv edərək, Azərbaycanın tarixi irsinə və xalqımızın tarixi yaddaşına böyük zərbə vurur və Azərbaycanın tarixi torpaqlarına ərazi iddiası ilə çıxış etməyi qarşıya məqsəd qoyan erməni-qriqorian kilsəsi erməni millətçi partiyalarla tandemdə XX əsrin əvvəllərində Qafqaz meqaregionunda dağıdıcı bir qüvvəyə çevrilir.

Erkən orta əsrlərdən etibarən dünyaya səpələnmiş erməniləri öz ətrafında birləşdirən erməni-qriqorian kilsəsi erməni «əfsanələrinin» ilhamvericisi olmuşdur. Bu kilsə qədim dövrlərdən başlayaraq pərakəndəlik və dağınıqlıq taleyini yaşayan ermənilərin tarixi ilə bağlı müxtəlif çalarlı əfsanələr uydursa da bu əfsanələrin bir ana xətti vardır: ermənilər həmişə daha qədimdirlər, dünya sivilizasiyasının beşiyində dururlar və xristian olaraq, xristian tarixində də müstəsna yer tuturlar. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki Ramiz Mehdiyev bu məsələ ilə bağlı apardığı araşdırmalarında göstərir ki, erməni saxtalaşdırıcıları «tarixlərini qədimləşdirmək məqsədini əsas götürərək, bu istiqamətdə bütün bəşəriyyətin önündə gedirlər. Bu onların etnogenezinin və milli dininin qədimləşdirməklərində açıq şəkildə görünür» (17, 46).

Maraqlıdır ki, erməni saxtalaşdırıcıları erməni-qriqorian kilsəsinin yaratdığı əfsanələrə erməniləri və dünya ictimaiyyətini inandırmağa çalışsalar da, bu kilsənin dini ayinlərində xristianlığa qədərki inancların elementlərini saxladığını sükutla qarşılayır, onun büt-pərəstlik allahlarından olan müharibə himayədarı, qanlı qurbanlar, o cümlədən insan qurbanları tələb edən Miqranı mərhəmət təcəssümü olan Vardanakla eyniləşdirdiyini açıqlamır, xristian dünyasının qəbul etmədiyi bu məqamlar haqqında danışmaq istəmir, beləliklə, bu monofizit kilsəsinin büt-pərəst təbiətini pərdələməyə çalışır. Qeyd etmək lazımdır ki, inqilaba qədərki rus tarixçisi və etnoqrafı, Rusiya

imperator ordusunun Baş qərargahı yanında hərbi-elmi komitənin üzvü general-leytenant N.F.Dubrovin özünün «История войны и владычества русских на Кавказе» çoxcildli kitabında erməni-qriqorian kilsəsinin və onun icmasının – pərakəndə ermənilərin xristianlığa qədərki inanclara bağlılığını göstərmişdir [12, 409].

Müasir dövrümüzdə Rusiya tarixçisi O.Kuznetsov bu məsələ ilə bağlı apardıqları tədqiqatlarında göstərir ki, əsrlərlə monofizit kilsə ətrafında birləşən pərakəndə ermənilərin etnopsixologiyası zamanımızda fəsadlı bir şəkil almış, «erməni etnosunun özünüdərkində büt-pərəstlik şüurunun arxetipik dominantının mövcudluğu, ondakı emosional-psixoloji fenomenlə izah edilir. Bu fenomenə görə, erməni üçün terror aktını törətmək cinayət hesab olunmur», – və bu akt «erməni-qriqorian kilsəsi və bu kilsənin davamçılarının birliyi naminə göstərilən şücaət kimi qəbul olunur» [6, 181]. Pərakəndə ermənilərin etnopsixologiyasını davamlı şəkildə öyrənən tədqiqatçı yazılarında erməni büt-pərəstlik sindromunun iyrənc cinayətlərinin 1992-1994-cü illər Qarabağ müharibəsində qanlı izlər qoyduğunu göstərir. O.Kuznetsov terrorçu Monte Melkonyanın qardaşı Markar Melkonyanın «My Brother»s Road: An American»s Fateful Journey to Armenia» («Mənim qardaşımın yolu: amerikalının Ermənistanı uğursuz səfəri») adlı kitabında gedən, 1992-ci ildə erməni yaraqlılarının azərbaycanlı hərbi əsirlərə və dinc əhaliyə qarşı törətdikləri, cinayətləri təsvir edib, belə bir həqiqəti göstərir ki, büt-pərəst barbar xislətli erməni millətçiləri XX əsrin sonlarında da insanların qurban verilməsi kimi büt-pərəstlik ənənələrindən imtina etməmiş, xristian şəfqətindən uzaq olan, «xristianlığın davamçıları yox, müharibə allahı Miqraya sitayiş edən büt-pərəslərdir» [6, 181].

Azərbaycanın maddi-mədəni irsinə sahib çıxmaq arzusu ilə yaşayan erməni millətçiləri

sovet dönməində də Alban Həvari kilsələrini erməniləşdirmək istiqamətində fəaliyyət göstərmiş, Qarabağın o zaman Mardakert adlanan rayonunun (Ağdərə - tarixi Corabert mülkiyyətinin ərazisi-red.) adlanan Vəngli kəndində erməni-qriqorian kilsəsinə aid olmayan, Mehranilər sülaləsinin nümayəndəsi, Aşağı Xaçın hakimlərindən olan knyaz Həsən Cəlalın [Həsən Cəlal - Mehranilərdən olan Qriqor Hammamın nəslindəndir, 1261-ci ildə Hülakü xanın dövründə monqollar tərəfindən öldürülmüşdür.] əmrilə 1216-1238-ci illərdə inşa edilmiş, Qanzasar [Qanzasar monastırı — hazırda Dağlıq Qarabağda, Ağdərə rayonunun Vəngli kəndində yerləşən Qanzasar monastır kompleksi orta əsr Alban memarlığının incisidir.] məbədində terrorçu-daşnak, XX əsrin əvvəllərində dəhşətli cinayətlər törədən Andranikin şəklini asmış, büt-pərəstlik psixologiyasının alqoritmləri ilə hərəkət etdiklərini göstərmişdilər. Erməni millətçilərinin bu özbaşınalığının qarşısını almaq məqsədi ilə ölkə rəhbərliyi o zaman ciddi tədbirlər görmüşdü [2, 2-4].

Bidət xristian təlimə bağlı olan pərakəndə ermənilərin büt-pərəstlik etnopsixologiyası onları XX əsrin əvvəllərindən etibarən erməni terrorçularının liderlərindən olmuş Njdenin yaratdığı tseqakronçuluq-irqçilik təlimini qəbul etmələrinə gətirib çıxarmışdır. Bu nəzəriyyəyə görə pərakəndə ermənilər erməni-qriqorian kilsəsinin qoruduğu büt-pərəst allahlar – müharibə allahı Miqraya, güc allahı Vaaqnaya səcdə etməli, xristian şəfqətindən və ümumiyyətlə bəşəriyyətin yaratdığı pozitiv kateqoriyalardan imtina etməlidirlər. Bu neo-faşizm modeli olan tseqakronçuluq – irqçilik təlimini Hitler faşizmi ilə bağlayan bağlar büt-pərəstlik psixologiyasıdır. Bu psixologiya orta əsrlərdə erməni-qriqorian kilsəsinə xristian kanonlarından uzaqlaşdırmış, bu kilsəni bidətçi etmiş, kilsənin icmasını – pərakəndə erməniləri isə zorun, kinin, küdurətin daşıyıcıları etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Alban Apostol kilsəsi: tarixi baxış. VI dəyirmi masa. Bakı, 10 oktyabr 2015-ci il. Bakı, 2017, səh.8
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi sənədlər Arxivi (bundan sonra –ARP II SSA), f.1.siy.59, sax.vah.120, vv.2-4)
3. Ələkbərli Ə. Qərbi Azərbaycan abidələri. Bakı, 2017.
4. Xəlilov M.C. Albaniyanın xristian abidələri. Bakı, 2011.
5. Kalankatuklu Moisey. Albaniya tarixi. Bakı, 1993.
6. Terror multikulturalizmə qarşı. «Azərbaycanlıların soyqırımı – 100».VII Dəyirmi masa. Bakı,2015/2018. Bakı,2018.
7. Айвазян В.К. «История Тарона» и армянская литература IV-VII веков. Ереван, 1976.
8. Аннинский А. История армянской церкви. Определением Святейшего Синода, от 29/30 апреля 1898 года, сочинение это в рукописи удостоено почетного отзыва, после того автором исправлено и дополнено. Кишинёв, 1900.
9. Байбуртян В.А. «Армянская колония Новой Джульфы в XVII веке». Ереван, Издательство АН Армянской ССР, 1969.
10. Гандзакеци Киракос. История. Перевод с древнеармянского Т. Тер-Григорьяна. Баку, 1946.
11. Дашнаки (материалы из архивов департамента полиции – ЦГАОР России, ф.102, оп.253, ед.хр.280, лл.1-12об. Баку, 1990.
12. Дубровин Н. История войны и владычества русских на Кавказе. С.-Петербург, 1871, т. I, ч. II.
13. Иерономах Алексей (Никоноров). История христианства в Кавказской Албании. Втор. Издание. Махачкала, 2012.
14. Иоаннисян А.Р. Россия и армянское освободительное движение в 80-х годах XVIII столетия. Издательство Ереванский Государственный Университет им. Молотова. Ереван, 1947.
15. История армянского народа. Ереван, 1951.
16. Мамедова Ф. Кавказская Албания и албаны. Баку, 2005.
17. Мехтиев Рамиз. Мифотворчество армян в контексте в истории христианского государства. Баку, 2014.
18. Нутрихин Р.В. Правовой режим недвижимости армяно-григорианской церкви по российскому законодательству XVIII века Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. № 5. Ч. 1.
19. Советский энциклопедический словарь (далее - СЭС). Москва, 1981
20. Петрушевский И.П. Дохристианские верования Нагорного Карабаха. Баку, 1930.
21. Тальберг И. Тальберг Н. История христианской церкви. Москва – Нью-Йорк,1991.
22. Эзов Г.А. Начало сношений Эчмиадзинского патриаршего престола с русским правительством. Тифлис, 1901.
23. Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат. Под редакцией проф. Ю.С. Гамбарова, проф. В.Я.Железнова, проф. М.М.Ковалевского и др. Том двадцать девятый.
24. Юзбашян К.Н. Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX-XII веков. Москва 1988.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qafqaz meqaregion, Alban apostol kilsəsi, II Yekaterina, «Böyük Ermənistan», erməni-qriqorian kilsəsi, Qandzasar

Hajar Verdiyeva

Archive of Political Documents of the Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan, Scientific Secretary, Doctor of Science in History

IN SEARCH OF HISTORICAL REALITIES ... SOURCES, ARGUMENTS, FACTS

SUMMARY

This article demonstrates the counterfeit functioning of the Armenian-Gregorian church, established by the Parthian Gregory (St. Gregory) in one- third of the IV century in the basin of Euphratean, which actually has nothing in common to the apostolic churches. The Armenian-Gregorian church initially alien to the Caucasian megaregion, at the end of the IV century, since the collapse of the Arshakid Armenia in search of the "Fatherland" wandering Armenians, to invent the myths, thereby contrived "The Armenian issue" - i.e. the myth about "The Greater Armenia" in the Middle Ages. As early as the Middle Ages, to realize disastrous idea, the Armenian-Gregorian church pursued the policy of assignment of the Albanian culture, which appeared as a constituent part of the material-cultural heritage of Azerbaijan. Afterwards, these claims were transformed to the territorial. One Armenian-Gregorian church turned its congregation into heathens, spreading the divinities before Christianity, such as: Migr, Vaagn in Armenian minds, which elsewhere contributed its charge to the formation of divinities of racial psychology of Armenians, herewith having become heretical church in the Middle Ages.

Keywords: *Azerbaijan, Caucasian megaregion, Albanian apostolic church, Catherine II, "Greater Armenia", Armenian-Gregorian church, Gandzasar*

Хаджар Вердиева

Учёный секретарь Архива Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, доктор исторических наук

В ПОИСКАХ ИСТОРИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ... ИСТОЧНИКИ, АРГУМЕНТЫ, ФАКТЫ

РЕЗЮМЕ

В данной работе показана фальсификаторская деятельность армяно-григорианской церкви, образованная парфянином Григорием (св.Григорием) в первой трети IV века в приевфратском бассейне, не имевшая никакого отношения к апостольским церквям. Изначально чуждая к кавказскому мегарегиону, армяно-григорианская церковь после падения Аршакидской Армении в конце IV века в поисках новой «родины» для блуждающих армян, сочиняя мифы, выдумала в средние века «армянский вопрос» – миф о «Великой Армении». С целью реализации этой интеллигибельной идеи уже в средние века армяно-григорианская церковь проводила политику присвоения албанской культуры, являющейся составной частью материально-культурного наследия Азербайджана. Впоследствии эти притязания трансформировались в территориальные. Став в средние века еретической церковью, армяно-григорианская церковь превратила свою паству в язычников, насаждая в умы армян дохристианские божества – Мигру, Ваагну и внесла свою лепту в формирование языческой этнопсихологии армян.

Ключевые слова: *Азербайджан, кавказский мегарегион, Албанская апостольская церковь, Екатерина II, «Великая Армения», армяно-григорианская церковь, Гандзасар*

ÜMUMİ TARİX; VƏTƏN TARİXİ GENERAL HISTORY; NATIONAL HISTORY

UOT 94"19..."

ФУАД ТАГИЕВ

Ведущий научный сотрудник Института Истории им. А.А.Бакиханова
Национальной Академии Наук Азербайджана,
доктор философии по истории, доцент
e-mail: tagfu@rambler.ru

ШАУМЯН: ИЗ ПОЛИТИЧЕСКОЙ БИОГРАФИИ 1917 ГОДА

Лето 1917 года выдалось богатым на события в политической жизни постмонархического Российского государства и «жарким» для тех, кто оказался в его водовороте. Баку, как один из центров тогдашней России, со своей насыщенной «революционной» историей, и, как говорилось еще совсем недавно, «революционными традициями», естественно, не мог оставаться в стороне от перипетий того времени. Здесь тоже бурлили страсти, местная политическая страта старалась «не отставать» от своих товарищей в головных организациях. Наша цель – отразить происходившее в это время в Баку на фоне политической биографии С.Шаумяна. Такая постановка вопроса перекликается и с мнениями современных исследователей этого периода в самой России о «недостаточном внимании» к революции на местах (11, с.10), и что необходимо «тщательное изучение биографий основных участников революционных событий (включая предшествовавшие им периоды)», чтобы «понять смысл и логику действий и поступков, мотивацию, связи, уровень знаний и подготовки этих личностей» (См.: 28, с.41).

Итак, в марте 1917 г. собравшиеся в зале армянского человеколюбивого общества избирают председателя Бакинского Совета рабочих депутатов (18, с.237). Им еще до своего приезда в город становится лидер бакинских большевиков С.Шаумян. Однако нахождение Шаумяна на новоявленном

политическом «олимпе» Баку продолжалось недолго. Вскоре после объединения городских Советов рабочих и военных депутатов в апреле-мае 1917 г., по образному выражению очевидца описываемых перипетий, большевички Ольги Шатуновской, Шаумяна «вышибли» с председательского места (15, ф.456, оп.10, д.179, л.4). Это не помешало ему попасть на Первый Всероссийский съезд Советов (съезд работал с 3 по 24 июня). На состоявшемся 22 мая 1917 г. заседании Бакинского Совета рабочих и военных депутатов для участия в работе съезда были избраны Шаумян, Бегзаян, а также Садовский и Саакян – лидеры бакинских меньшевиков и эсеров соответственно (запомним эти фамилии, так как они будут появляться в нашем дальнейшем повествовании) и три «кандидата» к ним, одним из которых был И.Фиолетов, будущий деятель Бакинского Совета Народных Комиссаров (22, 24 мая, №41, с.3-4). Это было первое появление Шаумяна на центральной сцене. И нужно заметить, что Шаумян сразу попал «на бал», так как на заседании 12 июня он зачитывает партийную резолюцию о мире, которую Шаумян, начав свое выступление, предваряет его как «резолюцию о мире без аннексий» (32, т.II, с.15-17). Сам факт поручения выступления на этом форуме Шаумяну является свидетельством того, что на самом верху большевистской партии делались его «смотрины». Большевики

могли выдвинуть Шаумяна и как представителя Кавказа, «противопоставив» его тем самым грузинским социал-демократам Чхеидзе и Церетели, видным деятелям новоявленного столичного истеблишмента. Чуть забегаая вперед, заметим, что подобное наблюдается и в сентябре 1917 г. на заседании ЦК РСДРП (б), на котором «после общего обмена мнений по работе в Предпарламенте» именно Шаумяну поручается выступить с «мотивировкой голосования против», «если председателем (Предпарламента – Ф.Т.) избирается Чхеидзе» (35, с.66-67), что косвенным образом подкрепляет наше предположение. Если исходить из этого, то становится ясно, почему выступление на съезде не было поручено «эксперту» партии по национальному вопросу Сталину (о роли Сталина в этой сфере см.: 40). Сама формула «мир без аннексий и контрибуций» являлась, как известно, и официальной программой Временного правительства. Большевистская резолюция «мир без аннексий и контрибуций, на основе права наций на самоопределение» выступала «против толкования» его «в смысле возвращения к старым границам» и предусматривала применение «права на самоопределение» не только к областям, занятым войсками воюющих государств (здесь, кстати, имелась в виду и территория Восточной Анатолии – т.н. «Турецкая Армения»), но и «ко всем колониям» (32, т. II, с.15-16). Таким образом, разрешение вопроса о мире вплотную увязывалось с национальными проблемами и выступление Шаумяна по этому вопросу давало новый расклад сил, имея в виду самих большевиков, и места в нем Шаумяна, имея в виду, что вопрос о «Турецкой Армении» нашел позднее воплощение в одном из первых советских декретов, а заниматься им было возложено на самого Шаумяна как чрезвычайного кавказского комиссара советского правительства. Что касается Временного Правительства, то оно дважды, 9 марта и 26

апреля, обращалось к этому вопросу. В первый раз, в постановлении «Об образовании Особого Комитета для установления устройства Закавказского края и гражданского управления в областях, занятых по праву войны на Кавказском фронте», которым новообразованный Комитет уполномочивался действовать «от имени и с правами» Временного Правительства (39, с.270). Следующее постановление касалось уже непосредственно ее самой, указывавшее, что она «изымается из ведения кавказских властей, а равно военных властей кавказского фронта, и непосредственно подчиняется Временному Правительству», вверив ее Генеральному Комиссару Турецкой Армении (39, с.290-291). Мы столь подробно остановились на этом вопросе в связи с одним эпизодом из книги о жизни и деятельности Шаумяна известного советского автора Дубинского-Мухадзе, составителя жизнеописаний и некоторых других революционных «святых». Приведем его дословно: «Двадцать четвертого числа на последнем заседании съезд все-таки избирает Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет. Степан на одном из первых мест по числу поданных за него голосов. Тут же выныривает маленький бакинский Керенский Сако Саакян. – Степан Георгиевич, конфиденциально, между нами, армян... (так у автора – Ф.Т.) бакинцами. Александр Федорович Керенский имеет некоторые виды ... (так у автора – Ф.Т.) Вероятно будет формироваться новый кабинет. Могло бы состояться свидание. В приватном порядке, тет-а-тет! Степан разводит руками. – Увы, опоздали, Сако. Я принял более интересное предложение ... (так у автора – Ф.Т.) выступить на Путиловском заводе. Готов захватить вас с собой» (См.: 18, с.251). Несколько слов об этом самом Саакяне. Семен (более известный как Сако) Саакян (Саакиан), как мы уже указывали выше, являлся лидером бакинских эсеров и на упомянутом съезде был избран от своих однопартийцев в его

президиум. По итогам съезда он также был избран во ВЦИК и президиум этого органа, возглавив аграрный отдел (20, с.32, 175). Кстати будет отметить, что во время одного из своих речей на съезде, Саакян, в то время когда Шаумян уже не возглавлял Бакинский Совет, говорил буквально следующее: «Если мы в Баку, ... имея во главе выдающегося большевика (выделено нами; имеется в виду Шаумян – Ф.Т.) в конце трех месяцев работы заслужили от товарищей наименование прислужников капитала, если нас оскорбляли в некоторых местах, если через три месяца работы нас спрашивали: а что же вы сделали» (32, т.I, с.183). Красноречива не только оценка деятельности Баксовета с марта по май 1917 г., но и «неподдающийся» объяснению пиетет Саакяна перед большевиками, а точнее, перед Шаумяном. Доверительные же отношения Саакяна со своим соратником по партии Керенским вполне допустимы, учитывая и семейно-родственные отношения последнего с армянами и привлечение их в состав своих ближайших сотрудников. Именно с именем Керенского, как известно, связаны решения правительства в отношении Польши и Финляндии; в рассматриваемый же нами период он выступал за ратификацию соглашения с Украинской Центральной Радой о признании автономии Украины, что вызвало даже правительственный кризис (17, с.199, 239). Происходил ли разговор между Шаумяном и Саакяном на самом деле или это авторский вымысел – не суть важно. Привлекает внимание другое – Дубинский-Мухадзе допускал возможность различных комбинаций в отношении Шаумяна с другими политическими силами, делая при этом упор, естественно, на значимость своего героя. Также допустимо, что предполагаемый разговор происходил не в июне, а в сентябре, потому что Шаумян в это время снова приехал в Петроград, на этот раз на Демократическое совещание (об этом после), а Керенский был занят как раз

созданием коалиции. «Отказ» Шаумяна в этом случае был бы «понятен», так как и сам он был уже членом ЦК РСДРП (б), и Керенский в это время находился в состоянии, когда ему можно и нужно было «отказаться». Таким образом, вырисовывается, что, и большевики, и представители других политических течений, были не прочь, как это уже бывало прежде, заручиться поддержкой армянского национального движения во всем его спектре и иметь региональную, и не только, поддержку. Возможность подобных пертурбаций в карьере Шаумяна в это время допускают и рассматриваемые нами нижеследующие события. Кстати, 11 марта Бакинский Совет рабочих депутатов за подписью своего председателя Шаумяна слал «привет» Временному правительству «через» «дорогого товарища» Керенского, обещая «боевую поддержку» бакинского пролетариата, «поскольку это правительство будет честно и последовательно бороться с остатками старого режима и стремиться создать новую свободную Россию» (26, 14 марта, №59) Непонятная уверенность и еще больше тумана в выборе посредника для приветствия. Происходило это на третьем заседании Совета, а текст телеграммы был оглашен самим Шаумяном.

Приехав в Баку, Шаумян попадает на это раз в «полымя», имея в виду события, произошедшие в Петрограде в июле, отголоски которых докатились и до периферии. Местные большевики оказались в незавидном положении, хотя и «не участвовали» непосредственно в происходившем на столичных улицах. Шаумян, соответственно, оказался в эпицентре бакинской «смуты» и должен был мобилизовать свою организацию в этих условиях, а также «не потеряться» в этом «некстати» начавшемся водовороте. Для оценки тех дней и деятельности Шаумяна представляет интерес его выступление 14 июля на заседании Бакинского Совета рабочих и военных депутатов, посвященное «текущему

моменту», т.е. вышеуказанным событиям. Данное выступление Шаумяна представляет особенный интерес, кроме прочего, по причине того, что по нему выявляется также время его вступления в РСДРП, учитывая противоречивые мнения в этом вопросе среди исследователей. Известный российский исследователь рассматриваемого нами периода В.Булдаков, говоря о сложности работы над биографиями политиков, отмечал, что «приходится ориентироваться прежде всего на то, что они хотели утаить, и на те моменты, когда они всё же проговаривались» (10, с.27). Считается, что для выявления глубинных мыслей и настроения того или иного человека, могут послужить только устные и не подготовленные заранее тексты. В случае с Шаумяном также можно предположить, что его доклад делался не по заранее подготовленному тексту (у него была одна «домашняя заготовка», к чему мы чуть ниже вернемся; сравни с Керенским, который, согласно Булдакову, вставлял в свои «пылкие» речи «заранее заготовленные «импровизации» (10, с.28)), что делает значимым ту часть доклада, к которой мы апеллируем для установления точного времени начала его деятельности в РСДРП.

Прежде, обратимся собственно к тому месту выступления Шаумяна, где он касается своего партийного «стажа»: «Мы вступили в партию не 3 марта, а 15 лет назад, и не служит ли это доказательством, что мы не преследовали никаких корыстных целей, что нами руководило одно только идейное стремление (выделено нами – Ф.Т.)» (22, 21 июля, №90, с.4). Оставив, в данном случае, в стороне мотивы Шаумяна при вступлении в партию, и, исходя из того, что он выражался не образно, а вполне конкретно, в чем нас убеждают факты из его биографии, годом его вступления в РСДРП путем несложного арифметического действия выходит 1902 год. И нужно сказать, что под этим годом Шаумян имел

в виду реально произошедшее событие, о чем мы будем говорить ниже.

Когда мы говорили выше о некоторой подготовленности выступления, то имели в виду одну из статей в органе бакинских большевиков «Бакинском рабочем», написанной, несомненно, самим Шаумяном, подписавшемся под ней как «Заведующий прапорщиками Фельдфебель Калустьянц», и увидевшей свет как раз до известных дискуссий в Бакинском Совете. В «маленьком фельетоне о прапорщике Адамов», Шаумян описывал заседание заводских комиссий, где этого самого Адамова, выдвинутого блоком эсеров, меньшевиков и дашнаков, избрали председателем и прокатили при этом одного из лидеров большевиков А.Джапаридзе: «Он совсем свеженький, последнего, мартовского посева... «революционер»... Такие свежие «мартовские» революционеры, говорят, в большой моде. Одних эсеров таких, мартовских, в Москве оказалось, кажется, более 400 тысяч. ...он меньшевик, но такой же свежий, мартовский, модный, интересный (выделено нами – Ф.Т.)» (4, 12 июля, №25, с.3).

Кроме того, очень важная составляющая – эмоциональное состояние Шаумяна. За два дня до упомянутого заседания Бакинского Совета, 12 июля, состоялось еще одно мероприятие – так называемая конференция бакинских социалистов, созданная по инициативе Исполкома того же Совета с участием «всех комитетов социалистических партий города» – большевиков, меньшевиков, эсеров, гумметистов, армянских комитетов социал-демократов и дашнаков, которая разбирала все тот же «текущий момент». В заметке, посвященной этому событию, корреспондент «Известий Бакинского Совета» отмечал, что «обычно сдержанный» Шаумян на этот раз «заявлял с раздражением»: «Мы готовы к вашим репрессиям. Но не знаю, будут ли ваши жандармы так благородны, как жандармы Романова». Эта, ничем не вызванная речь, встретила протесты не

лишенный той-же фракционной нетерпимости ответ т.Садовскаго» (22, 15 июля, №85, с.4).

Обратим внимание и на фразу «ничем не вызванная речь». Была ли скрытая подоплека «раздраженности» Шаумяна? Хорошо известная атмосфера тех дней и репрессии против большевиков с арестами их верхов и разгромом центральных руководящих и печатных органов (неслучайно один из исследователей этого времени – известный американский историк А.Рабинович – назвал ту часть своей монографии, которая посвящена VI съезду РСДРП (б), – «Воскрешение большевиков» (См.: 36, с.106)) действительно располагала к переменам, и не только в настроении. Однако, на наш взгляд, это могло быть связано с тем, что события могли, так или иначе, повлиять на течение планов Шаумяна, когда люди, обычно, и впадают в подобное состояние.

«Раздражение», тем не менее, не мешало ходу мыслей Шаумяна, который, по свидетельству современников, «не разбрасывался» словами. А.Микоян в предисловии к одной из биографических работ о нем отмечал: «До сих пор живо помню, какое сильное впечатление произвела на меня первая встреча с Шаумяном. Он беседовал спокойно, обдумывая каждое свое слово (выделено нами – Ф.Т.)» (1, с.IV). Уже упоминавшаяся О.Шатуновская также отмечала, что Степан был «дипломат большой» (15, ф.456, оп.10, д.179, л.3).

Заметим, что сама речь не вошла в сборники статей и речей Шаумяна, изданных в 1924 и 1929 годах (последний был подготовлен Институтом истории классовой борьбы в Азербайджане им. Ст. Шаумяна), и увидела свет лишь почти через 60 лет – в 1978 году (См.: 46; 47; 44, с.79-80).

Шаумян, делая экскурс в свое недалекое прошлое, имел в виду участие в создании в 1902 году так называемого «Союза армянских социал-демократов» (или по другому

– «Союз армян-социал-демократов»). Армянские историки, хотя и пишут об этом «Союзе», однако рассматривая вопрос о времени вступления Шаумяна в РСДРП, «не могут» прийти к общему мнению и приводят различные даты, но только не 1902 год, игнорируя, к тому же, приводимое нами выступление Шаумяна. «Союз» был организован членами армянской национальной партии «Дашнакцутюн», в том числе стоявшими у его истоков и входивших в руководство, с участием также и другой подобной партии «Гнчак», и находился под их влиянием (См.: 8, стб.528; 3, с.89-90; 31, с.494), что, естественно, было известно и биографам Шаумяна. Побудительные причины, условия и т.д. появления на сцене этого «Союза» не входят в круг рассматриваемых вопросов настоящей статьи. Заметим лишь, что именно объявление «Союзом» себя в момент образования «ветвью» РСДРП и вхождение впоследствии в него обусловили вступление туда соответственно и Шаумяна.

Теперь о том, как, в основном, преподносилась в рассмотренных работах интересующая нас проблема. Прежде всего, обратимся к освещению ее в работах сына Шаумяна – Л.С.Шаумяна. Их разбор позволяет нам констатировать, что автор, избегая какой-либо конкретики и определенности в интересующем нас вопросе, говорит в этом контексте лишь об упомянутом «Союзе», созданном в 1902 г. при «активном» участии его отца, и вошедшим в состав РСДРП, т.е. фактически подразумевает под этим и вхождение Шаумяна в эту партию (См.: 42, с.27; 43, с.24).

Другая категория трудов, которую мы хотели бы выделить, это издания первых десятилетий советской власти, относительно которых нужно отметить, что в тот период еще было сложно подтасовывать факты и события, так как были живы непосредственные участники и очевидцы описываемых событий. Сюда относится вступительная статья А.Кариняна под

названием «Степан Шаумян. 1878-1918» к подготовленному им сборнику статей и речей Шаумяна 1924 года издания, о котором мы уже говорили выше. Каринян, являвшийся, как известно, соратником Шаумяна и одним из руководителей Бакинского Совнаркома в 1918 году, не включив в сборник разбиравшуюся нами выше речь Шаумяна, обошел таким же образом в своей статье и вопрос о времени его вхождения в РСДРП (См.: 46, с.5-35). В книге армянского автора Э.Бурджалова, посвященной бакинским комиссарам, и, изданной в 1938 г., также не говорится о времени вступления Шаумяна в РСДРП и не упоминается о «Союзе» (12, с.6).

Показательно отношение к данной проблеме и авторов специальных монографий о Шаумяне. Книгу одного из них, Г.Акопяна, изданной в Москве, можно считать фундаментальной в смысле шаумяновского жизнеописания, так как общее редактирование ее было Л.Шаумяна, а предисловие – А.Микояна. Вот что писал Акопян: «...в Риге, в 1900 г. ... С. Шаумян стал членом РСДРП, хотя уже с 1898 г. был тесно связан с социал-демократами Тифлиса и Петербурга» (1, с.17-18). Эти же даты своеобразно использовал другой биограф Шаумяна Х.Барсегян. Так, в книге, также изданной в Москве в 1975 г., таковым был 1900 год (6, с.5). В ереванском издании 1978 года у него уже фигурировал в этом качестве 1898 год (7, с.12). Последнюю дату он «закрепляет» в изданной в том же году и опять же в Ереване книге «История распространения марксизма-ленинизма в Армении (1880-1907 гг.)» (5, с.163). Барсегян после «непререкаемой» из-за ее выходных данных книги Акопяна повторил за последним его датировку, однако, в год столетней годовщины рождения Шаумяна, решил передвинуть ее еще на 2 года вперед, что, вероятно, должно было «обеспечить» начало деятельности Шаумяна в РСДРП с «чистого листа», так как тот в 1898 году закончил Тифлисское реальное училище и выехал в Петербург.

Авторы других работ о Шаумяне, такие как отец и сын Калтахчяны, издавшие свою книгу в Москве в 1981 г., и академик АН Армении Г.Гарибджанян (См.: 25; 13; 14) обходили стороной затрагиваемый нами вопрос.

Примечательность, если можно так выразиться, вышеупомянутых работ Акопяна и Барсегяна в том, что в них делались отсылки не на конкретные исторические документы, как и принято в подобных случаях, а на сведения из отдельных изданий, не выдерживающих критики при ближайшем их рассмотрении и сравнительном анализе. Так, Акопян ссылаясь на труд общего характера – «История Латвийской ССР», в котором написано буквально следующее: «В Риге в 1901 г. образовалась искровская социал-демократическая организация, объединявшая социал-демократические кружки русских студентов Рижского политехнического института ... В рижской искровской организации активно работал также студент Политехнического института С.Шаумян, который в 1901 г. приехал в Ригу. Шаумян, являясь членом рижской организации РСДРП, создал в институте нелегальный марксистский кружок «Теоретик» (24, с.265). Мы были вынуждены полностью привести этот отрывок, на который опирался Акопян в своих суждениях и если не принимать во внимание нестыковки в годах, то здесь упор делается на членство Шаумяна в рижской организации РСДРП. Посмотрим, однако, что говорится об этой организации в более авторитетном издании, сборнике документов, подготовленном идеологическими структурами Коммунистической партии Советского Союза – Институтом марксизма-ленинизма при ЦК КПСС и Центральным Государственным Архивом Октябрьской революции, высших органов государственной власти и органов государственного управления СССР – «Переписка В.И.Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими орга-

низациями в России 1900-1903 гг.». Согласно нему, в Риге в 1901 г. начали образовываться «отдельные кружки русских интеллигентов», а осенью того же года была создана группа русских социал-демократов – сторонников ленинской «Искры», т.н. «русская Рижская группа РСДРП», которая в августе 1902 г. установила связь с редакцией «Искры». В 1903 г. образовалась Рижская социал-демократическая организация во главе с комитетом РСДРП (33, т. 2, с.564; т. 3, с.614). Становится ясно, что участие Шаумяна, отчисленного уже в феврале 1902 г. из института (1, с.23), в том или ином кружке Риги вовсе не означало его вхождение в тот период в РСДРП, тем более до ее структурного оформления в целом и вышеотмеченных изменений в понятийных категориях объединения социал-демократов в Риге.

Барсегян тоже отсылал (7, с.130) в этом вопросе своих читателей на, казалось бы, вполне серьезное исследование, изданное в юбилей революции в ее колыбели (См.:19). Он «ничтоже сумняшеся» использует данные авторов этого исследования и приводит отрывок из их книги полностью. Эти авторы приводили, как отмечали сами, «впервые суммарные сведения» о членах ЦК, избранных на VI съезде партии (19, с.50). Все бы хорошо, да вот в чем загвоздка: Шаумян на этом съезде не участвовал (об этом чуть ниже), а анкеты непосредственных делегатов VI съезда партии, как известно, не сохранились (48, с.296). Авторы ссылались на ... примечания к Полному собранию сочинений Ленина и изданию протоколов Шестого съезда РСДРП (б) (19, с.51).

Как видим, наши авторы всячески избегают 1902 год, что можно объяснить «безобидным» желанием «увеличить» партийный стаж и соответственно вес Шаумяна в истории КПСС или же попыткой отвести внимание от чего-то существенного. Вышеуказанная «передвижка» Барсегяном даты в 1978 г. была продиктована, думается,

двумя причинами, неразрывно связанными между собой: во-первых, что Шаумян стал членом РСДРП там, где он родился, а не за его пределами, т.е. Рига уже не вписывалась в новую трактовку, и самое главное, убрать всякую двусмысленность о его политической ориентации до РСДРП. То, что вышеперечисленные авторы прекрасно знают истинное положение дел, свидетельствует факт цитирования тем же Акопяном письма Шаумяна Ленину от 17 апреля 1914 года, в котором недвусмысленно говорится: «(речь идет о недоконченной Шаумяном брошюре о национальном вопросе – Ф.Т.) «отчасти ввиду расхождения с Вами (первый раз, кажется, начиная с 1902 г. (выделено нами; и не просто с 1902 г., а именно – начиная – Ф.Т.) расхожусь с Вами)» (1, с.94).

Переживаемый исторический момент помогает выявить еще одну сторону политической деятельности Шаумяна. Выше мы уже писали об обсуждениях, происходивших в Бакинском Совете рабочих и военных депутатов и на конференции «социалистов», о которых можно судить по газетным отчетам, являющихся своего рода индикаторами. В качестве непосредственных фиксаторов ситуации нами были выбраны соответствующие периодические издания – «Известия Совета рабочих и военных депутатов Бакинского района» и «Бакинский рабочий» – орган бакинских большевиков. Первый возглавлялся меньшевистским тандемом в лице А.А.Адамова (Адамян) и Г.Г.Тер-Газаряна; последний являлся также одним из руководителей бакинского армянского национального совета (44, с.432). За «Бакинский рабочий», естественно, был «ответственен» сам Шаумян.

В «Бакинском рабочем» (читай, Шаумян) события драматизируются. Так, о вышеупомянутой конференции «бакинских социалистов» говорилось, что она «производила гнетущее впечатление». Далее читаем: «Один за другим выступали

«социалисты», которые предлагали приступить к расправе с бакинскими большевиками. ...Рабочих можно легко обмануть насчет смысла событий в Петрограде и на фронте, но ведь здесь деятельность тт.Шаумяна, Джапаридзе и других большевиков была вся у них на виду. Откуда эта жажда применять к ним «решительные меры вплоть до насилия» (4, 16 июля, №27, с.3). В этом же номере газеты была помещена информация о заседании Бакинского Совета рабочих и военных депутатов от 14 июля: «Те же злобные речи против большевиков, те же поиски мер борьбы против «предательской» агитации большевиков. Г-да Шрейдер (эсер, бакинская военная организация партии социалистов-революционеров – Ф.Т.) и Садовский (тот самый, который ехал с Шаумяном на Первый Всероссийский съезд Советов и тоже был избран членом ВЦИК; меньшевик – Ф.Т.) произнесли форменно погромные речи. Эти речи делают свое дело. И без того злобно настроенная масса солдат и матросов готовы были, по видимому, на всякие эксцессы. Было страшно видеть эту озлобленную массу демократии. Страшно не за себя, за большевиков, а за эту демократию. Ведь это, несомненно в громадном большинстве, в своей массе, люди – искренно считающие нас врагами родины и революции» (4, 16 июля, №27, с.3).

А вот описание тех же мероприятий в «Известиях». Заседанию депутатов от 14 июля «Известия» посвятили два номера (См.: 22, 19 июля, №88, с.3-4; 21 июля, №90, с.4). Отчеты с этого заседания носили характер стенограммы, сухой и бесстрастной передачи происходящего. Судя по ним, речи Шаумяна и Джапаридзе прерывались «шумом в зале». Согласно отчета в «Известиях», на социалистической конференции выступал один из старейших представителей социал-демократии региона Исидор Рамишвили, который «горячо призывал всех к сплочению сил во имя единства революции и ее победы», стать «выше

самых себя», не разжигать «страстей» и не бросать «факела в порохи», считая, что «пожар погубит нас всех». Рамишвили в своей речи коснулся также вопроса о Ленине, что последний «не подкуплен», «честный борец» и т.д. Но он, как писала газета, «к сожалению, не был услышан» и его «речь была сочтена проповедью человека «не от мира сего». Заметим, что о выступлении Рамишвили говорится и в «Бакинском рабочем», но в другом ракурсе. Вот как газета, мы уже это цитировали выше, иллюстрировала и передавала слова Шаумяна: «Обычно сдержанный и всегда логически последовательный, т.Шаумян на этот раз заявлял с раздражением: «...Мы готовы к вашим репрессиям. Но не знаю, будут-ли ваши жандармы так благородны, как жандармы Романова». Следом за ним выступал Садовский: «Эта, ничем не вызванная речь, встретила протесты и не лишенный той-же фракционной нетерпимости ответ т.Садовского». Далее в отчете говорилось: «Еще одну попытку преодолеть эту неуместную в наше тяжелое время страстность и нетерпимость пробовали товарищ Габриелян и Хачиев. Оба говорили о необходимости совместной борьбы для завершения революции, ... что междифракционная острота в отношениях остро отзовется на рабочем классе» (22, 15 июля, №85, с.4).

Как усматривается, о каком-либо насилии речь не идет. Да и заканчивались вышеуказанные заседания принятием резолюции «о поддержке революционной диктатуры в столице и о введении этого института в Баку» (См.: 4, 16 июля, №27, с.3; 22, 15 июля, №85, с.4). Примечательно и то, что выступление Шаумяна и фраза о готовности к репрессиям были квалифицированы «Известиями» как «ничем не вызванная речь». В газетном отчете говорится также о выступлениях Габриеляна и Хачиева. Первый являлся кандидатом в члены Бакинского комитета РСДРП(б), второй – меньшевиком-интернационалистом, быв еще в 1903-1904 гг. работником

подпольной типографии БК РСДРП, в 1918 г. – руководителем типографий Баку, назначенный на эту должность Баксовнаркомом, а после – хозяйственником, избирался в партийные и советские органы (См.: 9, с.644). Хачиев на общем собрании меньшевиков 15 июля предложил резолюцию, «резко осуждающую поднятую буржуазной прессой травлю большевиков», отвергнутую большинством 32 против 25 (37, с.51). Для создания общей картины происшедшего в тот момент в Баку представляет интерес и сама резолюция, принятая меньшевиками: «Общее собрание городского района Бакинской организации Российской социал-демократической рабочей партии выражает свое негодование против возмутительного поведения буржуазной прессы, которая под травлей одного течения социал-демократической мысли, скрывает контр-революционные замыслы против всей революционной демократии, в целом» (37, с.51). Мы приводим эту резолюцию из работы по истории того периода известного советского историка Я.Ратгаузера, который в то же время писал, что «желая окончательно ликвидировать влияние большевиков на массы, меньшевистско-эсеровские лидеры на всех собраниях и митингах повторяли все инсинуации буржуазной печати и весьма откровенно заявляли, что теперь идет речь уже не об идейной борьбе, а о расправе силой. Саакян, Шрейдер и Садовский перещенколяли друг друга в этой борьбе» (37, с.30).

Э.Бурджалов в своей упомянутой выше книге также описывал «бушевавшие» в Бакинском Совете «страсти», но без упоминания источника: «На заседании Бакинского совета толпа солдат, подогретая демагогическими речами эсеров-меньшевистских ораторов, пыталась наброситься с кулаками на группу большевиков во главе с Алешей Джапаридзе, стоявшую в проходе зала. В ответ на это Алеша со свойственной ему горячностью вскочил на какое-то небольшое возвышение и с поднятой

кверху рукой, отчеканивая каждое слово, покрывая своим голосом кривя толпы, говорил ей, что пройдет совсем немного времени и она поймет, что только большевики – истинные защитники трудящихся масс» (12, с.17). Бурджалов не показывал, однако, какую работу в это время проводил сам Шаумян.

Для завершения этой части настоящей статьи к месту будет привести характеристику событий Бакинской организацией РСДРП (б), выразившиеся в ее ответах на соответствующие вопросы опросного листа для делегатов VI съезда большевиков о том, как отразились события 3-5 июля на организации: аресты – угрозы, закрытие газет – угрозы, разгром и т.п. – были отдельные случаи насилия над отдельными рабочими большевиками, угрозы и т.д. (48, с.317, 372-373). Автором их, по всей очевидности, являлся делегат этого съезда от Баку А.Джапаридзе (об этом чуть ниже), который, как никто другой, был «в курсе» происходящего и знал «ответы на все вопросы».

Как видим, цитируемая литература «должна» была по вполне известным причинам «отразить боевую атмосферу» и «показать» историю большевиков «героической», хотя, в нашем случае, приводимые первоисточники наглядно свидетельствуют об отсутствии какой-либо непосредственной угрозы для большевиков в Баку. Об этом можно судить и по тому, что копию с телеграммы военного и морского министра Керенского от 7 июля об аресте организаторов и подстрекателей вооруженного выступления против государственной власти канцелярия бакинского градоначальника «препроводила» начальнику бакинской гражданской милиции «для сведения и руководства» ... 11 сентября (16, ф.495, оп.1, д.79, л.321), когда уже, как известно, сложилась совсем другая политическая ситуация. В Баку наблюдался лишь плюрализм мнений и желание отличных от большевиков общественно-политических

сил сообразно со своими взглядами обеспечить правопорядок. Естественная же наэлектризованность общества была связана с его видением проблемы и вины за происходящее в большевиках. «Буря в стакане», на наш взгляд, была связана с тем, что уже в те дни Шаумян принял решение не ехать в Петроград на намечаемый партийный съезд и «отсидеться» в Баку, а делалась эта самая «буря» для того, чтобы не потерять лицо перед петроградскими товарищами.

Необходимо заметить, что на рассматриваемый период попадает по времени подготовка и проведение VI съезда РСДРП (б). Созывался он через десять лет после V Лондонского съезда и это объясняет важность этого мероприятия для партии. Еще 20 июня в центральном органе партии большевиков «Правде» было опубликовано извещение о постановлении ЦК РСДРП от 18 июня о созыве партсъезда между 10 и 15 июля и его повестка (48, с.311). Через несколько дней, 24 июня, там же были опубликованы нормы представительства на съезде и новая дата, опять приблизительная, его созыва (48, с.311). Примечательно, что эти нормы были выработаны «после совещания с делегатами большевиками на Всероссийский съезд Советов», на котором, как уже говорилось выше, участвовал и Шаумян, т.е. он, таким образом, изначально был в курсе внутрипартийных дел. «Правда» 29 июня опубликовала сообщение Организационного бюро РСДРП по созыву съезда, в котором отмечалось, что съезд «будет...съездом интернационалистских организаций и групп, стоящих на почве антиоборончества». Оргбюро приглашало на съезд «с решающим голосом все социал-демократические организации, стоящие на почве интернационализма: организации, связанные с ЦК, межрайонцев, меньшевиков-интернационалистов и пр.». Съезд был намечен на 25 июля (48, с.312). Первого июля за подписью члена ЦК РСДРП (б) Я.Свердлова было разослано

письмо о вышеуказанном в местные парторганизации, в том числе и Бакинскую (34, док.№32, с.18-19). ЦК РСДРП 15 июля разослало письмо, в котором сообщались «важнейшие события из Питера вообще» и о «партии в частности», описывалась обстановка, сложившаяся после 3-4 июля, и отмечалось, что съезд не откладывается и соберется 25 июля. Оно было опубликовано 25 июля в тифлисской газете большевиков «Кавказский рабочий» (34, док.№39, с.22). Согласно нормам представительства – на каждую тысячу членов – один делегат (48, с.311) – Бакинская организация, имевшая в то время 2000 членов (См.: 48, с.372), могла послать соответственно двоих, которыми оказались Джапаридзе и Юсифзаде (4, 21 июля, №29).

Возникает вопрос: почему Шаумян, отлично понимавший как опытный партийный работник необходимость собственного участия в столь важном, как уже говорилось выше, событии и в такое непростое и судьбоносное время, не поехал на съезд, учитывая также и то, что на прошедшей Апрельской конференции партии бакинская организация никем не была представлена (30, с.38-39). Дубинский-Мухадзе объяснял это тем, что Шаумяну «в этой слишком накаленной атмосфере» «кажется неразумным надолго оставлять Баку» (18, с.256). Г.Гарибджанян в своей работе, посвященной связям Ленина и большевистских организаций региона, и, хронологически охватывающей интересующее нас время, вообще опускает рассматриваемый нами отрезок времени и ничего не говорит о деятельности Шаумяна и бакинской организации в целом (13, с.283-285). Г.Акопян также не может привести какого-либо вразумительного объяснения неучастия Шаумяна на съезде и пишет, что «обстоятельства сложились так, что Шаумян не мог выехать из Баку. На 30 июля была назначена конференция бакинских большевиков, а в городе назревала рабочая забастовка» (1, с.126). Выдвигаемые им

причины не выдерживают критики, так как его отсылка на конференцию от 30 июля является не чем иным, как подгоном случившегося с намечаемым, тем более что 19 июля уже была проведена общегородская конференция, а открывшаяся 30 июля конференция была созвана для того, чтобы послать «по предложению Шаумяна», решившего «задним числом» отметить перед своими товарищами, приветствие открывшемуся съезду партии (1, с.126; 12, с.17). Кстати, здесь же была принята предложенная Шаумяном резолюция, отклонявшая призывы к забастовке ввиду неблагоприятных политических и экономических условий (1, с.126). Участвовавший в работе вышеупомянутой Апрельской конференции от т.н.Тифлисского бюро большевиков Филипп Махарадзе по возвращении в регион вместе с М.Цхакая сделал остановку в Баку, где ими был сделан совместный доклад о ней. Вот что он писал в своих воспоминаниях: «на ... конференции, как это ни странно, делегата от Баку не было. Выяснилось, что в Баку большевики и меньшевики входят еще в одну организацию. Как это ни было странно, еще более странно было то, что бакинские большевики, во главе которых стояли такие руководители, как Шаумян, Джапаридзе, Фиолетов и др., за время февральской революции ни разу не собирались отдельно от меньшевиков. Мы предложили ... покончить игру в объединение, т.е. организовать в самостоятельную организацию. Т.т. бакинцы тогда еще медлили с этим шагом по некоторым тактическим соображениям, но потом согласились с нашими доводами» (15, ф.268, оп.30, д.389, л.16). Как видим, бакинские большевики игнорировали размежевание с меньшевиками и на этой почве даже не находили нужным участие на конференции большевиков.

Азербайджанский исследователь биографии Шаумяна Э.Исмаилов также считал объяснения Акопяна о неучастии Шаумяна

на съезде «не очень убедительными». Однако Исмаилов объяснял это тем, что Шаумяна, в отличие от ЦК партии, не устраивало наделение «Гуммета» автономным статусом в составе Бакинского комитета, сконструировав виртуальную полемику первого со Сталиным по этому вопросу (23, с.184, 186). Что касается наделения делегатскими полномочиями Юсифзаде и вообще уяснения вопроса с «Гумметом», то проще было бы обратиться к замыслам организаторов этого съезда, отразившихся в их информационных письмах, выдержки из которых были приведены нами выше.

На наш взгляд, в «сидении» Шаумяна в Баку свою основную роль сыграли его природная осторожность и инстинкт самосохранения, чему имеется достаточно свидетельств, рассчитывавшего таким образом избежать возможных эксцессов в столице и предвидя тактические баталии на самом съезде. Как известно, девятого июля Бюро ВЦИКа санкционировало право Временного правительства арестовывать и привлекать к судебной ответственности членов ВЦИКа по своему усмотрению (21, с.210), а 12 июля Министерство внутренних дел издало распоряжение о принятии решительных мер «к предотвращению повторения событий 3-5 июля», в том числе и о запрещении в Петрограде впредь до нового распоряжения всяких шествий и уличных сборищ (48, с.429). По некоторым данным, в общей сложности были арестованы 800 большевиков (См.: 29, с.64). Акопян пишет, что еще в период бакинской забастовки 1914 года Шаумян «предвидя возможность нового ареста» «проявлял большую осторожность» и «не всегда ночевал дома», выехав «в Джелал-оглы, где находилась его семья» (1, с.101-102). Сам Шаумян в переписке с близкими людьми, когда ему еще было всего 18 лет, отвечая на то, что у него «славное настоящее и блестящее будущее», писал: «Посмотрим, любимые, я буду всегда осторожен и

наблюдателен к себе, потому что для меня начинается совершенно новый период; постараюсь оправдать ваши надежды и надежды моих товарищей» (45, с.195). Примечателен и такой отрывок из речи Шаумяна на заседании Бакинского Совета рабочих и военных депутатов 14 июля, где он высказал довольно-таки крамольную мысль: «Если будет доказано, что большевики сознательно подготавливали вооруженный заговор, я первый уйду от них и скажу, что это партия авантюристов» (22, 21 июля, №90, с.4). Калтахчяны, понимая «несоответствие» этих слов образу «пламенного революционера», пытались дезавуировать «твердо» заявленное героем их книги: «Этого никто и никогда, разумеется, доказать не мог; не могут доказать эту ложь и современные антикоммунисты и ревизионисты, без стеснения повторяющие старую клевету в адрес коммунистов. Отповедь, данная Шаумяном старым клеветникам, вполне относится и к их нынешним преемникам» (25, с.166). Как известно, в самой партии большевиков не было единства по дальнейшей ее тактике. Несмотря на ленинский призыв о временном снятии лозунга «Вся власть Советам!» расширенное совещание ЦК партии от 13-14 июля с участием представителей Военной организации, Петрограда и Москвы посчитало необходимым добиваться «сосредоточения всей власти в руках революционных пролетарских и крестьянских Советов» (19, с.33). За тезисы Ленина «Политическое положение» голосовало меньшинство (2, с.249). Общегородская конференция Бакинской организации большевиков 19 июля, на которой с докладом о текущем моменте выступил П.А.Джапаридзе, приняла резолюцию о том, что она «присоединяется» к решению совещания (4, 21 июля, №29). Однако VI съезд снял лозунг «Вся власть Советам» и дал «решительный отпор как тем, кто выступал против снятия», так и «тем, кто расценивал временное снятие лозунга как отказ партии

от борьбы за Советы вообще» (48, с.VII). Среди получивших «отпор» был и Джапаридзе, выступавший на съезде по этому поводу, и, вступивший даже в полемику с основным докладчиком Сталиным (48, с.125, 144). Принимая во внимание вышеуказанное решение бакинской конференции, Шаумян автоматически оказывается причисленным к таковым.

Шестой съезд с участием 267 делегатов проходил с 26 июля по 3 августа (41, с.194). По итогам выборов на закрытом заседании съезда 29 июля в ЦК партии (См.: 19, с.48; 48, с.423) Шаумян входит в его состав. Он вновь появляется в Петрограде лишь в сентябре. Дубинский-Мухадзе подчеркивал, что «в десятых числах» его присутствие в столице «становится крайне необходимым» (выделено нами – Ф.Т.) (18, с.260). Автор этим самым хотел подчеркнуть важность включения Шаумяна на августовском Пленуме ЦК в т.н. «узкий состав», члены которого получили в свое «ведение» регионы России. Шаумяну «по очереди» вместе в Джапаридзе, бывшим в тот момент на этом пленуме, «выпал», соответственно, Кавказ (35, с.3, 6-7). Американский историк Роберт Слассер считал «узкий состав» по возложенным на него функциям по руководству и определению политической линии, сходным с поздним Политбюро, чего нельзя было сказать по его персональному составу (40, с.233). Нас же в данном случае интересует поручение региона, если не учитывать Джапаридзе, оказавшегося постфактум в этом ряду, лицу, который должен был замыкать на себе освободительное движение нации, представителем которой он являлся, при наличии ветеранов борьбы против самодержавия – именитых грузинских большевиков, и для идеологического противостояния с не менее знаменитыми грузинами-социал-демократами, возглавившими новые структуры власти в самом регионе.

Было еще одно мероприятие, из-за которого Шаумян оказался в Петрограде. С

14-го по 22-е числа здесь в условиях осеннего кризиса власти проходит Всероссийское демократическое совещание. Шаумян, опять-таки по выражению Дубинского-Мухадзе, «согласился (выделено нами; Дубинский-Мухадзе использовал его неслучайно, что усматривается и из самого отрывка его книги об участии там Шаумяна, показывавшего его «ленинскую» позицию в отношении этого совещания, так как Ленин, как известно, считал тактику участия большевиков в нем неправильной (См.: 35, с.261), однако нас в данном случае интересует факт выезда Шаумяна из Баку – Ф.Т.) участвовать в совещании от Бакинского Совета» (18, с.263). На самом деле Шаумян был выбран в делегаты не на Бакинском Совете, а на заседании Бакинского исполнительного комитета общественных организаций, местного органа Временного правительства, в котором он имел присутствие от Совета (22, 8 сентября, №130). Почему произошла такая рокировка, остается догадываться. Одно, несомненно, Шаумян стремился попасть в Петроград. Он не просто участвует в Демократическом совещании, но и выступает на нем (от кавказских большевиков здесь присутствовал и М.Цхакая (27, с.139)) по поручению бюро фракции большевиков (38, с.215), а также участвует в сентябрьских заседаниях ЦК партии (См.: 35, с.49, 55, 63, 65, 66, 69). Это было его последнее посещение столицы.

Вплоть до конца 1917 года все шло для Шаумяна по восходящей, однако в сле-

дующем, 1918 году, точнее, в его первой половине, события принимают иной характер: подписание Брестского мира (вопрос о «Турецкой Армении» в том виде, в каком он виделся большевиками, закрывается), Седьмой экстренный съезд партии, оставление его «за бортом» ЦК и суживание полномочий и юрисдикции как кавказского чрезвычайного комиссара: декретированные пределы компетенции чрезвычайного комиссара Юга России Орджоникидзе, назначения СНК России Кобозева и Петрова представителями Центра в Баку, давало Шаумяну (даёт и нам) основания считать, что «взлет» нашего героя оказался скоро-течным.

Изучение событий лета 1917 года, в том числе повышения «температуры» политической жизни в июле месяце, дает нам возможность раскрыть весьма важные детали из партийной жизни С.Шаумяна, тщательно, как усматривается из вышеизложенного, избегаемые шаумяноведами, и, проливающими свет на его деятельность, а также объяснить причины действий Шаумяна в исследуемое время и их «рецидив» в последующей кризисной ситуации конца лета-начала осени 1918 года во время оставления им власти в Баку, отхода от партийных и государственных установок на этот счет на фоне событий того же времени на севере России и принимаемых по ним решений центральной властью.

Литература:

1. Акопян Г.С. Степан Шаумян. Жизнь и деятельность. Под общ. ред. Л.С.Шаумяна. М., Политиздат, 1973, I-XII, 1-268с. с илл.
2. Андреев А.М. Советы рабочих и солдатских депутатов накануне Октября. Март-октябрь 1917 г. М., «Наука», 1967.
3. Аркомед С.Т. Рабочее движение и социал-демократия на Кавказе (С 80-х годов по 1903 г.). М.-Л., Государственное издательство, 1923.
4. Бакинский рабочий, газета, 1917.
5. Барсегян Х.А. История распространения марксизма-ленинизма в Армении (1880-1907 гг.). Книга первая. Ереван, издательство «Айастан», 1978.
6. Барсегян Х.А. Степан Георгиевич Шаумян. М., «Мысль», 1975.
7. Барсегян Х.А. Степан Шаумян Ереван, издательство «Айастан», 1978.
8. Большая Советская Энциклопедия. Том двадцатый. Гурьевка-Дейки. Москва, акционерное общество «Советская энциклопедия», 1930.
9. Большевики в борьбе за победу социалистической революции в Азербайджане. Документы и материалы. 1917-1918 гг. Баку, Азербайджанское государственное издательство, 1957.
10. Булдаков В. Несколько эскизов портрета Керенского, или нужна ли революции своя мифология? // Российская история. 2013. № 4.
11. Булдаков В.П. Революция, которую мы выбираем. Итоги и перспективы «юбилейного» бума // Российская история. 2018. № 6.
12. Бурджалов Э. Двадцать шесть бакинских комиссаров. Государственное издательство политической литературы, 1938
13. Гарибджанян Г.Б. В.И. Ленин и большевистские организации Закавказья (1893-1924). Ереван, издательство АН Армянской ССР, 1967
14. Гарибджанян Г.Б. Революционная деятельность С.Г.Шаумяна за границей. (1902-1907 гг.). Ереван, Издательство АН Арм.ССР, 1971, 141 с. с илл.
15. Государственный архив политических документов Управления делами Президента Азербайджанской Республики
16. Государственный исторический архив Азербайджанской Республики.
17. Драма российской истории: большевики и революция. Под редакцией академика А.Н.Яковлева. М.: Новый хронограф, 2002. 449 с.
18. Дубинский-Мухадзе И.М. Шаумян. М., «Молодая гвардия», 1965. 336 с., с илл. («Жизнь замечательных людей». Серия биографий. Вып. 29 (417).).
19. Ерыкалов Е.Ф., Камешков Б.Н. Ленинский ЦК – штаб Великого Октября. Л., Лениздат, 1977, 280 с. с илл.
20. Злоказов Г.И. Меншевецско-эсеровский ВЦИК Советов в 1917 году. – М.: Наука, 1997. – 336 с.
21. Знаменский О.Н. Июльский кризис 1917 года. М. Л. Наука, 1964. 272 с.
22. Известия Совета рабочих и военных депутатов Бакинского района, газета, 1917
23. Исмаилов Э. Степан Шаумян: обреченный на забвение. Портрет «легендарного коммунара» без ретуши. Баку, 2011.
24. История Латвийской ССР. В 3-х т. Т.2. С 1861 г. по март 1917 г. Рига: Издательство Академии наук Латвийской ССР, 1954, 547 с.
25. Калтахчян С.Т., Калтахчян А.С. Шаумян / Отв. ред. В. В. Богданов. — М.: Мысль, 1981. — 230 с.
26. Каспий, газета, 1917
27. Квачадзе С. Тбилисские большевики в 1917 году. Тбилиси, издательство «Сабчота Сакартвело», 1977.
28. Козодой В. Стихия или заговор? Организационно-управленческий аспект

- русской революции 1917 г. // Российская история. 2018. № 6.
29. Никонов В. А. Молотов: Наше дело правое. В 2 кн. Кн. 1 - М.: Молодая гвардия, 2016. - 471 [9] с.: ил.
 30. Орахелашвили Мамия Закавказские большевистские организации в 1917 году. Б.м. Издательство «Заккнига», 1927.
 31. Островский А.В. Кто стоял за спиной Сталина? М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. 638 с..
 32. Первый Всероссийский съезд Советов Р. и С.Д. М.-Л., т.I, 1931; т.II., 1931.
 33. Переписка В. И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России 1900—1903 гг. Сборник документов в трех томах. М., «Мысль», 1969—Т. 2; 1969—Т. 3.
 34. Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (Март-октябрь 1917 г.). Сборник документов. М., 1957.
 35. Протоколы Центрального Комитета РСДРП (б). Август 1917 – февраль 1918. М., Государственное издательство политической литературы, 1958.
 36. Рабинович А. Большевики приходят к власти: Революция 1917 года в Петрограде: Пер. с англ./Общ. ред. и послесл. Г.З.Иоффе. — М.: Прогресс, 1989. — 416 с.
 37. Ратгаузер Я. Революция и гражданская война в Баку. Часть первая. 1917-1918 гг. Баку, 1927.
 38. Руднева С.Е. Демократическое совещание (сентябрь 1917 г.): История форума. - М.: Наука, 2000. - 256 с.
 39. Сборник указов и постановлений Временного Правительства. Выпуск №1.27 февраля-5 мая 1917 г. Петроград, 1917
 40. Слассер Р. Сталин в 1917 году. Человек, оставшийся вне революции: Пер. с англ./ Общ.ред.послесл.Логинова В.Т.; Коммент. Миллера В.И. – М.: Прогресс, 1989. – 320 с.
 41. Спирин Л.М. Россия.1917 год. Из истории борьбы политических партий. М., «Мысль», 1987.
 42. Шаумян Л.С. Двадцать шесть бакинских комиссаров. М., «Знание», 1968, 48 с.
 43. Шаумян Л.С. Мужественные борцы за коммунизм (К 35-летию расстрела 26 бакинских комиссаров). Стенограмма публичной лекции, прочитанной в Москве. М., издательство «Знание», 1954.
 44. Шаумян С. Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 2. 1915— 1918 гг.— (2-е изд., доп.).— М.: Политиздат, 1978.— 463 с.
 45. Шаумян С. Письма. 1896-1918. Ереван, Айпетрат, 1959, 298 с.
 46. Шаумян С.Г. Статьи и речи (1908-1918). Кооперативное издательство «Бакинский рабочий», 1924
 47. Шаумян С.Г. Статьи и речи. 1917-1918 гг. Баку, 1929
 48. Шестой съезд РСДРП (большевиков). Август 1917 года. Протоколы. М., Государственное издательство политической литературы, 1958.

Ключевые слова: лето 1917 года, Бакинский Совет, VI съезд РСДРП(б), Демократическое совещание, «Союз армянских социал-демократов», Шаумян

Fuad Tağıyev

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

ŞAUMYAN: 1917-Cİ İL SİYASİ BİOQRAFİYASINDAN

Məqalə Petroqraddakı 1917-ci ilin iyul hadisələrinin Bakı "əks-sədasına" həsr olunubdur. İyulun 14-də S.Şaumyanın Bakı fəhlə və əsgər deputatları Sovetinin iclasında çıxışları fonunda onun RSDF(b)P-yə daxil olması məsələsi və bunun ədəbiyyatda interpretasiyası araşdırılır. Müəllif bilavasitə Şaumyanın özünə istinadən onun RSDF(b)P-yə daxil olması tarixini dəqiqliklə verir və bu məsələdə olan uyğunsuzluğu izah etməyə cəhd edir. Həmçinin Şaumyanın 1917-ci ilin yayında bolşevik partiyasının VI-cı qurultayında iştirak etməməsinin mümkün səbəbləri göstərilir. 1917-ci ilin yay hadisələrinin öyrənilməsi bizə S.Şaumyanın həyatından çox mühüm olan detalları açmaq, eləcə də 1918-ci ilin yayın sonu-payızın əvvəlində olan böhranlı vəziyyətdə Bakıda hakimiyyəti tərk etməsi zamanı onun hərəkətlərinin səbəblərini aydınlaşdırmağa imkan verir

***Açar sözlər:** 1917-ci ilin yayı, Bakı Soveti, RSDF(b)P-nin VI-cı qurultayı, Demokratik müşavirə, «erməni sosial-demokratlarının İttifaqı», Şaumyan*

Fuad Tağıyev

*Institute of History named after A.A.Bakikhanov of Azerbaijan National Academy
of Sciences, Senior Researcher, PhD in History, Associate Professor*

SHAUMYAN: FROM THE POLITICAL BIOGRAPHY OF 1917

SUMMARY

The article deals with Baku echoes of the July events of 1917 in Petrograd. On the background of S. Shaumyan's speech on July, 14 at the meeting of workers and soldiers deputies Baku Council, the issue of his entry into the RSDLP and its interpretation in literature are being investigated. The author accurately states the date of Shaumyan's entry to RSDLP referring to himself and explains the incompatibilities in matter. The reasons of Shaumyan's non-participation at the 6th Congress of the Bolshevik Party is set out in the article. Studying the summer events of 1917 gives us the opportunity to reveal very important details of S. Shaumyan's life as well as his activities in clarifying the reasons for Shaumyan's acts in the subsequent crisis situation of the end of summer-early autumn of 1918 during his resignation for the power in Baku.

***Keywords:** summer of 1917, Baku Council, 6th Congress of the RSDLP (b), Democratic debate, «The union of the Armenian social democrats», Shaumyan*

DAVAMLI İNKİŞAFIN İDARƏ EDİLMƏSİ SUSTAINABLE DEVELOPMENT MANAGEMENT

UOT 327

YUSIF HUSEYNOV

**Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Azerbaijan, Department of Sustainable Development,
PhD in Political Science**

e-mail: huseynoff@live.com

CLIMATE CHANGE ADAPTATION AND SUSTAINABILITY IN THE CASPIAN SEA

Introduction

According to a new report by the World Meteorological Organization (WMO), the physical manifestation and socio-economic impacts of climate change are accelerating as record greenhouse gas concentrations cause global temperatures to rise to increasingly dangerous levels [7]. As a result, WMO declared that in 2018, sea levels has risen to the record level and temperature on the ocean surfaces has increased to very dangerous level. However, the impact of climate change on the oceans is not fully understood, but the available data make it possible to predict, among other things, rising water temperatures, rising sea levels and changes in the chemical composition of the ocean. According to WMO, sea level continues to grow at an accelerated pace. The global average sea level (GPSM) in 2018 was approximately 3.7 mm higher than in 2017 and became the highest in the entire history of observations. For the period from January 1993 to December 2018, the average growth rate was very high. According to the group of the World Climate Research Program for the study of the global sea level balance, in 2018, an increase in the mass loss of ice on ice sheets is the main reason for the acceleration of the growth rate of the sea level [7].

Disaster Risk Reduction is a key component of adaptation to climate change. It also provides effective interconnection with Sustainable Development Goals by contributing to the conservation of biodiversity, ecology and sustainable use of natural resources [2]. Disasters like landslides caused by deforestation remind all the countries that, the risk free and safe society is very much dependent on how much the respect is given by humans to the environment. Conservation of biodiversity, meadows, forests, coastal marshes, coral reefs and dunes are an important element in protecting human settlements from the effects of drought, desertification, landslides, floods and rising levels of seas and hurricanes.

When looking at many reports from the UN agencies, they all detail the climate-related risks and impacts on human health and well-being, migration and population movement, food security, the environment, and oceanic and terrestrial ecosystems [6]. All the reports also catalogs extreme weather events around the world including in the Caspian basin. One of the interesting features of the Caspian Sea is a change in its level with sharp drops and rises of various durations. The reasons for the fluctuations have not yet been precisely determined, although it is assumed that this

may be due to fluctuations in river flow, bottom deformation, water from the underground, and climate change. However, the sharp drops and rises in Caspian Sea level affect the economic activities of people and nature. When the sea is lowered, the approaches to the ports are shallowed, shipping conditions are complicated, and the regimes of reserves and fish stocks are changing. An increase in the level leads to flooding of the coastal areas where human settlements, agricultural land and industrial enterprises are located [4].

Climate Change Adaption in Azerbaijan

Since the adoption of the SDGs, Azerbaijan has been very keen to coordinate and implement sustainable management of the environmental issues and to develop resilient economy, along with Sendai Framework and Paris Agreement under the UNFCCC [5].

The area of the Azerbaijan Republic is 86,600 km². The main geographical features of Azerbaijan are the Caspian Sea, which forms the eastern border, the mountains of the Greater Caucasus in the north, which form most of the border of Azerbaijan with Russia, the mountains of the Lesser Caucasus in the south-west, and the Talysh Mountains in the extreme southeast. Surrounded by mountains, the central part of the country is located on the lowlands of the Kura-Araz, which are mainly used for agriculture. The highest horizons are in the Greater Caucasus with peaks above 4000 m above sea level, and the lowest are on the coast of the Caspian Sea in the range from -27 m above sea level.

According to UN statistics, 80% of disasters are weather or climate related and it is expected that this tendency will increase even more [8]. Therefore, any changes in climate affect the processes in the Caspian Sea and as a result, Azerbaijan with no exception faces many disasters on its shores of Caspian basin. One of the most worrying aspects of the climate change effect in the Caspian Sea is its

threat to the crude oil and natural gas industrial centers. Not only the production industry but also the developed energy infrastructure is under the threat of climate change affects in the Caspian Sea. In the last years, Republic of Azerbaijan committed to transform the country to sustainable development and align their national development strategies into the 2030 Agenda of Sustainable Development Goals, Sendai Framework and Paris Agreement under the UNFCCC [7] and Caspian Sea is included in this strategy. Key component in the Caspian Sea is to prepare the environment to the adaptations in climate change. Like Azerbaijan, other Caspian Sea countries need to prepare wide mechanisms in Caspian Sea and to develop multilateral cooperation for climate change adaptation and strong resilience in Caspian Sea. Also, the climate change adaptation is crucial in the management of social-economic the sectors [4]. Analyzing statistics based on climate changes and seasonal forecasts would further help Azerbaijan and other Caspian basin countries to build strong resilient strategies. Republic of Azerbaijan is one of few UN member states that prepared its second Voluntary National Report for Sustainable Development Goals and presented its progress, along with Disaster Risk Reduction and climate change adaptations [5].

Case of Caspian Sea

The Caspian Sea is the largest Lake and only land-locked sea in the world with unique natural resources and environmental impact. The sea is very vulnerable to any ecological and environmental impacts, most importantly to current climate changes in the world. In the last 30 years, Caspian Sea has created many challenges to all the surrounding countries. The fluctuation process that was mentioned earlier in the paper indicates that flooded areas, change in flows, pollution, rapid climate change and as a result impacts on biodiversity

creates many challenges. Therefore, investigation of the Caspian Sea and scientific researches are very crucial in the process of the keeping the Caspian basin safe.

Convention that is called «Protection of the Marine Environment of Caspian Sea» has played an important role since 2016 in terms of protecting the Caspian Sea environment. Republic of Azerbaijan used this Convention as a roadmap to face challenges in the Caspian basin and restore sustainable use of natural resources. The action plan that was prepared by the government of Azerbaijan has created the program to develop and implement works that was stated by the National Coordination Council for Sustainable Development of the Republic of Azerbaijan.

Along with economic and social security affairs, Azerbaijan paid great attention to the monitoring Caspian Sea basin and its environmental issues. On the other hand, from VNR, it is visible to understand that there are still some challenges, such as data collection and statistics, restoring ecosystems, disaster risk reduction strategy building and climate change adaptation. Under the sustainable development goals, Azerbaijan needs to develop many scenarios in Caspian Sea based level fluctuations. For that reason national programs for resilient climate change adaptations and sustainable management of the ecosystems has to be adopted and implemented under strong monitoring. According to Urxan Alakbarov, it is very important that commitments that are related to SDGs and to its targets are the priority for the country in order to develop national action plan by targeting innovations, multilateral capacities [1]. Therefore, environmental and ecological programs, when considering the Caspian Sea, innovation and multilateral capacity building has to be taken into consideration and for further implementation.

Conclusion

Regardless of disasters and environmental risks in the Republic of Azerbaijan, especially from the shores of the Caspian Sea, economic condition, the rapid progress and socio-economic development is increasing rapidly. When looking at the Caspian Sea from the Azerbaijani perspective, environmental actions and resilient strategies are being considered and strengthened further. For example, Ministry of Ecology and Natural Resources implements many activities, including public awareness to resolve many environmental problems [3]. Every year, Azerbaijan celebrates 12th of August as the day of «Caspian Day» to inform people inhabit along the shores of the Caspian Sea.

There are several state and national programs that were adopted to protect the environment and promote climate changes adaptations:

- 1) The State Program on «Use of Alternative and Renewable Energy Sources»;
- 2) The State Program on «Development of Hydrometrology»;
- 3) The National Program on «Development and Restoration of Forests»;
- 4) The National Program on «Environmentally Sustainable Socio-Economic Development».

Azerbaijan has strategic energy and transportation corridor infrastructure and to maintain its development and economic growth, Azerbaijan pays great attention to the resilience of these infrastructures, especially to those located on the Caspian Sea and capital city of Baku. Besides that, climate change adaptation is correspondingly attracted the government of Azerbaijan for the reason that, ecology and resilience are directly linked to sustainable management of the ecology.

Bibliography:

1. Alakbarov, U. (2019). «Innovative Technologies of Public Administration Driving World Leadership of the Republic of Azerbaijan in Sustainable Inclusive Development». Dövlət İdarəçiliyi: Nəzəriyyə və Təcrübə.
2. Albrito, P. (2018). Local level implementation of the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030. International Journal of Disaster Risk Reduction, 31, 1307-1308.
3. Aliyev Z. (2019). İqtisadi inkişaf məqsədlərindən Min il inkişaf hədəflərinə doğru: İqtisadi inkişaf və təhsilin qarşılıqlı əlaqəsinin qiymətləndirilməsi. Elm Və İnnovativ Texnologiyalar, 8, 52-75.
4. Huseynov, Y. (2019). "A Review of the Outcome of the Global Platform for Disaster Risk Reduction in 2019: An Azerbaijani Perspective," International Journal of Economics and Financial Issues, Econjournals, vol. 9(5), pages 11-15, <https://doi.org/10.32479/ijefi.8524>
5. Ministry of Economy, (2019a). 2nd Voluntary National Review. Report for Sustainable Development Goals.
6. NAP, (2019). Alighment of a country efforts under the 2030 Agenda, Paris Agreement and Sendai Framework. Retrieved from: https://www.transparency-partnership.net/system/files/document/3.%20Deborah_P_ATPA_linkages_Uganda_May2019.pdf
7. UN. Department of Economic Social Affairs. (2018). The Sustainable Development Goals report 2018. The Sustainable Development Goals Report 2018.
8. UNDRR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction). 2015. Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030. Geneva

Key words: *Climate Change Adaptation, SDGs, Caspian Sea, Azerbaijan*

JEL Classifications: *F64, P28, Q5*

Yusif Hüseynov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyası,

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

XƏZƏR DƏNİZİNDƏ İQLİM DƏYİŞMƏSİNƏ ADAPTASIYA VƏ DAVAMLILIQ

XÜLASƏ

İqlim Dəyişikliyinə Uyğunlaşmaq prosesi Fəlakət Risklərinin Azaldılması üzrə görülən işlərin əsas komponentidir. Çünki, baş verən iqlim dəyişikliyi çərçivəsində bütün ətraf mühitin və ekologiyanın yeni iqlim şəraitinə hazırlığı və bu prosesdə ölkələrin adaptasiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Adaptasiya proqramları çərçivəsində bioloji müxtəlifliyin qorunması, ekoloji təhlükəsizlik və təbii ehtiyatların davamlı istifadəsi bilavasitə Davamlı İnkişaf Məqsədlərinə töhfə verir və bir çox məqsədlər üzrə səmərəli əlaqəni təmin edir. Həmçinin, baş verən iqlim dəyişikliyi və bir çox fəlakətlər bütün ölkələrə xatırladır ki, risksiz və təhlükəsiz cəmiyyətlər, insanların ətraf mühitə etdiyi təsirdən çox asılıdır və bu istiqamətdə ətraf mühitin və ekologiyanın qorunması yaşayış məskənlərinin səhralaşmalardan, torpaq sürüşmələrindən, daşqınlardan, dənizlərin və qasırğaların artan səviyyəsindən qorumaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, məqalə, Xəzər dənizi daxilində və daha dəqiq desək, Azərbaycan Respublikasının sahiləni bölgəsində iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma proseslərini araşdıracaq və fəaliyyət baxımından önə çıxan bəzi məsələləri təhlil edəcəkdir.

***Açar sözlər:** İqlim Dəyişikliyinə Uyğunlaşmaq, Davamlı İnkişaf Məqsədləri, Xəzər Dənizi, Azərbaycan*

***JEL üzrə Sinifləşdirmə Kodları:** F64, P28, Q5*

Юсиф Гусейнов

*Академия Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики,
доктор философии по политическим наукам*

АДАПТАЦИЯ К КЛИМАТИЧЕСКИМ ИЗМЕНЕНИЯМ И УСТОЙЧИВОСТЬ В КАСПИЙСКОМ МОРЕ

РЕЗЮМЕ

Основным компонентом в процессе снижения катастрофических рисков является адаптация к существующим климатическим изменениям. Это связано с тем, что в рамках климатических изменений окружающей среды и в новых климатических условиях экологии подготовка и адаптация к новым условиям в разных странах приобретает особое значение. В рамках адаптационных программ охрана биологического разнообразия, экологическая безопасность и рациональное использование природных ресурсов вносят свой вклад в цели устойчивого развития и обеспечивают правильное решение многих проблем. Наряду с этим, происходящие климатические изменения и другие природные катастрофы предупреждают все страны о том, что общества без рисков и безопасности во многом зависят от воздействия окружающей среды и в этом направлении охрана окружающей среды и экология имеет огромное значение для предохранения населенных пунктов от опустынивания, оползней, повышения уровня морской воды, ураганов и т.д. С этой точки зрения в статье, исследуя процессы адаптации к климатическим изменениям в Каспийском море, и в частности в его Азербайджанском побережье, анализируются возникающие при этом некоторые вопросы, с точки зрения осуществляемой деятельности.

Ключевые слова: *адаптация к изменению климата, Цели Устойчивого Развития, Каспийское море, Азербайджан*

**MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİ;
PROKURORLUQ VƏ VƏKİLLİK FƏALİYYƏTİ,
HÜQUQ MÜHAFİZƏ FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİ**

**JUDICIAL BRANCH OF GOVERNMENT;
THE ACTIVITY OF PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY,
ORGANIZATION OF LEGAL PROTECTION ACTIVITY**

UOT 342.7

АНАР БАГИРОВ

**Председатель Президиума Коллегии Адвокатов Азербайджанской
Республики, декан факультета адвокатуры Академии Юстиции
Азербайджана, доктор философии по праву**

email: office@barassociation.az

**АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР СОСТОЯНИЯ НАУЧНОЙ
ИССЛЕДОВАННОСТИ ПРАВА НА ПОЛУЧЕНИЕ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ**

Первоочередным, методологически необходимым шагом в процессе проведения отдельно взятого исследования является обзор реального состояния изучения соответствующей сферой научного знания непосредственного предмета исследования. При этом стоит отметить, что соответствующий обзор обязательно должен носить аналитический (от греческого слова «analysis»), что в переводе означает разложение, расчленение, то есть когда имеет место разделение целого на составные части) характер. В указанном контексте усматривается целесообразность привести мысль британского государственного деятеля, историка викторианской эпохи Томаса Бабингтона Маколей, который верно в свое время подчеркнул, что все же основное призвание анализа не столько расчленять, сколько, в конечном итоге, воспроизводить.

Являясь отправной точкой в процессе научного познания различных как фактов, так и состояний, процессов, на изучение которых направляет свое внимание исследователь, собственно аналитический обзор выступает залогом того, что будущие промежуточные результаты, и соответственно конечный результат предлагаемого исследования приобретут черты не только объективности и достоверности, но и актуаль-

ности, новизны. Ведь с его помощью автор имеет возможность установить, какие аспекты предмета исследования уже есть хорошо изученными, а какие еще нуждаются во внимании, в том числе выяснить, какие и них вовсе еще не исследовались. Именно в этом и проявляется телеологическая доминанта всякого без исключения аналитического обзора – в конечном итоге воспроизводить новые знания.

Стоит отметить, что аналитический обзор аксиоматически рассматривается как неотъемлемая составная часть любой научно-исследовательской работы. В общем понимании, он дает аналитическую оценку состояния вопроса за определенный промежуток времени, содержит аргументированную характеристику того материала, который анализируется, давая при этом обоснованные практические рекомендации [24, с.113]. Более того, без предварительного аналитического обзора степени изучения предмета исследования также не представляется возможным оценить реальное состояние научных проблем, существующих дискуссий, в первую очередь теоретико-методологического характера, которые непосредственно касаются соответствующего предмета, смоделировать тенденции их развития, перспективы их эффективного решения.

Таким образом, исходя из всего вышеизложенного, закономерным есть вывод о том, что аналитический обзор состояния научных исследований конституционного права на получение квалифицированной правовой помощи есть необходимым, крайне важным методологическим этапом.

Как известно, право на правовую помощь имеет длительную историю развития, уходит своими корнями в глубокую древность. Ввиду этого логичным является вывод о том, что аккумулированный научный объем информации, касающийся изучения права на получение квалифицированной правовой помощи пропорционально также должен быть достаточно объемным.

Аналитический обзор состояния исследования того или иного вопроса проводится за определенный промежуток времени. Исходя из этого аналитический обзор состояния научных исследований права на получение квалифицированной правовой помощи должен касаться определенного промежутка времени. Таким образом, во внимание должны приниматься, в первую очередь, те научные источники, появление которых соответствует определенным хронометрическим рамкам. В контексте вышеупомянутого важно условно установить обоснованные временные рамки, которые и будут определять темпоральные границы появления научных исследований, направленных на изучение рассматриваемого нами субъективного права человека и гражданина.

В вышеуказанном контексте особого внимания заслуживает тот этап, начиная с которого мы можем говорить уже о таком сущностно-содержательном наполнении конституционного права на получение квалифицированной правовой помощи, которое в полной мере соответствует современному его пониманию и которое нашло свое формальное выражение непосредственно в статье 61 Конституции Азербайджанской Республики. То есть, речь идет о конце XX века (1995 г.). Хотя такой подход ни в коем случае не означает, что работы ученых-правоведов более раннего периода (дореволюционного, советского), которые в своих

исследованиях касались тех или иных аспектов права на юридическую помощь, должны оставаться без надлежащего внимания. Что же касается крайней верхней границы, то вполне логично ее определить непосредственными условиями настоящего, то есть речь идет о современной как отечественной, так и зарубежной юридической литературе, в которой отражены вопросы, посвященные анализу конституционного права на получение квалифицированной правовой помощи.

Определившись в общем с темпоральными границами аналитического обзора состояния исследования конституционного права на получение квалифицированной правовой помощи, не менее важным является установление так называемых пространственных границ соответствующего аналитического обзора. Ведь, если обратиться к отечественной юридической литературе, то в ней комплексных исследований (будь то диссертационного, монографического характера) конституционного права на получение квалифицированной правовой помощи практически нет. Исходя из этой ситуации, значительную актуальность приобретает анализ разносторонней зарубежной юридической литературы, в которой раскрываются те или иные аспекты рассматриваемого конституционного права человека и гражданина. Особенно ценной в данном контексте выступает соответствующая европейская правовая доктрина, учитывая активное сотрудничество Азербайджанской Республики с Европейским Союзом в рамках «Восточного партнерства», в частности в области усовершенствования и адаптации национального законодательства.

Следует отметить, что также научный интерес представляют соответствующие результаты теоретико-прикладного характера правовых доктрин ряда стран СНГ, а именно: Российской Федерации, Украины, Белоруссии и других.

Право на квалифицированную правовую помощь, в той или иной степени, исследовалось не только представителями

науки конституционного права, но и учеными других отраслей юридической науки. Ведь наряду с конституционным правом, указанное субъективное право человека и гражданина анализировалось и сегодня продолжает подробно изучаться на уровне теории государства и права, собственно теории прав человека, международного права, гражданско-процессуального, административно-процессуального, уголовно процессуального права и тому подобное.

Более того, рассматриваемое конституционное право привлекает внимание и представителей не только юридической науки, но и философии, социологии, политологии. Конечно, в рамках упомянутых гуманитарных наук право на квалифицированную правовую помощь отдельно не исследуется, а рассматривается в наиболее общих аспектах, как правило, во взаимосвязи со всей системой прав и свобод человека и гражданина, с учетом специфики предмета и методов соответствующих наук.

Из дореволюционных исследований особенностей оказания правовой помощи стоит отметить работы таких известных ученых, как Е.В.Васьковского, М.М.Винавера, Л.Е.Владимирова, А.Х.Гольмстена и др.

Конституционное право на получение квалифицированной правовой помощи является неотъемлемым составным элементом системы конституционных прав и свобод, одной из основ правового статуса лица, конституционной гарантией обеспечения прав и свобод человека и гражданина. Наряду со специфическими признаками, вышеупомянутому субъективному праву присущи и общие признаки, свойственны всем без исключения основным правам и свободам человека. Исследуясь преимущественно в комплексе с другими конституционными правами и свободами человека и гражданина, при аналитическом обзоре состояния изучения права на получение квалифицированной правовой помощи, прежде всего достойны внимания научные труды, авторы которых изучают вопросы, касающиеся правовой природы конституционных прав и свобод человека и гражда-

нина, основ правового статуса личности, конституционных гарантий обеспечения прав и свобод человека, особенностей привлечения к юридической ответственности за их нарушение, а также ряда других теоретических вопросов.

Соответствующие научные труды выполняют роль теоретической базы в изучении непосредственно конституционного права на получение квалифицированной правовой помощи. Именно по этому мы не можем обойти их стороной. Учеными-правоведами, которые в своих работах затрагивали вышеперечисленные вопросы являются С.С.Алексеев, С.И.Архипов, Н.А.Власенко, Е.А.Кириков, А.В.Малько и многие др.

Отметим, что особый интерес представляют работы тех ученых, которые сужают поле исследования непосредственно к проблемным вопросам конституционного права на получение квалифицированной правовой помощи. То есть в которых, в том или ином аспекте, данное конституционное право выступает непосредственным предметом изучения.

В указанном контексте следует выделить научные труды С.Б.Акимовой, А.Н.Бондаря, В.К.Ботнева, Т.В.Варфоломеева, Т.Б.Вильчика и др.

Представителями европейской юридической науки, которые исследовали право на получение квалифицированной правовой помощи, являются Гжегош Вядерек, Пол Марановски, Томаш Щиманек, Пачеко Гевара Андрее, Бахмайер Лорена, Томас Портер Хосе Хуан, Гарбер Иобрехат Хосе, Ирш Джессика, Хенсслер Мартин, Роджер Смит, Розалин Саливен, Катрин Елиот, Франсис Квин, Гарри Коэн, Стив Холден, Тобиас Шранк, Маттиас Килиан, Мария Дерра, Бирте Мейер и многие другие.

Бесспорно, право на получение квалифицированной правовой помощи, собственно особенности нормативного закрепления указанного субъективного права в развитых странах Европы, особенности его реализации, охраны и защиты, а также связанные с этим проблемные вопросы теоретико-

методологического характера, отраженные в европейской юридической доктрине, представляют для нас приоритетные направления исследования, прежде всего в компаративном аспекте. В то же время, в сравнительно-правовом аспекте также достойны внимания и те исследования, которые посвящены особенностям нормативного закрепления и обеспечения права на получение квалифицированной юридической помощи в странах, которые находятся не только на Европейском континенте. В частности, речь идет об отдельных странах Америки, Азии и Африки [34; 35; 36].

Несмотря на значительный массив юридической литературы, посвященной конституционному праву человека и гражданина на получение квалифицированной правовой помощи, усматривается целесообразность в ее распределении на отдельные группы. Критерием соответствующего разделения преимущественно выступают как субъекты оказания квалифицированной юридической помощи, так собственно и существующие формы (виды) ее предоставления.

Особым вниманием пользуется в контексте сказанного институт адвокатуры. Ярким подтверждением этому служит подготовленная А.В.Поспеловым библиография по адвокатуре, которая включает в себя список из 1279 книг (монографии, учебники, методические материалы, справочники и т. д.) по адвокатуре за период с 2000 года по октябрь 2013 года [20]. Понятно, что на сегодня эта цифра не актуальная, поскольку за три года она существенно возросла. При этом следует отметить тот факт, что базируется указанная библиография только на трудах российских ученых-правоведов.

Заметим, что в пределах всего пространства стран СНГ указана цифра значительно больше. Например, только научная профессиональная периодика Украины за период с 2005 по 2016 годы насчитывает около 400 публикаций, посвященных изучению различных аспектов деятельности адвоката и адвокатуры [17]. Также непосред-

ственно в Украине есть немало защищенных диссертационных работ по указанной тематике [1; 2; 8; 10; 12; 18; 26; 29; 31].

Разноаспектным проблемам деятельности адвокатуры как специализированной структуры по предоставлению квалифицированной правовой помощи посвящены исследования таких зарубежных (представители стран СНГ) ученых-правоведов, как: Н.В.Альбранта, Н.В.Андрианова, С.В.Андреева, В.В.Андреевский, Д.В.Ануфриева и др.

В свою очередь, среди представителей европейской правовой доктрины в вышеуказанном контексте необходимо выделить Р.Давида, М.Молло, Н.Рулан (Франция), К.Штерна (Германия), Р.Муллерата (Испания), С. Гибенса (Бельгия) и др.

Вместе с тем не следует забывать и об американских ученых, в частности В.Бернама, Т.Горейли, А.Зукермана и др.

Такое внимание со стороны перечисленных ученых вполне оправданно. Ведь именно адвокаты, как справедливо заметил Филипп Буайя, играют фундаментальную роль для установления и поддержания верховенства права и защиты прав человека. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод, а также Рекомендация No. R (2000) 21 Комитета Министров Совета Европы о свободе осуществления профессии адвоката признают важнейшей вклад, который вносят адвокаты в дело защиты прав человека и справедливого отправления правосудия. Адвокаты ведут дела от первоначальной жалобы до исполненного судебного решения. Качество и эффективность судебного разбирательства и успех в разрешении спора в существенной степени зависят от квалификации и профессиональной сознательности адвоката. Верховенство права не может существовать без независимой и профессиональной судебной системы, а последняя не может функционировать должным образом без хорошо организованной адвокатуры, основанной на добросовестном и профессиональном отношении к делу [23, с. 4].

Деятельность нотариуса именно как субъекта предоставления квалифицированной правовой помощи исследовали Т.В.Большакова, И.М.Горбункова, А.В.Дударев, Т.В.Зайцева, В.С.Репин, А.П.Сергеев, Е.Н.Трофимов, Л.Л.Шаповалова и другие.

Отметим, что внимание значительного количества зарубежных ученых также направленно на исследование проблемных вопросов нормативно-правового регулирования института бесплатной правовой помощи. Так, указанную проблематику отразили в своих трудах Е.Б.Абросимова, Е.Ю.Бова, А.Вишневский, С.В.Гончаренко, А.А.Тарасов и другие.

Среди представителей западной (европейской), а также американской правовых доктрин бесплатная правовая помощь стала предметом изучения таких авторов, как Стивен Гибенс, Питер ван ден Биггелаар, Рене Боливар Нейпоген, Маттиас Килианом, Дональд Сондерс, Томас Анеурин, Масанори Танабэ, Виктор Захария, Джон Талл, Мартин Граматиков, Мариана Кику, Томаш Щиманек.

Правовое регулирование деятельности юридических клиник, функционирующих при высших учебных заведениях юридического профиля и выступают в качестве субъектов предоставления бесплатной правовой помощи, собственно их юридическую природу, формы (виды) предоставление ими юридической помощи, а также ряд других важных вопросов, связанных с особенностями правовой регламентации и функционирования юридических клиник, комплексно исследовали представители различных отраслей юридической науки, в частности: М.В.Дулеба, А.А.Галай, К.Головачева, В.А.Елов, Р.С.Кацавец и др.

Проблемы, связанные с обеспечением права на квалифицированную правовую помощь непосредственно органами государственной власти и органами местного самоуправления исследовавшему В.И.Басков, Г.С.Богомолов, И.А.Бородин, Г.А.Золотухин, К.А.Катаев; уполномоченным по правам человека – В.В.Бойцова, А.Г.Шеен-

ков; различными общественным объединениями – В.В.Калашников, В.С.Нестеров, Р.Р.Сундуков, О.К.Шведков.

Вместе с тем, отдельные авторы акцентируют внимание на особенностях, проблематике реализации права на получение квалифицированной юридической помощи отдельным категориям граждан, исходя из их правового статуса. В качестве примера стоит привести диссертационное исследование российского ученого А. Г. Яткевич под названием «Реализация права военнослужащих внутренних войск МВД России на квалифицированную юридическую помощь». Некоторые, в свою очередь, более подробно останавливаются на видах юрисдикционного процесса, в рамках которого соответствующее конституционное субъективное право непосредственно реализуется [6; 16; 22; 25; 27; 32].

Интересно, что в европейской правовой доктрине представлены работы, в том числе и диссертационные, в которых исследуются, казалось бы, достаточно узкие вопросы, связанные с реализацией права на правовую помощь. В частности, встречаются работы, в которых, анализируются проблемные аспекты способов оказания квалифицированной правовой помощи гражданам. Взять хотя бы исследования (PhD) Бертона Мари, проведенное на базе Лондонской школы экономики и политических наук (2015), которое называется «Обращение за справедливостью: сравнивая телефонные и «лицом к лицу» консультации в сфере социального обеспечения правовой помощи».

Критический анализ существующих научных взглядов и представлений о конституционном права каждого на получение квалифицированной правовой помощи, его правовой природы, места и роли в системе конституционных прав и свобод, особенностей реализации, собственно поиск, поднятие, непосредственный анализ ряда дискуссионных вопросов, связанных с указанным субъективным правом, а также аргументированное изложение авторских позиций по решению соответствующих

проблемных вопросов можем найти в большом количестве диссертационных исследований, осуществленных учеными правоведами на территории постсоветского пространства. Особенно указанная тематика пользуется популярностью среди украинских и российских исследователей [4; 5; 7; 9; 13; 14; 19; 21; 28; 30].

И это далеко не полный перечень интересных с точки зрения юридической науки как диссертационных, так и монографических работ, посвященных правовой помощи. В целом в количественном эквиваленте можно насчитать более сорока зарубежных (названный количественный показатель касается только стран СНГ) как диссертационных, так и монографических исследований, в которых раскрыто те или иные аспекты правового регулирования права на получение квалифицированной правовой помощи.

Важную роль в процессе изучения права на получение квалифицированной правовой помощи следует отвести разного рода программам и докладам, подготовленным и проведенным в рамках взаимодействия международных организаций с отдельными странами. В частности, отдельно выделим доклад «Профессия адвоката», который был подготовлен группой, состоящей из представителей министерств юстиции, адвокатских ассоциаций и гражданского общества стран Восточного партнерства (куда входит и Азербайджан), а также консультантов Совета Европы. Он был разработан в рамках совместной программы между Европейским Союзом и Советом Европы «Содействие правовой реформы в странах Восточного партнерства». Целью данной программы является поддержка и содействие процессу реформирования судебной системы в Азербайджане, Армении, Грузии, Молдове, Украине и Белоруссии посредством интенсивного обмена информацией и передовым опытом. Программа финансируется Европейским Союзом и реализуется Советом Европы [23, с. 4].

Отраженные в этом докладе положения крайне важны. Поскольку в нем охваты-

ваются главные аспекты адвокатской профессии, в частности роль, организация и функционирование адвокатской ассоциации; порядок доступа к профессии; важность начальной и непрерывной профессиональной подготовки; вопросы этики и дисциплинарной ответственности. Необходимость скорейшей экстраполяции соответствующих предложений и рекомендаций в национальное законодательство не вызывает сомнений.

Резюмируя, хотелось бы заметить, что все вышеперечисленные источники, собственно сформированные в них авторские выводы и предложения, а также рекомендации составляют весомую как теоретико-методологическую, так и практическую базу при исследовании теоретико-методологических проблем получения правовой помощи как одного из основных факторов обеспечения прав и свобод человека непосредственно в Азербайджанской Республике. Более того, отраженные в них отдельные положения следует расценивать как весомый вклад в развитие конституционно-правовой науки в целом, которые углубляют понимание института правовой помощи в правовом регулировании общественных отношений и права на правовую помощь в системе конституционных прав и свобод человека.

Если оценивать в общем, то есть без привязки к локальности происхождения научных источников, состояние исследования юридической наукой права человека и гражданина на получение квалифицированной правовой помощи, то на основании всех вышеперечисленных доктринальных источников следует констатировать о наличии значительного массива как теоретико-методологического, так собственно и прикладного по своему содержанию материала, который позволяет детально охарактеризовать указанное конституционное право человека и гражданина, понять его сущность, содержание и форму, главные принципы и особенности функционирования механизмов его обеспечения в различных странах, формы проявления и тому подобное.

Но, как мы уже отмечали, на уровне национальной юридической науки, в частности конституционно-правовой доктрины, право человека на получение квалифицированной правовой помощи остается

фактически не изученным. Тем самым оно требует тщательного, комплексного анализа и исследования, чем еще раз актуализирует необходимость осуществления предлагаемого диссертационного исследования.

Литература:

1. Андрусів В. Г. Участь адвоката-захисника в суді першої інстанції у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. Г. Андрусів; Акад. упр. МВС України. — К., 2010, 19 с.
2. Бірюкова А.М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.М. Бірюкова; Одес. нац. юрид. акад. О., 2006, 20 с.;
3. Бондарь О.Н. Квалифицированная юридическая помощь - конституционная гарантия судебной защиты прав и свобод человека и гражданина в РФ. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Бондарь О.Н. Ростов-на-Дону, 2008, 30 с.
4. Ботнев В. К. Квалифицированная юридическая помощь как конституционно-правовая гарантия защиты прав и свобод человека и гражданина. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Ботнев В.К. - М., 2013, 56 с.
5. Данилова В. А. Право на получение квалифицированной юридической помощи как гарантия реализации конституционных прав и свобод несовершеннолетних в Российской Федерации 12.00.02 – Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук - Москва, 2013, 17 с.
6. Долгов И.М. Проблемы реализации права граждан на получение квалифицированной юридической помощи в административном процессе: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.14 - административное право; административный процесс / И.М.Долгов; науч. рук. А.В.Мартынов. М., 2013, 22 с.
7. Кашковский В.С. Юридическая помощь как правовая категория и социально-правовое явление: Вопросы теории и практики: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 - Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве / В. С. Кашковский; Науч. рук. А. В. Кочетков. Тамбов, 2009, 24 с.
8. Козьмініх А.В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / А.В. Козьмініх; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2008, 17 с.
9. Краснов И.В. Конституционное право на квалифицированную юридическую помощь и его обеспечение в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. Пенза, 2003, 179 с.;
10. Кучевський П. В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / П. В. Кучевський; Нац. акад. внутр. справ. К., 2011, 16 с.
11. Личко В. С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. С. Личко; кер. роботи В. В. Завальнюк; Нац. ун. - т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013, 24 с.
12. Логінова С.М. Адвокатська таємниця: теорія і практика: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / С.М. Логінова; Київ.

- нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2002, 19 с.
13. Любобенко Е.С. Конституционное право на получение квалифицированной юридической помощи и механизм его гарантирования: российский и зарубежный опыт: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2008, 192 с.
 14. Манафов А.Г. Конституционное право граждан на квалифицированную юридическую помощь в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2002, 185 с.
 15. Миронов А.Л. Реализация конституционного права человека и гражданина на получение квалифицированной юридической помощи при осуществлении правосудия: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.02, 12.00.11 / Миронов Артур Левонович; [Место защиты: Моск. ун-т МВД РФ]. Москва, 2009, 243 с.;
 16. Мухудинова Н.Р. Обеспечение конституционного права каждого на получение квалифицированной юридической помощи в российском уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Саранск, 2005, 220 с.;
 17. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – Електронний ресурс. – Режим доступу: [http://www.irbisnbn.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28%3C.%3EK%3D%D0%90%D0%94%D0%92%D0%9E%D0%9A%D0%90%D0%A2\\$%3C.%3E%29&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=2019](http://www.irbisnbn.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28%3C.%3EK%3D%D0%90%D0%94%D0%92%D0%9E%D0%9A%D0%90%D0%A2$%3C.%3E%29&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=2019) с.
 18. Острогляд О.В. Здійснення адвокатом захисту у стадії апеляційного перегляду рішень суду першої інстанції: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.В. Острогляд ; Одес. нац. юрид. акад. О., 2007, 20 с.;
 19. Панченко В. Ю. Юридическая помощь личности: Общетеоретический аспект: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 – Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве / В. Ю. Панченко; Науч. рук. В. М. Шафиров. Красноярск, 2004, 30 с.;
 20. Поспелов О. В. Библиография по адвокатуре (2000-2013гг.): Ел. Ресурс. – Режим доступу: http://msal.ru/common/upload/Библиография_по_адвокатури_2013.pdf
 21. Рамазанов С.З. Конституционно-правовые основы оказания квалифицированной юридической помощи в судах общей юрисдикции: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.02 - Конституционное право; Муниципальное право /С.З.Рамазанов; Науч. рук. Н.М.Кострова. Махачкала, 2006, 26 с.
 22. Решетникова О.М. Квалифицированная юридическая помощь в гражданском процессе. Красноярск, 2001
 23. Ритис Йокубаускас, Карстен Манке, Марина Наумовска-Милевска. Доклад «Професия адвоката». - Генеральная дирекция по вопросам прав человека и верховенства права. Страсбург, 2012 Май
 24. Романчиков В.И. Основы научных исследований. Учебное пособие. К.: Центр учебной литературы, 2007, 254 с.
 25. Савич О.Д. Право на юридическую помощь в уголовном процессе: автореф. дисс. канд. юрид наук. Минск, 2006
 26. Святоцька В.О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.О. Святоцька; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2010, 16 с.
 27. Скоба Е.В. Реализация конституционного права на квалифицированную юридическую помощь в досудебном производстве по уголовным делам: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.09 / Скоба Елена Владимировна; [Место защиты: Моск. ун-т МВД РФ] М., 2010, 198 с.
 28. Смагин Г.А. Конституционно-правовые вопросы оказания юридической

- помощи в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2003, 163 с.
29. Таварткіладзе Н.М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Н.М. Таварткіладзе ; Одес. нац. юрид. акад. О., 2003, 20 с.;
 30. Таланов Д. В. Правовая помощь как объект общетеоретического анализа: Диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Таланов Дмитрий Владимирович; [Место защиты: Нижегород. прав. акад. МВД России] Нижний Новгород, 2011, 218 с.
 31. Хотенець П.В. Правовий статус адвоката в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / П.В. Хотенець ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2002, 19 с.;
 32. Шереметова Г. С. Право на бесплатную юридическую помощь в гражданском процессе: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.15 – гражданский процесс, арбитражный процесс / Г.С.Шереметова; науч. рук. В.В.Ярков. Екатеринбург, 2014, 30 с.
 33. Шрамко Ю. Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Шрамко Юлія Теодорівна; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016, 18 с.
 34. Bolivar René Njupouen. Access to justice for the poor what role for bar associations? The case of Cameroon /A Dissertation submitted in partial fulfilment of the requirement for the award of the Master of Science in Governance and Development Management. September, 2005: file:///C:/Users/stril/Downloads/Final_Dissertation_Master_Access_to_Justice.pdf;
 35. Charles Joseph Mmbando. Towards the realisation of the right of access to justice: a comparative analysis of the legal aid schemes in Tanzania and Ghana / Dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements of Degree LLM (Human Rights and Democratisation in Africa) of the University of Pretoria University of Ghana. November, 2008: <http://repository.up.ac.za/handle/2263/8098>;
 36. Ms. Sangita Dhingra Sehgal. Delivery of legal services : a critical and comparative study of law with special reference to Delhi / The degree of doctor of philosophy in the faculty of law to amity university uttar pradesh // Amity institute of global legal education and research amity university uttar pradesh, Noida. May, 2011, 243 p.

Ключевые слова: *помощь, правовая помощь, аналитический обзор, Европейский Суд по Правам Человека, юридическая услуга, юридическая помощь, квалифицированная правовая помощь*

Anar Bağırov

*Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin Sədri,
Azərbaycan Ədliyyə Akademiyasının Vəkillik fakültəsinin dekanı,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru*

İXTİSASLI HÜQUQİ YARDIM ALMAQ HÜQUQUNUN ELMİ ARAŞDIRILMASI VƏZİYYƏTİNƏ ANALİTİK BAXIŞ

XÜLASƏ

Hazırkı məqalənin məqsədi ixtisaslı hüquqi yardım almaq hüququnun elmi araşdırılması vəziyyətinə analitik baxış aparmaqdan ibarətdir. Hüquqi yardım almaq hüququ dərin qədim dövrdən köklü inkişaf tarixinə malik olduğu ifadə edilir.

Məqalədə qeyd olunur ki, bir şəxsin və vətəndaşın konstitusiyaya hüququ üzrə ixtisaslı hüquqi yardım almaq hüququnun əhəmiyyətli hissəsi hüquq ədəbiyyatında olmasına baxmayaraq, fərdi qruplara bölüşdürmək məqsəduyğun görünür. Müvafiq ayırmanın meyarı, əsasən ixtisaslı hüquqi yardımın göstərilməsi mövzusunun, eləcə də onun təminatının faktiki formalarını (növlərini) təşkil edir. Eyni zamanda, vəkillik institutu deyilənlərin kontekstində xüsusi diqqətə sahibdir. Prosesin keyfiyyəti və səmərəliliyi və mübahisənin həllində müvəffəqiyyət böyük dərəcədə vəkillərin ixtisas və peşə biliklərindən asılıdır. Qanunun aliliyi müstəqil və peşəkar məhkəmə sistemi olmadan mövcud ola bilməz və sonuncu vicdanlı və peşəkar münasibətə əsaslanaraq yaxşı təşkil edilmiş bir vəkillik institutu olmadan düzgün fəaliyyət göstərə bilməz.

Aparılmış tədqiqatları əsasında, müəllif qeyd edir ki, milli hüquq elmi, o cümlədən konstitusiyaya-hüququ elmi çərçivəsində ixtisaslı hüquqi yardım almaq hüququ faktiki olaraq təhlil edilməmişdir. Buna görə də bu kateqoriya ətraflı kompleks təhlilə ehtiyac duyur ki, bu amil onun dissertasiya səviyyəsində tədqiqini zəruri edir.

***Açar sözlər:** yardım, analitik baxış, hüquqi yardım, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi hüquqi xidmət, ixtisaslı hüquqi yardım*

Anar Bağirov

*Chairman of Bar Association Presidium of the Republic of Azerbaijan,
Dean of the Faculty of Academy of Advocacy
of Justice of the Republic of Azerbaijan, PhD in Law*

ANALYTICAL VIEW OF SCIENTIFIC RESEARCH STATUS ON THE RIGHT TO RECEIVE QUALIFIED LEGAL ASSISTANCE

SUMMARY

The purpose of this research paper is to provide an analytical view of scientific research status on the right to receive qualified legal assistance. It is emphasized that the right to receive legal aid has a long fundamental history of development. The article states that although a significant part of a person's and citizen's right receives qualified legal assistance on constitutional law is emphasized on the legal literature and it is more appropriate to divide it into individual groups. The criteria for proper division is mainly the subject of the providing qualified legal aid as well as its actual forms. In addition, the legal advocacy institute has a special focus in the context of mentioned issues.

The quality and effectiveness of the process and the success of the dispute settlement depends largely on the qualification and professional knowledge of the attorneys. The generosity of law cannot exist without an independent and professional justice system and cannot function properly without a well-established lawyer institution based on honest and professional relationships. According to researches, the author points out that the right to receive qualified legal assistance in national jurisprudence, including the constitutional-legal doctrine, has not been actually analyzed. Therefore, this category needs a thorough complex analysis, which makes it necessary to investigate at a dissertation level.

***Keywords:** European Court of Human Rights, aid, analytical view, legal aid, legal service, qualified legal aid*

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA; CƏZA-İCRA HÜQUQU

CRIMINAL RIGHTS AND\ CRIMINOLOGY; TRIAL-EXECUTIVE RIGHT

UOT 343.1

QƏHRƏMAN CƏFƏROV

Bakı Dövlət Universitetinin Cinayət prosesi kafedrasının dosenti,

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: qehraman79@mail.ru

DISPOZİTİVLİK PRİNSİPİ KONTEKSTİNDƏ MƏHKƏMƏYƏ XÜSUSİ İTTİHAM QAYDASINDA ŞİKAYƏT VERMƏK HÜQUQU

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra – AR CPM) 37.2-ci maddəsinə əsasən, xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibi yalnız zərər çəkmiş şəxsin şikayəti əsasında Azərbaycan Respublikasının Məcəlləsinin (bundan sonra – AR CM) 147, 148, 165.1 və 166.1-ci maddələrində göstərilən cinayətlər üzrə həyata keçirilir və məhkəmə müşavirə otağına gedəndə zərər çəkmiş şəxs təqsirləndirilən şəxslə barışdıqda ona xitam verilir.

Xüsusi ittiham qaydasında təqib edilməsinə yol verilən cinayət əməllərinin dairəsinin müəyyən edilməsi dövlətin cinayətkarlığa qarşı mübarizə siyasətinin prioritetləri və əsas istiqamətləri, eyni zamanda dövlətin öz üzərinə hüquq-mühafizə funksiyasını nə dərəcədə geniş götürməsindən birbaşa asılıdır. Həmçinin, doktrina da bəzən xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibinin daha da genişləndirilməli olması, bəzən isə, cinayət təqibinin bu növünün tamamilə ləğv olunması barədə yanaşma və arqumentasiyalara rast gəlmək mümkündür. Birinci yanaşmanın tərəfdarlarının əsas arqumenti qismində belə bir fikir formalaşır ki, xüsusi ittihamlı işlər məhkəməyədək icraatı həyata keçirən hüquq-mühafizə orqanlarının iş yükünü azaldır, onları ictimai təhlükəliliyi az olan, cəmiyyətin mənafeələrinə təsir etməyən, yaxud az təsir edən cinayətlərə dair işlər üzrə çoxsaylı prosessual hərəkətlər etmək, prosessual qərarlar qəbul etmək və s. bu kimi bürokratik işlərdən azad edir.

İkinci yanaşmanın tərəfdarları isə, bir qayda olaraq, belə bir arqument gətirirlər ki, xüsusi ittihamlı işlər üzrə məhkəməyədək icraatın olmaması, zəruri materialların məhkəmə üçün hazırlanması işinin səmərəliliyini azaldır, bəzən cinayətdən zərər çəkmiş şəxslər zəruri sübutları toplaya bilmir və bununla da, onlar öz hüquq və qanuni mənafeələrini müdafiə etmək imkanından məhrum olurlar. Bu yanaşmanın tərəfdarları xüsusi ittihamlı işlər üzrə də sadələşdirilmiş formada təhqiqatın aparılmalı olmasını daha məqsəduyğun hesab edirlər [5, s. 29; 6, s. 30; 7, s. 46; 8, s. 4; 9, s. 14-15].

Bununla belə, hər bir dövlət hansı əməllərin xüsusi ittiham qaydasında təqib edilməsinin yol verilən olmasına öz daxili siyasəti, vətəndaşlarının hüquqi savadlılıq dərəcəsi, ölkədəki kriminogen vəziyyət, hüquqi maariflənmənin səviyyəsi və s. bu kimi amilləri nəzərə alaraq özü qərar verir.

Məsələn, MDB dövlətlərinin təcrübəsində xüsusi ittiham qaydasında təqib olunan cinayət əməllərinin dairəsi bir-birindən kifayət qədər fərqli müəyyən edilmişdir. Belə ki, Qırğızıstan Respublikasının 2 fevral 2017-ci il tarixli CPM-in 23-cü maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, döymə, sağlamlığa yüngül zərər vurma, ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa az ağır zərər vurma, zöhrəvi xəstəliklərə yoluxdurma, vicdan və dini etiqad azadlığı hüququnun həyata keçirilməsinə maneolma, Qazaxıstan Respubli-

kasının 4 iyul 2014-cü il tarixi CPM-in 32-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, əzab vermə (QR CM, m. 110, h. 1), ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa zərər vurma (QR CM, m. 114, h. 1 və 2), cinsi əlaqəyə, uşaqbazlığa, lesbiyanlığa və ya seksual xarakterli digər hərəkətlərə məcbur etmə (QR CM, m. 123, h. 1 və 2), böhtan (QR CM, m. 130, h. 1 və 2), təhqir (QR CM, m. 131, h. 1 və 2), şəxsi həyat toxunulmazlığının və şəxsi məlumatlar və onların müdafiəsi haqqında Qazaxıstan Respublikasının qanunvericiliyinin pozulması (QR CM, m. 147, h. 1 və 2), mənzil toxunulmazlığının pozulması (QR CM, m. 149, h. 1), seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə və ya seçki komissiyalarının işinə mane olma (QR CM, m. 150, h. 1), müəlliflik hüququnun və (və ya) əlaqəli hüquqların pozulması (QR CM, m. 198, h. 1), ixtiraya, faydalı modelə, sənaye nümunələrinə, seleksiya nailiyyətlərinə və ya integral mikrosxem topologiyalarına olan hüquqların pozulması (QR CM, m. 199, h. 1), həkim sirrinin yayılması (QR CM, m. 321, h. 1), o cümlədən, CPM-in 32-ci maddəsinin 3-cü hissəsində nəzərdə tutulmuş hal (cinayət məhkəmənin işə bərpa haqqında qərarının icra edilməməsi ilə bağlıdır) istisna olmaqla Qazaxıstan Respublikasının əmək qanunvericiliyinin pozulması (QR CM, m. 152, h. 1 və 2), Tacikistan Respublikasının 3 dekabr 2009-cu il tarixli CPM-in 24-cü maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, qəsdən sağlamlığa yüngül zərərin vurulması, döymə, müəlliflik hüququnun, əlaqəli hüquqların və patent sahiblərinin hüquqlarının pozulması, Rusiya Federasiyasının 22 noyabr 2001-ci il tarixli (5 dekabr 2001-ci ildə qüvvəyə minmiş) CPM-in 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, qəsdən sağlamlığa yüngül zərərin vurulması (RF CM, m. 115, h. 1), inzibati tənbehə məruz qalmış şəxs tərəfindən döymə (RF CM, m. 116.1) və böhtan (RF CM, m. 128.1, h. 1) əməllərinə qarşı cinayət təqibinin məhz xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Belarus Respublikasında xüsusi ittiham qaydasında təqib edilməsinə yol verilən cinayət əməllərinin sisteminin müəyyən olunması

üçün maraqlı qanunvericilik texnikasından istifadə edilmişdir. Burada qanunvericilik xüsusi ittiham qaydasında təqib olunmasına yol verilən cinayətlərin iki sistemini müəyyən etmişdir. Birinci sistemə aid olan cinayətlər bütün hallarda xüsusi ittiham qaydasında təqib edilirsə, ikinci sistemə aid edilmiş cinayətlərin yalnız cinayətdən zərər çəkmiş şəxslərin ailə üzvləri, yaxın qohumları, yaxud onun əsaslı olaraq yaxını hesab etdiyi şəxslər tərəfindən törədildiyi hallarda xüsusi ittiham qaydasında təqib edilməsinə yol verilir. Belə ki, Belarus Respublikasının 16 iyul 1999-cu il tarixli CPM-in 26-cı maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, qəsdən yüngül bədən xəsarəti yetirmə (BR CM, m. 153), övladlığa götürmə sirrinin yayılması (BR CM, m. 177), həmin sirrinin yayılması (BR CM, m. 178, h. 1), şəxsi həyat haqqında məlumatların qanunsuz olaraq toplanması və ya yayılması (BR CM, m. 179, h. 1), böhtan (BR CM, m. 188, h. 1), təhqir (BR CM, m. 189), mənzilin və vətəndaşların digər qanuni mülklərinin toxunulmazlığının pozulması (BR CM, m. 202, h. 1), yazışma, telefon danışqları, teleqraf və digər göndərişlərin sirrinin pozulması (BR CM, m. 203, h. 1), talama əlamətləri olmadan əmlak ziyanının vurulması (BR CM, m. 216, h. 1), etibar edilmiş əmlakın qanunsuz olaraq özgəninkiləşdirilməsi (BR CM, m. 217), kiçik ölçülü gəmilərin hərəkətinin və istifadəsinin təhlükəsizliyi qaydalarının pozulması (BR CM, m. 316, h. 1) və nəqliyyat vasitələrinin yol hərəkəti və istifadəsi qaydalarının pozulması (BR CM, m. 317, h.1) cinayətləri bütün hallarda xüsusi ittiham qaydasında təqib edilir. BR CPM-in 26-cı maddəsinin 3-cü hissəsinə əsasən isə, oğurluq (BR CM, m. 205, h.1), dələduzluq (BR CM, m. 209, h. 1), mənimsəmə və ya israf etmə (BR CM, m. 211, h.1), kompüter texnikasından istifadə etməklə talama (BR CM, m. 212, h. 1), eləcə də, nəqliyyat vasitəsinin və ya kiçik ölçülü gəminin qaçırılması (BR CM, m. 214, h.1) kimi cinayətlər yalnız o zaman xüsusi ittiham qaydasında təqib edilir ki, onlar cinayətdən zərər çəkmiş şəxslərin ailə üzvləri, yaxın qohumları, yaxud

onun əsaslı olaraq yaxını hesab etdiyi şəxslər tərəfindən törədilmiş olsunlar.

Bununla belə, bəzi MDB dövlətləri öz təcrübəsində xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibi institutundan istifadə etmirlər. Məsələn, Türkmənistanın 18 aprel 2009-cu il tarixli CPM-də isə zərərçəkmiş şəxsin birbaşa məhkəməyə şikayətlə müraciəti nəzərdə tutulmamışdır, zərərçəkmiş şəxs ittihamı məhkəmədə şəxsən müdafiə etmək hüququna malik olsa da, o, əvvəlcə mütləq ya DİO-ya, ya da prokurorluğa müvafiq təhqiqatın aparılması üçün müraciət etməlidir, başqa sözlə, Türkmənistan-da ənənəvi anlamda xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibi mövcud deyildir (Türkmənistan CPM-in 86 və 213-cü maddələri). Eləcə də, Moldova Respublikasının 14 mart 2003-cü il tarixli CPM-in 276-cı maddəsində cinayət təqibinin zərər çəkmiş şəxsin şikayəti əsasında başlandığı hallar təsbit edilsə də, bu halları da tam mənada xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibinə yol verilən hallar hesab etmək olmaz, çünki həmin hallar üzrə də icraat ümumi qaydalar əsasında aparılır.

Göründüyü kimi, MDB dövlətləri təcrübəsində cinayət-prosessual qanunvericilik, bir qayda olaraq, cinayət prosesinin dispoitivlik prinsipinin təzahür elementi kimi xüsusi ittihamlı işlərin qapalı dairəsini (numerus clausus) müəyyən edir və yalnız sistemi qanunla müəyyən edilmiş cinayətlər üzrə cinayət təqibinin xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirilməsinə yol verilir. Azərbaycan Respublikasında həmin cinayətlərə böhtan (AR CM-in 147-ci maddəsi); təhqir (AR CM-in 148-ci maddəsi); ağırlaşdırıcı hallar olmadan müəlliflik hüquqlarını və ya əlaqəli hüquqları pozma (AR CM-in 165.1-ci maddəsi); ağırlaşdırıcı hallar olmadan ixtiraçılıq və patent hüquqlarını pozma (AR CM-in 166.1-ci maddəsi) aiddir.

Xüsusi ittiham qaydasında icraatın başlanmasına səbəb yalnız zərər çəkmiş şəxs tərəfindən xüsusi ittiham qaydasında verilmiş şikayət ola bilər. Xüsusi ittiham qaydasında şikayət yazılı şəkildə cinayətin törədildiyi yerin yurisdiksiyasına aid olan birinci instansiya məhkə-

məsinə verilir. Şikayətdə aşağıdakılar göstərilməlidir: şikayət vermiş şəxs haqqında məlumatlar (soyadı, adı, atasının adı, doğulduğu il, yaşayış yeri və məşğuliyyət növü, vəzifəsi), törədilmiş cinayət barəsində məlumatlar (cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş məhz hansı əməlin törədilməsi, onun harada, nə vaxt və necə törədilməsi, bu zaman zərər vurulmuşdursa, məhz hansı zərərin vurulduğu, o cümlədən maddi ziyanın məbləği), cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin kim tərəfindən törədilməsi (şəxsin soyadı, adı, atasının adı və yaşayış yeri) və əməlin məhz həmin şəxs tərəfindən törədilməsinin nə ilə təsdiq edildiyi, şikayətdə göstərilən cinayətin törədilmə hallarının hansı şahid ifadələri ilə və konkret olaraq hansı şəxslərin ifadələri ilə (şəxsin soyadı, adı, atasının adı və yaşayış yeri), hansı sənədlərlə, habelə hansı digər sübutlarla təsdiq edildiyi, cinayəti törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi haqqında xahiş, şikayətin verildiyi tarix (il, ay və gün), şikayəti vermiş şəxsin imzası (CPM-in 293.3.1-293.3.7-ci maddələri).

Yalnız xüsusi ittihamlı işlər üzrə xüsusi ittihamçı qismində tanınmış zərər çəkmiş şəxs tam mənada ittiham funksiyasının əsas subyekti hesab edilər bilər. Bunun səbəbi ondadır ki, ictimai ittiham üzrə cinayət təqibi bir qayda olaraq yalnız zərərçəkmiş şəxsin hüquq və qanuni maraqlarına deyil, bütövlükdə cəmiyyət və dövlətin ictimai əhəmiyyət kəsb edən maraqlarına xələl yetirən cinayət əməlləri ilə bağlı həyata keçirilir. Xarakteri və ağırlıq dərəcəsi baxımından belə cinayətləri törətmiş şəxslərin təqib edilməsi, o cümlədən, ittihamın sübut olunması bir vəzifə kimi zərər çəkmiş şəxsin deyil, səlahiyyətli dövlət orqanlarının üzərinə düşür. AR CPM-ə görə ictimai ittiham qaydasında cinayət təqibi zamanı zərərçəkmiş şəxs dövlət ittihamçısı ilə bərabər subsidiar ittihamçı kimi tanınmadığından dövlət ittihamçısının ittihamına münasibətdə davranışı onun iradəsindən asılı deyildir. Belə vəziyyət isə zərərçəkmişin dövlət ittihamçısının məhkəmə baxışının gedişində cinayət təqibindən imtina etməsinə dair mövqeyi ilə razılaşmamasını da

əhəmiyyətsiz edir və məhkəmənin cinayət təqibinə xitam verməsinə mane olmur. Məhkəmə baxışında dövlət ittihamçısının və xüsusi ittihamçının ittihamın müdafiəsindən imtina edilməsilə bağlı mövqelərinin üst-üstə düşməsi yalnız ictimai-xüsusi ittiham qaydasında aparılan cinayət işləri üzrə zəruridir [4, s. 88].

Fikrimizcə, xüsusi ittiham qaydasında şikayət vermək hüququnun mahiyyəti və kimin bu hüququn subyekti hesab edilə biləcəyi barədə məsələlərin daha dəqiq izah oluna bilməsi üçün məhkəmə təcrübəsindən konkret hallara diqqət yetirmək məqsədəuyğundur. Hesab edirik ki, tərəfimizdən toplanılmış təcrübi materiallar arasından seçilmiş Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 1(106)-660/2016 №-li iş üzrə 7 dekabr 2016-cı il tarixli qərarı xüsusi ittiham qaydasında şikayət vermək hüququnun subyekti barədə məsələnin izahı üçün əlverişli empirik mənbədir.

Belə ki, baxılan iş üzrə Lənkəran rayon Məhkəməsinin hazırlıq iclasının qərarı ilə Babayeva Vüsalə İlqar qızının nümayəndəsi Hacızadə Novruz Xudadat oğlunun Əliyeva Rasilə Arif qızı və Həsənova Roza Namik qızının CM-in 147.1 və 148-ci maddələri ilə məsuliyyətə cəlb edilməklə cəzalandırılmaları barədə xüsusi ittiham qaydasında şikayətinin icraata qəbul olunmasından imtina edilmişdir. Göründüyü kimi, bu işin xüsusiyyəti ondadır ki, burada xüsusi ittiham qaydasında şikayət məhkəməyə törədilmiş olması ehtimal edilən cinayətdən zərər çəkmiş şəxsin özü (V.İ. Babayeva) tərəfindən deyil, onun nümayəndəsi (N.X. Hacızadə) tərəfindən verilmişdir. Lənkəran rayon Məhkəməsi tərəfindən xüsusi ittiham qaydasında şikayətinin icraata qəbul olunmasından imtina edilməsi barədə qərar qəbul etməsinin motivləri də məhz bu xüsusiyyətlə bağlı olmuşdur. Belə ki, Lənkəran rayon Məhkəməsi adı çəkilən qərarı qəbul edərkən CPM-in 302.1.2, 302.1.6 və 302.1.7-ci maddələrini əsas götürmüşdür. CPM-in 302.1.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, şikayət xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibinə hüququ olmayan şəxs tərəfindən verildikdə həmin şikayətin məhkəmə baxışına verilməsindən

imtina edilə bilər. Məhkəmə belə qənaətə gəlmişdir ki, xüsusi ittiham üzrə şikayət zərərçəkmişin özü tərəfindən deyil, onun nümayəndəsi tərəfindən yazıldığı və imzalandığı üçün həmin şikayət icraata qəbul oluna bilməz. Bu nəticəni əsaslandırmaq üçün məhkəmə qeyd etmişdir ki, «Cinayət-prosessual qanunvericilikdə xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibinin nümayəndənin şikayəti əsasında deyil, yalnız zərərçəkmişin özünün şikayəti əsasında həyata keçirə bilməsi təsbit edilmişdir. Zərərçəkmiş şəxsin nümayəndəsinin öz adından təmsil etdiyi şəxsin hüquqlarını həyata keçirilməsi ilə bağlı xüsusi ittiham qaydasında şikayət verə bilməsi halı cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır. Xüsusi ittiham qaydasında verilmiş hazırki şikayətin forma və məzmunundan isə görünür ki, bu şikayət zərərçəkmiş kimi göstərilən V. Babayeva tərəfindən deyil, onun nümayəndəsi N. Hacızadənin adından verilmiş və onun tərəfindən imzalanmışdır. İş materiallarına əlavə edilmiş etibarnamədə də nümayəndəyə belə bir səlahiyyətin, yəni öz adından xüsusi ittiham qaydasında şikayət verməsi əksini tapmamışdır». Göstərilənlərə əsasən məhkəmə hesab etmişdir ki, hazırki şikayət xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibinə hüququ olmayan şəxs tərəfindən verilmişdir.

Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyası, öz növbəsində, məsələyə hüquqi münasibət bildirərkən göstərmişdir ki, qanunun mənasına görə, xüsusi ittiham qaydasında şikayət xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibinə hüququ olmayan şəxs tərəfindən verildikdə, cinayət hadisəsi və ya barəsində xüsusi ittiham qaydasında şikayət verilmiş əməldə cinayət əlamətləri olmadıqda məhkəmə xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə məhkəmənin hazırlıq iclasının nəticələri əsasında məhkəmə baxışının keçirilməsindən imtina edir. Xüsusi ittihamçının nümayəndəsi cinayət təqibi üzrə icraat zamanı şəxsiyyətin ayrılmaz hüquqları istisna olmaqla, xüsusi ittihamçının hüquqlarını həyata keçirir. Xüsusi ittihamçının nümayəndəsinin cinayət təqibi üzrə icraatda iştirakı CPM-in 102-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş

zərərçəkmiş şəxsin nümayəndəsi üçün müəyyən olunmuş müddəalara və bu maddədə göstərilmiş xüsusiyyətlərə uyğun həyata keçirilir. Qanunun normalarından görünür ki, xüsusi ittihamçı qismində məhkəmə baxışına buraxılması barədə vəsatət verərək xüsusi ittihamçı qismində tanınmaq hüququ şəxsiyyətin ayrılma hüququ olmaqla (kursiv – bizimdir), həmin hüquq zərərçəkmişin nümayəndəsinə şamil edilmir. CPM-in 103.5.1-ci maddəsinə əsasən xüsusi ittihamçının nümayəndəsinin cinayət təqibi üzrə materialların hazırlanmasını həyata keçirmək hüququ olsa da, bu o demək deyildir ki, nümayəndə həmin materialları hazırlamaqla yanaşı, təmsil etdiyi şəxsin adından xüsusi ittihamçı qismində məhkəmə baxışına buraxılması barədə vəsatəti öz adından verərək imzalaya bilər. Xüsusi ittihamçının nümayəndəsinin öz adından təmsil etdiyi şəxsin hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı xüsusi ittiham qaydasında şikayət verə bilməsi halı cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır. Nəzərdən keçirilən işin faktiki hallarından görünürdü ki, V.Babayeva şəxsən xüsusi ittihamçı qismində məhkəmə baxışına buraxılması barədə vəsatət verərək xüsusi ittihamçı qismində tanınmasını xahiş etməmişdir. Həmin şikayət V.Babayevanın nümayəndəsi N.Hacızadənin adından verilmiş və imzalanmışdır. İş materiallarına əlavə olunmuş etibarnamədə də nümayəndəyə belə bir səlahiyyət, yəni öz adından xüsusi ittihamçı qismində məhkəmə baxışına buraxılması barədə vəsatət vermək və xüsusi ittihamçı qismində tanınması barədə müraciətlər etməklə bağlı səlahiyyətlər verilməmişdir. Qeyd olunanlarla bağlı məhkəmə kollegiyası, hesab etmişdir ki, hazırki şikayətin xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibinə hüququ olmayan şəxs tərəfindən verilməsi barədə birinci instansiya məhkəməsinin gəldiyi nəticə əsaslıdır, bununla bağlı apellyasiya şikayətinin dəlili isə əsassızdır [2].

Qeyd etdiyimiz kimi, xüsusi ittihamlı işlər üzrə icraatın əsas təşəbbüskar subyekti xüsusi ittihamçıdır. Xüsusi ittihamçının prosessual hüquqi statusunun əsasları CPM-in 88-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Belə ki, AR CPM-in

88.1.3-cü maddəsinə əsasən, cinayət nəticəsində ziyan vurulmuş, məhkəməyə xüsusi ittiham qaydasında şikayət vermiş şəxs xüsusi ittiham qaydasında şikayətin öz icraatına qəbul edilməsi və ya məhkəmə baxışına təyin edilməsi haqqında məhkəmə qərarı qəbul olunduğu andan xüsusi ittihamçı hesab edilir. Qanunun tələblərinə əsasən, zərər çəkmiş şəxs yetkinlik yaşına çatmadıqda və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmadıqda onun müvafiq şikayəti vermiş qanuni nümayəndəsi xüsusi ittihamçı hesab olunur. Xüsusi ittihamçı zərərçəkmiş şəxsin bütün hüquqlarından istifadə edir və onun vəzifələrini yerinə yetirir. Bundan başqa xüsusi ittihamçı qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada:

- 1) xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə materialların hazırlanmasını həyata keçirir;
- 2) cinayət təqibi üzrə icraatın hər hansı anında ittihamdan imtina etmək hüququndan istifadə edir;
- 3) məhkəmə iclasında cinayət prosesinin digər iştirakçılarının vəsatətləri və məhkəmədə baxılan məsələlər üzrə fikrini söyləyir;
- 4) öz hesabına və ya məhkəmə vasitəsi ilə sübutların məhkəməyə təqdim edilməsini təmin edir;
- 5) birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin iclasında işin materiallarının tədqiqində iştirak edir;
- 6) cinayət prosesinin digər tərəfinin qanunsuz hərəkətlərinə öz etirazını bildirir;
- 7) dövlət ittihamçısı cinayət təqibindən imtina etdikdə təqsirləndirilən şəxsə qarşı cinayət təqibini davam etdirir (cinayət təqibi ictimai-xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildikdə);
- 8) birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin iclaslarında nümayəndəsi olmadıqda giriş sözü (xüsusi ittiham qaydasında şikayətin elan edilməsi), nitq və replika söyləyir, kassasiya instansiyası məhkəməsində isə baxılan məsələ üzrə çıxış edir.

AR CPM-in 315-ci maddəsinin müddəalarına görə, xüsusi ittihamçı qanunla onun üçün

nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə etməklə məhkəmə baxışı zamanı bütün məhkəmə iclaslarında iştirak etmək hüququna malikdir. Xüsusi ittihamçının xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə məhkəmə baxışı zamanı üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlməsi mümkün olmadıqda, o, məhkəmə iclası başlananaq bu barədə məhkəməyə məlumat verməlidir. Məhkəmə xüsusi ittihamçının məhkəmə iclasına gəlməməsi səbəbini üzrlü hesab etdikdə, cinayət işinin məhkəmə baxışı təxirə salınır və məhkəmə iclası başqa vaxta keçirilir. Xüsusi ittihamçı xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə məhkəmə baxışı zamanı üzrsüz səbəblərə görə təkrarən məhkəmə iclasına gəlmədikdə, məhkəmənin qərarı ilə cinayət işinin məhkəmədə xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə icraata xitam verilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, xüsusi ittihamçının üzrsüz səbəblərə görə təkrarən məhkəmə iclasına gəlməməsinin ittihamdan imtinaya bərabər tutulması üçün hər iki şərtin – «xüsusi ittihamçının məhkəməyə gəlməmə səbəbinin üzrsüz olması» və «bu kimi səbəbdən onun məhkəməyə təkrarən gəlməməsi» kimi şərtlərin mövcud olması vacibdir. Qeyd edilən şərtlərə əməl edilməsilə bağlı məhkəmə təcrübəsinə nəzər salaq. İşin hallarına görə, Zərdab Rayon Məhkəməsi xüsusi ittihamçı Zeynalov Ramiz Yusif oğlunun xüsusi ittiham qaydasında verdiyi şikayətin icraata qəbul edilməsindən ona görə imtina etmişdi ki, xüsusi ittihamçı məhkəmə iclasına təkrarən gəlməmişdir. Lakin R.Y.Zeynalov Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinə bu qərardan şikayət etmiş və göstərmişdir ki, o, Zərdab rayon Məhkəməsinin xəbərnəməli sifarişli məktubu ilə şikayəti üzrə məhkəmə hazırlıq iclasının 23 may 2016-cı il tarixə, saat 12:30-a təyin edilməsi barədə məktubu 23 may 2016-cı il tarixdə saat 15:45-də almışdır. Bu onun həmin iclasda iştirakını mümkünsüz etmişdir. Zərdab rayon Məhkəməsinin xəbərnəməli sifarişli sayca ikinci 23 may 2016-cı il tarixli məktubu yaşadığı ünvana xidmət edən poçta 26 may 2016-cı il tarixdə daxil olmuş və məhkəmənin hazırlıq iclasının 27 may 2016-cı il tarixdə saat 14:30-a təyin

edildiyi bildirilsə də, onkoloji xəstə olaraq səhlətinə problemlər yarandığından və həkim nəzarətində olduğundan məhkəmə iclasına gəlməsi üzrlü səbəbdən mümkün olmamışdır. Məhkəmə əsassız olaraq onun məhkəmə iclasına təkrarən gəlmədiyini hesab edərək şikayəti icraata qəbul etməkdən imtina etmişdir. Məhkəmənin 23 may 2016-cı il tarixə təyin edilmiş iclasına gəlməməsi məhkəmə bildirişini vaxtında almaması ilə əlaqədar olduğundan onun 27 may 2016-cı il tarixə təyin edilmiş iclasına gəlməməsi təkrar gəlməmə kimi qiymətləndirilə bilməz.

Şirvan Apellyasiya məhkəməsinin cinayət kollegiyası apellyasiya şikayətinin dəlillərinə hüquqi qiymət verərək hesab etmişdir ki, apellyasiya şikayəti təmin edilməli, Zərdab Rayon Məhkəməsinin müvafiq qərarı ləğv edilməklə xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə icraat materialları birinci instansiya məhkəməsinə məhkəmənin hazırlıq iclasının keçirilməsi mərhələsinə qaytarılmalıdır. Belə ki, iş materiallarının 41-ci səhifəsində olan xəbərnəmədən görünmüşdür ki, Bakının Xəzər rayonunda yaşayan şikayətçinin 23 may 2016-cı il tarixə saat 12:30-a Zərdab rayon məhkəməsinə məhkəmənin hazırlıq iclasına çağırılması barədə bildiriş ona elə həmin tarixdə çatdırılmışdır. Belə olan halda onun məhkəmə hazırlıq iclasının təxirə alındığı 27 may 2016-cı il tarixə təxirə alınmış məhkəmə hazırlıq iclasına gəlməməsi onun hazırlıq iclasına təkrar gəlməmə sayıla bilməz. Buna görə məhkəmənin CPM-in 299.8-ci və 300.1.3-cü maddələrinə istinad edərək şikayətin öz icraatından qəbul edilməsindən imtina barədə qərar çıxarması düzgün olmamışdır [3].

Xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə cinayət təqibinin əsas xüsusiyyətlərindən biri məhkəmənin müşavirə otağına gedənədək xüsusi ittihamçının barəsində şikayət verilmiş şəxslə barışdıqda həmin təqibə xitam verilməsidir. Tərəflərin barışması halının yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınmasında əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq məhkəmələrə bütün hallarda zərərçəkmişə onun cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi

məsələsini qaldırdığı şəxslə barışmaq hüququnun olmasını izah etmələri tövsiyə edilir. Bu hüququn olması barədə izah həm məhkəmənin hazırlıq iclasında, həm də məhkəmə baxışının hər hansı mərhələsində, lakin məhkəmə müşavirə otağına gedənədək verilə bilər.

Sonda qeyd etmək istədik ki, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin müddəalarına əsasən, cinayət təqibinin xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirilməsi təkcə ittiham funksiyasına deyil, müdafiə funksiyasına da müəyyən qədər öz təsirini göstərir. Başqa sözlə, cinayət təqibinin xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirilməsi müdafiə tərəfinə də müəyyən dispoitiv hüquqlar qazandırır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının «Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında» 18 noyabr 1999-cu il tarixli Qanununun «Cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda müdafiə tərəfinin təşəbbüsü ilə ekspertizanın aparılması» adlanan 22-1-ci maddəsinə əsasən, cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda müdafiə tərəfinin mənafeyinə xidmət edə biləcək halların müəyyən edilməsi üçün müdafiəçi öz təşəbbüsü ilə bir və ya bir neçə ekspertə, ekspert idarəsinə ekspert işinin müqavilə əsasında ödənilməsi şərti ilə ekspertizanın aparılması barədə rəsmi müraciət etmək hüququna malikdir. Cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda ekspertizanın müdafiə tərəfinin təşəbbüsü ilə və onun hesabına aparılması zamanı ekspertlə həmin tərəf arasında müqavilə bağlanır. Müdafiə tərəfi ekspertizanın aparılması üzrə xərcləri ödəyir və ekspertə suallar siyahısını və tədqiqat üçün obyektləri verir. CPM-in 92.9.9-cu maddəsinə əsasən də, müdafiəçi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məsələlərin aydınlaşdırılması üçün sübutların toplanması üzrə tədbirlər həyata keçirmək məqsədilə cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda fiziki və hüquqi şəxslərin razılığı ilə onları sorğu-suala tutmaq, habelə müqavilə əsasında ekspertin rəyini almaq və mütəxəssisin fikrini öyrənmək hüququna malik-

dir. Göründüyü kimi, cinayət təqibinin xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirilməsi müdafiə tərəfinə öz təşəbbüsü ilə, yəni dispoitiv qaydada bəzi sübutları toplamaq, xüsusilə də ekspert rəyi almaq və mütəxəssis fikrini öyrənmək kimi hüquqlar qazandırır.

Bununla belə, qeyd edilən normaların milli hüquq ədəbiyyatında təhlili zamanı göstərilir ki, müdafiəçinin müqavilə əsasında ekspert rəyi almaq və mütəxəssis fikrini öyrənmək hüquqlarını yalnız xüsusi ittihamlı işlərlə məhdudlaşdırmaq məntiqli deyil, çünki qanunvericilik sübutetmə vəzifəsi (onus probandi) daşımayan müdafiəçiyə xüsusi ittihamlı işlər üzrə xüsusi biliklərdən istifadə etmək imkanı verdiyi halda, sübutetmə vəzifəsinin bilavasitə subyekt olan xüsusi ittihamçıya və ya onun nümayəndəsinə belə bir hüquq verməmişdir. Halbuki, xüsusi ittihamlı işlər üzrə məhkəməyədək materialların hazırlanması və məhkəmədə ittihamın sübut edilməsi vəzifəsi məhz sonuncu qeyd edilən subyektlərin öhdəsinə düşür (CPM-in 21.3, 88.4.1, 88.4.4, 103.5.1-ci maddələri). Eləcə də, müdafiəçi tərəfindən hər hansı sahənin mütəxəssisi ilə məsləhətləşmək imkanlarının da xüsusi ittihamlı işlərlə məhdudlaşdırılması bir neçə səbəbə görə ağlabatan deyildir. Cinayət prosesində mütəxəssis, bir qayda olaraq, prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsinə kömək göstərmək məqsədilə cəlb edilən subyektdir. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində mütəxəssis rəyi (arayışı, təliqəsi, aktı və s.) müstəqil sübut növü hesab edilmədiyi üçün (CPM, 124.2-ci maddəsi), hətta dövlət orqanları tərəfindən fikir öyrənmək məqsədilə cəlb edildikləri hallarda belə, onların fəaliyyəti xüsusi prosessual rəsmiləşdirmə tələb etmir, mütəxəssislə məsləhətləşmə bu və ya digər prosessual akt formasında rəsmiləşdirilsə belə, sübuti əhəmiyyət kəsb etmir. Başqa sözlə, mütəxəssislə məsləhətləşmə prosessual xarakterli məsələdən daha çox, taktiki-təşkilati bir məsələdir. Belə olan halda, müdafiə xəttinin düzgün qurulması, cinayət təqibi orqanı tərəfindən əldə edilmiş ekspert rəyinin mahiyyətinin düzgün qavranılması, ümumiyyətlə, işin hallarının

dərk edilməsi üçün xüsusi bilikli şəxsin verdiyi izahlara ehtiyac duyulan bütün hallarda müda-

fiəçiyə mütəxəssisin fikrini öyrənməyi qadağan etmək mümkün deyil [1, s. 288-289].

Ədəbiyyat:

1. Xəlilov F.Y. Cinayət mühakimə icraatında vəkil araşdırması. Monoqrafiya. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2018.
2. Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 1(106)-660/2016 №-li iş üzrə 7 dekabr 2016-cı il tarixli qərarı.
3. Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 1(106)469/2016 №-li iş üzrə 9 avqust 2016-cı il tarixli qərarı.
4. Vəliyev X.R. Cinayət mühakimə icraatında zərərçəkmiş şəxs. Monoqrafiya. Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 2018.
5. Голубов И.И. К вопросу о преимуществе дознания над частным обвинением // Российский судья, 2016, № 5.
6. Голубов И.И. О необходимости упразднения частного обвинения // Мировой судья, 2016, № 5.
7. Дворецкова Д.А. Проблемы расширения круга дел частного обвинения // Вестник Российской правовой академии, 2012, № 2.
8. Ломакин В., Мондохонов А. Уголовные дела частного обвинения как способ повышения раскрываемости преступлений // Законность, 2015, № 6.
9. Струкова В.В. Обоснованно ли расширение такой категории дел, как дела частного обвинения? // Уголовное судопроизводство, 2011, № 1.

***Açar sözlər:** cinayət-prosessual hüquq, prinsiplər, dispozitiv hüquqlar; xüsusi ittiham, qanun, təcrübə, təhlil*

Gahraman Jafarov

*Baku State University, Chair of Criminal procedure
Associate professor, Doctor of Science in Law*

**THE RIGHT FOR SUBMISSION IN THE COMPLAINT TO THE COURT
IN THE ORDER OF THE PRIVATE PROSECUTION IN THE CONTEXT
OF DISPOSITIVE PRINCIPLE**

SUMMARY

The criminal proceeding is implemented in conformity with the provisions of the Code of the Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan as private, public and private or public charges, in terms of the disposition and the extent of the capital offence. The criminal proceeding in the order of the private prosecution is realized merely for the complaint against the victim of his enormities, depicted in the articles, such as: 147, 148, 165.1 and 166.1 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan and ceases with the reconciliation of the accused as far as removal of court to the decision room.

In this article, the author made an attempt to examine the private prosecution in the context of the dispositive principle in the criminal proceeding.

Keywords: *law of penal procedure, principles, dispositive rights, private accusation, law, practice, analysis*

Гахраман Джафаров

*Доцент кафедры Уголовного права Бакинского
Государственного Университета, доктор философии по праву*

ПРАВО НА ПОДАЧУ ЖАЛОБЫ В СУД В ПОРЯДКЕ ЧАСТНОГО ОБВИНЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПРИНЦИПА ДИСПОЗИТИВНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В зависимости от характера и степени тяжести преступления уголовное преследование осуществляется в соответствии с положениями Уголовно-Процессуального Кодекса Азербайджанской Республики в порядке частного, общественно-частного или общественного обвинения. Уголовное преследование в порядке частного обвинения осуществляется только по жалобе потерпевшего по преступлениям, указанным в статьях 147, 148, 165.1 и 166.1 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики, и прекращается примирением потерпевшего с обвиняемым до удаления суда в совещательную комнату. В статье автор предпринял попытку рассмотреть институт частного обвинения в контексте принципа диспозитивности в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: *уголовно-процессуальное право, принципы, диспозитивные права, частное обвинение, закон, практика, анализ*

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA; CƏZA-İCRA HÜQUQU CRIMINAL RIGHTS AND CRIMINOLOGY; TRIAL-EXECUTIVE RIGHT

UOT 34: 343.213

QƏLƏNDƏR İSBƏNDİYAROV**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu****«Cinayət hüququ və cinayət prosesi» şöbəsinin elmi işçisi***e-mail: q.isbandiyarov@gmail.com*

CİNAYƏT QANUNUNUN ZAMANA GÖRƏ QÜVVƏSİNİN ANLAYIŞININ KONSEPTUAL ƏSASLARI

Cinayət qanunvericiliyi insan hüquq və azadlıqlarının ən kəskin şəkildə məhdudlaşdırılıla bildiyi hüquq sahəsi olduğuna görə onun zamana görə tətbiqi ilə bağlı məsələlər də daimi aktualıq, ciddi diqqət və diskussiya predmeti olaraq qalmaqdadır. Xüsusən, müstəqilliyini yeni əldə etmiş ölkələrdə cinayət qanunvericiliyinin intensiv təkmilləşdirməsinə yaranan ehtiyac cinayət-hüquq yaradıcılığında çoxsaylı ziddiyyətli məsələlər və yeni normaların praktikada tətbiqində çətinliklərlə müşayiət olunur. Bu məqalədə Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququnda və cinayət qanunvericiliyində qanunun zamana görə qüvvəsinin anlayışını və meyarlarını müəyyən etmək, zamana görə qüvvə ilə bağlı normaların mövcud ziddiyyətlərini mümkün qədər qısa şəkildə araşdırmaq və onların həlli üzrə təklif və tövsiyələr irəli sürmək məqsədi qarşıya qoyulur.

İlk növbədə, baxılan məsələnin terminoloji problemlərinə diqqət yetirmək lazım gəlir. «Qanunun zamana görə qüvvəsi» ifadəsi rus dilində «действие закона во времени» ifadəsindən alınmadır. Rus dilində işlənən «действие закона» və «сила закона» anlayışlarının hər ikisi milli hüquq ədəbiyyatında «qanunun qüvvəsi» kimi tərcümə olunmuşdur. Qeyd olunan iki anlayışın bizim dilə eyni məfhumla tərcüməsi çox güman ki, Rusiya hüquq nəzəriyyəsində bu terminlərin dürüst fərqləndirici definisiyalarının olmaması ilə bağlıdır. Məsələn, RF-nin qüvvədə olan 1996-cı

il CM-in 9-cu maddəsi «Действие уголовного закона во времени» (qanunun zamana görə təsiri) adlandığı halda, 10-cu maddəsi «Обратная сила уголовного закона» (cinayət qanununun geriye qüvvəsi) kimi formulə edilmişdir. Yəni, qanunun özündə «сила» və «действие» məfhumları faktiki sinonim kimi istifadə olunur.

Qüvvədə olan qanunun geriye tətbiqinə münasibətdə qüvvə və təsir (aktivlik) məfhumlarını sinonim kimi işlətmək mümkündür, lakin qüvvədən düşmüş (ləğv edilmiş) qanunun tətbiq hallarında «qüvvədən düşmüş qanunun qüvvəsi» kimi məntiqsiz ifadə yaranır. Buna görə, bəhs olunan iki terminin konkret definisiya edilməsinin zəruri olduğunu hesab edirik.

Rusiya hüquq nəzəriyyəsinin görkəmli nümayəndələrindən olan S.S.Alekseyevin fikrincə, normativ-hüquqi aktın təsiri (aktivliyi) həmin aktda ifadə olunmuş hüquq normalarının real işləməsi, hüquq enerjisinin faktiki təzahür etməsidir. Hüquq normalarının bu cür real işləkliyi yuridik qüvvə (hüquqi məcburilik) anlayışı ilə əhatə olunur. Hüquq normalarının aktivliyinin və hüquqi qüvvəsinin bəzi cəhətləri onların xarici forması olan normativ akt-sənədlərlə təzahür edir. Aktlarda ifadə olunmuş normaların işləklik həddləri məhz akt-sənədlər vasitəsilə müəyyən edilir. Hüquq nəzəriyyəsində, qanunvericilikdə və praktikada qanunların və digər normativ hüquqi aktların aktivliyi (zamana, məkana və şəxslər dairəsinə görə) bu müstəvidə nəzərdən keçirilir (2, s.237).

Bu cür definisiya sual doğurur: hüquq normaları qüvvədə olduqları üçün aktiv sayılır, yaxud əksinə: aktiv olduqları üçün qüvvə kəsb edirlər? S.S.Alekseyevin şərhləri bu suala aydınlıq gətirmir. Qanunun qüvvədə olduğu üçün aktiv olduğunu hesab etdiyimiz halda qanunun ultraaktivliyi necə izah oluna bilər? Ultraaktivlik – qüvvədə olmayan (yeni qanunun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar qüvvəsini itirmiş) qanunun aktivliyini nəzərdə tutur (10, s.65). Deməli, «hüquq normaları qüvvədə olduqları üçün aktivdir» cavabı ən azından qanunun ultraaktivliyi baxımından özünü doğrultmur. Buna görə, fikrimizcə, qanunun aktiv olduğu üçün qüvvə kəsb etməsi daha məntiqli izah sayılmalıdır. Başqa sözlə, qanunun qüvvəsi onun aktivliyinin deyil, əksinə: aktivlik qüvvənin zəminidir. Xüsusən, yeni qanunda bu qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəl baş vermiş və ya başlamış və hazırda davam edən münasibətlərə onun ağırlaşdırıcı xüsusiyyətlərinə görə tətbiq olunmazlığını müəyyən etmək, faktiki olaraq, həmin münasibətlər barəsində əvvəlki qanunun aktivliyini (qüvvəsini deyil) saxlamaq deməkdir. Burada əvvəlki (qüvvədən salınmış) qanunun qüvvəsindən danışmaq lingvistik qüsurla sayılmalıdır.

Hesab edirik ki, aktivlik və qüvvə məfhumları ümumi-xüsusi nisbətində baxılmalıdır. «Qanunun aktivliyi» onun mütləq tətbiq edilməli olduğu bütün halları (qüvvədə olduğu zaman intervalında cari aktivliyi, habelə retroaktivliyi və ultraaktivliyi) əhatə edən ümumi anlayış kimi, «qanunun qüvvəsi» onun qüvvəyə minmə və qüvvədən düşmə zaman aralığında aktivliyini nəzərdə tutan xüsusi anlayış kimi istifadə olunmalıdır. Buna görə, CM-in 10-cu maddəsində «Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi» anlayışının məhz qanunun aktivliyini ifadə etdiyi nəzərə alınmalıdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası öz tarixi sələfi Azərbaycan SSR-lə müqayisədə fundamental şəkildə fərqli hüquq sisteminə keçid etdiyindən, qanun anlayışının özünə də yeni baxış tələb olunur. Hüquq ədəbiyyatlarında «qanun» əsasən iki cür anlayış verilir: dar mənada – dövlət hakimiyyətinin təmsilçi (qanunverici) orqanı tərəfindən xüsusi qayda-da qəbul edilən, müəyyən ictimai münasi-

bətləri tənzim edən və dövlət məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq imkanları ilə təmin olunan normativ-hüquqi akt; geniş mənada – konkret hüquq sistemi çərçivəsində qüvvədə olan istənilən normativ-hüquqi akt (3, s.243). Cinayət qanunu birinci tipə aiddir, yəni, qanunverici orqan tərəfindən qəbul edilir, cinayət-hüquq münasibətlərini tənzim edir, müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyəti sayəsində realizə olunur.

Demokratik ölkələrdə qanunvericilik sistemi referendumla qəbul olunan Konstitusiyaya əsaslanır və bütün qanunlar Konstitusiyaya uyğun şəkildə, demokratik seçkilərə əsasən formalaşan, xalqdan mandat alan deputatların səs çoxluğu əsasında qəbul olunur. Bu reallıq qanun institutuna fundamental olaraq yeni konsept verilməsini tələb edir. Belə ki, cəmiyyətin (çoxluğun) iradə ifadəsi olmaqla referendumda iştirak edərək Konstitusiyaya lehinə səs verən insanlar ümumi razılıq əsasında kollektiv müqavilə bağlamış olurlar. Bu baxımdan, qanuna – tənzimlənən ictimai münasibətlərlə bağlı razılaşdırılmış davranış qayda və normalar prinsiplər toplusu olaraq baxıla bilər. Habelə, hüquq fəlsəfəsi prizmasından – qanunun aktivliyi və ya qüvvəsi anlayışlarının demokratik əsaslı ictimai müqavilənin aktivliyi və ya qüvvəsini ehtiva etdiyi diqqətə alınmalıdır.

Qərb hüquq doktrinasında referendum yolu ilə qəbul olunan qanunlar «orqanik qanunlar», digər qanunlar, o cümlədən cinayət qanunu «adi qanun» kateqoriyasına aid edilir. Azərbaycanın hüquq doktrinasında bu terminlər istifadə olunmasa da, «orqanik qanunlar» a yaxın mənada «konstitusiyaya hüququ» və «konstitusiyaya qanunları» anlayışı istifadə edilir. Qeyd edək ki, öz hüquq sistemini Qərb hüquq sistemi və doktrinasına daha sıx uyğunlaşdırmaq istiqaməti götürmüş Gürcüstan Respublikasında ölkə parlamentinin quruluşu və iş prinsipləri, dövlət rəmzləri, vətəndaşlıq, siyasi hüquqlar, iqtisadi azadlıqlar, siyasi partiyalar, yerli özünü-idarəetmə orqanlarının səlahiyyətləri və iş qaydaları haqda qanunvericilik orqanik qanunlar kateqoriyasına aid edilmiş və bu termin («orqanik qanun») qanunvericilik leksikonuna daxil edilmişdir.

Baxılan təsnifat üzrə cinayət qanunu «adi qanun» kateqoriyasına aiddir. Cinayət qanununun Ümumi və Xüsusi hissəsinin bir çox normaları konstitusion normaların adi qanunda əksi olduğundan, onlar orqanik normaların fəaliyyət təzahürü kimi baxıla bilər. Məsələn, AR Konstitusiyasının 27-ci maddəsi hər kəsin yaşamaq hüququnu və yaşamaq hüququndan məhrum etmənin konstitusiyaya zidd olmadığı halları müəyyən etdiyi halda, CM-in 120-ci maddəsi yaşamaq hüququna qəsd edilməsinə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən etməklə həmin normaların hüquqi məsuliyyət cəhətini tamamlayır.

Əksər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da cinayət qanunvericiliyi məcəllə (Cinayət Məcəlləsi) formasında tərtib olunur, buna görə, qüvvədə olan cinayət qanunu və ya cinayət qanunvericiliyi dedikdə qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi nəzərdə tutulur (AR CM-in 11-ci maddəsi). Bununla belə, nəzərə alınmalıdır ki, cinayət qanununun zamana görə aktivliyi anlayışı qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin (cari və retroaktivlik üzrə) və əvvəlki Cinayət Məcəlləsinin (ultraaktivlik üzrə) tətbiq oluna bilənliyini əhatə edir.

Cinayət qanununun zamana görə aktivliyinin müəyyən edilməsində ədəbiyyatda əsasən üç yanaşma izlənilir:

1) Cinayət qanununun tətbiq olunma imkanı və ya mümkünlüyü. Y.M.Brayninin fikrincə, qanunun aktivliyinin zəruri atributu təkcə onun hüquqi qüvvəyə malik olması deyil, habelə konkret cinayət işinin həllində tətbiq olunma imkanı ilə müəyyən olunur (6, s.130). Aydın ki, bu şərti daxil etməklə Y.M.Braynin cinayət qanununun retro və ultraaktivliyini əhatə etmək istəmişdir. Mövqe ümumən doğru olsa da, yol verilmiş semantik qüsura diqqət etmək lazım gəlir. Belə ki, hüquq tətbiqi prosesində qanunun «tətbiq mümkünlüyü» deyil, «tətbiq zərurəti» əsasdır. Daha doğrusu, konkret fakt üzrə hansı qanunun tətbiq olunma məsələsini həll edərkən, mümkün olan qanunu deyil, mütləq tətbiq edilməli olan qanunu müəyyən etmək lazım gəlir.

2) Cinayət qanununun qüvvəyə minmə və qüvvədən düşməsinin zaman aralığı. Sovet

hüquq nəzəriyyəsində geniş yayılmış bu yanaşmaya görə, qüvvəyə minmiş və qüvvəsini davam etdirən, yəni, xüsusi aktla və ya yeni qanunun qəbul edilməsi ilə əlaqədar ləğv olunmamış qanunlar aktiv qanunlar sayılır (11, s.60). Lakin bu cür definisiyalar da məntiqi uyğunsuzluğa yol verir, qeyd olunduğu kimi, retroaktivlik və ultraaktivlik faktorları səbəbindən cinayət qanununun aktivliyi onun qüvvədə olmasının zaman intervalı ilə məhdudlaşmır.

Ümumiyyətlə, yeni cinayət qanununun qüvvəyə minməsi ilə əvvəlki qanunun aktivliyinin tam şəkildə itirilməsi ehtimalı sıfıra yaxındır. Praktikada elə bir hala rast gəlinməmişdir ki, yeni qanun, onun qüvvəyə minməsinədək törədilmiş əməllərə görə əvvəlki qanunun tətbiq zərurətini (ultraaktivliyini) tamamilə istisna etsin. Həmişə elə hallar olur ki, yeni qanun hansısa hal üzrə əvvəlki qanundan daha ağır şərtlər müəyyən edir və bu da, əvvəlki qanunun qüvvədə olduğu zaman törədilmiş əməllərə görə həmin qanunun ultraaktivliyini zəruri edir. Başqa sözlə, qüvvəyə minməzdən öncə törədilmiş əməllərə görə əvvəlki qanunla müqayisədə daha ağır məsuliyyət şərtləri müəyyən edən yeni qanun bu şərtlər üzrə retroaktiv ola bilməz. Əksinə, qüvvəyə minməsindən əvvəl törədilmiş əməllərə görə əvvəlki qanunla müqayisədə daha yüngül şərtlər müəyyən edən yeni qanun isə həmişə retroaktivdir. Beləliklə, cinayət qanunun aktivliyi onun rəsmən qüvvəyə minməsi və qüvvədən düşməsinin zaman aralığına sığmayan anlayışdır. Qüvvəyə mindikdən əvvəl törədilmiş əməllərə retroaktivlik üzrə, rəsmən qüvvədən salındıqdan sonra isə ultraktivlik üzrə tətbiq oluna bilər.

3) Qanunun aktivlik prosesi. Bir sıra müəlliflər zamana görə qüvvəyə anlayış verərkən 1960-cı il CM-in 6-cı maddəsini rəhbər tutmuşlar. Məsələn, A.İ.Boytsov və B.Voljenkin hesab edirdilər ki, cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi üç prinsipial müddəaya əsaslanır: 1) əməlin törədildiyi vaxt qüvvədə olan qanunun tətbiqi; 2) nisbətən yüngül qanunun geriye tətbiqi; 3) nisbətən ciddi qanunun geri tətbiq oluna bilməməsi (5, s.4). Bu yanaşma sovet cinayət hüquq

ədəbiyyatında geniş şəkildə qəbul olunmuşdu (13, s.72-73; 14, s.463; 15, s.39-40). Hərçənd, bu tərif cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi haqda müddəalarını təkrarlamaqdan başqa hər hansı definitiv əhəmiyyət kəsb etmir.

İstinad olunan müəlliflər qanunun (hər hansı qanunun, o cümlədən cinayət qanununun) qüvvəsi dedikdə onun tətbiq edilmə mümkünlüyünü əsas götürürlər. Ümumi hüquq nəzəriyyəsində bu yanaşma «qanun normalarının ümum məcburi tətbiqi» kimi formulə olunur (12, s.264).

Bir çox müəlliflər məsələnin bu cür qoyuluşu ilə razılaşmayaraq qeyd etmişlər ki, qanununun aktivliyinə onun tətbiq olunma mümkünlüyü və ya zəruriliyi kimi baxılması məsələni cinayət-prosessual hüquq müstəvisinə keçirmək anlamına gəlir. Məsələn, N.D.Durmanovun fikrincə, cinayət qanununun tətbiq olunma mümkünlüyü bu qanuna əsasən cinayət işinin başlanılması, istintaqı və ardınca məhkəmədə baxılmaqla həll olunmasını ifadə edir, halbuki cinayət qanununun tətbiq əhatəsi barədə normalar CPM-də deyil, CM-in Ümumi hissəsində müəyyən olunmuşdur (8, s.248).

Qeyd olunduğu kimi, semantik baxımından cinayət qanununun tətbiq zərurəti, tətbiqi mümkünlüyü ilə müqayisədə daha düzgün ifadə hesab olunmalıdır. Cinayət qanununun tətbiq zərurəti (hər hansı digər hüquq aktı kimi) bu qanunun aktiv olduğu zaman və ya hallara münasibətdə həmin qanunun varlıq əlamətidir. Bu qanun qüvvədən düşdükdə belə, onun qüvvədə olduğu zaman törədilmiş əməllərə görə (əgər yeni qanun həmin əməlləri törətmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətini hər hansı formada ağırlaşdırırsa) tətbiq zərurətini saxlayır. Hər hansı konkret cinayət işi üzrə tətbiq olunmalı yalnız bir qanun ola bilər və həmin qanun mütləq tətbiq edilməlidir. Bu qanunun tətbiq olunmaması, yəni, hüququ tətbiq edənlərin yanlışlığı üzündən başqa qanunun tətbiq olunması hüquq tətbiqində yol verilmiş səhv hesab olunmaqla, müvafiq yuxarı instansiya tərəfindən aradan qaldırılır.

Onu da qeyd etmək ki, Rusiyalı müəlliflərin əsərlərində diqqət çəkən məqamlardan biri -

cinayət qanununun zamana görə aktivliyinə və ya qüvvəsinə verilən anlayışlarda çar Rusiyası dövrü hüquqşünasların əsərlərindən ciddi təsirlənmənin hələ də davam etməsidir. Çar Rusiyasının qanunları demokratik əsaslarla qəbul olunmadığından, qanun və qanunun aktivliyi/qüvvəsi kimi məfhumlara verilən anlayışlar da monarxik-konseptual əsaslı idi. Rusiya hüquq doktrinasında keçilmiş yoldan asılılığın (ing. path dependence) hələ də güclü olması cinayət hüququnun digər məsələlərində də özünü aydın surətdə göstərir. Aydındır ki, Azərbaycanın hüquq sistemi 19-cu əsrin əvvəllərindən başlayaraq Çar Rusiyasının hüquq sistemi və sovet dövründə sovet hüquq sisteminin sıx təsiri və diktəsi ilə yaradıldığından, həmin paradigmlər bizim hüquq sistemi və hüquq doktrinasında da öz izini buraxmışdır.

Daha bir məsələ, bəzi müəlliflər cinayət qanununu zamana görə qüvvəsindən bəhs edərkən zaman anlayışına fəlsəfi kateqoriya kimi yanaşmaqla «sosial zaman» konstruksiyası formulə edir və ona tərif verməyə çalışırlar. Məsələn, M.M.Qriqoryev «Cinayət qanununun zamana və məkana görə təsiri» adlanan dissertasiya işində bu mövzuya geniş yer ayırmışdır. Fikrimizcə, cinayət hüququ ilə bağlı bu cür genişləndirici diskurslara ehtiyac yoxdur, cinayət qanunu üçün zaman, hamılıqla məlum təqvim məsələsidir. Burada əsas məsələ qanunların qüvvəyə minmə və qüvvədən düşmə tarixlərini, habelə cinayət əməllərinin törədildiyi vaxtı (faktiki və ya hüquqi başa çatma anlarını) təqvim üzrə dəqiq müəyyən etməkdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olmaqla, cinayət qanunvericiliyinin prinsip və institutlarının müəyyən edilməsi üçün şərtsiz əsas təşkil edir. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VIII hissəsinə əsasən, heç kəs törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır. Hüquq pozuntusu törədildikdən sonra yeni qanunla bu cür hərəkətlərə görə məsuliyyət aradan qaldırılmışsa və ya yüngülləşdirilmişsə, yeni qanun tətbiq edilir. Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin VII hissəsinə əsasən, «fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran, hüquq məsuliyyətini aradan

qaldıran və ya yüngülləşdirən normativ hüquqi aktların qüvvəsi geriye şamil edilir; başqa normativ hüquqi aktların qüvvəsi geriye şamil edilmir».

Burda «başqa normativ hüquqi aktlar» dedikdə, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini hər hansı formada dəyişməyən və ya hər hansı formada pisləşdirən normativ-hüquqi aktların nəzərdə tutulduğu aydındır.

Qeyd edək ki, CM-in 10-cu maddəsi Konstitusiyanın qeyd olunan normalarının cinayət qanununa kifayət qədər əhatəli şəkildə implementasiya etməklə, Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq aktların tələblərinə nəinki uyğundur, hətta müəyyən məsələlərdə onları üstələyir. Müqayisə üçün, cinayət qanunlarının zamana görə qüvvəsini əvvəlki beynəlxalq və regional aktlarla müqayisədə daha müfəssəl tənzim edən «Mülki və siyasi hüquqlar haqda Pakt»ın (BMT Baş Məclisinin 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200-cü A (XXI) nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir) 15-ci maddəsinə diqqət etsək:

«1. Heç kim cinayət əməli törədilən anda fəaliyyət göstərən dövlətdaxili qanunvericiliyə və ya beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq cinayət əməli hesab olunmayan hər hansı bir hərəkət və ya xəta nəticəsində hər hansı bir cinayət əməli törətməkdə təqsirli sayıla bilməz. Eyni şəkildə, cinayət əməlinin törədildiyi anda tətbiq edilməli olan cəzadan daha ağır cəza təyin edilə bilməz. Əgər cinayət törədildikdən sonra qanunla daha yüngül cəza təyin edilibsə, bu qanunun təsiri həmin cinayətkara şamil edilir.

2. Hazırkı maddənin heç bir müddəəsi, törədildiyi anda beynəlxalq hüquq tərəfindən qəbul edilən ümumi hüquq prinsiplərinə uyğun olaraq cinayət əməli sayılan istənilən hərəkətə və xəyata görə istənilən şəxsin məhkəməyə verilməsinə və cəzalandırılmasına əngəl törətmir» - bu normaların CM-in 10.3 və 10.4-cü maddələri ilə müqayisəsindən göründüyü kimi, qüvvədə olan CM təkcə cəzaları yüngülləşdirən deyil, cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran qanunların da geriye aktivliyini müəyyən edir və bu cür geri tətbiqi cəza çəkməkdə olan və ya cəzasının çəkib qurtarsa da məhkumluğu götürülməmiş və ya ödənilməmiş şəxslərə də şamil edir.

Azərbaycanın cinayət qanunvericiliyi tarixində ilk dəfə olaraq 1999-cu il CM cinayət qanununun və cinayət məsuliyyətinin prinsiplərini müəyyən etmişdir. Sovet cinayət qanunlarında cinayət məsuliyyətinin prinsipləri əks olunmadığından, cinayət-hüquqi nəzəriyyə-sində cinayət hüququnun prinsipləri və ya cinayət hüququnun hər hansı məsələsinin prinsiplərlə əlaqəsi qanun əsaslı tədqiqat predmeti olmamışdı. Rusiya Federasiyasının 1996-cı il CM-də cinayət qanununun prinsiplərinin əks etdirilməsindən sonra aparılmış tədqiqatlarda cinayət hüququnun müxtəlif məsələlərinin cinayət hüququnun prinsiplərinə münasibəti ilə bağlı fikirlər yer almağa başladı. Məsələn, 2004-cü ildə dərc olunmuş «Cinayət qanununun geriye qüvvəsi» adlanan namizədlik dissertasiyasında A.M.Yerasov cinayət qanununu geriye qüvvəsi haqda normaların cinayət qanununu prinsipləri ilə münasibətinə ayrıca paraqraf həsr etmiş (8, s.43-71), A.E.Yakubov «Cinayət qanununu geriye qüvvəsi» adlanan monoqrafik əsərində cinayət qanununun geriye qüvvəsinin etik əsaslarından bəhs edərkən (16, s.15-21) bu məsələyə aydınlıq gətirməyə çalışmışdır.

Onu da qeyd edək ki, CM-in 10-cu maddəsinin müddəaları Cinayət Məcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsiplərinə (CM-in 4-cü maddəsi) uyğunluq təşkil etsə də, həmin prinsiplərin qanunla müəyyən edilmiş məzmunu ilə tam əhatə olunmur. Normaların müqayisəli təhlili göstərir ki, 10-cu maddənin müddəaları həmin prinsipləri tamamlayır və buna görə norma-prinsip kimi nəzərdən keçirilə bilər. Məsələn, qanunçuluq prinsipinə görə, əməlin cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza və ya digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər yalnız qüvvədə olan cinayət qanunu ilə müəyyən edilir. Bu prinsip, cinayət qanununun qüvvəyə minməsindən əvvəl törədilmiş və törədildiyi zaman qüvvədə olmuş qanunla cinayət sayılmayan və hazırda cinayət sayılan əməllərə münasibəti bilavasitə ehtiva etmir. Bu münasibət CM-in 10.1-ci maddəsi ilə müəyyən edilir: «törədildiyi zaman cinayət sayılmayan əmələ görə heç kəs cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna və cəzalandırıla bilməz». Qeyd olunan norma-prinsip qüvvədə olan cinayət qanunu ilə ilk dəfə kriminallaşdırılmış əməllərə münasi-

bətdə qanunun geriye qüvvəsini birbaşa qadağan edir, başqa sözlə, ilk dəfə kriminallaşdırılan əməllərə görə qanunun yalnız gələcək üçün (qüvvəyə mindiyi andan etibarən) aktiv olduğunu nəzərdə tutur.

CM-in 5-ci maddəsi ilə müəyyən edilən qanunçuluq prinsipi cinayət qanununun qüvvəsini onun qüvvədə olduğu zaman intervalına şamil etməklə bərabər, yeni qanunla dekriminalaşdırma və ya cinayət məsuliyyətinin yüngülləşdirilməsini nəzərdə tutan normaların geri tətbiqi üçün hüquqi imkan ehtiva edir. Bu imkanı müəyyən edən CM-in 10.3-cü maddəsinin normaları da öz növbəsində norma-prinsip kimi nəzərdən keçirilə bilər. Həmin normalar, qeyd olunduğu kimi, Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin 7-ci hissəsinin cinayət qanununda təsbitidir.

Əməli kriminallaşdıran və ya şəxsin vəziyyətini hər hansı başqa formada ağırlaşdıran qanunun geriye şamil olunmaması həmçinin təqsirə görə məsuliyyət prinsipi ilə səsleşir. CM-in 1.3 və 7.1-ci maddələrinin məcmu mahiyyətinə uyğun olaraq, törədildiyi zaman cinayət-hüquqi baxımdan ictimai təhlükəli hesab olunmayan əməlin törədilməsi cinayət məsuliyyəti doğura bilməz.

Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsini tədqiq etmiş müəlliflər yüngülləşdirici qanunların geriye tətbiqinin humanizm başlanğıclarından irəli gəldiyini demək olar hamılıqla təsdiq edirlər (1, s.86-88; 16, s.20; 3, s.62; 8, s.60). Lakin nə Rusiyanın, nə də Azərbaycanın qanunvericiliyində normativ-hüquqi aktların zamana görə qüvvəsi ilə bağlı normaları humanizm prinsipi ilə əlaqələndirən hər hansı müddəə əks olunmamışdır. Xüsusən, normativ-hüquqi aktların qüvvəsi ilə bağlı müddəalar AR Konstitusiyasının «Qanunvericilik sistemi» fəslində yer aldığından, cinayət qanununun geriye qüvvəsi ilə bağlı CM normalarının hüquq sisteminin qanunçuluq təməllərindən irəli gəldiyini söyləməyə əsas yaranır. Görünür, cinayət qanunun zamana görə qüvvəsinin əsaslarını tədqiq edən müəlliflər bu əsasların insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq aktlarında təsbit olunmasına görə belə qənaətə gəlmişlər. Onu da əlavə edək ki, AR CM-in 9-cü maddəsində humanizm prinsipinə verilmiş anlayış onu

CM-in 10-cu maddəsinin normaları ilə hər hansı şəkildə əlaqələndirməyə imkan vermir.

Buna görə, hesab edirik ki, mövcud qanunvericilik çərçivəsində cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin humanizm prinsipi ilə əlaqələndirilməsi kifayət qədər əsaslı deyil. Hərçənd CM-in 10-cu maddəsinin normalarının humanizm ideallarına da cavab verdiyi şübhəsizdir.

Digər tərəfdən, ictimai-siyasi quruluşun köklü dəyişilməsi ilə əlaqədar yeni cinayət qanunlarının qəbul edilməsi hallarında kütləvi dekriminalizasiyanın baş verməsi labüddür. Xüsusən, Azərbaycanın müstəqillik qazanması ilə sovet dövrü cinayət hesab olunmuş xeyli sayda əməlin dekriminalaşdırılması o demək idi ki, həmin qanunlar artıq yeni dövrün reallıqlarına uyğun gəlmir. Belə hallarda yeni qanunun retroaktiv tətbiqi humanizm görüşlərindən deyil, məhz yeni qanunçuluq əsaslarından irəli gəlir. Başqa bir məsələ, əməlin dekriminalaşdırılması və ya cəzaların yüngülləşdirilməsi heç də həmişə şəraitin dəyişilməsi ilə bağlı olmur. Vaxtı ilə N.A.Neklyudov haqlı olaraq qeyd edirdi ki, qanundakı qüsurların aradan qaldırılması bəzən həmin qanunun ədalətsiz olmasının etiraf olunması deməkdir (9, s.173).

Beləliklə, cinayət qanununun zamana görə qüvvəsini konseptual definisiya etmək üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət yeririlməlidir:

– cinayət qanununu qüvvəsi və cinayət qanununun aktivliyi anlayışları fərqli reallıqları ehtiva edir. Hər iki anlayışın azərbaycan dilinə «qüvvə» məfhumu ilə tərcümə olunması terminoloji qüsurlar (boşluq) yaradır, gələcəkdə cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi zaman bu məsələ həllini tapmalıdır;

– cinayət qanununun aktivliyi və qüvvəsi anlayışları cinayət qanununun tətbiq prosesi ilə eyniləşdirilməməlidir. Qanunun tətbiq (realizə) prosesi ayrı-ayrı tətbiq aktlarının məcmuunu əks etdirdiyi halda, qanunun aktivliyi və qüvvəsi fasiləsiz prosesdir. Sadə fiziki müqayisə misalı ilə, qanun aktivliyini elektrik şəbəkəsində daimi cərəyan olmasına, cərəyandan lazımi hallarda istifadə olunmasını isə qanunun konkret hallarda tətbiqinə bənzətmək olar;

– demokratik əsaslı hüquqi dövlətdə qanunun qüvvəsi həm də o deməkdir ki, hüquq

subyektləri onu ictimai müqavilə kimi rəhbər tutur, onun hamı üçün eyni cür və dürüstlüyünə inanır, qanuni davranışın meyarı kimi qəbul edir, özü və ya başqaları tərəfindən bu müqavilənin pozulacağı halda məsuliyyət mexanizminin işə düşəcəyini labüd proses kimi gözləyir və ya ümid edirlər;

– cinayət qanunlarının ultra və retro aktivliyi cinayətkarlıqla mübarizədə ədalət və məqsəduyğunluq, hər kəsin qanun qarşısında bərabərlik prinsiplərinə dayanır. Hər kəsi törətdiyi an qüvvədə olan qanunla mühakimə olunma tələbi ədalət prinsipinin birbaşa diktəsidir. Əməlin cinayət olmasının tam və ya qismən aradan qaldırılması, yaxud bu əmələ görə məsuliyyətin başqa formada yüngülləşdirilməsi ictimai həyatdakı təkamül dövlətin verdiyi reaksiyadır (zamanla məqsəduyğun uzlaşma). Yeni daha yüngül qanunun qüvvəyə mindiyi hallarda şəxsin bu qanunun qüvvəyə

minməsindən əvvəl törədilmiş əmələ görə əvvəlki daha ağır qanunla mühakimə olunması insanların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipinin pozulması və ümumiyyətlə absurd olardı;

– cinayət qanunlarının zamana görə aktivliyini cinayət hüququnun prinsipləri sırasına aid etməyə çalışan müəlliflərdən fərqli olaraq, biz hesab edirik ki, bu məsələni tənzim edən normalar kompleksi müstəqil cinayət-hüquq institutu kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Yekunda, cinayət qanunun zamana görə qüvvəsinə aşağıdakı kimi anlayış vermək olar:

Cinayət qanunun zamana görə qüvvəsi (aktivliyi) – hüquq yaradıcılığı və tətbiqi prosesində müvafiq bəşəri prinsiplərə əsasən formalaşan, qüvvədə olan cinayət qanununun cari və retro aktivliyini, rəsmən ləğv edilmiş əvvəlki qanunların isə müvafiq hallarda ultra aktivliyini özündə ehtiva edən cinayət-hüquq institutudur.

Ədəbiyyat:

1. Аитова О.Ф. Уголовно-правовые проблемы времени преступления. Дис. ... канд. юрид. наук. Саратов: 2016. - 276 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т, Т. 2. - М.: «Юридическая литература», 1981. - 360 сәh.
3. Барканов А.Н. Обратная сила уголовного закона. Дис. ... канд. юрид. наук. Саратов. 2000. - 191 сәh.
4. Большой юридический словарь. / Авт.-сост. В. Н. Додонов, В. Д. Ермаков, М. А. Крылова и др. Ред. А. Я. Сухарев, В. Е. Крутских и др. - М.: ИНФРА-М, 2003. - 704 сәh.
5. Бойцов А.И., Волженкин Б.В. Уголовный закон: действие во времени и пространстве. Учебное пособие. - СПб., 1993. - 104 сәh.
6. Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение. - М.: Юридическая лит-ра, 1967. - 239 сәh.
7. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. - М.: МГУ, 1967. - 310 сәh.
8. Ерасов А.М. Обратная сила уголовного закона. Диссер. на соиск.уч.степени канд.юр.наук. М., 2004. - 217 сәh.
9. Неклюдов Н. Общая часть уголовного права. СПб., 1875. - 200 сәh.
10. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2018. - 724 сәh.
11. Советское уголовное право. Общая часть Учебник. М.: Юридическая литература, 1977. - 543 сәh.
12. Теория государства и права учебник для вузов / под ред. А. И. Денисова. - М.: Юрид. лит., 1980. - 430 сәh.
13. Уголовное право. Общая часть. М.: Изд-во Московского ун-та, 1993. -
14. Уголовное право : общая часть: Учеб. для юрид. ин-тов и фак. / Л.Д.Ермакова, Э.Н.Жевлаков, Б.В.Здравомыслов, В.Ф.Караулов; [Под ред. Здравомыслова Б.В. и др.]; Моск. юрид. ин-т. - Москва : Манускрипт, 1992. - 463 с.
15. Здравомыслов Б. В. Понятие, предмет, задачи и принципы уголовного права // Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / отв. ред. Б.В.Здравомыслов. М., 1996.
16. Якубов А.Е. Обратная сила уголовного закона. СПб, 2003. - 206 сәh.

Açar sözlər: cinayət qanununun geriyə qüvvəsi, cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi, ultraaktiv qanunlar, retroaktiv qanunlar, qanunun aktivliyi, cari cinayət qanunu, qüvvədən düşmüş qanunlar, ləğv edilmiş qanunlar, normativ hüquqi aktın aktivliyi, yüngülləşdirici qanun

Galandar Isbandiyarov

*Scientific Researcher on the Department of Criminal Law and
Criminal Procedure of Institute of Law and Human Rights
of Azerbaijan National Academy of Sciences*

CONCEPTUAL BASICS OF THE CONCEPT OF THE OPERATION OF CRIMINAL LAW IN TIME

SUMMARY

The article considers multitude of contradictory data's regarding the criminal lawmaking, which is linked with the necessity of intense enhancement of the penal legislation in finding the independence of the countries again, as well as to reveal some hardship for practical purposes to use and is considered of the state-of-the-art norms, concept definition and likewise criteria's of the law actions to the penal law and penal legislation of the Republic of Azerbaijan.

In the subsequent order, the article deals with some contradictions, which linked with the action of the law in time, suggestion and some references on the solution are put forward.

Keywords: *reverse power of criminal law action, criminal law action in time, ultra active laws, retroactive laws, activity of the law, the current criminal law, invalid laws, repealed acts, activity of the normative legal act, extenuating law*

Галандар Исбендияров

*Научный сотрудник отдела Уголовного права и уголовного процесса
Института Права и Прав Человека Национальной Академии Наук Азербайджана*

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЯ ДЕЙСТВИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНА ВО ВРЕМЕНИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются множество противоречивых вопросов уголовного правотворчества связанных с необходимостью интенсивного совершенствования уголовного законодательства во вновь обретших независимость странах, выявления трудностей в практике применения новых норм, определения понятия и критериев действия закона в уголовном праве и уголовном законодательстве Азербайджанской Республики. образом изучаются существующие здесь противоречия, связанные с действием закона во времени, а также выдвигаются предложения и рекомендации по их разрешению.

Ключевые слова: *обратная сила действия уголовного закона, действие уголовного закона во времени, ультраактивные законы, ретроактивные законы, активность закона, текущий уголовный закон, утратившие силу законы, отмененные законы, активность нормативно-правового акта, смягчающий закон*

GƏNC TƏDQİQATÇILAR YOUNG RESEARCHERS

DAVAMLI İNKİŞAFIN İDARƏ EDİLMƏSİ SUSTAINABLE DEVELOPMENT MANAGEMENT

UOT 354

SƏBUHİ MEHDİZADƏ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının dissertantı

e-mail: sabuhibmw@yahoo.co.uk

AZƏRBAYCANDA DAVAMLI İNKİŞAF SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT SİYASƏTİNİN MAHİYYƏTİ

XX əsrin sonlarında doğru ekoloji böhranın, daha doğrusu isə cəmiyyət və təbiət münasibətlərinin böhranının getdikcə dərinləşməsi cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı məqsəd və prioritetlərin müəyyən olunması zərurətini yaratdı. Bunun nəticəsi olaraq, sosial tərəqqi ilə iqtisadi artım arasındakı balansın ətraf mühitə münasibətdə qorunması və təbii resurslardan istifadəyə yaxından nəzarət olunması sahəsində artan tələblərə cavab olaraq davamlı inkişaf konsepsiyası formalaşdı.

2015-ci ilin sentyabrında keçirilən Davamlı İnkişaf Sammitində qeyd olundu ki, mükəmməl olmayan idarəetmə təcrübəsi, bu sahədə həyata keçirilən qüsurlu siyasət bir çox iqtisadi, sosial, siyasi, ekoloji problemlərin yaranmasına, hərbi münaqişə və müharibələrin alovlanmasına gətirib çıxarmışdır [13]. Bütün bunların qarşısının alınması yalnız davamlı inkişafa nail olmaqla mümkün ola bilər. Davamlı inkişafın prinsip və texnologiyalarının tətbiqi dünyada müşahidə edilən iqtisadi, sosial, ekoloji, demoqrafik problemlərin və digər çağırışların həllini təmin etmək iqtidarındadır [9, 141-143]. Davamlı inkişaf cəmiyyətin idarə edilməsinin çağdaş nəsilin rifahı təmin edən və gələcək nəsillərin inkişaf imkanlarını məhdudlaşdırmayan bir üsulu kimi iqtisadi və sosial tərəqqinin təmin edilməsi zamanı bərpa olunmayan təbii ehtiyatların səmərəli

rəli istifadəsini, ətraf təbii mühitin mühafizəsini, sosial problemlərin həllini nəzərdə tutur. Bu proses yeni biliklərin əldə edilməsi, bacarıqların təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə insan potensialının formalaşdırılması ilə bağlıdır.

Davamlı inkişafın təmin edilməsi yolunda ölkələrin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Bu vəzifələr 1992-ci il Rio-de-Janeyro şəhərində keçirilmiş sammitdə qəbul edilmiş «XXI əsrin gündəliyi» adlı sənəddə, Minilliyin İnkişaf Məqsədlərində, Davamlı İnkişaf Məqsədlərində müəyyən edilmiş və dövlətlərin milli siyasətlərinə daxil edilmiş, bu istiqamətdə BMT və onun ixtisaslaşdırılmış qurumları tərəfindən bu sahədə hökumətlərə müxtəlif institusional və texniki yardımlar edilmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi təcrübənin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda davamlı inkişafıla bağlı dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinə Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışının ilk illərindən başlanmışdır. Ümummilli liderin göstərişi ilə 1994-cü ildə hazırlanmağa başlayan ilk milli insan inkişafı hesabatının 1995-ci ildə ölkə ictimaiyyətinə və beynəlxalq təşkilatlara təqdimatı keçirildi [11]. Hesabatın koordinatoru akademik Urxan Ələkbərov idi [7, 14]. İnsan inkişafına dair

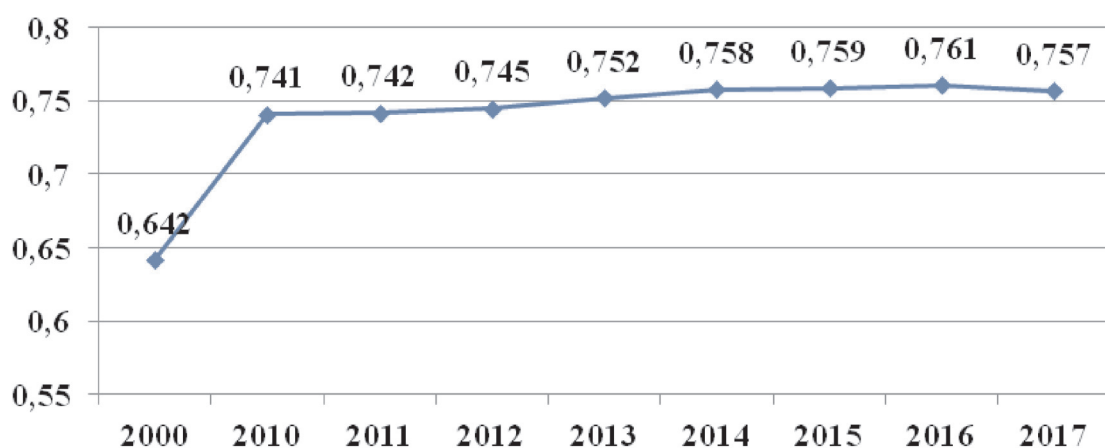
ölkədə ilk hesabatın hazırlanması məqsədilə birinci mərhələdə qərar qəbul edənlər və mütəxəssislər üçün BMT tərəfindən xüsusi təlimat, seminar və treninqlər keçirildi. İnsan inkişafının qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilən əmsallar haqqında məlumatlar, onların yerinə yetirilməsi texnologiyaları təlimlərin bir istiqaməti idi. Paralel olaraq əhalinin insan inkişafı sahəsində məlumatlandırılması məqsədilə geniş təbliğat işlərinə başlandı. Vətəndaş cəmiyyətinin bu prosesdə böyük əhəmiyyət daşıdığını nəzərə alaraq, qeyri-hökumət təşkilatları (QHT-lər) də bu prosesin fəal iştirakçılarına çevrildilər. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında 1994-cü ildən etibarən insan inkişafı və davamlı inkişafı ilə bağlı bilik və bacarıqların formalaşması prosesi start götürdü.

Azərbaycan Respublikasının BMT ilə birgə hazırladığı bu hesabat yeni inkişaf konsepsiyasının mahiyyətinin izah və təhlilinə həsr edildi, ölkənin üzləşdiyi konseptual və strateji məsələlər təhlil və şərh edildi, iqtisadi və sosial sahələrdə qarşıda duran məsələlərlə yanaşı, hesabatda Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi, ölkədə bir milyondan çox qaçqın və məcburi köçkün-

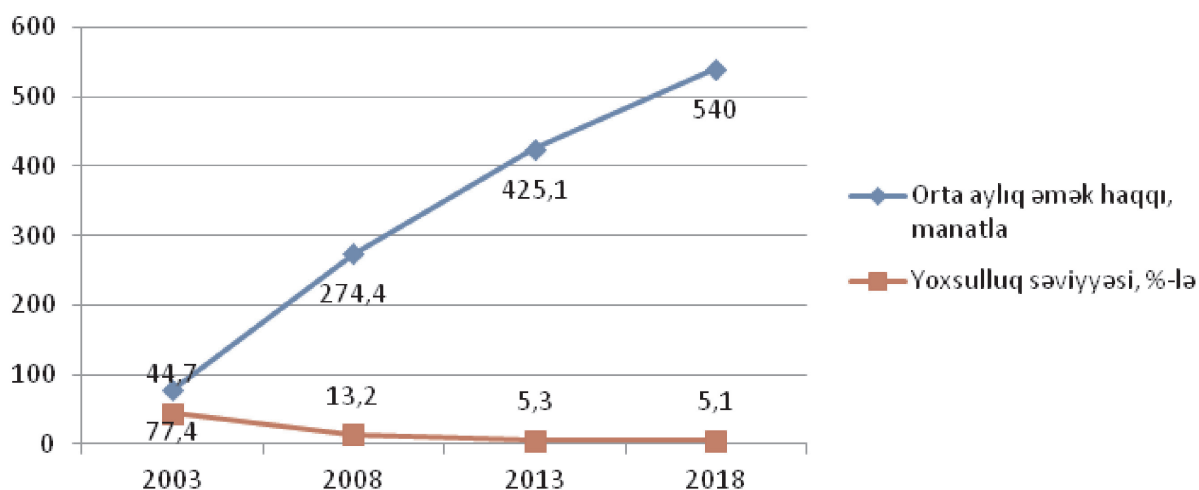
lərin olması, onların durumu haqqında məlumatlar dərc edilib beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırıldı.

Hesabatın dərc olunması ilə Azərbaycanda insan potensialının gücləndirilməsi dövlətin əsas prioritetlərindən birinə çevrildi. Bunun nəticəsi kimi ölkəmizin insan inkişafı indeksinin göstəriciləri ilbəl artmaqda davam edir. Ölkəmiz 2010-cu ildən etibarən yüksək insan inkişafına malik olan ölkələr qrupuna daxil olmuşdur.

Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin olunması sahəsində ən mühüm addımlardan biri də onun tədris olunmasıdır. Belə ki, bu prosesə dünyadan 4 il öncə 2001-ci ildə ölkəmizdə orta ümumtəhsil məktəbləri səviyyəsində başlanılmış, 2003-cü ildə tədris proqramı və dərs vəsaiti dərc edilmiş, yalnız bundan sonra 2005-ci ildə BMT YUNESKO ilə imzaladığı memorandumla davamlı inkişafın tədrisinin vacibliyini vurğulamışdır. Bunun davamı olaraq, dünyada ilk dəfə 2015-ci ildə ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə bakalavr, magistr və doktorant hazırlığı üçün yeni bir ixtisas – «Davamlı inkişafın idarə edilməsi» ixtisası yaradılmışdır [7].

Azərbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı İndeksinin dinamikası [4, 15; 7].

Orta aylıq əmək haqqı və yoxsulluq səviyyəsinin dinamikası (2003-2018-ci illər) [4, 18].

Növbəti illərdə hazırlanan milli insan inkişafı hesabatları ölkədə mövcud olan müxtəlif problemlərə – qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyətinə, yoxsulluğa, yerli özünüidarəetməyə, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına, gender məsələlərinə və s. aktual məsələlərə həsr edildi. Azərbaycanda aparılan məqsədyönlü siyasət nəticəsində ölkədə yoxsulluğun səviyyəsi 5 faizə endirilmiş, əhəlinin sosial rifah halının müsbət dəyişiklikləri müşahidə olunmağa başlanmışdır.

Davamlı inkişaf sahəsində aparılan siyasətin nəticəsi olaraq, ölkədə ali qanun olan Konstitusiyanın və digər qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsinə, davamlı inkişafın təmin edilməsi sahəsində mövcud olan problemlərin həlli ilə bağlı müxtəlif dövlət proqramlarının və layihələrin icrasına başlandı. Bu sənədlərə misal olaraq, «Azərbaycanda Kiçik və Orta Sahibkarlığa Dövlət Yardımı Proqramı (1997-2000-ci illər)», «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)», «Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma sənayesinin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)», «Azərbaycan Respublikasında aqrar bölmənin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2006-cı illər)», «Azərbaycan Respublikasının demoqrafik inkişaf konsepsiyası», «Azər-

baycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005-ci illər)», «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)», «Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası» (2006-2015-ci illər), «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı», «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı», «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhəlinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı», «Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış» İnkişaf Strategiyasını, Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarının bütün mərhələlərini (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018, 2019-2023-cü illər) qeyd etmək olar [14].

Bundan əlavə, məhkəmə-hüquq və qanunvericilik sisteminin islahatları yolu ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik bazasının davamlı inkişaf prinsiplərinə uyğunlaşdırılması həyata keçirilir.

Dövlət proqramları və qanunvericiliyin təhlili əsasında Azərbaycanda davamlı inkişaf

fın təmin edilməsi sahəsində dövlət siyasətinin aşağıdakı istiqamətlərini müəyyən etmək olar:

Makroiqtisadi sabitlik və qeyri-neft sektorunun tarazlı inkişafı vasitəsilə davamlı iqtisadi inkişaf;

Gəlir əldə edilməsi imkanlarının artırılması və əhalinin kasıb təbəqələrinin orta təbəqənin yaradılması hesabına payının azaldılması;

Səmərəli sosial müdafiə sisteminin yaradılması yolu ilə əhalinin yaşlı təbəqəsinin, azgəlirli ailələrin və digər həssas əhali qruplarının sosial risklərini azaltmaq;

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin davam etdirilməsi;

Əsas təhsil və səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin və əlçatanlığının artırılması;

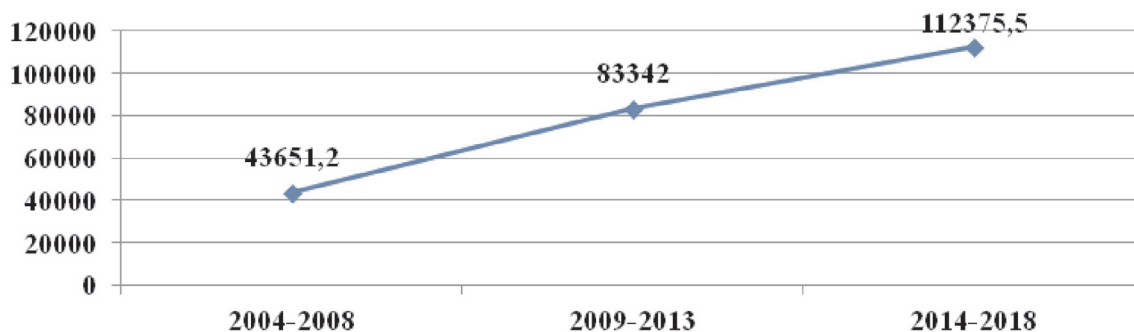
Sosial infrastrukturun inkişafı və kommunal xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;

Ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması və ətraf mühitin davamlı idarə edilməsi;

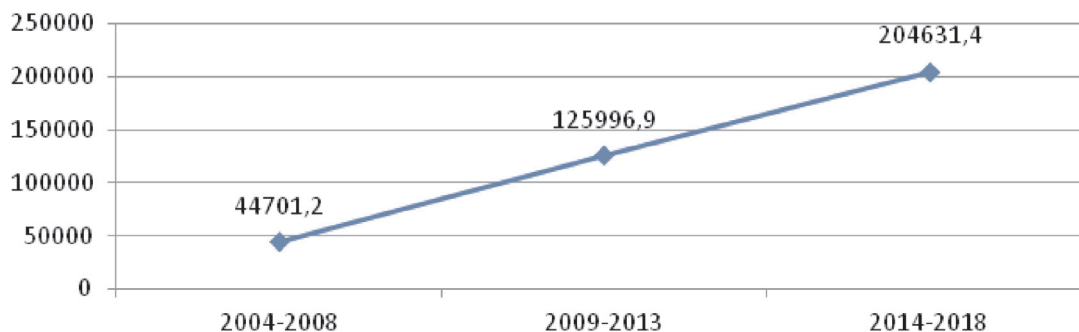
Gender bərabərliyinin təmin olunması və dəstəklənməsi;

Səmərəli idarəçilik və institusional islahatların davam etdirilməsi.

Sadalanın məqsədləri yerinə yetirilməsini 4 funksional qrupa ayırmaq olar: makroiqtisadi sabitlik və iqtisadi artım; işədüzəltmə sahəsində siyasət və əhalinin sosial müdafiəsi; insan kapitalının inkişafı və sosial inkişaf; institusional siyasəti və səmərəli idarəetmə.

İqtisadiyyata qoyulmuş investisiyalar, milyon manat [4, 18].

Qeyri-neft ÜDM-nin həcmi, milyon manat [4, 18].

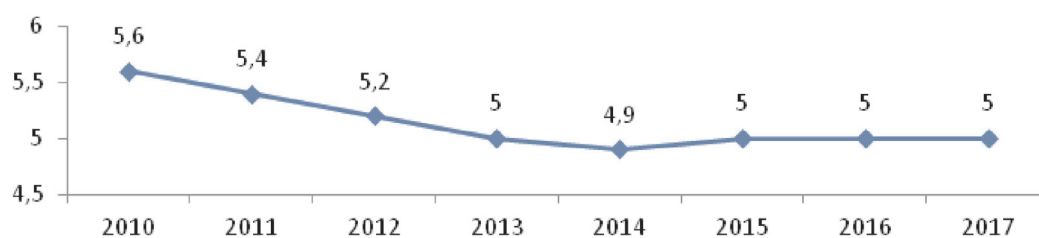
Azərbaycanda davamlı inkişaf sahəsində məqsədlərin həyata keçirilməsi iqtisadiyyat sahəsində büdcə gəlirlərinin artırılması, büdcə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması, dövlət borclarının idarə olunması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bunun üçün vergi və gömrük sistemində sadələşdirmələrin aparılması, sadələşdirilmiş vergi ödəmə sisteminin tətbiqi, vergi və gömrük rəsmiləşdirmələrinin elektronlaşdırılması, vergi və gömrük xidmətlərinin sayının azaldılması həyata keçirilir.

İnvestisiya siyasəti sahəsində əsas prioritet investisiyaların idarə olunmasının keyfiyyətinin artırılmasına, ədalətli rəqabətin gücləndirilməsinə, ixracyönlü sahələrin, əsasən kənd yerlərində sahibkarlığın dəstəklənməsinə informasiya texnologiyalarına çıxışın təmin

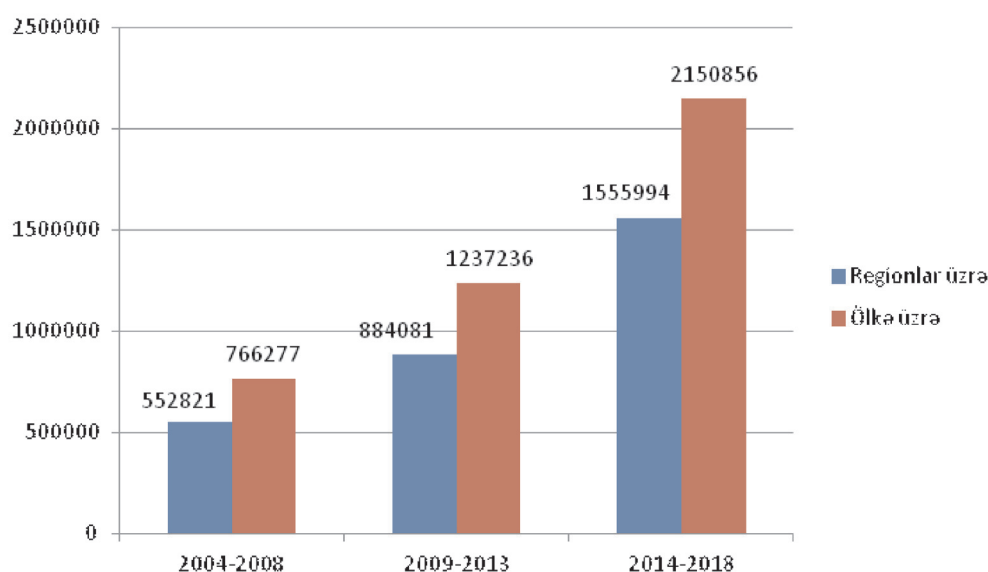
olunmasına verilir. Bu təşəbbüslərin reallaşdırılması üçün dövlət investisiya layihələri hazırlanır, şəhər və regionların uzunmüddətli inkişafı planları hazırlanır, özəl müəssisələrə dövlət kreditlərinin verilməsi genişləndirilir.

Sənayenin və qeyri-neft sektorunun inkişafı dövlət investisiya şirkəti tərəfindən dəstəklənir. Özəl və dövlət müəssisələri ilə birgə investisiya şirkəti kənd təsərrüfatının, qida sənayesinin, logistikanın, ağır sənayenin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı layihələr reallaşdırır.

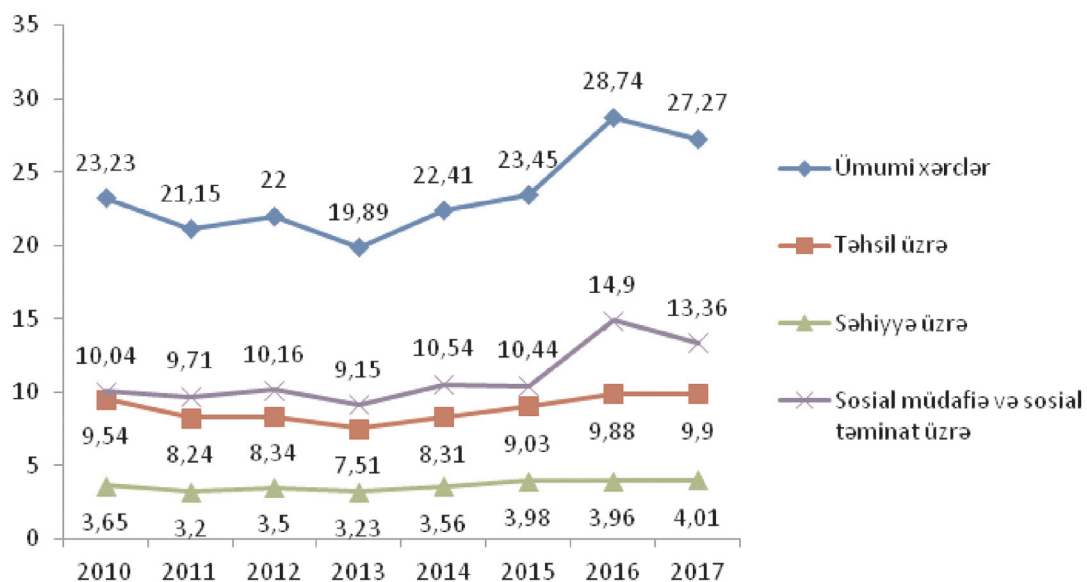
Azərbaycanda qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsi davamlı inkişafın prioritet istiqamətlərindən biridir. Belə ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafı bir tərəfdən əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin ərzaqla təminatı, digər tərəfdən isə torpaqların eroziyası və səhrələşmə kimi ekoloji problemlərin qarşısının alınması ilə əlaqədardır.

İşsizlik səviyyəsi, faizlə [5, 71].

Yeni açılmış iş yerləri [4, 19].

Ümumi dövlət xərclərində əsas xidmətlərə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi, faizlə [5, 12].

İşə düzəltmə sahəsində davamlı inkişaf prioritetləri işsizlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, mütəxəssislərin əmək bazarının tələblərinə uyğun hazırlanması, əmək münasibətlərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, əmək bazarının monitorinqi mexanizmlərinin yaxşılaşdırılması, əhalinin sosial həssas qruplarının işə düzəltmə imkanlarının genişləndirilməsi ilə bağlıdır.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti necədirsə, davamlı inkişaf siyasəti də ona analoji olaraq həyata keçirilir. Bu baxımdan, ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin müvəffəqiyyəti davamlı inkişaf siyasətinin müvəffəqiyyətindən, eləcə də davamlı inkişafın müvəffəqiyyəti həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf siyasətindən asılıdır.

Hazırda dünyanın bir çox ölkələrinin və onların regionlarının iqtisadi inkişafının əsas məqsədi əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Buna görə də sosial-iqtisadi inkişaf prosesi üç tərkib elementini özündə birləşdirir:

– əhalinin gəlirlərini artırmaq, sağlamlığını yaxşılaşdırmaq və təhsil səviyyəsini yüksəltmək;

– insan ləyaqətinə hörmət etməyə yönəldilmiş sosial, siyasi, iqtisadi və institusional sistemin formalaşması nəticəsində insanların özünəhərmətinin artımına imkan verən şərait yaratmaq;

– insanların azadlıq, o cümlədən iqtisadi azadlıq dərəcəsini yüksəltmək.

Dövlət tərəfindən ölkə regionlarında həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin əsas məqsədi – bütün bölgələrin mövcud potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, istehsal təyinatlı müəssisələrin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, sosial yönümlü tədbirlərin reallaşdırılması yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluq səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artırılmasına və beləliklə ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının təmin edilməsinə nail olmaqdır. Ölkənin strateji inkişaf istiqamətindən asılı olaraq regionlarda cari və perspektiv inkişafa səbəb olan məqsədli proqramların reallaşdırılması onların qeyri-sabit inkişafa səbəb ola biləcək amillərin tədricən aradan qalxmasına səbəb ola bilər.

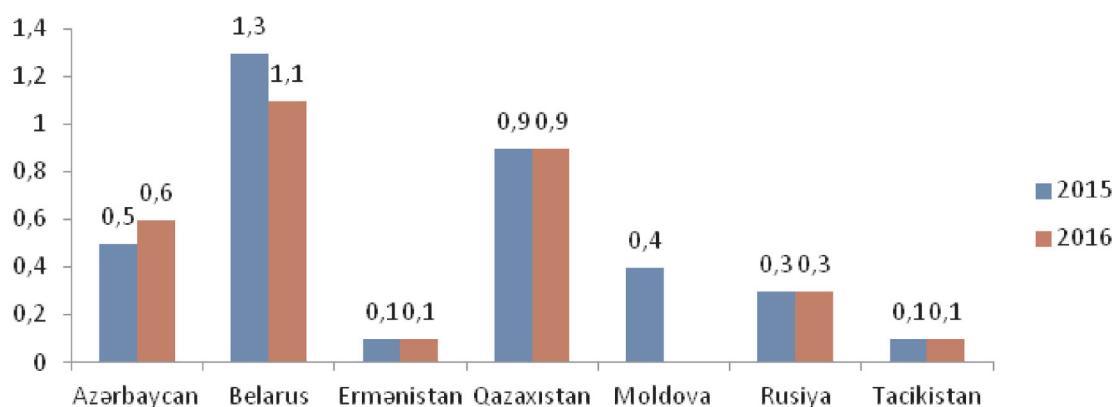
Ölkənin sosial iqtisadi inkişafının tənzimlənməsində ərazinin regionlara bölgüsü və bu bölgünün iqtisadi, milli, ekoloji və sosial meyarlara görə təsnifatının aparılması zəruridir. İqtisadi inkişaf nöqteyi-nəzərindən regionlar aşağıdakı tiplərə bölünür [1]:

1) İnkişaf etmiş regionlar: Bu regionlara iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş və iqtisadiyyatın bir çox sahələrinin olduğu regionlar aid edilir. Belə regionlarda məşğulluğun səviyyəsi yüksək olur, əhalinin tələbatının xeyli hissəsi yerli istehsal hesabına ödənilir. Bu regionlar inkişaf etmiş sosial, iqtisadi və bazar infrastrukturuna malik olur.

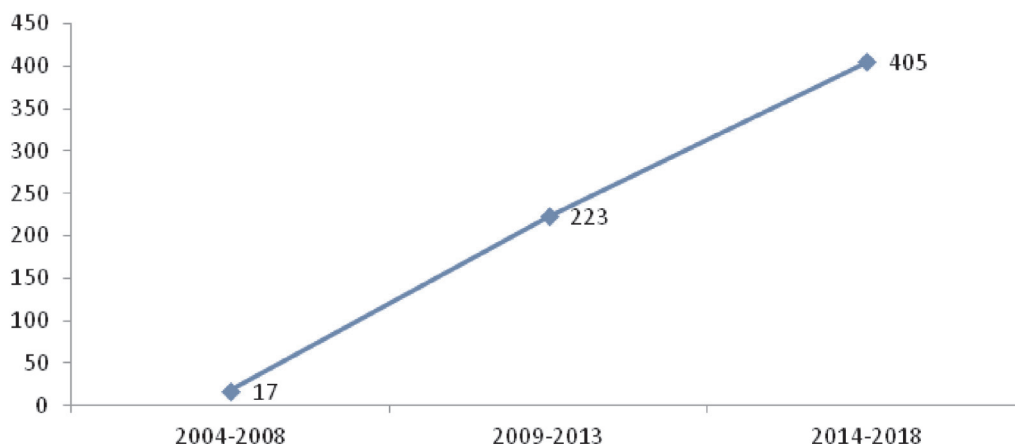
2) Zəif inkişaf etmiş regionlar: Bu regionlarda iqtisadiyyatın bir və ya bir neçə sahəsi inkişaf edir. İşsizliyin səviyyəsi respublikanın orta göstəricisinə yaxın olur. Bu regionları inkişaf etdirmək üçün dövlət iqtisadi mexanizmlərə üstünlük verir.

3) Depressiv regionlar: Bu regionlar ümumi ölkə inkişaf səviyyəsindən geri qalmış regionlara aid edilir. Bu regionlarda əsasən məşğulluq səviyyəsi çox aşağı olur.

4) Sərhəd boyu regionlar: Ölkənin milli maraqları çərçivəsində belə regionlarda sosial və iqtisadi problemlərin həllinə xüsusi diqqət yetirilir.

Dövlət xərclərinin strukturu ilə müəyyən edilən kənd təsərrüfatına istiqamətləndirilmə indeksi. MDB ölkələri ilə müqayisə [5, 15].

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin regionların inkişafı istiqamətində imzaladığı sərəncamlar [4, 16].

Hər bir ölkənin davamlı inkişafının təkanverici qüvvələrindən biri də səmərəli dövlət idarəçiliyidir. Araşdırmalardan aydın olur ki, səmərəli idarəetmənin həyata keçirilməsi, bu sahədə mövcud potensialdan tam və qənaətlə istifadənin, həmçinin sahənin davamlı inkişafının təmin edilməsi ilk növbədə zəngin tənzimləyici normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılmasını tələb edir. Təbii ki, normativ-hüquqi baza dedikdə, yalnız məhdudiyyətlər yaradan direktiv sənədlər deyil, müəyyən istiqamətlərdə fəaliyyət norma və standartları müəyyənləşdirən istiqamətverici sənədlər də nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən dövlət siyasətinin bariz nümunəsi hakimiyyətə olduğu müddətdə imzaladığı sənədlərin sayı və əhəmiyyəti ilə təsdiq olunur.

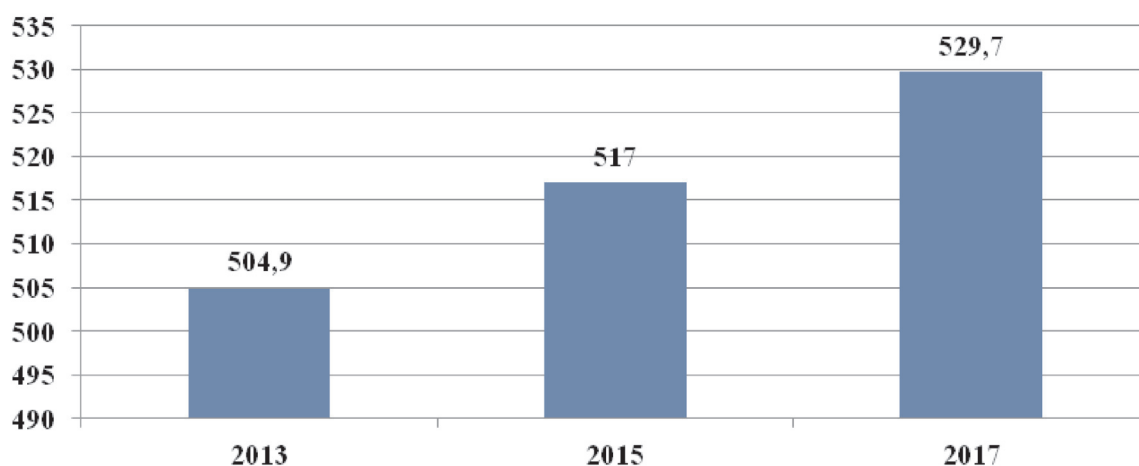
Dünya təcrübəsi də sübut edir ki, idarəetmə və inkişaf tədbirlərinin əvvəlcədən qəbul edilmiş, mövcud şəraiti nəzərə alan və elmi cəhətdən hərtərəfli əsaslandırılmış normativ sənədlərin tələbləri əsasında reallaşdırılması uzunmüddətli və daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaradır. Bütün bunlar isə davamlı inkişaf sahəsində dövlət idarəçiliyinin zəruriliyini müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi innovativ inkişaf strategiyasının məqsədi XXI əsrin əsas prioriteti olan davamlı, insan potensialına, onun bilik və bacarığına əsaslanan inkişafdır. Ölkədə iqtisadi, sosial, humanitar, mədəni və digər mühüm sahələrdə böyük uğurlar əldə edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişafın bir çox məqsədlərinə nail olunması ölkədə kreativ mühitin formalaşdırılması ilə əlaqələndirilir [6]. Beynəlxalq inkişaf təşkilatları tərəfindən dərc edilmiş rəsmi statistik məlumatlar ölkənin bu istiqamətdə uğurla inkişaf etməsini təsdiqləyir. Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişafın planlaşdırılması və idarə edilməsi istiqamətində əldə

olunan nailiyyətlər və bunları səciyyələndirən göstəricilərin təhlili beynəlxalq inkişaf institutlarının rəsmi statistik məlumatlarına əsaslanır və digər inkişaf etmiş, o cümlədən «böyük yeddilik» (G 7) və «böyük iyirmilik» (G 20) qruplarına daxil olan ölkələrlin statistik göstəriciləri ilə müqayisəli şəkildə aparılır.

Davamlı inkişafın planlaşdırılması və idarə edilməsi üçün kadr potensialının formalaşması sahəsində Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövlət idarəçilik strategiyasını davam və inkişaf etdirən Prezident İlham Əliyevin «qara qızıl»ın «insan qızılı»na çevrilməsinə yönəlməmiş konsepsiyası, Azərbaycan Respublikasında insan potensialının inkişafına yönəldilmiş siyasət və bu sahədə qazanılmış nailiyyətlər ölkənin BMT tərəfindən 2010-cu ildən insan inkişafı sahəsində yüksək nəticələr əldə etmiş ölkələr qrupuna daxil olması ilə nəticələnmişdir. Azərbaycan Respublikasında kadr potensialının formalaşması və səfərbər edilməsi prosesində hökumət, qeyri-hökumət təşkilatlarının və fərdi sektorun fəal iştirakı, onların fəaliyyətlərinin koordinasiyası olduqca böyük rol oynayır.

Son on ildə davamlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyatın ən önəmli göstəricilərindən sayılan bərpa olunan və bərpa olunmayan ehtiyatların səmərəli istifadəsinə əsaslanan ÜDM-in hər bir vahidinin istehsalı üçün enerji sərfiyyatının sürətlə azalması Azərbaycan Respublikasında ÜDM-in kəmiyyət artımının keyfiyyət artımına keçməsinə təsdiq edir. Azərbaycan Respublikasında ÜDM-in sürətlə artması fonunda onun hər vahidinin istehsalı üçün sərf olunan enerjinin son on ildə 2,5 dəfə azalması ölkənin qəbul etdiyi və iqlim dəyişmələrinə aid beynəlxalq konvensiyalarla nəzərdə tutulmuş öhdəliklərinə böyük məsuliyyətlə yanaşmasından xəbər verir. Qeyd edilməlidir ki, davamlı inkişafın əsas indikatorlarından olan ÜDM-in istehsalı üçün enerji sərfiyyatına görə Azərbaycan Respublikasında əldə edilən nəticələr artıq orta dünya göstəricilərini üstələyir.

İlkin enerji sərfiyyatının ÜDM-ə nisbəti kimi hesablanan enerji tutumu, kq neft ekvivalenti/min manatla [5, 64].

Ölkəmizdə davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi Azərbaycan hökumətinin qarşıya qoyduğu və çox böyük müvəffəqiyyətlə həyata keçirdiyi mühüm prioritetlərdən biridir. Bəlli olduğu kimi, bu, ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli, şaxələndirilmiş şəkildə inkişafını nəzərdə tutur. Burada neft sektorundan əldə edilən gəlirlər hesabına qeyri-neft sektoruna böyük sərmayələrin yatırılması, beləliklə də, ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi başlıca hədəf kimi götürülür.

Bu baxımdan, bilavasitə, Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi ilə bağlı hazırlanan və müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən dövlət proqramları olduqca təqdirəlayiqdir. Bütün incəliklərinə görə, yüksək dəqiqliklə işlənib hazırlanan, məntiqi ardıcılıqla biri digərini tamamlayan bu proqramlar əhalinin yüksək iqtisadi fəallığını stimullaşdırır, bölgələrdə yaşayış səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına, Azərbaycanın regionlarının hərtərəfli tərəqqisinə yol açır.

1994-cü ildən başlayaraq, Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda əsas məqsədi ölkədə yoxsulluğun azaldılması

və davamlı inkişafın təmin edilməsi olan çoxşaxəli islahatlar həyata keçirilməyə başladı.

Hazırda ölkəmizin davamlı inkişaf sahəsində əldə etdiyi böyük uğurlar inkişafın Azərbaycan modelindən danışmağa imkan verir. Davamlı, dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan bu modelin strateji istiqamətləri aşağıdakı kimi səciyyələndirilə bilər:

- 1) sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan, sosialyönümlü bütöv iqtisadi sistemin – müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması;
- 2) ölkədə mövcud olan təbii-iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensialın fəal surətdə təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması;
- 3) milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli şəkildə inteqrasiyası.

Bu model hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı, sürəkli və sürətli inkişafının əsasını təşkil edir. Burada prioritet sahələr üzrə iqtisadi siyasətin həyata keçirilmə taktikasının fərqləndirici xüsusiyyətlərini – göstərilən istiqamətlərin hər biri üzrə fəaliyyətin paralel şəkildə həyata keçirilən əlaqələndirilmiş proqramlar üzrə aparılması olduqca önəmlidir. Belə olan halda qeyri-standart, lakin iqtisadi inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarını nəzərə alan, gələcəyə hesablanan və cəsarətli qərarların qəbul olunması olduqca vacibdir. Müva-

fiq qərarların qəbulu prosesində sosialyönümlülüğün gözlənilməsi, milli mentalitetin nəzərə alınması, mütərəqqi dünya təcrübəsinə arxalanma mütərəqqi meyarlar kimi bir-birini tamamlayır.

Ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər Azərbaycanda iqtisadi islahatlar və inkişaf modelinin həyataqabiliyyətli, səmərəli olmasının ən yaxşı sübutu, isbatı sayıla bilər. Bu model üzrə həyata keçirilən siyasət çox qısa zaman ərzində ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsinə səbəb olub.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra çətinliklərin, iqtisadi problemlərin öhdəsindən gələn respublikamız ölkənin təbii və iqtisadi potensialından məqsədli, düzgün və səmərəli istifadə nəticəsində qısa zaman ərzində sürətli iqtisadi inkişafa nail oldu. Hazırda bir çox iqtisadi göstəricilərinə görə dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri ilə müqayisə edilən Azərbaycan Respublikasında cəmiyyətin inkişafının mühüm aspektlərindən biri yoxsulluğun azaldılması, tarazlı inkişafın, başqa sözlə desək davamlı inkişafın təmin edilməsidir.

Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişafın təmin edilməsi istiqamətində bir sıra mühüm sənədlər qəbul edilmiş, qeyri-neft sektorunun inkişafı, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması, sosial xidmətlərin tək-

milləşdirilməsi, gender bərabərliyinin təmin edilməsi, təhsil və səhiyyə sisteminin müasir dünya standartları səviyyəsinə qaldırılması, ən əsası isə səmərəli dövlət idarəçiliyinin tətbiq edilməsi ilə bağlı mütəmadi və təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Bütün bunlar onu göstərir ki, ölkəmizin davamlı iqtisadi inkişafı artıq yeni keyfiyyət mərhələsinə daxil olub. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiyaya nail olmaq, uzunmüddətli perspektivdə ölkədə dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etmək yeni mərhələnin əsas hədəfidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı fərmanlarda, təsdiq etdiyi iqtisadi siyasət sənədlərində bu hədəfin reallaşması üçün yerinə yetirilməsi zəruri olan əsas vəzifələr müəyyənləşdirilib. Bu sıraya ölkənin malik olduğu iqtisadi potensialın gücləndirilməsi və bu potensialın kompleks şəkildə səmərəli reallaşdırılması, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, hər bir regionun malik olduğu potensialdan tam və səmərəli istifadə olunması, regionların inkişafının tarazlaşdırılması, çoxlu sayda yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaradılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, sosial xidmətlərin həcmnin, keyfiyyətinin və ünvanlılığının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, yoxsulluğun azaldılmasını kimi vəzifələri aid etmək olar.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-iqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər). Bakı: «Nurlar» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2004, 160 səh.
2. Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2009-2013): Tammətnli elektron nəşr. Bakı, 2010, 354 s.
3. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı, 2015, 151 s.
4. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2019-2023-cü illər): Tammətnli elektron nəşr. Bakı, 2019, 405 s.
5. Dayanıqlı İnkişaf Məqədləri. Statistik məcmuə. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2018, 151 s.
6. Mehdiyev R.Ə. Tarixi idrakın elmiyi problemlərinə dair. Bakı: «Şərq-Qərb», 2015, 318 s.

7. Ələkbərov U.K. Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları. Bakı: «Təhsil», 2017, 219 s.
8. Ələkbərov U.K. İnküziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: «Təhsil», 2018, 216 səh.
9. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса. Учебное пособие, под общ. ред. проф. В.П. Колесова (МГУ). 2-е издание. Москва: Права человека, 2008, 636 с.
10. Second voluntary national review of the Republic of Azerbaijan on the implementation of «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development». Baku, 2019, 129 p.
11. <http://www.anl.az/down/meqale/525/2010/mart/111227.htm>
12. <https://data.worldbank.org/country/azerbaijan>
13. <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/summit>
14. <http://e-qanun.gov.az>
15. <http://stat.gov.az>

Açar sözlər: davamlı inkişaf, davamlı inkişaf konsepsiyası, Azərbaycanın davamlı inkişafı, davamlı inkişaf sahəsində dövlət siyasəti, yoxsulluq

Sabuhi Mehdizadə

*The Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan,
PhD candidate*

THE ESSENCE OF STATE POLICY IN THE FIELD OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

SUMMARY

The substantial guideliness and foundations of the national policy, which led by the vicinity of the sustainable development in the Republic of Azerbaijan is shown in the article. It is no exaggeration to cite that, the realisation of the national policy in the vicinity of the sustainable development in Azerbaijan has begun from the outset, namely from the earliest years of the National Leader Heydar Aliyev's return to power. In terms of the detailed analysis and the charts' are effectively exploring the successful work carried out by President Ilham Aliyev, initiated to take for granted under the management of the National Leader in the reconstruction of destroyed infrastructure and also good improvement of the country, simultaneously, the prosperity of the population, the establishment of democratic institutions, the substantial contributions to be paid the groundwork of civil society, beyond the adoption of the governmental programs and ameliorate the relevant legal framework, which are illuminated the success achieved in a brief period of time in the vicinity of sustainable development of the Republic under the leadership of President Ilham Aliyev, reveal the essence of the policy of innovative development pursued in this direction.

Keywords: *sustainable development, the concept of sustainable development, sustainable development of Azerbaijan, national policy engaged in the sustainable development, poverty*

Сабухи Мехтизаде

*Диссертант Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

СУЩНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются история, основные направления и принципы государственной политики, проводимой в Азербайджанской Республике в области устойчивого развития. Отмечено, что реализация государственной политики в области устойчивого развития в Азербайджане было начато с первых лет возвращения общенационального лидера Гейдара Алиева к власти. На основе детального анализа и графиков в статье исследуются успешно продолженные Президентом страны Ильхамом Алиевым работы, начатые под руководством общенационального лидера в области восстановления разрушенной в стране инфраструктуры, улучшения благосостояния населения, создания демократических институтов, важные шаги, предпринятые в направлении заложения основ гражданского общества, принятия государственных программ, а также совершенствования соответствующей правовой базы, освещаются успехи, достигнутые за короткий срок в области устойчивого развития республики под руководством Президента Ильхама Алиева, а также раскрывается сущность политики инновационного развития, проводимой в данном направлении.

Ключевые слова: устойчивое развитие, концепция устойчивого развития, устойчивое развитие Азербайджана, государственная политика в области устойчивого развития, бедность

**GƏNC TƏDQİQATÇILAR
YOUNG RESEARCHERS****DAVAMLI İNKİŞAFIN İDARƏ EDİLMƏSİ
SUSTAINABLE DEVELOPMENT MANAGEMENT**

UOT 328; 342.5; 351/354

УЛЬФАТ МЕХДИЕВ**Диссертант Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики****РОЛЬ ЭФФЕКТИВНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

В устойчивом развитии современного мира ключевой движущей силой является человеческий потенциал и воспроизводимый человеческий капитал. В национальном богатстве развитых стран доля человеческого капитала значительно превосходит природный и физический капитал.

Развитие человеческого потенциала зависит от влияния многих факторов, но главными из них являются уровень социально-экономического и культурного развития страны, политической стабильности. В этой связи в формировании условий воспроизводства человеческого капитала и использовании человеческого потенциала первостепенная роль отводится государственному управлению.

Учитывая многогранность свойств и роли человеческого потенциала в устойчивом развитии, особое значение приобретают оценка и развитие сфер, оказывающих влияние на человеческий потенциал. Для оценки человеческого развития широко применяется Индекс Человеческого Развития (ИЧР), для вычисления которого используются 3 группы показателей: здоровья, уровня показателей и дохода. Если доходы в стране высоки и политика развития государства, социальная направлен-

ность рационально планируется и управляется, то население страны должно быть здоровым и иметь доступ к высоким знаниям и способностям. И это в свою очередь создает новые возможности для экономического и социального развития страны. Важным условием устойчивого развития стран является учет вышеперечисленных факторов в процессах государственного управления [5, с.12].

В истории современного Азербайджана развитие человеческого капитала и человеческого потенциала является важнейшим направлением развития национальной экономики. С целью мониторинга процессов человеческого развития, изучения и анализа факторов, влияющих на развитие человеческого потенциала, в 1994 году Руководство Азербайджанской Республики совместно с ООН приступило к подготовке первого национального отчета о человеческом развитии. Отчет ООН по человеческому развитию в Азербайджане, вышедший в 1996 году, был включен в число самых успешных отчетов в мире, внесших новшества в теорию и практику процесса развития. Начиная с 2010 года, Азербайджанская Республика включена в число стран с высоким уровнем развития [5, с. 263-264].

Одним из ярких примеров эффективного государственного управления Азербайджанской Республики является улучшение показателей, влияющих на развитие человеческого потенциала в период с 2000 по 2015 гг. в рамках выполнения стратегических «Целей Развития Тысячелетия». Последовательная реализация «Государственной программы по снижению бедности и экономическому развитию» 2003-2005 гг, «Государственной программы по снижению бедности и устойчивому развитию» 2008-2015 гг», наряду с другими важными государственными мерами привела к значительному снижению абсолютной бедности с 49,0% в 2001 году до 4,9% в 2015. Несмотря на существовавший высокий уровень образованности в стране, некоторые индикаторы, касающиеся образования, были улучшены. Коэффициент охвата начальным образованием достиг 99,8%. Соотношение числа школьников, получивших начальное образование увеличилось с 92,8% до 100%. За 15 лет, уровень образования среди людей 15-24 лет был увеличен до 100%. Уровень детской смертности до 5 лет был снижен с 30,5 до 13,3 на 1000 живорожденных. Материнская смертность снижена с 37,6 до 14,4 случаев на 100 000 рожениц. Заболевания малярией были полностью ликвидированы, заболеваемость туберкулезом была снижена с 178,6 до 101,1 на 100000 человек. Соотношение числа интернет пользователей на 100 человек увеличилось с 8 до 77, числа персональных компьютеров с 15,0 до 69,9, число мобильных телефонов с 5,3 до 112. Число безработных в возрасте 15-24 лет уменьшилось с 22% до 13,4%. В ходе реализации этой объемной работы были усилены возможности гражданского общества, общественные организации с помощью грантов приняли активное участие в реализации поставленных задач, тем самым повысив эффективность государственного управления и его влияние на развитие человеческого потенциала [13].

Итогом реализации важных геоэкономических проектов, целого комплекса экономических преобразований стало началом процесса модификации национальной социальной системы. Начиная с середины 2000-х годов, расходы государственного бюджета увеличиваются на осуществление социально значимых программ в области образования и науки, охраны здоровья и социальной защиты, молодежные программы [8, с.195-200].

Подписание в 1994 году исторического «Контракта века», успешная реализация Нефтяной стратегии Гейдара Алиева позволила осуществить процесс преобразования запасов углеводородного сырья в финансовые активы, генерирующие постоянный доход для нынешнего и будущих поколений. С этой целью в декабре 1999 года был создан Государственный Нефтяной Фонд Азербайджанской Республики (ГНФАР). С 2001 года по октябрь 2017 года, доходы ГНФАР превысили 137 млрд. долларов США, расходы 100 млрд. долларов США [16].

Большая часть этих расходов была направлена на реализацию стратегически значимых социально-экономических проектов, направленных на улучшение условий жизни всех граждан страны и обеспечив условия для устойчивого развития страны и развития человеческого потенциала.

Ярким примером тому является обеспечение финансирования «Государственной Программы по обучению Азербайджанской молодежи за рубежом в 2007-2015гг.» в размере 199,7 млн. манат [16]. Благодаря этой программе более 3500 азербайджанских студентов прошли обучение в ведущих мировых ВУЗах. Программа позволила усилить и ускорить развитие человеческого капитала в Азербайджанской Республике.

Модернизация экономики, развитие наукоемких высокотехнологичных отраслей экономики, информационно-компьютерных технологий, создание и успешное развитие технологических парков возмож-

но только с участием высококвалифицированных специалистов и руководителей.

Государственная молодежная политика имеет исключительное значение в развитии человеческого капитала. Комплексные государственные программы в отношении молодежи за последние 15 лет содействовали интеллектуальному развитию молодежи, поддержке молодежного предпринимательства и обеспечению занятости, поддержке научной, инновационной деятельности студентов. Поддержка государством инновационных идей молодых специалистов осуществляется в финансировании проектов в виде грантов на основе конкурсного отбора. Конкурсы проводятся Министерством молодежи и спорта, Министерством связи, высоких технологий и транспорта, Фондом Гейдара Алиева, соответствующими институтами Национальной Академии наук Азербайджана, Фондом развития науки при Президенте Азербайджанской республики, Фондом молодежи при Президенте Азербайджанской Республики и др. [8, с 196].

В Азербайджанской Республике последовательно и успешно были осуществлены программы по снижению бедности, развитию регионов, занятости населения, улучшению системы образования и здравоохранения, социальной защиты уязвимых слоев населения [1, с. 8-68].

Согласно данным Государственного Комитета по Статистике, за последние 10 лет было создано более 1,3 млн. рабочих мест, из которых 900 тысяч мест являются постоянными. Этого удалось добиться благодаря осуществленной «Стратегии занятости населения Азербайджанской Республики», включающих в себя 2 государственные программы [4, с. 135].

Изучение человеческого развития нашло свое отражение в системе образования Азербайджанской Республики. В 2001 году преподавание предмета по устойчивому человеческому развитию было включено в программы средних общеобразовательных школ приказом Министерства Образования

Азербайджанской Республики. Первое в мире учебное пособие по устойчивому человеческому развитию было издано в Азербайджане в 2003 году. В ООН это достижение было представлено как «инновативная идея и деятельность». В 2015 году постановлением Кабинета Министров Азербайджанской Республики «управление устойчивым развитием» было включено в качестве новой специальности и научного направления для бакалавров, магистров и докторантов. Это первая в мире инициатива в данном направлении [5, с.32-33]. Тем самым молодые специалисты в области государственного управления, проходя обучение в Академии Государственного Управление при Президенте Азербайджанской Республики, получили возможность повысить свои знания и навыки в области развития человеческого потенциала, устойчивого развития. Полученное дополнительное обучение позволит повысить эффективность специалистов в области государственного управления, тем самым улучшая показатели человеческого развития в стране.

В 2003 году Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, выступая на всемирном саммите по информационному обществу, заявил о необходимости трансформации «черного золота в человеческий капитал» и подвел черту под линейным экономическим ростом, с тем чтобы, не дожидаясь завершения индустриализации страны, приступить к созданию креативных отраслей в экономике и производстве, являющимися основой постиндустриального общества [8, с.97].

Интенсивный рост нефтяной отрасли, развитие частного сектора и его взаимодействие с государственным сектором, позволило решить важную социальную задачу – созданию рабочих мест, а также совершить трансформацию исчерпаемых природных ресурсов в воспроизводимые человеческие ресурсы.

Всестороннее стимулирование инновационного развития, повышение техноло-

гического уровня экономики, увеличение производства конкурентоспособной и экспортноориентированной продукции, принятые необходимые меры для развития аграрного, туристического и ИКТ отраслей создали благоприятные условия для стабильного развития ненефтяного сектора экономики [7, с. 277].

Важнейшим импульсом в развитии человеческого капитала является успешное внедрение Концепции «Азербайджан 2020: Взгляд в будущее». Начиная с 2013 года, расширение инновационной деятельности во всех отраслях экономики стало одним из главных направлений в устойчивом экономическом развитии, создало платформу для формирования экономики знаний, ускорения создания наукоемких технологий и продукции. Для построения инновационной экономики усилена связь между наукой и производством, созданы механизмы для проведения прикладных научных исследований в зависимости от требования рынка [2].

В рамках Концепции были утверждены и исполняются 53 документа, включающих развитие ненефтяного сектора, совершенствование транспортной, транзитной и логистической инфраструктуры, сбалансированное развитие регионов, обеспечение перехода к информационному обществу, развитие человеческого капитала и построение системы эффективной социальной защиты, усиление институционального потенциала, развитие гражданского общества, защиту окружающей среды и другие вопросы [9].

С целью обеспечения конкурентоспособности экономики, ее включение и повышения социального благосостояния на основе устойчивого развития страны в декабре 2016 года были утверждены президентом Ильхамом Алиевым «Стратегические Дорожные Карты» по национальной экономике и 11 основным секторам экономики. Стратегическая дорожная карта по национальной экономике будет спо-

собствовать всем факторам экономического развития, включая возможности коммуникации и сотрудничество с местными и международными представителями частного сектора. Государственные инвестиции будут действовать как катализатор, а частный сектор будет локомотивом экономического развития. В рамках национальной экономической перспективы, развитие человеческого капитала является одной из стратегических целей. Более передовые технологии и человеческий капитал создают более высокую ценность. Научный потенциал Азербайджана будет способствовать развитию новых технологий в соответствии с мировыми тенденциями [10].

Реформы по обеспечению эффективной системы государственного управления последовательно и успешно претворяются в жизнь с помощью инновационных методов управления, принимаются реальные меры для обеспечения рационального функционирования законов, регулирующих деятельность центральных органов власти и органов власти местного самоуправления. В результате этого ускорился процесс экономического роста, проведения на территории всей страны политики, стимулирующей развитие человеческого капитала, рационального управления знаниями и умениями в сфере человеческих ресурсов [12].

С 2003 по 2018 год принят 201 документ программного характера, в том числе 12 концепций, 12 национальных стратегий, 12 стратегических дорожных карт, 94 государственные программы, 10 национальных планов действий, 23 плана мероприятий, 21 программа мероприятий, 17 национальных планов и программ. [9]

В 2003-2017 годах социально направленные расходы государственного бюджета, увеличившись в 10 раз, достигли 7,0 млрд. манат, в том числе расходы на социальную защиту и социальное обеспечение в государственном бюджете возросли в 11 раз и достигли 2,4 млрд. манат. Расходы на

здравоохранение в государственном бюджете увеличились в 12,7 раза, то есть с 55,3 миллиона до 704,9 миллиона манат. В 2826 школах и более 300 дошкольных учебных заведениях, 451 учреждении здравоохранения были осуществлены работы по строительству, капитальному ремонту и реконструкции, построены 38 олимпийских спортивных комплексов [9].

Продолжением эффективной государственной политики в отношении качественного улучшения услуг, предоставляемых государственными службами населению, являются социальные инновации и ярким примером этому может служить, созданное в 2012 году Государственное Агентство по оказанию услуг гражданам и социальным инновациям служба «ASAN» при Президенте Азербайджанской Республики. Динамичное и постоянно развивающееся агентство завоевало огромное доверие среди граждан Азербайджан. Отсутствие бюрократии, взяточничества, коррупции, волокиты объясняет почти 100% удовлетворение услугами ASAN населения. С момента создания по октябрь 2018 года было обработано около 25 миллиона обращений. В Азербайджане успешно функционируют 15 центров, предоставляя интеллектуальную продукцию. Центры активно привлекают молодых специалистов, волонтеров, предоставляют качественную базу для формирования и развития будущих специалистов. Практика работы службы «ASAN» получила мировое признание и изучается в нескольких странах [6].

Инновационные направления деятельности службы «ASAN» также расширяются. С целью улучшения знаний и навыков молодежи, усиления интеллектуального и культурного развития создана школа волонтеров «ASAN». С целью улучшения деятельности государственных служб, при службе «ASAN» создан «Банк Идей», основанный на поступающих от граждан инновационных идей и проектов от граждан страны.

С целью обеспечения активного участия граждан в социально-экономическом развитии Азербайджанской Республики, поддержки деятельности хозяйств, основанных на семейном труде, стимулирования развития малого и среднего предпринимательства, создания дополнительных возможностей в области занятости населения началась организация центров ABAD (Упрощенной поддержки семейного бизнеса) [9].

Эффективное государственное управление повышает значимость развития человеческого потенциала и человеческого капитала, конкурентоспособности страны, что находит свое отражение в международных отчетах.

В «Глобальном отчете о конкурентоспособности» 2017-2018 гг., опубликованном Всемирным Экономическим Форумом, Азербайджан продвигаясь на два шага и занимает 35-е место среди 137 стран [11].

Азербайджан вошел в десятку стран реформаторов в глобальном рейтинге «Doing Business 2019», подготовленном Всемирным Банком. Азербайджанская Республика благодаря проводимым экономическим реформам продвинулась на 32 шага в этом отчете, заняв 25 место среди 190 стран [14].

Азербайджан занял третье место среди развивающихся стран в ежегодном «Индексе инклюзивного развития 2018» Всемирного экономического форума [16]. Следует отметить, что страны, занявшие в этом рейтинге первое, второе, четвертое и пятое места являются членами Евросоюза.

В системе государственного управления Азербайджанской Республики применяются комплементарные, синергетические и компенсационные технологии, которые впервые были комплексно применены для планирования и управления инклюзивным развитием в стране. Для воспроизводства человеческого капитала, наряду с вкладом государственной политики в «человекообразующие» отрасли, такие как здоровье, образование и наука, важнейшая роль отводится государством в создание науко-

емких, инновационных технологичных производств в регионах страны, тем самым обеспечивается создание благоприятной среды для развития человеческого капитала в новых и востребованных отраслях экономики.

По инициативе Президента Азербайджанской Республики созданы промышленные парки в Сумгаите, Балаханы, Мингечевире, Пиралахи, Гарадаге. Создание на базе промышленных парков высокотехнологичных производств, их связь с научными, научно-производственными организациями создают новые условия и возможности для развития человеческого капитала, делает востребованными полученные знания и навыки молодых ученых и специалистов.

Созданные промышленные зоны в Нефтчале, Масаллы, Гаджикабуле позволили представителям малого и среднего бизнеса производить новые продукты и предоставлять новые услуги, тем самым создавая новые рабочие места для специалистов разных сфер экономики.

Роль человеческого потенциала и человеческого капитала находится в центре внимания во время регулярно проходящих в городе Баку Международных Гуманитарных Форумов с участием известных мировых политиков, научных деятелей, Нобелевских лауреатов и тд. Креативность и человеческое развитие стали темой Форума, прошедшего 25-26 октября 2018 года. В повестку дня были включены такие актуальные вопросы как роль образования и науки в развитии человеческого капитала и роль инноваций в развитии креативной экономики [15].

Подводя итоги вышесказанному, необходимо отметить, что в Азербайджанской Республике накоплен весомый опыт в области государственного управления устойчивым развитием и соответственно управлению человеческим капиталом. Вместе с тем страна находится в периоде становления воспроизводства человеческого капитала и создания условий для реализации человеческого потенциала.

Выводы:

1. Первоочередной задачей государственного управления человеческим капиталом должно стать содействие развитию человеческого потенциала.

2. Эффективного государственного управления человеческим капиталом предполагает:

– детальные исследования и анализ целевых установок и мероприятий государственной политики в области образования (в т.ч. системы профессионального образования) и рынка труда;

– выявление противоречий между социальными, профессиональными ориентациями молодых специалистов и реальными потребностями предприятий, организаций и фирм в рабочей силе, а также между существующей системой подготовки в ВУЗах и реальным содержанием будущей профессиональной деятельности;

– проведение мониторинга и оценки качества профилактических мероприятий, направленных на охрану здоровья детей и подростков, борьбу с вредными привычками, усилению борьбы с загрязнением окружающей среды с максимальным вовлечением в эти мероприятия гражданского общества.

Литература:

1. Aliyev İ.H, Hüseynov S.Y., Əsədov A.M. Milli iqtisadiyyat: modernləşmə və davamlı inkişaf. Bakı: Avropa, 2012, 475 s.
2. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. / https://www.president.az/files/future_az.pdf
3. Dövlət Neft Fondunun təsis edilməsindən 18 il ötür - 29.12.2017// ARDNF http://www.oilfund.az/az_AZ/metbuat-gusesi/metbuat-guezguesuende/fitch-prozrachnost-finansovyyh-postuplenij-sofaz-vyshe-chem-u-mnogih-analogichnyh-fondov-trend-05-08-17.asp
4. Hüseynov H.Ə. Sosial təminat: Nəzəriyyə və praktika. Bakı: Ləman nəşriyyat poliqrafiya, 2018, 324 s.
5. Алакбаров У.К. Основы человеческого развития. Баку: Aspoliqraf, 2017, 280 s.
6. Выступление Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева во время открытия Центра «ASAN Nəyat» в Шеки/ <http://www.lnews.az/news/prezident-azerbaydzhana-prinyal-uchastie-v-otkrytii-kompleksa-asan-heyat-v-sheki---foto>
7. Идущий впереди. К 90-летию Гейдара Алиева / Под ред. Г.М.Алексеева, А.М.Гасанова, Р.С.Гринберга / М: Вестник Кавказа, 2013, 368 с.
8. Мехтиев Р.А. Национальная идея Азербайджана в эпоху глобальных трансформаций: в 2 кн. Книга II. М.: Политическая энциклопедия, 2017, 365 с.
9. Мехтиев Р.А. Основные направления стратегии экономического развития Президента Ильхама Алиева // https://azertag.az/ru/xeber/Osnovnye_napravleniya_strategii_ekonomicheskogo_razvitiya_Prezidenta_Ilhama_Alieva-1153415
10. Обзор экономических реформ Азербайджана. Март 2017 // Центр анализа экономических реформ и коммуникаций / http://ecoreform.az/store//media/islahat_ic_mali/mart/strateji%20yol%20x%C9%99rit%C9%99si%20-ru.pdf
11. Обзор экономических реформ Азербайджана. Январь 2018 // Центр анализа экономических реформ и коммуникаций / http://iqtisadiislahat.org/store/media/eksper_t_yazilari/islahat%20icmali/yanvar/%C4%B0slahat%20icmali_RUS_opt.pdf
12. Рагимли Р.З. Эффективное государственное управление: Вызовы современности. Право и политология.- 2015. - №32.- С. 53-56.
13. Azerbaijan - 2030: From the Millennium Development Goals Towards the Sustainable Development Goals // Voluntary National Review of the Republic of Azerbaijan on the first steps in the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development. Baku, 2017
14. Doing Business 2019: Training for Reform //A World Bank Group Flagship Report / http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf
15. The official site of the Baku International Humanitarian Forum/www.bakuforum.az
- 16.The inclusive development index 2018/ Summary and Data highlights/ http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf

Ключевые слова: Азербайджан, государственное управление, человеческий капитал, человеческий потенциал, устойчивое развитие

Ülfət Mehdiyev

*Azərbaycan Respublikasının Prezident yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının dissertantı*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN KAPİTALININ İNKİŞAFINDA SƏMƏRƏLİ DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİNİN ROLU

XÜLASƏ

Məqalədə insan potensialı, insan kapitalı və səmərəli dövlət idarəçiliyinin qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılmış, dövlət proqramları və strategiyalarının insan kapitalına təsiri təhlil edilmiş, dövlət strategiyaları və proqramlarında insan potensialı və kapitalı inkişafının əhəmiyyətinə yaxından baxılmış, dövlət idarəçiliyi orqanları üçün insan kapitalı keyfiyyətinin inkişafına yönələn labüd olan tədbirlər müəyyən edilmişdir.

***Açar sözlər:** Azərbaycan, dövlət idarəçiliyi, insan kapitalı, insan potensialı, davamlı inkişaf*

Ulfat Mehdiyev

*PhD candidate, the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan*

THE ROLE OF EFFECTIVE PUBLIC ADMINISTRATION IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

SUMMARY

The article explores the interrelationship between human potential, human capital and effective governance, analyzes the impact of the government programs and strategies on human capital, examines the importance of human capital and capital development in the government strategies and programs, and identifies key measures directed to the improvement of quality of the human capital.

***Keywords:** Azerbaijan, public governance, human capital, human potential, sustainable development*

**GƏNC TƏDQIQATÇILAR
YOUNG RESEARCHERS**

**DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİ
PUBLIC ADMINISTRATION**

UOT 327.7; UOT 327;
UOT 504.5-03; UOT 504.6:62/69

AZƏR ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının doktorantı,

SOCAR, Ekologiya idarəsinin rəisi

e-mail: azer.aliyev@socar.az

ŞAHBAZ BAĞIROV

SOCAR, Ekologiya idarəsinin böyük mühəndisi

e-mail: shahbaz.bagirov@socar.az

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ATMOSFERƏ ATILAN
ÇİRLƏNDİRİCİ MADDƏLƏRİN DƏYİŞMƏ DİNAMİKASI VƏ
AZALMA TENDENSİYASINDA SOCAR-ın ROLU**

Atmosferin çirklənməsi əsasən sənaye müəssisələrinin stasionar mənbələrindən atılan çirkləndiricilərin hesabına baş verir. Sənaye müəssisələrinə tikinti materialları, neft-qaz, kimya, neft-kimya, metallurgiya və enerji istehsal edən komplekslər – istilik elektrik stansiyaları, məişət və sənaye qazanxanaları aid edilir.

Azərbaycan Respublikasının qanununa uyğun olaraq, ölkənin bütün energetika və sənaye sahələrindəki müəssisələri, o cümlədən SOCAR-ın bütün struktur bölmələri, BM və ƏŞ (Birgə müəssisə və Əməliyyat şirkətləri) tərəfindən atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı haqqında məlumatları hər il Dövlət Statistika Komitəsinə təqdim edirlər. Qəbul olunan ekoloji sənədlərin hazırlanması məqsədilə SOCAR, BM və ƏŞ-də atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin inventarlaşdırılması işləri aparılır. Bu sahədə qeyri-müəyyənliklərin azaldılması məqsədilə müəssisələrdə hesabatların, istifadə olunan aidiyyəti metodikaların və qaydaların illik monitorinqi aparılır. 2017-ci ildə aparılmış inventarlaşmanın nəticələrinə əsasən ötən illə müqayisədə atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqda-

rında 7 min ton azalma müşahidə edilmişdir [1]. Bütün bu tədbirlər nəticəsində SOCAR müəssisələrindən atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin dəyişmə dinamikasında azalma tendensiyasına nail olunmuşdur. SOCAR-da atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin inventarlaşdırılması üzrə hazırlanmış hesabat SOCAR-ın istehsalat fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün struktur bölmələri, həmçinin əməliyyat şirkətləri və birgə müəssisələri (ƏŞ və BM) əhatə edir. Inventarlaşdırma işləri 2010-cu ildən başlayaraq davamlı olaraq həyata keçirilir.

BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının 2015-ci il tarixdə Paris şəhərində keçirilmiş 21-ci Tərəflər Konfransında iqlim dəyişmələri üzrə yeni beynəlxalq-hüquqi sənəd olan «Paris Sazişi» qəbul edilmiş və 173 ölkə tərəfindən bu Saziş ratifikasiya edilmişdir. Ölkəmiz iqlim dəyişmələri sahəsində qəbul edilmiş «Paris razılaşması»nı dəstəkləmişdir. Azərbaycan Respublikası qlobal iqlim dəyişmələrinin qarşısının alınması təşəbbüslərinə özünün töhfəsi olaraq 1990-cı baza ili ilə müqayisədə 2030-cu ilə istilik effekti yaradan qazların emissiyalarının səviyyəsində 35% azalmanı hədəf kimi götürmüşdür [2,3].

Respublikamızda SSRİ-nin dağılması nəticəsində ətraf mühiti çirkləndirən sənaye müəssisələrinin əksəriyyəti dayandıqdan sonra atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı kəskin azaldı. 1987-ci ildə ölkə üzrə atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı 2.05 mln.ton olmuşdur. Bunun 0.25 mln. tonu bərk maddələr (toz), 0.15 mln.tonu kükürd qazı, 0.99 mln.tonu isə karbohidrogenli birləşmələr olmuşdur. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatına əsasən SSRİ-nin dağıldığı 1991-ci ildə atmosfer havasına atılan zərərli tullantıların ümumi miqdarı artaraq 2.6 mln. tona çatmışdır. Bunların 0.11 mln. tonu bərk toz hissəciklər, 0.09 mln. tonu kükürd 2-oksidi, 0.64 mln. tonu karbon oksidi, 0.08 mln. tonu azot oksidi, 1.67 mln. tonu karbon qazı təşkil edirdi [4]. Həmin dövrdə Azərbaycan Respublikasında hər kvadrat kilometrə düşən çirkləndirici maddələrin miqdarı 24 ton olmuşdur ki, bu da SSRİ üzrə olan orta göstəricidən 10 dəfə çox idi. Bu dövrdə ölkə üzrə ən böyük çirkləndirici mənbəyi «Azərikimya» İB idi. Belə ki, oradakı mövcud texnologiyalar mənbəvi və fiziki köhnəlmiş, enerji tutumları çox böyük idi. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2010-cu ildə «Azərikimya» İB SOCAR-ın tərkibinə verildikdən sonra ölkəmizin neft-kimya sənayesi üçün yeni dövr–yeniləşmə və inkişaf dövrü başlanmışdır. Həmin Sərəncam ilə Respublika iqtisadiyyatının mühüm sahəsi olan neft-kimya kompleksində köklü dəyişikliklərin, texniki inkişaf və modernləşmənin möhkəm təməli qoyuldu.

Digər SOCAR müəssisələrinin mənbələrindən çirkləndiricilərin azaldılması istiqamətində işlər aparılır. Bunun üçün müəssisələrin mənbələrindən atmosfərə atılmaların miqdarının təyini üçün inventarlaşma işləri həyata keçirilir. Müəssisələrin mənbələrindən atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı müvafiq metodikalara əsaslanaraq material balansına və ya texnologiyanın istehsal gücünə görə hesablanır. Bundan başqa müəssisələrin istehsal sahələrində atmosfer emissiyalarının inventarlaşdırılmasında mövcud metodikalarla hesablanması mümkün olmayan qazların həcm-

ləri instrumental ölçmələr vasitəsilə təyin olunaraq nəticələr hesabatlara əlavə olunur [5]. Bu Şirkətin gələcək planlarında həmin NQÇİ-lərdə atmosfərə atılan qazların həcmi barədə daha dəqiq məlumatların əldə edilməsinə və onların atmosfərə atılmasının azaldılması ilə bağlı təkliflərin verilməsinə köməklik edir.

SOCAR-ın idarə və müəssisələrin balansında olan nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi, atmosfərə atılan zərərli maddələrin miqdarının ölçülməsi məqsədilə 2009-cu ildə Bakı şəhərinin Səbail, Sabunçu və Suraxanı rayonlarının ərazilərində SOCAR tərəfindən 3 ədəd ekoloji ölçmə məntəqəsi tikilib istismara verilmiş və hər biri müasir tələblərə cavab verən yeni qaz analizatorlarla təchiz olunmuşdur. «Starqas-898» cihazı CO, CnHm, NO_x, CO₂ qazlarının və «Smokemetr-495/01» cihazı ilə tüstünün həcm faizlərini yüksək dəqiqliklə ölçülməsi mümkündür. Ölçmələrin aparılması qaydalarına və texniki təhlükəsizlik tələblərinə riayət edilməsi üçün Ekologiya İdarəsində hazırlanmış xüsusi metodikaya uyğun olaraq quruda və dənizdə yerləşən NQÇİ-lərdə hər il ölçmə işləri həyata keçirilir [3]. Belə ki, çirkləndiricilərin miqdarı müəssisələrin məlumatlarından, müvafiq metodik vəsaitlərdən, instrumental ölçmələrdən və ekspert təhlilindən istifadə olunaraq təyin edilir. Çirkləndirici maddələrin miqdarının hesablanmasında EMEP/EEA (Avropa Monitoring və Qiymətləndirmə Proqramı/ Avropa Ətraf mühit üzrə Agentliyi) müvafiq təlimatında yanma proseslərində çirkləndirici maddələrin hesablanması üçün verilmiş orta emissiya əmsallarından istifadə edilmişdir (cədvəl 1) [6,7].

Dövlət statistika komitəsi tərəfindən hər il ölkə üzrə atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələrin hesabatı hazırlanır. Komitənin hesabatlarında hər bir çirkləndirici maddənin ölkə üzrə paylanma həcmi haqqında məlumat verilir [8]. Təqdim edilən məqalədə hər bir komponent üzrə çirkləndirici maddələrin ölkə üzrə və SOCAR-da dəyişmə dinamikası təhlil edilmiş, azalmalara gətirən layihələr göstərilmişdir.

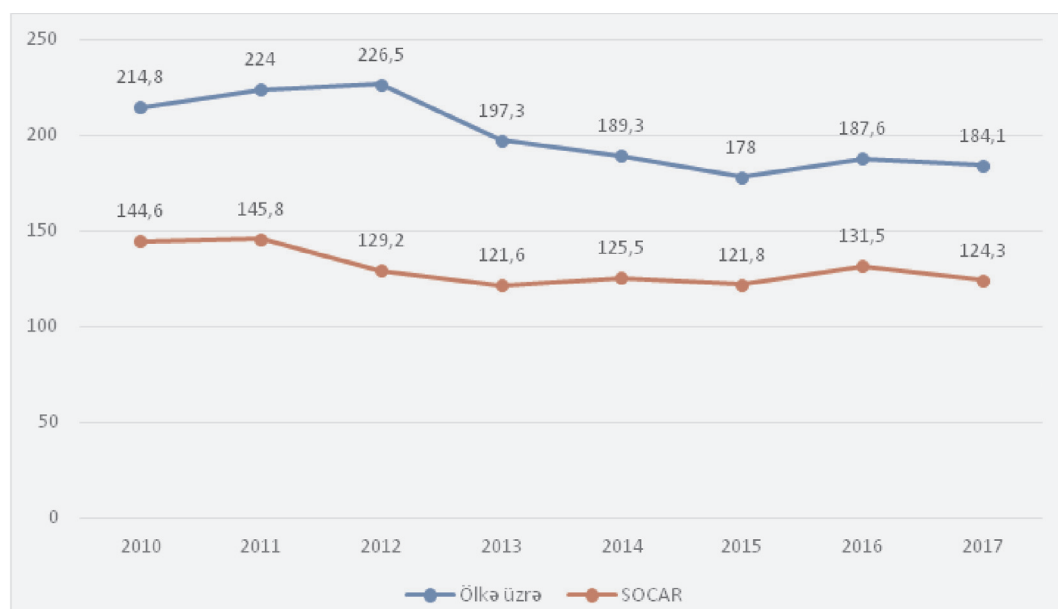
Cədvəl 1. Yanma proseslərində çirkləndirici maddələrin hesablanması üçün EMEP/EEA təlimatında verilmiş orta emissiya əmsalları

Mənbənin kateqoriyası	Elektrik və istilik enerjisinin istehsalı			
Yanacaq	Təbii qaz	Maye yanacağın digər növləri	Ağır dizel yanacağı	Ölçü vahidi
Çirkləndiricilər	Qiymətlər	Qiymətlər	Qiymətlər	q/GJ
NO _x	89	180	215	q/GJ
CO	39	15	5	q/GJ
QMUÜB	1.5	0.8	0.8	q/GJ
SO _x	0.3	460	485	q/GJ
Asılqanlıq maddələri	0.9	3	25	q/GJ
PM ₁₀	0.9	2	18	q/GJ
PM _{2.5}	0.9	1	13	q/GJ
Pb	0.2	4.1	4.9	mq/GJ
Cd	0.5	1.4	1.3	mq/GJ
HG	0.10	1.4	0.4	mq/GJ
As	0.09	1.8	4.3	mq/GJ
Cr	0.7	1.4	2.7	mq/GJ
Cu	0.4	2.7	5.7	mq/GJ
Ni	1.0	1.4	273	mq/GJ
Se	0.01	6.8	2.2	mq/GJ
Zn		14	1.8	mq/GJ

Aşağıdakı diaqramda çirkləndirici maddələrin 2010–2017-ci illərdə ölkə üzrə və

SOCAR-da paylanması göstərilmişdir (diaqram 1).

Diaqram 1. Çirkləndirici maddələrin ölkə və SOCAR üzrə dəyişmə dinamikası (2010-2017 il), min ton

Cədvəl 2. Çirkləndirici maddələrin ümumi miqdarı, min ton

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ölkə	214.8	224	226.5	197.3	189.3	178	187.6	184.1
SOCAR	144.6	145.8	129.2	121.6	125.5	121.8	131.5	124.3
SOCAR-ın ölkədə payı, %	67.3	65.1	57.1	61.6	66.3	68.4	70.1	67.5

2010-cu ildən 2017-ci ilə qədər atılmaların dəyişmə dinamikası və SOCAR-ın atılmalarda payı cədvəl 2-də əks olunmuşdur.

Cədvəldən göründüyü kimi ölkə miqyasında çirkləndirici maddələrin illər üzrə dəyişməsi SOCAR-da atılmaların illər üzrə dəyişmə miqdarı ilə mütənasiblik təşkil edir. SOCAR müəssisələrindən atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı ölkə miqyasında atılmaların 60-70%-ni təşkil edir. Bu 1990-cı ildən başlayaraq ölkədə mövcud olan və çirkləndiricilərin miqdarı çox olan maşınqayırma və gəmi təmiri zavodlarının, əhəng və digər mineral xammal və tikinti materialları zavodlarının bağlanması ilə əlaqədar idi. Buna görə də sənaye sektorunda tək qalan və özündə həyati əhəmiyyətli sahələri birləşdirən SOCAR-ın tullantılarının ölkə miqyasında faiz göstəricisi artmışdır.

Çirkləndirici maddələrin 2010-cu illə müqayisədə 2017-ci ildə SOCAR müəssisələrindən atmosfərə atılan ümumi miqdarında 14% azalma baş vermişdir. Ölkə üzrə çirkləndirici maddələrin 2010-cu illə müqayisədə 2017-ci

ildəki miqdarında 14.3 % azalma baş vermişdir.

Son iki ildə SOCAR müəssisələrindən atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin atılmasına diqqət yetirdikdə görürük ki, ümumi miqdarda kəskin azalma müşahidə edilir. Son iki ildə atılmaların miqdarı 131.5 min tondan 124.4 min tona qədər azalmışdır.

Göründüyü kimi 2010-cu ildən bu ilə qədər atılmaların dəyişməsində ümumi azalma tendensiyası müşahidə olunur ki, buna səbəb ayrı-ayrı müəssisələr üzrə həyata keçirilən ekoloji yönümlü layihələr, o cümlədən istehsalatda enerji səmərəliliyinin artırılması üzrə tədbirlər, istismar müddəti bitmiş və ya köhnə texnoloji avadanlıqların yenisi ilə əvəz olunaraq daha az atılmaya gətirən innovativ texnologiyaların tətbiqi kimi tədbirlər səbəb olmuşdur.

SOCAR üzrə çirkləndirici maddələrin növ tərkiblərinin atılma dinamikaları müxtəlifdir. Aşağıdakı diaqramlarda çirkləndiricilərin ayrı-ayrı elementlərinin dəyişmə dinamikasının təhlili verilmişdir.

Diaqram 2. Bərk hissəciklərin dəyişmə dinamikası, min ton

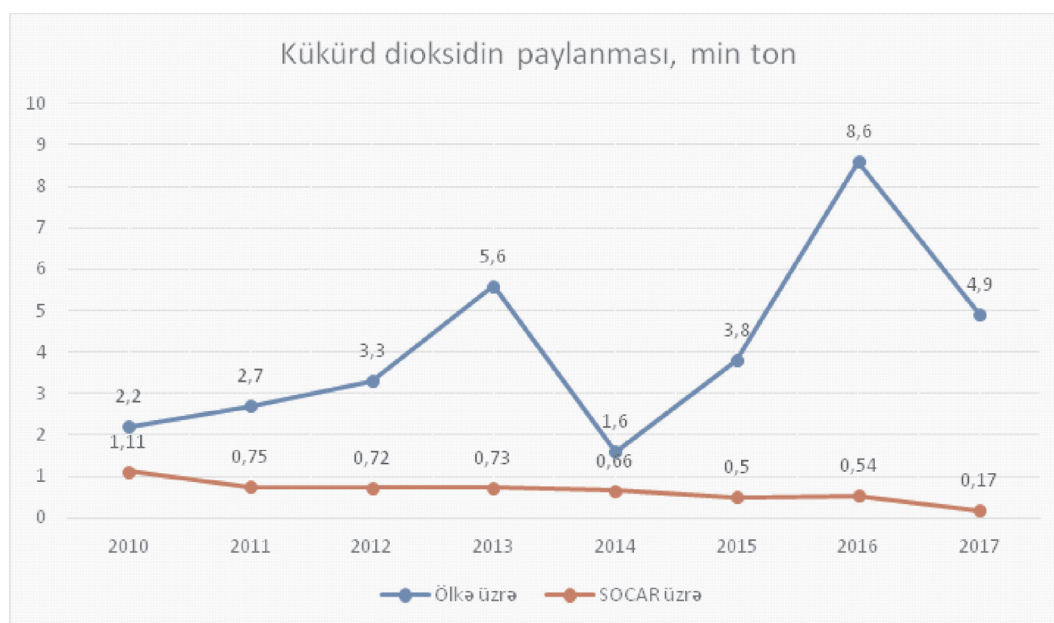
Cədvəl 3. Bərk hissəciklərin ümumi miqdarı, min ton

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ölkə	19.3	18	9.9	11.6	9.0	6.6	6.1	6.2
SOCAR	0.14	0.21	0.23	0.27	0.23	0.24	0.23	0.23
SOCAR-ın ölkədə payı, %	0.73	1.2	2.32	2.32	2.56	3.64	3.8	3.7

Ölkə üzrə atmosfərə atılan bərk hissəcikli çirkləndirici maddələrin dinamikasına baxdıqda görürük ki, 2010-cu ildən başlayaraq hər növbəti ildə bərk hissəciklərin ümumi miqdarında azalma tendensiyası müşahidə edilir. 2012-ci ildən 2013-cü ilə bərk hissəciklərin miqdarında ölkə üzrə 1.7 min ton, SOCAR

üzrə 0.04 min t artım müşahidə edilmişdir. Diaqramdan göründüyü kimi SOCAR müəssisələrindən atmosfərə atılan bərk hissəciklərin miqdarı ölkə miqyasında atılan bərk hissəciklərin miqdarına nisbətə çox kiçikdir və ölkə miqyasında atılmaların ümumi miqdarına təsir edəcək potensialı yoxdur.

Diaqram 3. Kükürd dioksidin dəyişmə dinamikası, min ton

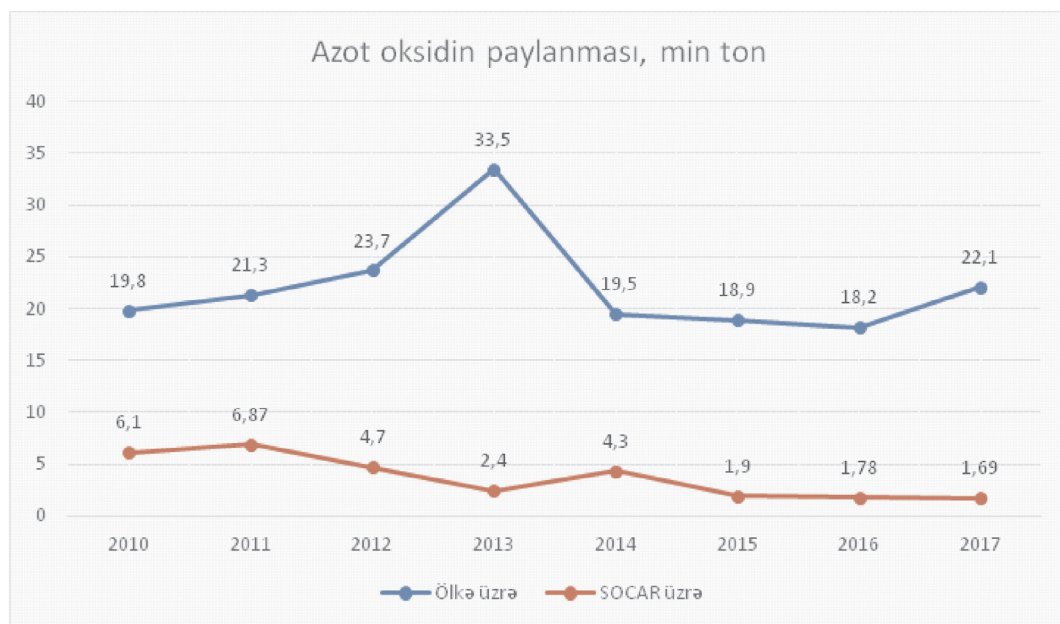
Cədvəl 4. Kükürd dioksidin ümumi miqdarı, min ton

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ölkə	2.2	2.7	3.3	5.6	1.6	3.8	8.6	4.9
SOCAR	1.11	0.75	0.72	0.73	0.66	0.5	0.54	0.17
SOCAR-ın ölkədə payı, %	50.5	27.8	21.8	13	41.2	13.1	6.3	3.5

Ölkə üzrə kükürd dioksidin dəyişmə dinamikasına baxdıqda görürük ki, illər üzrə kükürd dioksidin miqdarında artım müşahidə edilmişdir. SOCAR-da hər il atmosferə atılan kükürd dioksidin miqdarı əvvəlki illərə nisbətə azalma tendensiyası ilə dəyişmişdir. Diaqramdan göründüyü kimi ölkə miqyasında atmosfer havasında formalaşan kükürd dioksidin ümumi miqdarında SOCAR-ın payı əhəmiyyətli dərəcədə azdır. Bu isə kükürd dioksidin atılma mənbələrinə görə ölkədə SOCAR-ın potensial mənbə olmadığını göstərir.

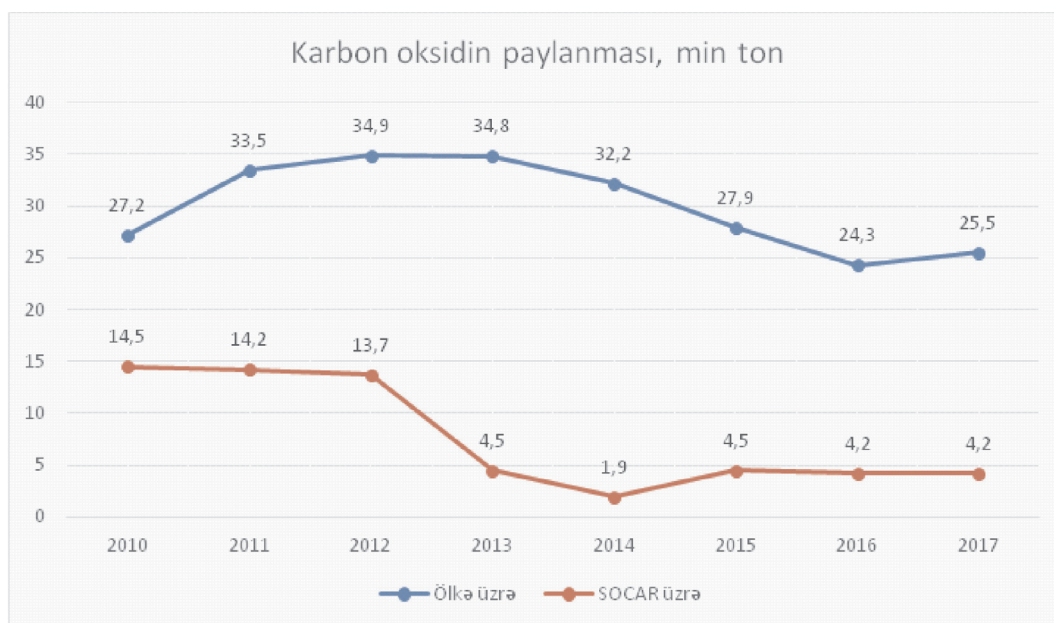
Azneft İB-in NQÇİ-lərində boruarxası açıq olan quyulardan atmosfərə atılan səmt qazlarının qarşısının alınması məqsədilə həmin quyuların qaz yığıcı sistemində qoşulması, istismardan çıxarılmış quyuların metodologiyaya uyğun ləğv edilərək kipləşdirilməsi tədbirləri SOCAR-da azot oksidinin illər üzrə azalmasına gətirən tədbirlərdəndir. Azalmaya gətirən tədbirlər nəticəsində SOCAR-da atmosfərə atılan azot oksidlərinin miqdarında 2010-cu illə müqayisədə cari ildə 72% azalmaya nail olunmuş və ölkə üzrə payı 7.7% təşkil etmişdir.

Diaqram 4. Azot oksidin dəyişmə dinamikası, min ton

Cədvəl 5. Azot oksidin ümumi miqdarı, min ton

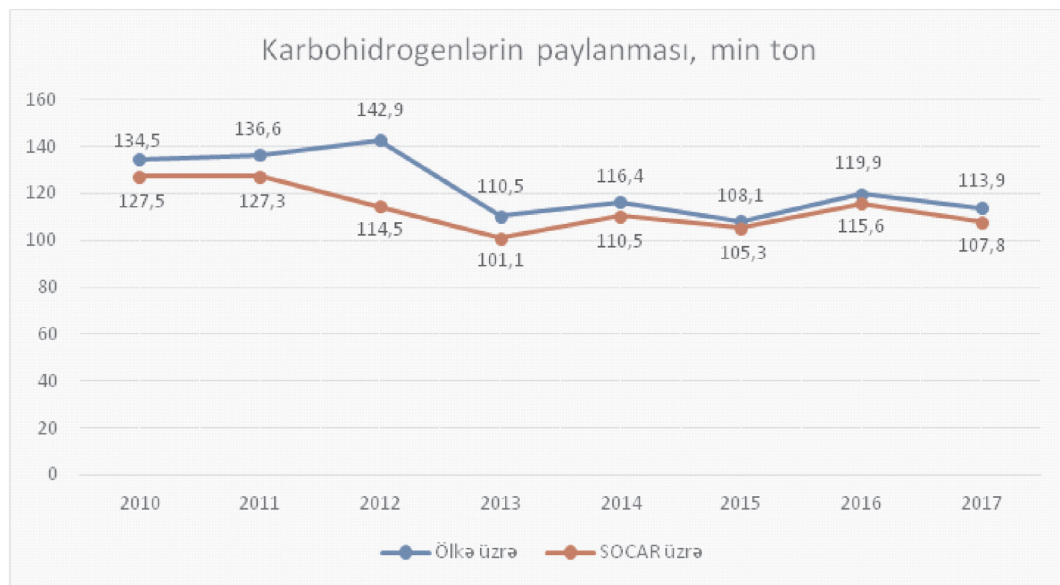
Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ölkə	19.8	21.3	23.7	33.5	19.5	18.9	18.2	22.1
SOCAR	6.1	6.9	4.7	2.4	4.3	1.9	1.8	1.7
SOCAR-ın ölkədə payı, %	30.8	32.4	19.8	7.1	22.1	10.1	9.9	7.7

Diagram 5. Karbon oksidin dəyişmə dinamikası, min ton**Cədvəl 6.** Karbon oksidin ümumi miqdarı, min ton

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ölkə	27.2	33.5	34.9	34.8	32.2	27.9	24.3	25.5
SOCAR	14.5	14.2	13.7	4.5	1.9	4.5	4.2	4.2
SOCAR-ın ölkədə payı, %	53.5	42.4	39.3	12.9	5.9	16.1	17.3	16.5

2011-ci ildə QEZ-də texnoloji prosesdə aparılan dəyişikliklər nəticəsində 2010-cu illə müqayisədə texnoloji sobalarda yandırılan yanacaq sərfinə 4358.7 min m³ qənaət edilmiş və 4447.7 min m³ texnoloji itkinin azaldılmasına nail olunmuşdur. CO-nun azalmasına gətirən səbəblərdən ən önəmlisi, neftin hazırlanması, emalı proseslərində iştirak edən sobaların forsunkalarının yenisi ilə əvəz edilməsi olmuşdur. Bundan başqa emal müəssisələrinin

texnoloji sobalarında yandırılan maye yanacağın tamamilə təbii qazla əvəz olunması, müəssisələrin inzibati binalarının və ayrı-ayrı istehsalat sahələrinin isidilməsi məqsədilə əvvəllər istifadə edilən köhnə sobaların müasir istilik sistemləri ilə əvəz edilərək texnoloji prosesdə qaz-hava qarışığının optimal rejimdə qarışması tədbirləri təbii qaza qənaət etməklə yanaşı atmosfərə atılan karbon qazının əsaslı surətdə azalmasına səbəb olmuşdur.

Diaqram 6. Karbohidrogenlərin dəyişmə dinamikası, min ton**Cədvəl 7.** Karbohidrogenlərin ümumi miqdarı, min ton

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ölkə	134.5	136.6	142.9	110.5	116.4	108.1	119.9	113.9
SOCAR	127.5	127.3	114.5	101.1	110.5	105.3	115.6	107.8
SOCAR-ın ölkədə payı, %	53.5	94.6	39.3	91.4	5.9	16.1	96.4	94.6

Diaqramdan göründüyü kimi SOCAR-da ayrı-ayrı illərdə atmosfərə atılan karbohidrogenlərin miqdarı ölkə miqyasında atılmaların böyük həcmi təşkil edir.

SOCAR müəssisələrində ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə davamlı olaraq ekoloji tədbirlər, yerli və Beynəlxalq ekoloji layihələr həyata keçirilməkdədir.

Son iki ildə Azərkimya İstehsalat Birliyinin müəssisələrində məqsədyönlü və ardıcıl şəkildə geniş və səmərəli yenidənqurma, müasirləşdirmə işləri aparılmışdır ki, bu da özünü kimyaçıların son dövrlərdə əldə etdiyi isteh-

salat nailiyyətlərində və həmçinin atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarının azaldılmasında daha qabarıq göstərir. Artıq 2012-ci ildə Şirkət üzrə atılan çirkləndirici maddələrin yalnız 1,33%-i «Azərkimya» İB-nin payına düşmüşdür. Azərkimya İstehsalat birliyində atmosfer havasını çirkləndirən əsas mənbələr Buxar Generatoru Kompleksi və piroliz sobalarıdır. Bu mənbələrdə yanacaq kimi təbii və emal qazından istifadə olunur. Polietilen istehsalı sahəsində təmizləmə effektivliyi layihə üzrə 99% olan siklonlar quraşdırılmışdır. Polietilenin qəbuledici və paylayıcı tutumlara nəqli üçün pnevmonəqlətmə sistemindən istifadə olunur və nəqlətmə zamanı

hava-qaz qarışığı siklonlarda 98% təmizlənir. Bundan başqa qəza hallarında atmosfərə atılan tullantı qazlarının tam zərərsizləşdirilməsi üçün zavodun 5 ədəd məşəl qurğusu vardır. Polimer-120 istehsalında 46 ədəd qaztəmizləyici-toztutucu qurğu mövcuddur.

«Azərikimya» İB-də həyata keçirilən ekoloji layihələrdən biri də 2016-cı ildə həyata keçirilmiş NAMA layihəsi idi. SOCAR və BMT-nin birgə təşkilatçılığı ilə «Azərbaycanın yanacaq sektorunda karbon emissiyalarının azaldılmasını təmin edən Milli Fəaliyyət Planları» NAMA (Nationally Appropriate Mitigation Actions) layihəsi çərçivəsində SOCAR «Azərikimya» İB-nin Etilen Polietilen zavodunun Polietilen istehsalatının inzibati binasının, «Yaşıl tikililər proqramı»na salınması məqsədə uyğun hesab edilərək, yəni-dən qurulması işlərinə başlanmışdır [9]. Polietilen istehsalatının inzibati binası 1986-cı ildən istismara verilmiş və ötən 30 il müddətində demək olar ki, binada əsaslı təmir işləri aparılmamışdır. 2016-cı ilin sonlarından başlayaraq, inzibati binanın yeni layihə ilə əsaslı təmirinə başlandı. Polietilen istehsalatının məişət binasında enerji effektivliyini artırmaq məqsədilə fasad, isitmə-soyutma, ventilyasiya-havalandırma sistemləri, suya və enerjiyə qənaət etməyə imkan verən texnologiyalar, alternativ enerji mənbələrindən istifadə və enerji səmərəliliyini artıracaq digər layihələr icra olunmuşdur. Binanın fasadında enerji resurslarına qənaət etməyə imkan verən xüsusi izolyasiya materiallarından istifadə olunmuşdur. NAMA layihəsi çərçivəsində Kimyaçı mədəniyyət sarayının binasının tavanına 1200 m²-lik sahəyə istilik-izolyasiya materialı çəkilmişdir. Bundan başqa NAMA layihəsi çərçivəsində «Siyəzən-neft» NQÇİ-nin Zağlı-Zeyvə sahəsində 63 ədəd quyunun boruarxası fəzasından çıxan səmt qazlarının NQÇİ-nin qaz yığım sisteminə qoşulması ilə bağlı "Neftqazəlmitədqıqatlayihə" institutu tərəfindən layihə-smeta sənədləri işlənmiş və avadanlıq sifariş verilmişdir. Hazırda layihə üzrə işlər davam etdirilir.

SOCAR Azneft İB-in Günəşli və Neft Daşları yataqlarında atmosfərə atılan aşağı təzyiqli

səmt qazlarının utilizasiya edilməsi layihəsini həyata keçirərək 2012-ci ildən Neft daşları yatağında ildə 280 mln m³, Günəşli yatağından 310 mln m³ səmt qazının tutularaq əhalinin istifadəsinə verilməsinə nail olmuşdur. Layihənin həyata keçirilməsi nəticəsində artıq 2012-ci ildən başlayaraq gündəlik təqribən 900 min.m³ səmt qazı utilizə edilir. Nəticədə hər il qlobal istiləşmə potensialı 21 dəfə karbon qazından çox olan 8 mln.t CO₂-ekv. metan qazının atmosfərə atılmasının qarşısı alınmış olur. Diaqramdan görüldüyü kimi SOCAR-da əvvəlki illərlə müqayisədə layihənin həyata keçirilməsindən sonra karbohidrogenlərin miqdarında 20 %-ə qədər azalmaya nail olunmuşdur. Günəşli» və «Neft Daşları» dəniz yataqlarında icra olunan aşağı təzyiqli səmt qazlarının utilizasiyası layihələri Qlobal Qaz Yandırılma-mlarının Azaldılması üzrə Tərəfdaşlıq Təşkilatının (GGFR) 10 illik yubileyi ilə əlaqədar yaradılmış Nominasiya üzrə Təşkilat Komitəsi tərəfindən «Yandırılma-mların Azaldılmasında əldə edilmiş uğura görə GGFR Mükafatı»na layiq görülmüş və Şirkətə GGFR tərəfindən sertifikat təqdim olunmuşdur. Hazırda atmosfərə atılan səmt qazlarının yığılması istiqamətində SOCAR-da irimiqyaslı layihələr həyata keçirilməkdədir. Belə ki, «Salyan OİL LTD» əməliyyat şirkətinin «Kürsəngi» yatağından hasil olunan 100 -110 min m³/gün səmt qazının havaya atılmasının qarşısını almaq məqsədilə yeni «Cənub Elektrik Stansiyası»nın fəaliyyətə başlaması ilə əlaqədar 2018-ci ildə Şirvan QPS-nin ərazisində Hoerbiger şirkətinin istehsalı olan «Hoerbiger-350» markalı 4 dəst mobil kompressor qurğusu (3 ədəd işlək və 1 ədəd ehtiyat) quraşdırılıb istismara verilmişdir ki, bu da sutkalıq 100 – 110 min m³ səmt qazının atmosfərə atılmasının qarşısını almışdır.

SOCAR Dünya bankının «2030-cu ilə qədər səmt qazının normal hasilat prosesində yandırılmasının sıfıra endirilməsi» qlobal təşəbbüsünə qoşulmuşdur ki, bu öhdəliyin yerinə yetirilməsi nəticəsində atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin əsaslı surətdə azalmasına nail olunacaqdır. Faktiki olaraq ölkədə karbohidrogen tullantısı 2017-ci il səviyyəsində

də qalarsa, onda 2030-cu ildə ölkə üzrə atmosferə atılan tullantıların ümumi miqdarı cəmi 10 min ton ətrafında olacağı gözlənilir.

Səmt qazlarının məşəldə yandırılması/atmosferə atılmasının mərhələli azaldılması üçün SOCAR etibarlı şəbəkə strukturunun yaradılması, qazın idarə edilməsi, həyata keçirilən layihələrdə müvafiq modernizasiya işlərinin aparılmasını həyata keçirir.

- Ölkədə və SOCAR-da 2010-2017-ci illər daxilində atmosferə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı və dəyişmə dinamikası təhlil edilərək SOCAR-ın ölkə miqyasında atılmaların azaldılmasında həyata keçirdiyi tədbirlər təhlil edilərək ekoloji qiymətləndirilmə aparılmışdır.

Ədəbiyyat:

1. 2017: SOCAR-ın Davamlı inkişaf haqqında hesabatı, <http://socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/Davamlı inkişaf üzrə hesabat - 2017-ci il.pdf>
2. Azərbaycanda nəqliyyat sektorundan İstilik Effekti Yaradan Qazların atılmalarının azaldılmasında SOCAR-ın rolu, «Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə» jurnalı, Bakı 2018
3. BMT-nin iqlim dəyişmələri üzrə çərçivə Konvensiyasına Azərbaycan Respublikasının ikinci Milli məlumatları, Bakı, 2010.
4. Ekologiya və təbii sərvətlər nazirliyi, <http://eco.gov.az/az>
5. Atmosferə atılan qaz axınlarının instru-
6. mental ölçülməsi üzrə metodika. Vəsait. Bakı. SOCAR, Ekologiya İdarəsi. 2012, 12s.
6. EMEP/EEA emission inventory guidebook 2013, 1.A.1 Energy industries, Combustion in energy and transformation industries
7. 2006 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories, Chapter 2: Stationary Combustion
8. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, inqradiyentlər üzrə atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələr, <https://www.stat.gov.az/source/environment/>
9. SOCAR və BMT birgə təşkilatçılığı ilə həyata keçirilən NAMA layihəsi, http://nama.az/index_en.html

Açar sözlər: çirkləndirici maddə, stasionar mənbə, bərk hissəcik, karbon, azot və kükürd oksidləri, karbohidrogenlər

Azer Aliyev

*PhD candidate, the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan,
Head of SOCAR Environmental Department*

Shahbaz Baghirov

Senior Engineer, SOCAR Environmental Department

THE ROLE OF SOCAR IN THE DYNAMICS OF CHANGE AND DECREASING TREND OF POLLUTANTS RELEASED INTO THE ATMOSPHERE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

SUMMARY

SOCAR, carrying out work on the discovery of new hydrocarbon deposits and their exploitation, in the course of its activities contributes to environmental protection, following the requirements of the approved laws aimed at the efficient use of natural resources and environmental safety, international environmental conventions and other regulatory legal documents.

Emission of harmful pollutants into the atmosphere as a result of the activities of production enterprises is inevitable. Sources of pollutants include process and flare plants, boiler systems, furnaces used in the early production of oil, treatment facilities, oil storage tanks and others.

In this article, we study the dynamics of changes in pollutants emitted from the sources of enterprises for years, the distribution of each pollutant is studied, and based on the analysis of the distribution of pollutants throughout the country, an assessment is made.

Atmospheric pollution was carried out using stationary sources for each component of pollution, which include hydrocarbons, carbon, nitrogen and sulfur oxides, and solid particles.

Keywords: *pollutant, a stationary source of solid particles, oxides of carbon, oxides of nitrogen and sulfur, hydrocarbons*

Азер Алиев

*Докторант Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики,
Экологический департамент ГНКАР, начальник*

Шахбаз Багиров

Экологический департамент ГНКАР, старший инженер

РОЛЬ SOCAR В ИЗМЕНЕНИИ ДИНАМИКИ ВЫБРАСЫВАЕМЫХ В АТМОСФЕРУ ЗАГРЯЗНЯЮЩИХ ВЕЩЕСТВ И СНИЖЕНИИ ТЕНДЕНЦИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

SOCAR, осуществляющий работы по открытию новых углеводородных месторождений и их эксплуатации, в ходе своей деятельности вносит свой вклад в охрану окружающей среды, следуя требованиям утвержденных законов, направленных на эффективное использование природных ресурсов и экологическую безопасность, международных экологических конвенций и других регулирующих правовых документов.

Выброс в атмосферу вредных загрязняющих веществ, в результате деятельности производственных предприятий, неизбежен. К источникам загрязняющих веществ относятся технологические и факельные установки, котельные системы, печи, используемые при раннем изготовлении нефти, очистные сооружения, резервуары для хранения нефти и другие.

В представленной статье изучается динамика изменения загрязняющих веществ, годами выбрасываемых в атмосферу из источников предприятий, исследуется распределение каждого загрязняющего вещества и на основе анализа распределения загрязнителей в масштабах страны, проводится оценка.

Загрязнение атмосферы было проведено по стационарным источникам по каждому компоненту загрязнения, к каковым относятся углеводороды, углерод, оксиды азота и серы, твердые частицы.

Ключевые слова: *загрязняющие вещества, стационарный источник, твердая частица, оксиды углерод, оксиды азота и серы, углеводороды*

GƏNC TƏDQİQATÇILAR YOUNG RESEARCHERS

DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİ PUBLIC ADMINISTRATION

UOT 32:002.6

ANAR ŞÜKÜROV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının doktorantı

e-mail: anar-shukurov2015@list.ru

QURUMLARIN İMİCİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA İCTİMAİYYƏTLƏ ƏLAQƏLƏRİN ROLU

İnsanların cəmiyyət kimi formalaşmış yaşamağa başladığı ilk gündən bu günə qədər ictimaiyyətlə əlaqələr mövcud olmuşdur. Misirdə, Mesopotamiyada və İranda arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində tapılan müxtəlif materiallar üzərində yazılar, sənət əsərlərinin əksəriyyəti dövrün hökmdarlarını ictimaiyyətə təqdim etmək, dini liderlərin və digər dövlət ağsaqqallarının müsbət işlərinin kütləyə tanıtmaya məqsədi daşdığı sübut olunmuşdur. Məhz bu işlər ictimaiyyətlə əlaqələrin ilk fəaliyyət formalarıdır.

İctimaiyyətlə əlaqələr terminindən ilk dəfə ABŞ Prezidenti Tomas Cefersonun istifadə etdiyi deyilir. O, 1807-ci ildə «Konqresə 7-ci müraciəti»nin qaralamasında ilk dəfə olaraq ictimaiyyətlə əlaqələr – PR terminini işlətməmişdir. Bu termin altında o, ölkə miqyasında hökumətə inam ab-havasının yaradılmasını və bu işdə siyasi institutların səylərinin artırılmasını başa düşürdü.

Bu günə qədər ictimaiyyətlə əlaqələrə bir çox təriflər verilmişdir. İctimaiyyətlə əlaqələrin ilk təriflərindən biri Bernays (1945) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Tərifə görə, ictimaiyyətlə əlaqələr, hədəf kütlənin anlayış və inamını əldə etmək üçün quruma aid kütlələrin siyasətlərini, münasibətlərini müəyyənləşdirən və bu əməliyyatları həyata keçirən bir idarəetmə funksiyasıdır [10, s.13].

İctimaiyyətlə əlaqələrin bəlkə də ən məşhur tərifini Qruniq və Hant vermişlər və sözügedən müəlliflər «Managing Public Relations» adlı əsərlərində «İctimaiyyətlə əlaqələri – qurum ilə hədəf kütləsi arasındakı ünsiyyətin idarə olunması» kimi adlandırmışlar [6, s.6].

Müasir zamanda ictimaiyyətlə əlaqələrin funksiyası getdikcə genişlənməkdədir. Bununla əlaqədar olaraq ictimaiyyətlə əlaqələrin bir çox tətbiq sahələri meydana çıxmışdır. İctimaiyyətlə əlaqələrin araşdırma, rəhbərliyə məsləhət, erkən xəbərdarlıq, rabitə kanalı kimi əsas vəzifələri vardır. Bunlarla yanaşı bu gün ictimaiyyətlə əlaqələrin peşəkar səviyyədə aparılan media əlaqələri, maliyyə münasibətləri, ictimai işlər, problemin araşdırılması, lobbicilik kimi tətbiq sahələri vardır. Həmçinin böhran idarəçiliyi, marketinq, kommunikasiya, sponsorluq, təşkilati sosial məsuliyyət, tədbirlərin keçirilməsi, korporativ şəxsiyyət və imic, işçilərlə münasibətlər və cəmiyyətlə əlaqələr də ictimaiyyətlə əlaqələrin təcrübə sahələrindəndir. Ümumi olaraq qurum ilə hədəf kütləsi arasında qarşılıqlı anlaşma, konsensus və əməkdaşlığı təmin etməyə, bu münasibətləri saxlamağa və idarəetməyə istiqamətlənmiş fəaliyyətlər olaraq əsaslandırılan və günümüzün əsas peşələri arasında yer alan ictimaiyyətlə əlaqələr – media münasibətlərindən təşkilat mədəniyyətini formalaşdırmağa, təşki-

lati sosial məsuliyyətdən böhran idarəetməsinə, sponsorluq işlərindən ümumi marketing ünsiyyətinə və təsirli idarəetmə formalarından lobbiciliyə qədər çox müxtəlif tətbiq sahələrini əhatə edir.

İctimaiyyətlə əlaqələr rabitəylə həyat tapan, qurumun məqsədləri üzərində qurulan və bəzən işçilər, bəzən istehlakçı, bəzən xammal və resursların mənbə sahibləri kimi fərqli hədəf kütlələrlə davam etdirilən strateji kommunikasiyadır. Yəni ictimaiyyətlə əlaqələr bir məqsəd üçün ünsiyyətin planlaşdırılması və o planlı ünsiyyətin ən təsirli şəkildə davam etdirilməsidir [3].

İctimaiyyətlə əlaqələr, müasir idarəetmənin əsas elementlərindən biridir. Çünki ictimaiyyətlə əlaqələr, qurumun fəaliyyət keyfiyyətinə təsirini artıran bir xüsusiyyətə malikdir və bu səbəblə bir idarəetmə funksiyası olaraq qəbul edilməlidir [5, s.78].

Təşkilatın hər hansı bir hissəsi müntəzəm ictimaiyyətlə əlaqələr siyasətini izlərkən, digər bir hissəsi başqa siyasəti təqib etməməlidir. Çünki hədəf kütlənin gözündə qurum bir bütün olaraq qəbul olunur. Buna görə də təşkilatın ictimaiyyətlə əlaqələr prosesi bütün təşkilatı əhatə edəcək şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu vəziyyətlə bərabər ictimaiyyətlə əlaqələr şöbələrinin bütün quruma xitab etməsi, yəni üst rəhbərliyə ən yaxın şəkildə təşkilatlanması zəruriliyini ortaya çıxarır. Beləliklə, ictimaiyyətlə əlaqələrin əsas xüsusiyyətlərindən biri olan «idarəetmə funksiyası» təbii şəkildə meydana çıxır [2, s.111].

Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə və şirkətlərdə tətbiq olunduğu üçün ictimaiyyətlə əlaqələr bütün təşkilatı maraqlandıran planlı əlaqələr sistemidir.

Qurumlarda ictimaiyyətlə əlaqələr fəaliyyətinin effektiv və səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə xüsusi bir proqrama uyğun olaraq müəyyən mərhələləri icra edilməlidir. İctimaiyyətlə əlaqələr praktikasında bu mərhələlər dörd addımdan ibarətdir: informasiya toplama-araşdırma mərhələsi, planlaşdırma mərhələsi, həyata keçirmə və nəticələrin qiymətləndirilməsi mərhələləri [1, s.53-54].

1. İnformasiya toplama və araşdırma mərhələsi. Bu mərhələ mövzunun əsaslandırılması, problemin və səbəblərin ortaya çıxarılması, problemi həll etmədən variantların nələr olduğunu və bu problemin hansı yolu izləyəcəyinin təyin edilməsinə köməklik edir. Burada mövcud problemləri müəyyənləşdirmək, tədqiqatlara kömək etmək üçün zəruri məlumatların əldə edilməsi, bütün lazımi məlumatları və sənədləri toplamaq, qurumdaxili və qurumxarici insanlar ilə müsahibələr aparmaq vacibdir.

2. İkinci mərhələ Strategiyanın təyin edilməsi və Planlaşdırılmasıdır. Bu mərhələdə toplanmış məlumatlara və tədqiqatın nəticələrinə uyğun olaraq nail olmağa çalışılan nəticələrin müəyyənləşdirilməsi istiqamətləri, məqsədləri və üsulları müəyyənləşdirilir və hər bir plana uyğun olaraq tətbiq olunan layihənin planlaşdırılması aparılır.

3. Üçüncü mərhələ Tətbiq mərhələsidir. Hazırlanan plan və proqrama uyğun olaraq müəyyən edilmiş müddətdə, qəbul edilmiş büdcə çərçivəsində mövzuya uyğun hədəf kütlələrə istənilən mesajların ən yaxşı şəkildə çatdırmaq üçün uyğun ünsiyyət vasitələri və sahələri seçilir. Bundan sonra isə növbəti mərhələyə keçilir.

4. Dördüncü mərhələ Qiymətləndirmə mərhələsidir. Qiymətləndirmə mərhələsində əsas məqsəd görülməli işlərdən sonra alınacaq tədqiqatların nəticəsidir. Yəni, tətbiq olunan plan və proqramların hədəf kütlələrə müsbət və ya mənfi təsirlərinin araşdırılması, hazırlanan və izlənilən strategiyanın məqsədinə çatıb və ya çatmadığı müəyyən edilir. Əldə edilmiş nəticələr yalnız bunlardan ibarət olmayıb, alınan nəticələrə uyğun olaraq təkrar həyata keçirilməli olan tədqiqatların üsullarını və məqsədlərini müəyyənləşdirməyə köməklik edir.

İctimaiyyətlə əlaqələrin konkret əsas məqsədləri vardır. Bu əsas məqsədlər aşağıdakı kimi göstərilə bilər [8, s.11].

- Hədəf kütləyə və ictimaiyyətə təsir göstərmək;

- Qurum imicini xaricə əks etdirməklə hədəf auditoriyasının və ictimaiyyətin inamının və dəstəyinin təmin edilməsi;
- Hədəf auditoriyasını korporativ vəziyyət və prinsiplər barədə məlumatlandırmaq;
- Təşkilat və hədəf auditoriya arasında müsbət əlaqələrin qurulması;
- İctimaiyyətin rəhbərlik ilə əlaqələrini asanlaşdırmaq;
- Qərarların düzgün olduğunu təmin etmək üçün ictimaiyyətdən məlumat almaq və bu məlumatları qiymətləndirmək;
- Xidmətlərin daha yaxşı şəkildə nəzərdən keçirilməsində ictimaiyyətlə əməkdaşlığın təmin edilməsi;
- Qanunlar və inzibati prosedurlardakı qüsurları müəyyənləşdirmək və aradan qaldırmaq üçün ictimaiyyətin istəklərini, təkliflərini və şikayətlərindən istifadə etməklə idarəetmə, işçilər və ictimaiyyət arasında səmərəli ünsiyyət qurmaq.

İctimaiyyətlə əlaqələr – rəhbərlik tərəfindən müəyyən edilən siyasət və fəaliyyətin müxtəlif kanallarla ictimaiyyətə çatdırılması, ictimaiyyətə bu təsirin ölçülməsi və qiymətləndirilməsidir. Əgər hər hansı bir pozuntu varsa bunun düzəldilərək yenidən ictimaiyyətə təqdim edilərək xalqın gözündə təsirli bir imicin formalaşdırılmasıdır. İctimaiyyətlə əlaqələr konsepsiyası təşkilatın imicini tənzimləyir və qurumun xarici dünyayla ünsiyyətində əhəmiyyətli rola malikdir.

Qurumların imicinin yaradılmasında ictimaiyyətlə əlaqələrin aşağıdakı rolları vardır:

- Qurumun tanınması,
- Korporativ mədəniyyətə inteqrasiyasının təmin edilməsi,
- Korporativ fərdilik işlərinin dəstəklənməsi,
- Qurum imicinin tədqiqi və prosesinin monitorinqi,
- Təsirli imicin yaradılması,
- İşçilərdəki korporativ imici motivasiya halına çevirmək,
- Davamlı işlərin həyata keçirilməsi,
- Korporativ etibarın yaradılması,
- Məhsula, xidmətə istiqamətlənmiş institusional dəstəyin təmin edilməsi,

- Korporativ markaya dəyər qazandırılması,
- Media ilə əlaqələrin həmişə davamlı saxlanılması.

«İmic» anlayışı ildə ilk dəfə 1955-ci Sidney Levy tərəfindən təqdim edilmişdir. İmic anlayışının ortaya çıxması ilə əldə edilən məlumatlar göstərir ki, bu anlayışın məzmununu təşkil edən məlumatlar qədim dövrə aiddir. İmiclə əlaqədar tədqiqat işləri aparan alimlər, bir neçə yüz il əvvəl bir kralın özünü tanıtmək üçün müharibədə istifadə etdiyi qalxanlarının üzərində George və ya Lorraine xaç işarəsi kimi bir əlamətdən istifadə etməklə bütün müharibələrdə özünəməxsus bir imicin formalaşdığını bildirirlər.

Hər gün, daha çox şirkət və ya təşkilat öz qurumlarını daha çox tanıtməyə cəhd edirlər və bunun üçün müəyyənləşdirilmiş proqramlar yaratmağa başlamışlar. Məqsəd, təşkilatın ünsiyyətdə olduğu qrupların zehinlərində müsbət, güclü və möhkəm bir imic, görünüş yaratmaqdır.

Qurum imici insanların bir qurum haqqındakı düşüncələridir. Qurum imicinin məqsədi şirkətin düzgün və dəqiq başa düşülməsini təmin etməkdir. Qurum imici təsəvvürlə əlaqədardır və bu səbəbdən qurumun imici haqqında formalaşan düşüncələr şəxsiyyətdən şəxsiyyətə fərqlənir. İmicdə vacib olan əsas ünsür qurum haqqında aydın və yaxşı bir niyyətin, anlayışın formalaşdırılmasını təmin etməkdir. Hər hansı əskik və ya səhv dərc olunan məlumatın qurum imicinə mənfi təsir göstərə biləcəyi mümkündür. Təşkilatların ünsiyyətdə olduğu qruplar tərəfindən yaxşı tanınması, həmin kütlədə quruma aid müsbət bir imicin formalaşmasına yol açar və nəticədə qurumun artan mənfəətlə fəaliyyətini davam etdirməsinə imkan verir.

Qurum imicinin formalaşmasında bir çox faktorlar rol oynayır. Bunlardan bəzi vacib olanları korporativ şəxsiyyət, korporativ mədəniyyət, marka imici, ictimai məsuliyyət, ictimaiyyətlə əlaqələrdir. Bunların hamısı korporativ imicin formalaşmasında çox əhəmiyyətli rol oynayırlar. Bu mənada qeyd olunan faktorlardan biri çatışmadıqda, istənilən ideal imicə çatmaq çətin ola bilər.

Müasir dövrdə qurumlar cəmiyyətin ehtiyaclarını qarşılamaq məcburiyyətindədirlər. Bu öhdəliyə əsasən təşkilatlar fərdlərlə, qruplarla və ya cəmiyyətin böyük hissələri ilə daim ünsiyyətdə olurlar. Məhz buna görə də qurumlar son məqsədlərinə çatmaq üçün ictimaiyyətin etibarını, hörmətini və dəstəyini təmin etmək məcburiyyətindədirlər.

Təsirli bir qurum imici yaratmaq təxminən iki il ilə beş il arasında bir dövrə uyğun gəlir və bu təsirli qurum imicini yaratmaq üçün addım-addım hərəkət etmək lazımdır. Bu atılacaq əsas addımlar aşağıdakılardır:

1. Mövcud vəziyyətin təhlili:

Burada araşdırılacaq olan əsas xüsusiyyətlər – qurumdaxili imic və cəmiyyətlə ilə işləyən işçilərin malik olduqları imicin təhlilidir.

2. Çatmaq istənilən vəziyyətin təhlili:

Burada təşkilatın əsas istiqamətləri, təşkilatın fəlsəfəsinə uyğun olaraq məqsədin tapılması və gələcəkdəki imicin nə formada olması istənilirsə ona uyğun planın tutulması. Təşkilatın imicinə uyğun bir tərzdə qurum imici vəziyyətə uyğun olaraq seçilir və həyata keçirilir. Hədəf qruplarının fikirləri və həyata keçirilmə zamanı qarşılaşa biləcəkləri maneələr və problemlər müəyyənləşdirilir. Müəyyən bir dövrün sonunda imicin necə dəyişdiyinə dair təhlillər aparılır.

Korporativ fərdilik dedikdə, bir çox insanlar qurumun loqosunu, istifadə etdiyi rəngləri və emblemi kimi vizual elementləri düşünür. Ancaq bu, korporativ fərdiliyi izah etməkdə və açıqlamaqda kifayət deyildir. Çünki korporativ fərdilik vizual elementləri əhatə edən korporativ dizaynla birlikdə, korporativ ünsiyyət elementlərini, korporativ davranış və qurum fəlsəfəsini özündə ehtiva edir.

Korporativ fərdiliyin nəticəsi olaraq qəbul edilən korporativ imic bir təşkilata aid anlayışlar kimi müəyyən edilir. Bu anlayışlar, məhsullara, xidmətlərə, idarəetmə tərzinə, ünsiyyət fəaliyyətlərinə və təşkilatın digər işlərinə uyğun olaraq həyata keçirilməkdədir [11, s.21-23]. Qurum imici haqqında məlu-

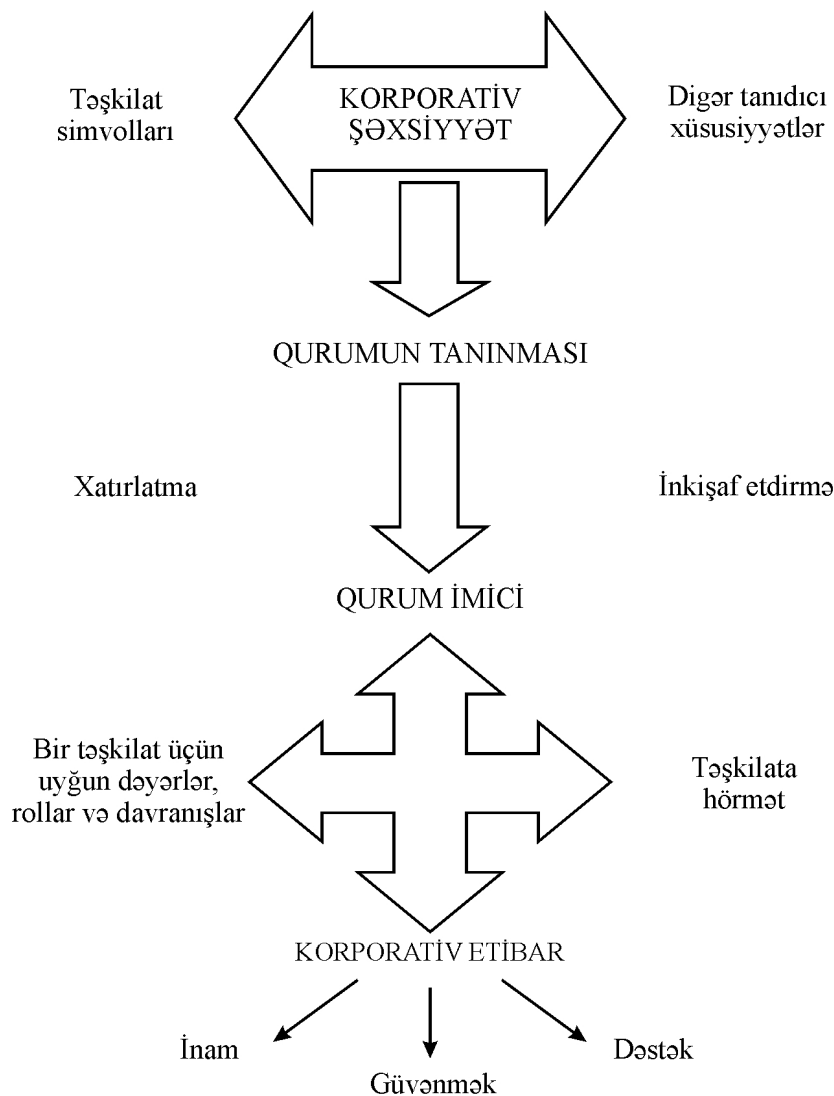
matlar hədəf kütlələrin qurum ilə bağlı bilik və təcrübələrinə uyğun şəkildə həyata keçirilir və təşkilatla bağlı məlumatlar hədəf kütlələrə müəyyən edilmiş vasitələrlə çatdırılır. Burada ortaya çıxan digər bir məqam isə, hədəf qrupuna çatan məlumatın təşkilatın lehinə olması vəziyyətində qurum imicinə təsir müsbət olacaqdır. Əgər bu məlumat qurumun əleyhinə olarsa bu vəziyyət qurum imicinə mənfi təsir göstərəcəkdir.

Qurumların bütün kommunikasiya fəaliyyətlərinin bütövlüyünü təsvir edən korporativ ünsiyyət uzun müddətli bir işdir. Onun məqsədi pozitiv imic yaratmaq, saxlamaq və ya dəyişdirməkdir. İmic isə reklam və ictimaiyyətlə əlaqələrin effektiv nəticəsidir.

Qurum imici, hər hansı bir insanın və ya qrupun bir təşkilat haqqında olan ümumi təəssüratlarıdır. İmic, korporativ şəxsiyyət və inam bir biri ilə əlaqəli anlayışlardır. Korporativ şəxsiyyət imicə təsir göstərir, ancaq ikisi də inamı formalaşdırır. Ancaq bunu unutmaq lazım deyildir ki, korporativ inam uzun müddətdə əldə olunmasına baxmayaraq, qurum imicinə isə təşkilati dəyişikliklər və həyata keçirilən kommunikasiya proqramları vasitəsilə asanlıqla müdaxilə edilə bilər. Bu baxımdan, korporativ inam həm korporativ şəxsiyyət həm də qurum imici ünsürlərini özündə əhatə edən, hədəf kütlədə təsir və fikir yaratmaq məqsədini güdən bir ünsiyyət prosesidir.

Qurum imici – təşkilatın ictimaiyyətə özünü tanıtmək üçün istifadə etdiyi adı, loqosu və reklam şüarı kimi simvollar və ifadələridir. Qurum imici bir insanın həmin təşkilat ilə bağlı olan inanc və hisslərinin ümumi qiymətləndirməsidir. Korporativ etibar isə bir insanın həmin təşkilat haqqındakı imicini xatırladan həqiqət, dürüstlük, məsuliyyət və vahidliyinə aid olan dəyərlərdir [4, s.20] (şəkil 1).

İmicin yaradılması – şəxs və ya qurum haqqında şüurlu şəkildə fikir və düşüncələrin formalaşdırılması prosesinin ifadəsidir. Bu çərçivədə imicin formalaşmasında təqib olunacaq mərhələləri aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Şəkil 1. Korporativ şəxsiyyət, imic və korporativ etibar əlaqələri

- Mövcud imicin güclü və zəif cəhətləri nümayiş etdirilməlidir. Belə olan halda qurum imicinə aid hədəf auditoriyanın maraqlandığı suallar meydana çıxacaqdır.
- Mövcud vəziyyət müəyyən edildikdən sonra qurum imicinə aid zəif cəhətləri gücləndirmək üçün tədbirlər planı müəyyənləşdirilməlidir. Bu mərhələdə SWOT təhlili aparılmalı, "Biz kimik?", «Niyə biz bu nöqtədəyik?» suallarına cavab axtarılmalıdır.
- Bu imici hədəf auditoriyaya əks etdirə biləcək işlər görülməlidir. Burada vacib olan şey bütün siyahı və məqsədlərin sadə, anlaşılabilir şərtlərlə olmasıdır. Hədəf kütlə birdən çox mesajla məruz qaldığından, sizin mesajınızın zənginliyi hədəf kütlə ilə aranızdakı əlaqənin gücünə bağlıdır.
- İmic yaratmaq üçün bütün alətlərdən istifadə olunmalıdır. Çünki imicin formalaşması, reklam, məhsul, işçilər, satıcılar və s. ünsiyyət kanallarının artması ilə möhkəmlənir.

Korporativ imicin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- Çox ölçülü konsepsiyadır;
- Müsbət və ya mənfi istiqamətli olur;
- İşçilərin motivasiyasına müsbət və ya mənfi təsir göstərir;
- Korporativ idarəetmənin düzgün və sistemli işlənməsində effektivdir;
- Həmişəlik deyil, mövzu və hadisələrdən təsirlənə bilər;
- Ünsiyyətdə möhkəm bir vasitədir;
- İnsanlara məhsullara və xidmətlərə müraciət etmək üçün vaxt sərf etmək üçün əsaslandırıcı təkliflər verir;
- Müəssisə haqqında ilkin məlumatın verilməsi (həmişə doğru olmaya bilər);
- Məhsulların və xidmətlərin müxtəlifliyindən, işçilərin düşüncə və davranışından təsirlənə bilər;
- KİV ilə müsbət və ya mənfi əlaqələr qurur;
- Korporativ imic, məhsul, fərdi dəyərlər və coğrafi xüsusiyyətlərlə birbaşa əlaqəlidir;
- Şirkətin adı, ideologiyası, ənənələri, nüfuzu, şəxsiyyəti, korporativ kodları, xidmət sahəsi, korporativ təşviqat fəaliyyəti ilə müştərilərlə ünsiyyət prosesinin keyfiyyətinə təsir edir.

Müasir dövrdə eyni məqsədli təşkilatların sayının artması və müxtəlif təyinatlı institutların yaranması ilə birlikdə rəqabət mühiti global bir xarakter almışdır. Qurumlar bu rəqabətdə üstünlük əldə etmək üçün düşünülmüş imic formalaşdırma səylərinə böyük əhəmiyyət verməyə başlamışlar. Bu səbəbə görə də marka və məhsulların tanınması üçün çəkdikləri xərclərlə yanaşı, öz imiclərinin formalaşdırılması üçün də qurumlar böyük büdcələr ayırmaq məcburiyyətindədirlər. Məhz korporativ şəxsiyyəti və imicin formalaşmasında dolayı yolla mühüm rol oynayan vasitələrdən biri də ictimaiyyətlə əlaqələndir. Görüləcək işlərin effektiv və daimi olması üçün ictimaiyyətlə əlaqələrə ciddi fikir verilməlidir. Çünki bu işlər ictimaiyyətlə əlaqələrin əsas vəzifələrindən biridir.

Qurumların daxili imicinin formalaşmasında ictimaiyyətlə əlaqələrin rolu böyükdür. Qurumun fəaliyyət göstərməsi üçün müəssisədə işlərin necə görüldüyünü dəqiq bilmək lazımdır. Təşkilatın nə qədər yaxşı təşkil olunmasından asılı olmayaraq, işçilərlə effektiv ünsiyyət olmadan məqsədlərə çatmaq olmaz [7, s.17].

Ən yüksək səviyyəli menecmentdən təşkilatın ən aşağı vəzifəsində işləyən şəxslər həmin müəssisənin şəxsi heyətini təşkil edir. Şəxsi heyətin qurum haqqında dedikləri, onların təcrübələrinə əsaslanmaqdadır. Çünki bu təcrübələr təşviqat proqramlarında daha təsirli olur və müsbət imicin geniş auditoriyaya çatdırılmasına köməklik edir. Məsələn, bir müəssisədə beş yüz nəfər işləyirsə və hər bir fərdin ailəsində dörd nəfər varsa və bu fərdin orta hesabla beş nəfərlə ünsiyyətdə olduğunu ehtimal etsək təşkilatın bir anda on min nəfərdən çox bir qrupa aid olduğu hesab edilə bilər [9]. Buna görə, dəyərli fikirlərə sahib olan, yaxşı tərəfdaş olaraq fəaliyyət göstərən və dürüstlüklə ünsiyyət quran işçilər təşkilatın xarici hədəf qruplarına təsir edə bilirlər. İşçilərin mənəvi baxımdan xoşbəxtliyi və sadıqlığı qurumun xarici hədəf auditoriyasında müsbət bir imic yaratmaqda böyük rol oynayır. Təşkilatın rəhbərliyi ilə əməkdaşları arasında ideal bir əlaqə yaratmaq üçün dəqiqliyə əsaslanan müntəzəm ünsiyyətə həmişə ehtiyac vardır [12, s.288].

Çünki təşkilatdakı hər bir işçi öz əhatəsinə (ailəsində və təmasda olduğu çox insanlarla) təşkilatın necə bir yer olduğunu, əmək haqqının nə qədər olduğunu, iş şəraitinin, işçilərin bir-birlərinə olan münasibətlərin necə olduğunu, müəssisənin yaxşı və ya pis olduğunu bildirən məlumatlar ötürürlər.

Bu səbəbdən, sağlam məlumatların ötürülməsini təmin etmək, yalnız məlumatların yayılmasının və işçilərin təşkilat haqqında mənfi təəssüratlarının qarşısını almaq məqsədi ilə qurumdaxili ictimaiyyətlə əlaqələr vasitəsilə işçilərə zəruri məlumatlar vermək lazımdır. Lakin, bu mənfiyyəti aradan qaldırmaq üçün məlumatın ötürülməsi kifayət deyildir. İşçilə-

rin fikirlərinin eşidilməsi, lazım olduqda onların ciddiyyə alınması, lazımlı məsələlərə aid qərar qəbulu prosesində iştirakları önəm daşımaqdadır. Çünki işçilər rəhbərlik tərəfindən ünsiyyət də gözləyirlər. İşçilər işlədikləri təşkilatın bir hissəsi ola bildiklərini, rəhbərlik tərəfindən hörmətlə yanaşıldıqlarını, düşüncə və fikirlərinin ciddiyyə alındıqlarını bildikləri təqdirdə istəklə fəaliyyət göstərəcəklər. Məhz bu əməkdaşlığı təmin edən qurumdaxili ictimaiyyətlə əlaqələr fəaliyyətləridir.

Qurumun xarici imicini formalaşdıran və ona təsir edən amil də məhz elə ictimaiyyətlə əlaqələrdir. İstehlakçı, məhsul və xidmət olan yerdə imic mütləq olacaqdır. Çünki insanlar eşitdikləri və gördüklərini məntiq və ya duyğular çərçivəsində birləşdirərək müxtəlif fikirlərə sahib olurlar. Müəssisə xaricindəki hədəf auditoriyanın qurum haqqındakı bu müxtəlif fikirləri və ya düşüncələri, məhsulun keyfiyyəti, təşkilatın sponsorluq fəaliyyətləri, qurumun media ilə əlaqələri, sosial məsuliyyəti,

fiziki görüntüsü xarici imicə təsir edən əsas faktorlardır.

Qurum imicinin yaradılması, ictimaiyyətin dəstəyinin əldə olunması və bu vəziyyətin əldə edilməsi üçün müəyyən məqsədli proqramların hazırlanması məhz ictimaiyyətlə əlaqələrə söykənir. Bu strategiyanın həyata keçirilməsi qurumların ehtiyacı olaraq ortaya çıxmaqdadır. Cəmiyyətdə müsbət imicin yaradılması və qurumların siyasətinin xalqa çatdırılması kimi çətinliklər qurum imicinə aid fəaliyyət planlarının həyata keçirilməsini tələb edir. İmic, reallığın vizual bir təqdimatıdır. Bu təqdimat şəkil və rəsmdəki kimi fiziki və ya ədəbiyyat və musiqidəki kimi xəyali ola bilər. Bugünkü kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində bir çox mesajların hər biri bizim informasiya alma prosesimizin bir hissəsidir. İmic bir dəfə sahib olunan və saxlanılan konsepsiya kimi təsvir edilir. Şübhəsiz ki, müvəffəqiyyətli bir imic həm tutarlı, həm də diqqət çəkən olmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Zülfiyə Acar Şentürk, «Halkla ilişkiler ve uygulama alanları: yeni eğilimler», Eğitim Yayınevi, 2019., s. 384.
2. Bengsir, Türksel Kaya (2000); «Halkla İlişkilerde Etkileşimli İletişim», Amme İdaresi Dergisi, Cilt:33, s.111.
3. Cutlip, M. S., Center, H. A. & Broom, M. G. (2000). Effective public relations. 8.B., New Jersey: Prentice Hall.
4. Grahame Dowling, Creating Corporate Reputations, Identity, Image and Performance, New York: Oxford University Press Inc. 2002, p.20
5. Carolyn Mae Kim, «Public Relations», 2019.p.338
6. Grunig, James E. ve Hunt, Todd (1984). «Managing Public Relations», Belmont CA: Wadsworth / Thomson Learning.p.6
7. Kristin Johnson and Sharon Roth, «How to Succeed in a PR Agency», 2018.p.160
8. Kalyon, Y. (2006). Halkla İlişkiler. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. s.11
9. Karpas, I. (1999). Bankacılık Sektöründe Örneklerle Kurumsal Reklam. İstanbul: Yayınevi Yayıncılık.
10. Lin, Yi-Hsiu (2007). «Public Relations Roles And Models in Taiwan, Doctoral Dissertation, University of North Carolina at Chapel Hill, UMI Dissertation Information Service.p.13
11. Marken, G. A. Andy (1990). Corporate Image - We All Have One, But Few Work to Protect and Project It, «Public Relations Quarterly», 35(1), 21-23.
12. Okay, A., (2002). Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları . İstanbul: Der Yayınları.s.288

Açar sözlər: ictimaiyyətlə əlaqələr, ictimaiyyətlə əlaqələr fəaliyyətləri, strategiya, kommunikasiya, imic, qurum imici, korporativ fərdilik

Anar Shukurov

*PhD candidate, the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan*

ROLE OF PUBLIC RELATIONS IN FORMING THE IMAGE OF ORGANIZATIONS

SUMMARY

Integrity of public relations is a combination of efforts to integrate their activities with society. In other words, management of internal relationships, research, study and monitoring of external and internal behavior, the process of ensuring harmony between the goals of the organization and the needs, as well as the request of society, determines the activity of public relations. From this point of view, public relations occupy a significant place in the establishment and management of relations between individuals and organizations.

Organizations created on the basis of public relations with a significant corporate image gain prestige, reputation and trust for a long period of time. Thereby, the demand for its goods or services is increased, this demand is constant. Taking into account these changes, the most important goals of public relations are to build sustainable trust among the people, to receive support, to increase the image of an organization to stimulate the profitability and effectiveness of this organization.

Keywords: *public relations, public relations activities, strategy, communication, image, corporate image, corporate identity*

Анар Шюкүров

*Докторант Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

РОЛЬ СВЯЗИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ В ФОРМИРОВАНИИ ИМИДЖА ОРГАНИЗАЦИЙ

РЕЗЮМЕ

Связи с общественностью в целостности представляют собой совокупность усилий по интеграции их деятельности с обществом. Другими словами, управление внутрифирменными взаимоотношениями, исследование, изучение и мониторинг внешнего и внутреннего поведения, процесс обеспечения гармонии между целями организации и потребностями, а также желаниями общества определяют деятельность по связям с общественностью. С данной точки зрения, общественные отношения занимают значительное место в установлении и управлении отношениями между физическими лицами и организациями.

Организации, созданные на основе связей с общественностью со значительным внутрифирменным имиджем, приобретают престиж, репутацию и доверие на долгий период времени. Благодаря этому возрастает потребность в её товарах или услугах и данный спрос является постоянным. С учётом изменений, наиболее важными целями связей с общественностью являются формирование широкого и устойчивого доверия среди людей, получение поддержки, повышение имиджа организации, стимулирование прибыльности и эффективности данной организации.

Ключевые слова: *связи с общественностью, деятельность по связям с общественностью, стратегия, коммуникация, имидж, корпоративный имидж, корпоративная индивидуальность*

GƏNC TƏDQİQATÇILAR YOUNG RESEARCHERS

SİYASİ NƏZƏRİYYƏ POLITICAL THEORY

UOT 328:342.5; 351/354

FƏRİDƏ ƏLİRZAYEVA**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında****Dövlət İdarəçilik Akademiyasının doktorantı***e-mail: farida.alirzayeva@mail.ru*

DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİNDƏ INNOVATİV İNKİŞAFIN İDEYA-NƏZƏRİ ƏSASLARI

Dövlət idarəçiliyi bütün idarəetmə növlərindən vacib spesifik xüsusiyyətlərinə görə yəni, idarəetmə obyektinə legitim-hüquqi təsirinə görə fərqlənir. Müasir şəraitdə dövlət idarəçiliyinin üsulları və metodları keyfiyyətə dəyişir. Səmərəli dövlət idarəçiliyi olmadan ölkənin innovativ inkişafı əldə edilə bilməz, çünki onlar bir-biri ilə sıx bağlıdır. İnnovativ dövlət idarəçiliyi problemlərinin işlənilib hazırlanması özündə elmi və innovativ komponentlərin qarşılıqlı təsirinin harmoniyasını onların davamlı iqtisadi inkişafa yönəldilməsini və səmərəliliyin artırılmasını ehtiva edir.

Müasir cəmiyyətin iqtisadi, institusional və təşkilati strukturlarının dərin transformasiyası dövlətin iqtisadi, sosial inkişafının kompleks problemlərini həll etmək üçün innovativ vasitələrdən istifadə edilməsini tələb edir. Ümummilli prioritetlərin hazırlanmasının əhəmiyyətinin artması şəraitində ən yaxşı dünya təcrübəsinin nümunələrini nəzərə alan innovativ idarəetmənin müasir texnologiyalardan istifadə etməsi obyektiv zərurətə çevrilmişdir.

İnnovativ inkişafın hərəkətverici qüvvəsi rolunda informasiya cəmiyyəti, elm və innovasiya iqtisadiyyatının yaradılması və bu istiqamətdə sosial, iqtisadi və texnoloji paradigmaların dəyişməsi çıxış edir. Qloballaşmanın xarici və daxili çağırışlarına qarşı durmaq qabiliyyəti dövlət idarəçiliyinin keyfiyyətindən, idarə edənlərin peşəkarlıq səviyyəsindən

asılı olduğundan, innovativ siyasətin həyata keçirilməsi bu gün dövlət qurumları üçün çox vacibdir. Modernləşdirmə əvvəlki nəticənin və ya prosesin təkmilləşdirilməsidir. Bu ideyadan çıxış edərək qeyd edə bilərik ki, dövlətin innovativ siyasəti idarəçilikdə ölkənin inkişafı dövlətin rolunu anlamasıyla bağlıdır.

İnnovasiya keyfiyyətə yeni bir nəticəyə nail olmağı nəzərdə tutur. İnnovativ idarəetmənin əsasını innovativ inkişafın strateji planlaşdırılmasının prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi təşkil edir. Dövlət idarəçiliyi sahəsində innovativ fəaliyyət ənənəvi olaraq elmi sahədə istifadə olunan konseptual modellərin genişlənməsini tələb edir. Dövlət idarəçiliyi sistemində innovativ fəaliyyətin inkişafı yeni nəzəri modellərin formalaşması və aktiv şəkildə istifadəsi hesabına baş verir.

İnnovativ dövlət idarəçiliyi məsələləri praktiki olaraq bir çox sahələri əhatə edir və bu sahələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- əməyin mühafizəsi;
- gömrük;
- korrupsiyaya qarşı mübarizə;
- dövlət nəzarət mexanizmləri;
- ətraf mühitin mühafizəsi;
- informasiya cəmiyyətinin və informasiya texnologiyalarının inkişafı və s.

Dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyinin artırılmasının ən mühüm istiqamətini dövlət orqan-

larının fəaliyyətinin məqsəd və məzmununun cəmiyyətin maraq və tələblərinə maksimum uyğunlaşdırılmasını təmin edən institutların yaradılması təşkil edir.

Təbii ki, müasir dövlət idarəçiliyi sisteminin inkişafında başlıca tendensiyalardan biri innovativ yanaşma və onları həyata keçirmək yollarını axtarmaqdır. Bundan əlavə, sürətlə dəyişən informasiya və texnologiya bazarında tətbiq edilən innovasiyalar dövlət idarəçiliyi orqanlarında sosial və siyasi sabitliyi gücləndirmək üçün getdikcə daha vacib olur.

Qabaqcıl, lider – ölkələrin dünya təcrübəsi göstərir ki, innovativ inkişaf mükəmməl strateji idarəetmə sistemi, qəbul edilmiş plan və strategiyaların səmərəli həyata keçirilməsi, dövlətin innovativ proseslərin tənzimlənməsində fəal iştirakı nəticəsində uğur qazanmışdır. Son on il ərzində informasiya texnologiyaları sahəsində inqilab nəticəsində milli sərvətin formalaşmasında və istifadə olunmasında uzunmüddətli tendensiyaları müəyyən etmək üçün real imkanlar yaranıb. Milli sərvəti innovativ idarəetmənin əsaslarından və obyektlərindən biri kimi nəzərdən keçirməyə imkan verən informasiyanın toplanması prosesi gedir. Bu informasiyaların müqayisə olunmasının mümkünliyünü qeyd etmək lazımdır.

Milli aktivlərin və passivlərin (öhdəliklərin) məcmusu kimi milli sərvət innovativ idarəetmənin əsas obyektini təşkil edir. Məhz innovativ dövlət idarəçiliyi milli aktivlərin və passivlərin (öhdəliklərin) daha dəqiq istiqamətini, miqyaslarını, strukturunu, keyfiyyətini və rəqabətə davamlılığını müəyyən etməyə imkan verir. İnnovativ dövlət idarəçiliyi milli iqtisadiyyatın inkişafı, səmərəliliyin davamlılığı, əhəlinin rifahı və s. bu kimi aktivlərdən asılıdır. «Dövlət idarəçilik aparatı üçün inkişaf dedikdə, resurslar portfelinin idarə olunması prosesi başa düşülür. Yeni tip dövlətin səmərəli iqtisadi siyasət həyata keçirməsi üçün real əsas yaranır. Bu yeni tipi «korporasiyalar dövləti» kimi təqdim etmək olar. Dövlət inzibati aparatı üçün inkişafın idarə olunması resurslar portfelinin idarə olunması prosesi ilə sıx bağlıdır. Bu bağlılıq resurslar portfelinin həcmünün artırılma-

sını, keyfiyyətinin yüksəldilməsini və tarazlığın təmin olunmasını nəzərdə tutur» [2, s.23].

Qloballaşma mərhələsində innovativ idarəetməni zəruri edən amilləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək mümkündür:

- xarici təsirlər,
- ardıcıl qlobal iqtisadi böhranlar (1998, 2008, 2014) və s.

Bu şərtlər daxilində bazarlar özləri bir sıra sosioloji faydalı texnologiyaları yaratmağa qadir deyil və dövlətin tənzimlənməsinə ehtiyac duyurlar. «İnnovativ inkişaf siyasəti yeni həyat, keyfiyyətə davamlı iqtisadi artım, iqtisadi strukturun diversifikasiyası, ixrac potensialını genişləndirmək və milli innovasiya sistemini formalaşdırmaq üçün qabaqcıl texnologiyaların dünya bazarlarına çıxması üçün şərait yaratmalıdır» [6, s.207].

Bu gün elmi-texniki tərəqqi və cəmiyyətin ümumi inkişafı böyük ölçüdə informasiyanın emalı sürəti ilə müəyyənləşdirilir. Baş vermiş dəyişikliklərə cavab olaraq texnoloji üsulların əvəzlənməsi baş verir. Bu dəyişikliklər mərkəzləşdirilmiş uzunmüddətli strateji planlaşdırmanı, hərəkətlərin dövlət koordinasiyasını və bütün ölkənin resurslarının səfərbər olunmasını tələb edir.

Müasir dünyada, bütün sivilizasiya ölkələrində resursların axtarışı və dövlət hakimiyyət orqanlarının işində səmərəliliyin artırılması yolları müşahidə olunur.

Dövlət idarəçiliyi sahəsində tanınmış amerikalı ekspert E.Osburqun fikrincə, dövlət idarəçiliyi sistemində innovativ dəyişikliklərə, islahatlara ehtiyac var [3, s.76]. Dövlətin möhkəmləndirilməsi, sosial proseslərin inkişafı ilə bağlı məsələlər innovasiyalar qarşısında dövlət idarəçiliyinin funksional növü kimi yeni tələblər qoyur. İnnovasiyanın əsas məzmunu dəyişikliklər təşkil edir. Ancaq bu anlayışla bağlı müxtəlif şərhlər qeyd edilir. Siyasət elmində innovasiyaların tərfi istehlakçı (şəxs və ya təşkilati quruluş) tərəfindən yeni qəbul edilən bir obyekt, düşüncə və ya hərəkət kimi istifadə olunur. Bu tərif, E.Rocers tərəfindən «innovasiyaların diffuziyası» nəzəriyyəsindən götürülmüşdür [4, s.236].

Dövlət idarəçiliyinin müasir nəzəriyyəsində innovativ proseslərin mürəkkəbliyi və dinamikliyi əsaslandırılır. Bu, innovasiyaya iki əsas yanaşmadan istifadəni tələb edir: strukturalizm və prosesual [1, s.156]. Birinci yanaşma çərçivəsində innovasiya həyat dövrünün müxtəlif mərhələlərində olduqca stabil və sabit elementlərdən ibarət quruluş kimi çıxış edir. İkinci yanaşma innovasiyaları sosial, siyasi, iqtisadi və digər amillərdən təsirlənərək formalaşmış fəaliyyət göstərən dinamik bir kateqoriya hesab edir.

İqtisadi innovasiyalar, xərclərin azaldılmasına istiqamətlənmiş qarşılıqlı fəaliyyət, sosial xarakter daşıyan innovasiyaları mənfəət göturməsinə yönəlmiş dövlət innovasiyaları kimi müəyyən etmək olar. Aparılan araşdırmalar əsasında gəldiyimiz qənaətə əsasən sosial innovasiyalar əməliyyat xərclərinin azaldılması metoduna əsasən iki alt qrupa bölünür:

- təşkilatı-idarə strukturunun yaxşılaşması yolu ilə, yəni idarəetmə innovasiyaları;
- qaydaların dəyişikliyi yolu ilə, yəni qurulmuş innovasiyalar.

İdarəetmə innovasiyaları yeni xidmətlərin formalaşdırılması, idarəetmə xidmətlərinin bazarları, yeni idarəetmə texnologiyalarının tətbiqi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində marketinq yanaşmalarının reallaşması ilə xarakterizə olunur.

Dövlət idarəçiliyində innovasiya prosesi – idarəetmə innovasiyasının ideyadan praktikaya (dövlət hakimiyyəti orqanları sistemi, texnologiya, struktur) keçidini və onların dövlət orqanlarının fəaliyyətində sistemli şəkildə tətbiqini ifadə edir.

Dövlət idarəçiliyi sahəsində innovasiya – dövlət strukturlarının fəaliyyətində səmərəliliyi təmin etmək üçün, həm sistem daxili dəyişikliyi, həm də cəmiyyət ilə biznes arasında xarici sistemin qarşılıqlı təsirini artırmaq üçün dövlət idarəçiliyinə yeni forma, metod və üsullar tətbiq etməkdir. «İnnovasiyanın üçlü spiralı» konsepsiyasında dövlət innovativ fəaliyyətin tənzimləyicisi və ümumi koordinatoru, elm – innovasiyaların generatoru, biznes isə sifarişçi və yaradılmış innovasiyaların istehlakçısı kimi çıxış edir.

Dövlət idarəçiliyi sahəsində innovasiyaların tətbiqi sosial-iqtisadi sahəyə təsir göstərir və bununla da əlavə sosial məsuliyyəti doğurur. Bu baxımdan, mühasibat uçotu sosial və iqtisadi nəticələrin qiymətləndirilməsi, neqativ tendensiyaların azaldılması üçün innovasiyaların tətbiqi ilkin aprobeasiyalar, ictimai müzakirələrlə müşayiət olunmalıdır. Sosial sahədə innovasiyaların qiymətləndirilməsinin göstəriciləri rolunda əhalinin sosial məmnunluq dərəcəsi və cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqədə hakimiyyətin açıqlıq səviyyəsi çıxış edir.

Bütün bunlar dövlət idarəçiliyində innovasiyaların xüsusiyyətlərinə və innovasiya sinfinin tətbiqi prosesi üçün əlavə tələblərə ehtiyac duyulduğunu göstərir.

Dövlət idarəçiliyi sahəsində idarəetmə innovasiyalarının öyrənilməsinin əsas istiqamətlərindən biri onların təsnifləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi məsələsidir ki, bu da idarəetmə strukturunda innovasiyaların hər bir qrupunun rolunu müəyyən edir. Dövlət idarəçiliyində innovasiyaların sistemləşdirilməsinin aşağıdakı istiqamətlərini qeyd etmək lazımdır [10]:

- Dövlət strukturunda innovativ prosesin və fəaliyyətin artırılması;
- Vətəndaş cəmiyyəti və biznes qurumları ilə dövlətin qarşılıqlı təsirinin keyfiyyətinin artırılması;
- Dövlət idarəçiliyi sahəsində innovasiyaların sistemləşdirilməsi zamanı müstəqil element dövlət sifariş sistemindəki innovasiyalardır, çünki dövlətin idarəetmə innovasiyaları bütün sahələrlə qarşılıqlı təsirdədir.

İnnovasiyaların sistemləşdirməsinin istiqamətləri çərçivəsində, dövlət idarəçiliyi «qarşılıqlı təsirin subyekti – qarşılıqlı təsirin obyektidir» əlamətinə əsaslanaraq növbəti təsnifat qruplarını seçməyi təklif edilir [11]:

- Dövlət – dövlət (government-to-government) – dövlət idarəçiliyi sistemində innovasiyaların tətbiqi;
- Dövlət – cəmiyyət (government-to-society) – ictimai sektorda, infrastruktur sahələri və sosial sferada innovasiyalar;

- Dövlət – biznes (government-to-business) – innovasiya idarəçiliyi biznes-cəmiyyətlə qarşılıqlı fəaliyyətdədir.

«Qarşılıqlı təsirin subyekti – qarşılıqlı təsirin obyektidir» təsnifatı çərçivəsində dövlət idarəçiliyi sahəsində innovasiyaların inkişaf istiqamətləri [12]:

- Elektron hökumət (elektron xidmətlər, elektron büdcə, agentliklərarası elektron qarşılıqlı sistem və s.);
- Normativ-hüquqi aktların tənzimləyici təsirinə qiymətləndirilməsi;
- Açıq hökumət (açıq büdcə, açıq nazirliklər, açıq məlumatlar, açıq bələdiyyə və s.);
- Dövlət strateji idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi (dövlət proqnozlaşdırılması və planlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsi, proqram – məqsədli büdcə, rəsmi statistik informasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi);
- Dövlət qarşılıqlı təsir sisteminin təkmilləşdirilməsi (idarələrarası əməkdaşlıq, elektron sənəd dövriyyəsi və s.);
- İnzibati baryerlərin azalması.

Qeyd etmək lazımdır ki, təqdim edilən təsnifat ümumi məqsəd və nəticələrə nail olmaq meyarı əsasında tərtib edildiyindən ciddi şəkildə müəyyənləşdirilmiş çərçivəyə malik deyil. Nəticədə, bu istiqamətlər bir-birini tamamlayır və kəşifir. Məsələn, açıq hökumət sferası elektron hökumət sferası ilə kəşifir, çünki açıq hökumət konsepsiyasını reallaşdırmaq üçün ən praktik formalardan biri elektron hökumət mexanizmidir. Eyni zamanda, elektron hökumətin sub-sahələri – elektron idarələrarası qarşılıqlı əlaqələr – dövlət idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinin ayrılmaz hissəsidir və xüsusilə də idarələrarası qarşılıqlı sistemin təkmilləşdirilməsidir.

Dövlət idarəçiliyi sahəsində innovasiyaların mahiyyəti yeni nəticələrin axtarışı, onların yaradılması, əldə edilməsi üsulları həmçinin idarəetmə strukturlarının fəaliyyətində səmərəsiz inkişaf şəraitinin aradan qaldırılmasıdır. Buna görə innovasiya yeni bir məhsulun ərsəyə gəlməsi ilə yanaşı təşkilatın inkişafını təmin edəcək amil rolunda çıxış edir.

R.A.Fatxutdinov innovasiyaların inkişafı və tətbiq edilməsi proseslərini müəyyənləşdirmişdir. Bütün bunlar innovasiya prosesinin əsas mərhələləri kimi nəzərdən keçirilir. Birinci mərhələ innovasiyaların hazırlanmasıyla, ikinci mərhələ isə onun tətbiq etməsiylə yəni, innovasiya şəklini almasıyla bağlıdır. Buna görə innovasiyalar tədqiqatların hazırlanmasının konkret nəticəsi kimi çıxış edir. Öz növbəsində innovasiya idarəetmə obyektini dəyişdirmək, elmi-texniki, iqtisadi və sosial effekt əldə etmək üçün yenilikləri tətbiq etməkdir [9, s.139-140].

İnnovativ fəaliyyət dövlət idarəçiliyində sosial xarakter daşıyır. A.İ.Priqojin innovasiyaların təsnifatını aşağıdakı kimi irəli sürür [7, s.392]:

- innovasiyaların tipi üzrə: maddi-texniki və sosial, iqtisadi və təşkilati-idarəetmə, hüquqi və pedaqoji;
- həyata keçirmə mexanizmi üzrə: tək, difuziya, tamamlanmış və natamam, uğurlu və uğursuz;
- innovasiya potensialı üzrə: radikal, uyğunlaşdırılmış, dəyişən;
- innovasiya prosesinin xüsusiyyətləri üzrə: təşkilatlar daxili, təşkilatlararası;
- səmərəlilik üzrə: istehsal və idarəetmə nöqteyi-nəzərindən, əmək şərtlərinin yaxşılaşdırılması və s.

Dövlət idarəçiliyində innovativ inkişafın əsasları kimi aşağıdakılar çıxış edirlər [5, s.89-102]:

- istehsal və xidmətlərin göstərilməsində rəqabət prinsiplərinin tətbiqi,
- dövlət orqanlarının fəaliyyətinə nəzarətdə vətəndaşların iştirakının genişlənilməsi,
- vətəndaşların müştərilərdən xidmət təminatçıları seçmək hüququ olan sərbəst istehlakçılara çevrilməsi,
- bazar mexanizmlərinin bürokratik üstünlüyü.

Tədqiqatçılar dövlət idarəçiliyi sahəsində innovasiyaların tətbiqi zamanı bir çox problemlərin meydana çıxdığını qeyd edirlər. Bu problemlər xidmət edənlərin fəaliyyətinin müxtəlif aspektli olması ilə bağlıdır: idarəetmə

xüsusiyyətləri, yaranmış mədəni və işgüzar ənənələrlə və s.

Bütövlükdə demək olar ki, dövlətin innovativ fəaliyyəti ölkənin səmərəli inkişafı üçün yeni nəticələr tapmaq və əldə etməkdir.

Innovativ idarəçiliyin spesifikliyi ictimai xidmətlərin keyfiyyəti ilə sıx bağlıdır. Yeni innovativ texnologiyalar kimi dövlət xidmətlərinin səmərəliliyinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məsələlərini inzibati, standartlaşdırma, nəzarət istiqamətlərində nəzərdən keçirmək olar.

Bu üç istiqamət vətəndaş cəmiyyətiylə bağlı dövlətin innovativ siyasətinin əsasını təşkil edir. Innovativ dövlət idarəçiliyinin potensialı bütün xidmət sektorunun ən vacib hissəsi olan dövlət xidmətlərinin təşkilinin bərqərar olması, təkmilləşdirilməsi ilə tam şəkildə həyata keçirilə bilər. Dövlət xidmətlərinin təşkili ölkənin sosial-iqtisadi sabitliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Xidmət təminatında səmərəliliyinin artırılması sürətli maliyyə mənbələrinə səbəb olmasada, lakin vətəndaşların hakimiyyətə olan inamını müəyyən edən əsas amillərdən biridir.

Postsənaye iqtisadi sistemlərində innovativ dövlət xidmətləri sferası milli təsərrüfatın dominant seqmentinə çevrilir.

Əksər hallarda innovativ xidmətlər elektron formada olur, bunun nəticəsində informasiya cəmiyyəti inkişaf edir, məlumat bazaları yaranır və informasiya sistemləri ümumdünya informasiya məkanını formalaşdırır. Innovativ xidmətlər yalnız istehsalın fəaliyyətinə deyil, həm də siyasi sistem daxilində bazar münasibətlərinin məzmununa birbaşa təsir göstərir. Innovativ idarəçiliyin inkişafı dövlət xidmətlərinin keyfiyyətindən, eləcə də elektron formada təqdim edilmiş məlumatlar əsasında qəbul edilmiş qərarlardan asılıdır.

Tədqiqatlarımız göstərdi ki, dövlət idarəçiliyi sahəsində informasiya texnologiyalarından istifadə bir çox proseslərin inkişafına geniş imkanlar yaradır:

- dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini effektivliyini və şəffaflığını artırır,

- dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan yaradır.

Həmçinin innovativ idarəçiliyin səciyyəvi xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları müəyyən etmək olar:

- hakimiyyət orqanlarının lazımsız və təkrarlanan funksiyalarından imtina olunur;
- informasiya açıqlığının təmin olunur;
- dövlət xidmətlərinin göstərilməsi üçün keyfiyyət standartlarının təmin edilməsi və s.

Dövlətin innovativ xidmətlərinin mövcudluğu, yüksək keyfiyyətin təmin edilməsi ilə bağlı problemlərin səmərəli həlli vətəndaşlara cəmiyyət və dövlətlə bərabər hüquqlu əməkdaşlığa imkan yaradır. Innovativ idarəçiliyin səmərəliliyinin aşağıdakı amillərdən asılı olduğunu əsaslandırmaq mümkündür:

- idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində şəffaflıq parametrləri,
- xidmətlərin göstərilməsi üçün standartların hazırlanması və həyata keçirilməsi işlərinin koordinasiyası və təşkilati-metodiki dəstəklənməsi;
- dövlət xidmətlərinin göstərilməsi üçün standartlara uyğun olaraq xarici nəzarətin təşkili və həyata keçirilməsi,
- Qeyri-rəsmi məlumat kanallarına (həmkarlar, tanışlar, qohumlar) daxil olmaqla vətəndaşın sosial fəaliyyəti,
- onlara xidmət göstərən təşkilatların kanalları vasitəsilə məlumatların əldə edilməsi,
- xidmət təminatı prosesinin infrastruktur.

Beləliklə, innovativ idarəçiliyin xüsusiyyətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- səmərəli istehsal idarəetmə sisteminin əsas konsepsiyalarının həyata keçirilməsi,
- dövlət xidmətlərinin göstərilməsi,
- bu sferada standartlaşdırma və nəzarətin həyata keçirilməsi.

Dövlət idarəçiliyi orqanları idarəetmə standartlarının təkmilləşdirilməsini, innovativ və qeyri-ənənəvi metodların fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini dövlətdən tələb edirlər. Innovativ dövlət xidmətləri vətəndaş məmnunluğunun səviyyəsini nəzərə alaraq idarəetmədə nəzarətin tətbiqi yolu ilə qiymət-

ləndirilir. İnnovativ idarəçilikdə nəzarət bir sıra vacib funksiyaları yerinə yetirir. Bu funksiyaları aşağıdakı kimi nəzərdən keçirmək məqsədə uyğundur:

- məqsədlərə nail olmaq üçün idarəetmə fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi,
- idarəetmə qərarlarının qəbulunda informasiya dəstəyi,
- informasiya idarəetmə sisteminin formalaşdırılması və idarəetmə prosesində rəşionallığın təmin edilməsi.

Belə ki, nəzarət səmərəli əks əlaqə sisteminin yaradılmasından asılıdır. Belə əks əlaqə dövlətə əhali və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının verdiyi səmərəli məlumat əsasında aparılan siyasəti tənzimləməyə imkan verir.

Nəzarət innovativ idarəçilikdə hamı tərəfindən qəbul edilən səmərəli vasitədir. Onun potensial imkanları dövlət idarəçiliyi səviyyəsində tətbiq olunmaq üçün yararlıdır. Xüsusilə də, onun ən mühüm funksiyası – dövlət idarəçiliyində səmərəliliyi qiymətləndirməkdən ibarətdir və hesab edirik ki, bu ideyanı həyata keçirmək üçün aşağıdakı şərtlər təmin olunmalıdır:

- peşəkar elmi əsaslarla nəzarəti həyata keçirmək,
- məqsədyönlü fəaliyyət üzrə nəzarətin reallaşdırılması.

Nəzarətin strukturu innovativ idarəetmə konsepsiyasının dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyi ilə birbaşa əlaqələrini müəyyən etməyə imkan verir. Mərkəzləşdirilmiş bir sistem kimi nəzarət innovativ idarəetmə sistemini işləyib hazırlayanlar və iştirakçılar arasında koordinasiya və qarşılıqlı razılaşma funksiyasını yerinə yetirir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəçiliyində də innovativ inkişafın təmin olunması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Bu sahədə innovativ inkişafın reallaşdırılması Prezident İlham Əliyevin adı ilə

bağlıdır. İlham Əliyevin innovativ siyasi strategiyası sayəsində Azərbaycan Respublikasının xarici nüfuzu yüksəlmişdir. Tətbiq olunan innovativ idarəetmə metodları Azərbaycanı bu gün olduqca böyük layihələrin tərəfdaşına çevirmişdir.

Ölkə başçısı tərəfindən tətbiq edilən innovasiyalar daxili siyasətə də təsir göstərir. Müasir dövrdə dünya miqyasında davamlı inkişafın təminatçısı kimi insan potensialının formalaşdırılması və onun insan kapitalına çevrilməsi çıxış edir. Azərbaycan Respublikası bu sahədə olduqca böyük uğurlar əldə etmişdir. Respublika ərazisində qeydə alınan yüksək təhsil, səhiyyə, sağlamlıq göstəriciləri dövlət idarəçiliyi sahəsində tətbiq olunan innovasiyaların bariz sübutudur. Eyni zamanda vətəndaşlara xidmətin yüksəldilməsi, ölkədə vətəndaş məmnunluğunun təmini, məmur-vətəndaş ünsiyyətinin maksimal dərəcədə azaldılması ölkə başçısının daim diqqətindədir. Dövlət idarəçiliyi sahəsində innovativ texnologiyaların tətbiq edilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq nüfuzunun artması, ölkədə siyasi, iqtisadi, sosial eləcə də, digər sahələrdə irəliləyişin əldə olunması Azərbaycan Respublikasının bu istiqamətdə uğurlarının bariz nümunəsidir.

Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, innovativ dövlət idarəçiliyi açıq, dinamik sosial sistem kimi dövlət idarəçiliyinin formalaşmasına imkan yaradan optimal parametrlərlə sıx bağlıdır. İnnovativ mexanizmlərin dövlət idarəçiliyində tətbiq olunması bütövlükdə dövlət idarəçiliyində ciddi keyfiyyət dəyişikliyinə şərtləndirir. Ümumiyyətlə, cəmiyyətdə və dünya miqyasında baş verən sosial, iqtisadi və mədəni dəyişikliklər bütövlükdə dövlət idarəetməsi sahəsində yeni yanaşmaları tələb edir ki, bunlar da innovativ mexanizmlərdə öz ifadəsini tapır.

Ədəbiyyat:

1. Christopher Pierson. The Modern State. London. Routledge. 2004. p. 206.
2. Douglass C. North. Understanding the Process of Economic Change of the Western World. Princeton. Princeton University Press. 9 May 2010. p.187
3. Edi Osborne. A Journey From the Land of Compliance to a World of Reliance Dec 27, 2013. p.202
4. Everett M. Rogers. DIFFUSION OF INNOVATIONS. Macmillan Publishing Co. New York, 2011. 236 p.
5. Мортон Т. Проблема социальной идентичности в исследовании организаций: основные подходы // Вопросы государственного и муниципального управления. 2010. № 3. С. 89-102.
6. Наумов С.Ю., Осипова И.Н., Подсумкова А.А. Система государственного управления М.: Форум. 2008. с.304.
7. Пригожин А.И. Методы развития организаций. М.: МЦФЭР. 2003. с. 864
8. Турчинов А.И. Кадровая безопасность России: постановка проблемы // Государственная служба, №4 (66). 2010. с. 18-25.
9. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов. 5-е изд. – СПб: Питер. 2011. с. 488.
10. <https://moluch.ru/archive/80/14307/> (müraciət tarixi: 01.10.2019)
11. <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=6107> (müraciət tarixi: 04.10.2019)
12. <https://bzbook.ru/Sistema-gosudarstvennogo-upravleniya.34.html> (müraciət tarixi: 04.10.2019)

Açar sözlər: dövlət idarəçiliyi, innovativ inkişaf, innovativ fəaliyyət, innovasiya prosesi, səmərəlilik, nəzarət

Farida Alirzayeva

*PhD candidate, Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan*

THE IDEOLOGICAL AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN PUBLIC ADMINISTRATION

SUMMARY

The article discusses the basics of innovative development of public administration, its driving forces, as well as the stages of the innovation process and the active participation of the state in their regulation. Also one of the key areas of study of innovation management is the classification and systematization of innovation. Thus, the article considers innovative activity, control, features of innovative development, development of innovations, and their implementation, factors necessary for innovative management and affecting the effectiveness of innovation management, measures to ensure innovative development in public administration of the Azerbaijan Republic and other issues of this kind that are widely covered and commented on.

Keywords: *public administration, innovative development, innovative activity, innovative process, efficiency, control*

Фарида Алирзаева

*Докторант Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основы инновационного развития государственного управления, его движущие силы, а также этапы инновационного процесса и активное участие государства в их регулировании. Также одним из ключевых направлений изучения управления инновациями является классификация и систематизация инноваций. Таким образом, в статье рассматриваются инновационная деятельность, контроль, особенности инновационного развития, развитие инноваций, и их внедрение, факторы, необходимые для инновационного менеджмента и влияющие на эффективность управления инновациями, меры по обеспечению инновационного развития в государственном управлении Азербайджанской Республики и другие вопросы такого рода, которые широко освещаются и комментируются.

Ключевые слова: *государственное управление, инновационное развитие, инновационная деятельность, инновационный процесс, эффективность, контроль*

GƏNC TƏDQİQATÇILAR YOUNG RESEARCHERS

SİYASİ NƏZƏRİYYƏ POLITICAL THEORY

UOT 32;327-027.21

TURAL ŞİRİN

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının dissertantı

e-mail: shirin.tural@gmail.com

İSLAMOFOBİYANIN ƏSASLARI

İnsanların mənsub olduğu ictimai həyat üçün hər zaman fikir müxtəlifliyi xarakterik olmuşdur və bir çox hallarda bu müxtəliflik kəskin barışmazlıqla fərqlənmişdir. O cümlədən, dil, din, milli mənsubiyyət fərqliliyi ictimai inkişafın müxtəlif mərhələlərində insanlar arasında müəyyən ayrı-seçkiliyə də yol açmışdır. Xüsusi ilə də fərqli din və etnik köklərə mənsubluq çox zaman insanlar arasında qarşıdurmaya belə gətirib çıxarmışdır. Çox təəssüf ki, dini normaların düzgün dəyərləndirilməməsi, bəzən isə dini baxışların məqsədyönlü şəkildə təhrif edilməsi ictimai gərginliyin artırılmasının mənbələrindən biri olmuşdur. Günümüzdə islam aləmində baş verən və ya islam dini ilə əlaqələndirilməyə çalışılan bir çox faciəvi hallar da məhz dini dözümsüzlüyün, dindən görüntü və ya bəhanə kimi istifadə edilməsi cəhdlərinin qabarıq bir nümunəsidir. Müxtəlif məqsədlərə xidmət edən siyasətin islam və ya bütünlükdə din pərdəsi altında gizlədilməsi isə məlumatlı olmayan kütlələr arasında islama qarşı heç də xoşagəlməyən fikirlər ortaya qoymağa xidmət edir. Ona görə də müxtəlif toplumlar arasında indi islamofobiya kimi hallarla da rastlaşmaq mümkündür.

Bu gün İslam artıq Qərbdə mühüm bir narahatçılıq faktoruna çevrilmişdir. Qərbin İslamdan qorxusu ortaya yeni bir təsəvvür gətirmişdir. İslamofobiya konkret olaraq

müsəlman aləminə qarşı istifadə olunan alətə çevrilmişdir. Müasir dövrdə İslam həyat tərzini qərblilər üçün təhlükə kimi təqdim edilməkdədir. Lakin obyektiv araşdırmalar göstərir ki, İslamofobiya meyillərinin arxasında dini düşmənçilikdən çox siyasi səbəblər durur.

Uzun bir tarixi olan islamofobiya modern dünyanın etnosentrizm (ırqçılıq), ksenofobiya (əcənəbi qorxusu), antisemitizm kimi yanlış ideoloji düşüncələrdən biri kimi qəbul edilmişdir. Bu mənada Qərb-İslam münasibətləri də geniş prizmadan qiymətləndirilməlidir. Böyük Britaniyanın keçmiş baş naziri – «dəmir ledi» kimi tanınan Marqaret Tetçer vaxtilə bildirirdi ki, düşməni olmayan ideologiya yaşaya bilməz. Başqa sözlə, islamofobiya ona görə mövcuddur ki, ona əks olan baxışlar da vardır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu məsələyə belə bir münasibət bildirmişdir: «Biz islamofobiya qarşı açıq şəkildə mübarizə aparırıq. Ən yüksək səviyyədə – Prezident səviyyəsində bəyanatlar verilib. İslamofobiya çox böyük təhlükədir, böyük ədalətsizlikdir. Gələcəkdə sivilizasiyalararası münaqişələrə gətirib çıxara bilər. Ona görə, həm ölkə daxilində, həm xaricdə biz islam mədəniyyətini təbliğ edirik. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində Azərbaycanın təşkilatçılığı ilə mütəmadi qaydada sərgilər, təqdimatlar, mədəni proqramlar təşkil edilir. Azərbaycan dinlərarası, millətlərarası əlaqə-

lərin inkişafı üçün də fəal rol oynayır. Bizim təşəbbüsümüz ilə Bakıda artıq bir neçə dəfə Beynəlxalq Humanitar Forum keçirilmişdir. Üç dəfə Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilmişdir. Dünya din liderlərinin Zirvə görüşü keçirilmişdir... Qeyd etməliyəm ki, bütün bu tədbirlərdə ISESCO fəal iştirak edir. Budur bizim dinlərarası, mədəniyyətlərarası münasibətlərə töhfəmiz» [1, 20].

İslamofobiya iki ayrı-ayrı anlayışdan ibarətdir: islam və fobiya. İslamın anlamı sülh deməkdir və «Salam» sözündən götürülmüşdür. İslam 610-cu ildə Hz Məhəmmədə göndərilən dinin adıdır. Fobia (phobia) isə yunan sözü olub yunan mifologiyasında «dəhşət tanrısını» (Phobosu) xatırladır [5, 197].

Fobiya ingilis dilinin Oksford lüğətinə görə isə təşviş və qorxu hissləriylə müşahidə olunan haldır. Ümumilikdə dayanıqlı şəkildə qorxunun yaranmasıdır. Onun bir çox formaları vardır. Müxtəlif müəlliflər və analitiklər İslamofobiya mənalar verməyə çalışmışlar. İslamofobiya müsəlmanların sosial və siyasi, vətəndaş həyatından kənarlaşdırılmasına, ayrı-seçkiliyə, diskriminasiya və marjinallaşmağa yol açan neqativ stereotiplərlə qabarıqlaşan İslama və müsəlmanlara münasibətdə sonsuz qorxu, nifrət, düşmənçiliyi təlqin edir [16].

Hərfi tərcüməsi «Sülhdən qorxma» kimi anlaşılır. İslam qorxusu Qərbdə İslama və müsəlmanlara qarşı duyulan qeyri-rasional bir qorxu və fobiya olaraq tanınır. Qeyri-rasionallığı burda xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Çünki əslində bu anlayış nə ağılla, nə də məntiqlə normal şərtlər daxilində qəbul edilmir. İslamdan və müsəlmanlardan qorxu, çəkinmə və xoşlanmamaq kimi hisslər sonralar irrasional fobiya və münasibətə çevrilmişdir. Ona görə də məhz bu gün islamofobik yanaşma dəyişdirilərək rasional şəkildə İslam düşmənçiliyinə və yaxud anti-islamizm məfhumuna çevrilməlidir. Hər nə qədər İslam fundamentalizmi və radikalizmi İslamofobiyanın hədəfi kimi göstərilə də, açıq şəkildə bəllidir ki, hiddət burda İslamın özünə yönləndirilmişdir. Görünən tərəf isə odur ki, 30 illik bir müddət

ərzində İslamofobiya sosioloji və psixoloji zəmində süni şəkildə ortaya atılmışdır [5, 197].

Con Esposito (John Esposito) İslamla bağlı yazdığı kitabdakı «İslam təhdidi: Mif və ya realıq» («The Islamic Threat: Myth or Reality») adlı məqaləsində İslamofobiyanın süni şəkildə yaradıldığını qeyd edirdi [10]. O, bunun qarşısını almağın tək yolunu isə İslamofiliya və yaxud İslam sevgisini, İslam və Biofiliya sevgisini formalaşdırmaqda görürdü.

İslamofobiyanın adı həm də bəzi hallarda antisemitizmlə birlikdə çəkilir. Bunun bir çox səbəbləri vardır. Oxford Lüğətində Semitizm Semite-Semitik (Samilər) dil qrupunda danışan insan toplumu kimi göstərilir. Qədimdən bura iki çay arasında yaşayan xalqlar (Mesopotamiya) daxil idi. Ümumilikdə sami dil ailəsinə ərəb, ivrit, amhar, tiqriniya, arami, süryani və s. dillər daxildir. Yeni anti-semitizm əslində elə ərəblərə qarşı da yönəldilmişdir [11, 13-14]. Müsəlmanlara nifrət, Müsəlmanfobiyası və müsəlmanların şeytanlaşdırılması, hər günahı müsəlmanlarda axtarma istəyi isə sonradan İslamofobiya gətirib çıxartmışdır [12].

Ədəbiyyatçı Edvard Said (Edward Said) 1985-ci ildə ilk dəfə İslamla bağlı nəşr etdirdiyi məqaləsində İslamofobiyanın anti-semitizm ilə tarixi zamanda əl-ələ verib getdiyini qeyd etmişdir. Ancaq siyasətdə və mediada ilk dəfə olaraq bu termin 1997-ci ildə «Runnymede Trust» adlı ingilis araşdırma institutunun hesabatında yer aldıqdan sonra istifadə edilməyə başladı.

Həm də «The Runnymede Trust» institutu 1997-ci ildə («İslamophobia-a Challenge for us all») «İslamofobiya – hamımıza meydan oxuyur» adlı hesabat hazırlamışdır. Həmin Hesabat İslamofobiyanın gündəmdə olmasının 8 səbəbini açıqlamışdır.

1. İslam günümüzün ehtiyaclarını ödəməyən və yeganə dəyişməyən blokdir;
2. İslam ayrı-seçkiliyə meyllidir;
3. İslam barbar, irrasional və ibtidai düşüncələrə malik bir dəyərsiz inanandır;

4. İslam şiddəti, təhdidi, təcavüzkarlığı və terrorizmi, mədəniyyətlərarası qarşıdurmanı dəstəkləyən inandırıcı;
5. İslam siyasi və hərbi məqsədlər üçün istifadə edilən konsepsiyadır;
6. Qərb mədəniyyəti üçün müsəlmanların tənqidinin heç bir önəmi yoxdur;
7. İslam əleyhinə düşmənçiliyə, müsəlmanlara qarşı ayrı-seçkiliyə haqq qazandırılır;
8. Müsəlmanlara qarşı düşmənçilik çox normal və təbii haldır [15].

Hesabatın məqsədi cəmiyyətin diqqətini İslamofobiyanın və müsəlmanların yaradacaqları təhlükəyə yönəltmək idi.

Nəzərə almaq lazımdır ki, islamofoblar, yəni İslam düşmənləri, bu termini İslamdan və müsəlmanlardan qorxduqlarını göstərmək üçün istifadə etdiklərini hər nə qədər iddia etsələr də reallıq göstərdi ki, bu termin həm də İslama qarşı yönəldilmiş düşmənçilik kampaniyasının şüarı kimi istifadə edilməyə başlamışdır [13].

İslam qorxusu (İslamofobiya) bu gün artıq bir global yanaşmadır. Əslində fobiya kimi ortaya atılan bu ideya «İslam Düşmənçiliyi» anlamına gəlir. Məsələnin məğzi isə Ksenofobiya (əcnəbi qorxusu-nifrətindən) qaynaqlanır. İrqiçiliyin özü də Ksenofobiyanın bir qolu kimi göstərilir. Amerikan Psixoloqlar Birliyi ksenofobiyanın iki növünü müəyyən etmişlər. Birincisi topluma aid olmayan qrupa qarşı hiss edilən qorxudur. Bu çox vaxt soyqırma və təcavüzə aparır. Digəri isə mədəniyyətlərarası fərqliliklərdir. Mədəni xarici təsirlərə məruz qalmaq onun göstəricisidir. [17].

İslamofobiyanın ksenofobiya qaynaqlanmasının bariz nümunəsini miqrant məsələlərində aydın görmək olar. Müsəlmanların Amerikaya və Avropaya mühacirət etməyə başladıkları vaxtdan bu məsələ gündəmdədir. Ora miqrant kimi gedən bu insanların bir çoxu tez bir zamanda uyğun iş tapmaqla həyatlarını qurmağa çalışmışlar. Bu miqrantların vərəsələri isə artıq cəmiyyətlərin bir hissəsinə çevrilə bilmişlər. Təbii ki, hadisələrin bu cür gedişi yerli əhalini narahat etməyə başlamışdır

və bu da Qərbdə İslam qorxusuna zəmin yaratmışdır [3,14].

11 sentyabr 2001-ci ildən sonra İslamofobiya məsələsi bütün gündəmləri işğal etməyə başladı və bu tezliklə qərb dünyası siyasətinin mərkəzinə çevrildi. Tarixə nəzər yetirsək görürük ki, İslam qorxusunun ilk hərbi və siyasi anlamı 1096-1099-cu illər arasındakı Səlib yürüşləri zamanı ortaya atılmışdır. Müqəddəs torpaqları qurtarmaq adı altında qarət və talan missiyaları ilə regionun var-dövlətini ələ keçirmək əslində bu müharibələrin əsas məqsədi idi. «Allah sevgi istəyir» şüarı ilə başladılan bu din savaşları 9 böyük səfər şəklində 1271-ci ilə qədər davam etmiş və Yaxın Şərqdə böyük talanlara səbəb olmuşdur.

Ancaq bu həmişə Qərbin istilasını ilə davam etməmişdir, onlara qarşı çıxan Şərq aləmi də öz gücünü göstərmişdir. 1071-ci ildə Səlcuqların Anadoluya gəlişi, 1453-ci ildə Osmanlı İmperiyasının (1299-cu ildə Osmanlı bəyliyi yaranmışdır) əsasının qoyulması və onun Balkanlara, Yaxın Şərq, Afrika və Avropanın içərisinə girəcək qədər əzəmətli bir imperiyaya çevrilməsi, İspaniyanın Ərəblər tərəfindən fəthi, Siciliya və İtaliya üzərindən Avropaya təsirləri, Hind yarımadasında müsəlman Türk imperatorluğunun qurulması, Afrikada Mali, Sudan, Nigeriya sultanlıqlarının qurulması bunlara misaldır.

Avropa Qərb-Şərq sintezindən başlanğıc götürərək böyük Reformlar və Renessans (intibah dövrü) dövrlərini yaşadı. Müsəlman aləmində də bu dövrdə daxili çəkişmələr başladı. Getdikcə digər mədəniyyətlərin təsiri İslam mədəniyyəti üzərində hakim oldu. İqtisadi, siyasi və hərbi məsələlərdə zəifləyən İslam aləmi yavaş yavaş müstəmləkələrə çevrildi. Elə bu dönmədən başlayaraq avropalılar özü kimi olmayandan nifrət etməyə başladı. Sosial Darvinizm dalğası Avropanı ağışuna aldı. İrəqə qarşı şiddət bir də 90-cı illərdə dinə nifrət kimi İslamofobiya dalğası şəkildə yəni-dən gündəmə gəldi.

Müasir dövrdə İslamofobiyanın təzahürünü bir neçə ünsürdə görmək olar:

1. Dünyavilik və ya sekulyarlıq dinlə siyasi səhnədə mübarizə halındadır.
2. Qlobalizmin dəyişən tendensiyasında siyasi tarazlıq, ideologiyalar və xüsusən də İslama qarşı düşüncə dəyişmişdir.
3. Maliyyə və İqtisadi gücün Qərbdən Şər-qə doğru istiqamətlənməsi gündəmi hərəkətə gətirmişdir.
4. Zənginliyin və enerji qaynaqlarının da İslam torpaqlarında toplanması gərginliyi bir xeyli artırmışdır [8, 16-17].

Bu gün İslamofobiya globallaşaraq Hindu mərkəzlərdə də, Buddist Tailandda da, Kommunist Çində də, Ortodoks Serbiyada da, Katolik Xorvatiyada da, Yahudi İsraildə də təzahür edir. Demək qloballaşan İslamofobiya sadəcə dini nifrətlə kifayətlənməyib başqa ünsürləri də özündə cəm edir. Ümumi şəkildə bunu ancaq belə kateqoriyalasdırmaq olar:

Rifah durumuna görə – Hindistanda müsəlmanlar iqtisadi cəhətdən daha rahat yaşayırlar və bu da hinduların hiddətinə səbəb olur. Bu əslində bir növ yadlaşma və ya özgüləşmə məfhumudur ki, İslamofobiya çevrilir.

Sosial üstünlüklərin başqasının əlinə keçməsi - bu tip məsələlərdə etnik milliyətçilik ünsürü daha qabarıq üzə çıxır. Bosniya və Herseqovinada Serb-Boşnak (islami qəbul etmiş slavyan əsilli millət), xorvat-boşnak mücadiləsi buna misal ola bilər. Kosovoda makedon-alban qarşılıqlı, Fələstində yəhudilərin məskunlaşmasının fələstin xalqının hiddətinə səbəb olması bəzi nümunələrdəndir. Burada etnik milliyətçilik ünsürü ilə gücləndirilmiş İslamofobiya ilə qarşılaşmaq olar.

Pilləli yanaşma – İslamofobiya şəxsi, toplumsal, qurumlar səviyyəsində, iş yerində tək-tək olduğu kimi həm də cəm şəkildə birləşərək qarşı tərəfə yönələ bilər.

Düşmən obrazı – Qərb aləmi üçün güclü düşmən obrazı məsələsi hər zaman mütləqdir. İkinci dünya müharibəsində bunun yerini faşizm ideologiyası tuturdu, müharibədən sonra 90-cı illərə qədər bu ideologiyayı kommunizm əvəz etdi. SSRİ dağılandıqdan sonra isə siyasi səhnədə böyük boşluq yarandı. «Özgələş-

mə»yə və yaxud «Yadlaşmağa» sanki ehtiyac vardı. Məhz bu zamanda İslamofobiya öz məxsusi yerini tapa bildi.

Gənc genofond – Getdikcə yaşlanan və demoqrafik tənəzzülə uğrayan Qərb üçün yüksək doğum sayıyla və gənc insan kapitalının üstünlüyü ilə fərqlənən müsəlman ölkələri İslamofobiya ideologiyasının yaranması üçün böyük zəmin idi.

Yeraltı qaynaqlar – Zəngin neft yataqları ilə yanaşı uranium və qiymətli daşlar, su qaynaqları ilə müsəlman aləmi daha üstün vəziyyətdə idi.

Möhkəm mənəvi dəyərlər – nəsildən nəsilə keçən mədəniyyətin və irsin olması daim dəyişən Qərb aləmi üçün axtarılan bir xəzinə idi [8, 16-17].

Rəqabət hissi – İslama qarşı neqativ yanaşmanın səbəblərindən biri də Xristianlığın İslamı özünə rəqib görməsi idi.

Faiz məsələsi – Ta qədimlərdən katolik xristianlar faiz məsələsinə günah kimi baxmırdılar, amma protestantlar bu məsələyə sərt yanaşırdılar. Ümumilikdə ticarət sahəsində bir boşluq var idi və tezliklə bu boşluğu yəhudilər doldurmağa başladılar. Yəhudilər faiz işini təşviq etdilər. Vebber (Webber) qeyd edirdi ki, bu elə bir dövr idi ki, Kapitalizm ərəsəyə gəlirdi və kapitalizmin doğuşunda iki əsas amil var idi: Protestantların reformu və reformdan sonra protestantlar arasında faizin günah olması qənaəti və tezliklə yəhudilərin ticarətinə xristianların da daxil olması. Xristianlar üstünlüklərindən istifadə edərək yəhudilərə anti-semitizm ideologiyası altında təzyiq edərək ticarəti əllərinə keçirdilər. İndi görünən tərəfi odur ki, tarix yenə də təkrarlanır. Müsəlman aləminin yeraltı zənginliklərini əldə etmək üçün bu dəfə də xristianlar ortaya İslamofobiya ideologiyasını gətirdilər. 1970-ci illərdən artıq enerji böhranı dünyanı bürüdü, bir vaxtda anti-ərəb, anti-müsəlman hərəkəti yayılmağa başlamışdı.

Adaptasiya məsələsi – Digər bir ünsür müsəlmanların qərb sosial həyatına daha yaxşı adaptasiya olması idi. Müsəlmanlar artıq

qərbdə böyük iş adamları olub, media sahələrinə daxil olur, dövlət idarəçilik müəssisələrində söz sahibinə çevrilirdilər.

Dinlər arası fərqlilik – Başqa bir səbəb isə parçalanmanın (xristianlıq və müsəlmanlıq arasında) gətirdiyi qlobalizim ünsürü idi. Bütün bunlar İslamofobiyanın ortaya atılmasına güclü zəmin yaradırdı [2, 80-82].

Ateizmə stop deməyin yolu – Bu gün İslamofobiya Qərbin xristianlıqdan yayınmasının və ateizmə yönəlmənin qarşısına sədd çəkəcək yeganə vasitə kimi baxılır [5,197].

Tarixi kökü – Əslində, islama qarşı dözümsüzlük Məkkədə İslamın doğulduğu vaxtdan yaranmışdı. Orta əsrlərdə yeni yaranan dinə – İslama – Xristianlığın təkrarı kimi baxılırdı. Hətta aralarında uydurma fikirlər də var idi. Leidenli professor İslamın doğuşunu süni bir hadisə olduğunu qeyd edirdi. Katolik kilsədən uzaqlaşdırılan bir rahib, kilsədən intiqam almaq üçün guya Ərəb yarımadasına gəlmiş və bütün dinlə bağlı məlumatları Məhəmməd adlı şəxsə ötürmüşdür. Beləcə Ərəb yarımadasında yeni və Xristianlığa bənzər bir din meydana gəlmişdir. [4, 21].

Mədəni səbəbləri – Hələ İslamdan əvvəl avropalılar ərəb və farslara «ikinci sinif» kimi baxırdılar. Antik Yunan və Roma dönəmində ilk avropalılar öz hüduqları yaxınında olan asiyalı düşmənlərdən qorxmaqda və nifrət etməkdəydilər. Qərblilər özlərini mədəni insanlar kimi nümayiş etdirdikləri halda farslar kimi asiyalıları da despot və barbar insanlar olaraq tanıyırdılar. Eyni reaksiyanı yəhudilərə qarşı da sərgiləyirdilər. Bu antitezis yəhudilərin qətləminə gətirib çıxartmışdı (İnkvizisiya, Holokost). Son illər isə bu antitezin yerini İslamofobiya tutmuşdur [7,23].

Osmanlı İmperatorluğunun uzun müddət Avropada hakimiyyətdə qalması avropalıların şüuraltında türk və müsəlman qorxusunun və düşmənçiliyinin əsasını qoymuşdur. Osmanlı İmperatorluğunun dağılmasıyla istismarçı Avropa dövlətləri revanşı müsəlman torpaqlarını istila etməkdə göstərirdilər. Müsəlman torpaqlarından çıxmaq məcburiyyətində qaldıqda isə

qərb təfəkkürlü liderləri yerlərində qoyaraq anti-demokratik idarə üsulunu sürdürməkdə görürdülər.

Siyasi səbəbləri – əsas 2004-cü ildə qoyulan və Amerikada yerləşən «Pew Research Center» müstəqil araşdırma mərkəzinin hesabına görə dünyada 1.6 milyard müsəlman yaşamaqdadır, Avropada miqrantların sayı isə 1.7 milyon keçməkdədir. Bu gün Avropa qitəsinin İslamlaşması xristianların öz qitələrində azınlıq halına düşərək hakimiyyəti itirmə qorxusuna səbəb olmuşdur. Bununla əlaqədar ortaya yeni bir anlayış çıxmışdır- «Eurabia» (ərəblərin hakim olduğu Avropa).

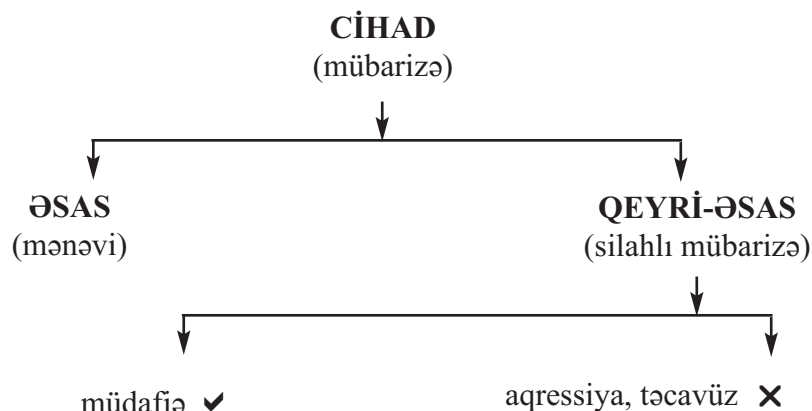
İqtisadi səbəbləri – Avropada iqtisadi böhranın başlaması, xristianların işsizliyi, ərazilərində məskunlaşan müsəlmanlarla (daha ucuz işçi qrupu) iş uğrunda mübarizədə onlara qarşı irqçi, nifrət dolu hisslər, hiddət və aqressiya göstərmələrinə səbəb olmuşdur [6].

İdeoloji əsaslar – İslam haqqında bir çox yazıları olan Robert Spenser Quranda cihad ayətlərini əsas tutaraq İslamın bir terror dini olduğunu qeyd etməkdədir [14,75-100].

Cihad ayətlərinə istinad etməklə İslamı bir savaş dini kimi gündəmə çıxartmaq obyektivlikdən çox uzaqdır. Çünki tarixə baxıldıqda görürük ki, hicrətdən öncə Hz Məhəmməd müharibə etməmiş, Mədinə dönəmində isə barış müqaviləsi imzalamışdır və yeri gəldiyində sırf müsəlmanları qorumaq üçün onları döyüşə səsləmişdir. Araşdırmalar o qənaətə gəlməyə səbəb olur ki, İslamda tez-tez işlədilən cihad kəlməsi sadəcə savaş mənası vermir. Hədəslərə diqqət yetirdikdə də bunu görmək olar. Dövrünün ən böyük hədis qaynaqlarını toplayan sünni səhabələrindən biri olan Buxariyə dayanaraq deyə bilərik ki, Hz Məhəmməd cihadı nəfslə mübarizədə görməkdəydi (Buxari, Cihat, 138) [9,17].

Cihadın konsepsiyasını bu qrafiklə izah etmək olar.

Psixoloji səbəbləri – İslam və müsəlmanların adı mediada gündəlik olaraq terror və partlayış ilə çəkildiyinə görə istər-istəməz insanlarda qan, şiddət və nifrət hisləri aşılamağa

başlamışdır. Hər bir canlının özünü qoruma refleksi vardır. Bu təbii halıdır.

İslamın təhdit, nifrət və terroru dəstəkləyən bir din olma fikirləri dəfələrlə təkrarlandıqdan sonra artıq ortaya atılan hər hansı bir məsələdən avropalının şərti refleks olaraq qəzəblənməsi labüd hal almışdır [6,75-100].

Ən güclü sistemlərin məhvi sosio-mədəni və siyasi-mədəni məkanda yaşayan insanlar

üçün ümumi olan mənəvi dəyərlərin, ideyaların radikal transformasiyasının mənəvi davamı kimi meydana çıxır. Hər bir xalqın, millətin dövlətin varlığının ifadəsi olan ideyaların, dünyagörüşünün, həyat və düşüncə tərzinin deformasiyaya uğraması ilə həmin birliyin quruluşunun süqutu başlayır. «İslamofobiya» aradan qaldırılmazsa həm Qərb üçün, həm də Şərq üçün bu süquta aparan yoldur.

Ədəbiyyat:

1. Dövlət və Din , N 03 (50) May-İyun 2017, s. 20
<http://www.dqdk.gov.az/upload/old/upload/Files/Jurnal-2017-MAY.pdf>
2. Hüsnü Ezber Bodur, Batıda İslam Karşıtlığının İcat Edilmiş Dili Olarak İslamofobi (Çatışmacı Sosyoloji Perspektif), İlahiyat Akademi Dergisi, 2017, s. 80-82;
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/463111>
3. İslamofobi-Kollektiv bir korkunun anatomisi, Sempozyum tebliğleri, Sivas Kemal İBN-i Human Vakfı, 2012, s. 14
file:///Users/macbookpro/Downloads/Islamofobi_Kolektifbirkorkununanatomisi.pdf
4. Kadir Canatan, «İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Bir Yaklaşım», Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm, Editörler: Kadir Canatan, Özcan Hıdır, FCR Yayınları Ankara 2007 s.21.
5. Mehmet Ali Kirman, Erol Erkan , İslamofobi Üzerine Söyleşi, İlahiyat Akademi Dergisi, s. 197
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/463131?fbclid=IwAR0AxL5sCa6jEfMwln-yVJ41uYt25UAUqYKQOwnCsReJhl1aQQBRfYLKO18>
6. Necmi Karşı, İslamofobinin psikolojik olarak incelenmesi, Dinbilimleri Akademik Araştırma dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 2013, s 75-100;
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/52223>

7. Nihat Uzun, Avrupa'da İslamofobi, Pınar Yayınları, İstanbul 2012, s.23.
8. Prof. dr Oya Akgönenç, İslama Fobya ilə Mücadele, 2012, s. 16-17
file:///Users/macbookpro/Downloads/Islamofobi_Kolektifbirkorkununanatomisi.pdf
9. Sahihi Buhari 16 cilt: Buhari,
https://archive.org/details/SahihiBuhari_201707/page/n17
10. John Esposito, The İslamic Threat: Myth or Reality, Oxford University Press Oxford, 1992
11. Lutz Edzard, On the use of the terms «(anti)-Semitic» and «(anti) Zionist» in modern Middle Eastern discourse, Oslo University, 2012, p. 13-14
<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:635252/FULLTEXT02.pdf>
12. Richardson R, «Islamophobia or anti-Muslim racism – or what? – concepts and terms revisited», 2012,
<http://www.insted.co.uk/anti-muslim-racism.pdf>
13. Roald A.S. «New Muslims in the European Context: The Experience of Scandinavian Converts», Brill Academic Pub., 2004
14. Robert Spencer, A Religion of Peace?: Why Christianity Is and Islam Isn't, Regnery Publishing 2007, s.57.67.85.
15. Runnymede Trust, «Islamophobia: A Challenge For Us All, 1997»,
<http://www.runnymedetrust.org/uploads/publications/pdfs/islamophobia.pdf>
16. Wajahat Ali, Eli Clifton, Matthew Duss, Lee Fang, Scott Keyes, and Faiz Shakir, "Fear, Inc.: The Roots of the Islamophobia Network in America" (Washington, D.C.: Center for American Progress, 2011),
<http://www.americanprogress.org/issues/2011/08/pdf/islamophobia.pdf>
17. Xenophobia-Examples in World History ,
<https://www.medindia.net/patients/patientinfo/xenophobia-examples.htm>

Açar sözlər: İslamofobiya, Qərb, semitizm, İslam düşmənliliyi, yadlaşma

Tural Shirin

*PhD candidate, Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan*

REASONS OF ISLAMOPHOBIA

SUMMARY

Many of the tragic events that are happening today in the Islamic world, or events that are trying to connect with Islam, are examples of the policy of using religious intolerance and religion itself as an excuse for various political decisions. Hiding a policy that pursues different goals, behind the scenes of Islam or any other religion, serves to spread false ideas about Islam among the ignorant or illiterate masses. Thus, anti-Islamic sentiments exist among various groups of people, mainly in the western hemisphere.

Islam today has become an important factor of concern in the West, for which the Islamic way of life poses a threat. Islamophobia has become a tool used purely against the Muslim world. However, objective research shows that there are many political reasons behind Islamic trends.

Keywords: *Islamophobia, West, Semitism, hostility to Islam, alienation.*

Турал Ширин

*Диссертант Академии Государственного Управления
При Президенте Азербайджанской Республики*

ПРИЧИНЫ ИСЛАМОФОБИИ

РЕЗЮМЕ

Многие трагические события, которые происходят сегодня в исламском мире, или события, которые пытаются связать с исламом, являются примерами политики использования религиозной нетерпимости и самой религии в качестве оправдания различных политических решений. Скрытие политики, которая преследует разные цели, за кулисами ислама или любой другой мировой религии, служит для распространения ложных представлений об исламе среди неосведомленных или неграмотных масс. Таким образом можно обнаружить, что антиисламские настроения существуют среди различных групп людей, преимущественно в западном полушарии.

Сегодня ислам стал важным фактором беспокойства на Западе, для которого исламский образ жизни представляет угрозу. Исламофобия стала инструментом, используемым сугубо против мусульманского мира. Однако объективное исследование показывает, что за исламистскими тенденциями скрывается множество политических причин.

Ключевые слова: *исламофобия, запад, семитизм, враждебность к исламу, отчуждение*

GƏNC TƏDQİQATÇILAR YOUNG RESEARCHERS

SİYASİ İNSTİTUTLAR VƏ SİSTEMLƏR POLITICAL INSTITUTES AND SYSTEMS

UOT 323

TURAL QASIMOV**Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı***e-mail: turalqasimov12@gmail.com*

AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNDƏ YENİ SİYASİ ELİTANIN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Belə bir fakt şübhə doğurmur ki, hər bir ölkədə siyasi elita öz spesifik xüsusiyyətlərinə malikdir. Bununla yanaşı siyasi elitanın tərkibi və keyfiyyəti dəyişməz qalmır. Hər bir cəmiyyətdə siyasi elitanın təkamülü prosesi müşahidə olunur. Siyasi elitanın tərkibində dəyişikliyin xarakteri və qanunauyğunluğu xeyli vəziyyətdən asılıdır: cəmiyyətin mədəni-sivil xarakteristikası, onun inkişaf səviyyəsi, tarixi ənənələri, hakimiyyətlə xalq arasında qarşılıqlı münasibətlərin xüsusiyyətləri, siyasi mədəniyyətin tipi, siyasi elitaya cəlb olunmağın üstün üsulu, siyasi məqamın xarakterini duymaq, siyasi sabitliyin vəziyyəti və cəmiyyətin dayanıqlı olması və b.

Müasir Azərbaycanda siyasi elitanın başlıca xüsusiyyəti keçid xarakteri kəsb etməsidir. Son 15–20 ildə ölkənin siyasi elitasının tərkibində mühüm dəyişikliklər prosesi gedir və eləcə də onun təşəkkülü, formalaşması və təkamülü mexanizmi dəyişikliyə məruz qalır.

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyətində elitanın təşəkkülü sistemində ciddi dönüş baş verdi: elitaya başlıca olaraq cəlb olunmağın xidməti – nomenklatura (qapalı) tipindən elit (seçmə) plüralizmi prinsipinə keçid reallaşdı. Bu keçid ölkənin ictimai inkişafı modelində ümumi dönüş yaranmasını təcəssüm etdirdi.

Yeni «elita qrupunun» xarakterinin dəyişməsi bir neçə cəhətdən təzahür etdi: Birincisi, siyasi elitanın öz tərkibinin əhəmiyyətli

dəyişikliyə məruz qalması, ikincisi, xeyli hakimiyyət mərkəzləri ilə bağlı elitanın inkişafında çoxlu plüralist varianta keçid, üçüncüsü, idarə edən təbəqənin formalaşmasına və siyasi qərarların qəbuluna təsirini artıran yeni elitar qrupun təşəkkülü. Elitanın təşəkkülü modelinin əvəzlənməsi daimi təkamül xarakteri kəsb etdi.

Azərbaycan Respublikasında yeni elitanın formalaşmasında nəinki dövlət mülkiyyətinin, eləcə də dövlət və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının özəlləşməsi əhəmiyyətli rol oynadı. Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının «özəlləşməsi» öz ifadəsini bəzi kütləvi informasiya vasitələrinin, bir sıra siyasi partiyaların və ictimai birliklərin nüfuzlu maliyyə qruplarından asılılığında əksini tapdı. Azərbaycanda müasir siyasi elitanın təkamülünün əhəmiyyətli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, ümummilliyə siyasi elitanın formalaşması qərarlaşmışdır.

Qeyd etmək vacibdir ki, ölkəmizdə siyasi elitanın idarəetmə fəaliyyətində də mühüm təkamül baş vermişdir. Siyasi idarəetmə sistemində inzibati siyasi-iqtisadi amirlik metodu aradan qaldırılmışdır. Bu cəhət tamamilə qanunauyğun və obyektiv xarakter daşıyır. Çünki transformasiya müasir sivil sistemin formalaşması üçün vacib vasitələrdəndir. Elmi ədəbiyyatda qeyd edildiyi kimi, avtoritar diktatura formasından demokratiyaya keçid zamanı istənilən siyasi dəyişikliklər üçün nisbətən ümumi olan demokratiya elementləri haqqında

düşünmək daha əhəmiyyətli olar [1, s.76]. Bununla bağlı qeyd etmək lazımdır ki, müasir Azərbaycan cəmiyyətinin hərtərəfli inkişafı və siyasi demokratiyanın bərqərar olması yönündə nəzərə çarpan bəzi maneələr hər şeydən əvvəl, keçmiş sovet rejiminin konstitusion azadlıqları məhdudlaşdırması, demokratik seçki vərdişlərinin tam qərarlaşmaması, demokratik idarəçiliyə az da olsa, mane olan köhnə qaydaların təsiri ilə bağlıdır.

1995-ci il noyabrın 12-də ölkəmizdə yeni Konstitusiyanın qəbul olunması keçmiş totalitar rejimin dövlət-siyasət sistemindən köklü surətdə uzaqlaşmağı qanuniləşdirdi. Bu, Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafında, keyfiyyət-cə yeni siyasi elitanın formalaşmasında yeni sosial, iqtisadi, siyasi və mənəvi inkişaf mərhələsinin əsasını təmin etdi.

Demokratik transformasiya qarşılıqlı əlaqə kəsb edən üç vacib məsələnin reallaşmasının qərarlaşması kimi səciyyəli: azad ümumi seçkilər sayəsində hakimiyyətə yeni qüvvələrin (hökumətin) gəlməsi; həmin hökumətin öz siyasi xəttini (kursunu) reallaşdırmaq məqsədilə tam imkana malik olması; hakimiyyətin bölünməsi.

Siyasi elita cəmiyyətin milli dövlət maraqlarının reallaşmasının başlıca vasitəsi kimi çıxış edir.

Yeni siyasi elitanın formalaşması mərkəzi dövlət idarəetmə sisteminin təşkilini, ölkənin vahid mərkəzdən idarə olunmasını, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları ilə regional və yerli idarəçilik strukturları arasında möhkəm əlaqənin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Yeni siyasi elitanın formalaşdırılması və transformasiyası baxımından böyük əhəmiyyətə malik olan amillərdən digəri milli və siyasi dəyərlərin, maraqların nəzərə alınması və bu zəmində hüquqi və ictimai-siyasi təsisatlanmanın reallaşmasıdır. Hüquqi təsisatlanma o deməkdir ki, subyektlərin fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar və qaydalar sisteminin məcmusunu əks etdirən bazanın formalaşdırılması təmin olunur. Başqa sözlə, konstitusiyanın və ona müvafiq olaraq funksional normativ

hüquqi aktların qəbul edilməsi və onlara nəzarət başa düşülür.

Hüquqi təsisatlanmanın təmin olunması institusional subyektlərin qərarlaşmasını da özündə ehtiva edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda hüquqi və ictimai-siyasi təsisatlanmaya sistemli nail olmaq Konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə bağlıdır.

Bir qayda olaraq iki başlıca demokratik prinsip – azadlıq və bərabərlik fərqləndirilir. Şəxsiyyətin hüquqi statusu xeyli dərəcədə normativ aspektdən əsaslandırılarsa da daha çox funksional nöqteyi-nəzərdən müəyyənləşdirilir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, bu gün Azərbaycan suveren və inkişaf etmiş dövlətdir. Biz arzu edirik ki, müstəqilliyimiz əbədi olsun, öz taleyimizin sahibi olaq, dünya birliyində müstəqil dövlət kimi öz yerimizi tutaq [2, s.75].

1993-cü ildən – Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən sonra Azərbaycanda siyasi elitanın təşəkkülü, formalaşması və inkişafında keyfiyyət-cə və xarakter etibarilə yeni mərhələ başlandı. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının əsas vəzifələrindən biri məhz yeni siyasi və iqtisadi sistemin formalaşdırılması, yeni siyasi münasibətlər sisteminə uyğun olaraq milli elitanın təşəkkülü, inkişafı və bu yönəldə ictimai münasibətlər zəminində təkamül xarakterli sosial-iqtisadi və mənəvi-mədəni dəyişikliklərin əldə edilməsindən ibarət idi. Milli siyasi elitanın formalaşdırılması üçün müəyyən strateji xarakterli ən vacib tədbirlər həyata keçirmək zərurətə çevrildi. Transformasiya prosesində milli elitanın başlıca funksiyası cəmiyyətin dəyişdirilməsinin ümumi strategiyasının legitimləşdirilməsini və reallaşdırılmasını işləyib hazırlamaqdan ibarət idi. Bunun üçün tədqiqatçılar siyasi elitanın daha əhəmiyyətli funksiyalarını müəyyənləşdirir [3, s.191].

Həmin funksiyalara aid edilir:

- strateji – yeni ideyalardan istifadə etmək yolu ilə fəaliyyətin siyasi proqramını müəyyənləşdirmək;

- təşkilati – işlənib hazırlanmış kursun praktikada həyata keçirilməsi, siyasi qərarların həyatda təcəssümü;
- integrativ – cəmiyyətin sabitliyini və birliyini, onun siyasi və iqtisadi sisteminin dayanıqlı olmasını möhkəmləndirmək, münəfiqəli situasiyaya yol verməmək və onu həll etmək, dövlətin həyat fəaliyyətinin başlıca prinsipləri üzrə konsensusun təmin olunması.

Müstəqillik əldə etmiş Azərbaycanda ictimai-millî münasibətlər sistemini rəşional səviyyədə tənzimləmək, ictimai, siyasi və iqtisadi inkişafın ahangdarlığını, sosial tərəqqini təmin etmək üçün güclü siyasi hakimiyyət lazım idi. Belə bir hakimiyyət məhz Heydər Əliyevin ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışı nəticəsində qərarlaşdı. Onun həyata keçirdiyi siyasi və iqtisadi kurs ölkəmizdə siyasi millî elitanın təşəkkülünü və formalaşmasını təmin etdi. Bir sözlə, elita transformasiyasının əşası mövcud dəyərlərə, qanunauyğunluqlara və zəruri tələblərə uyğun olaraq təmin olundu.

Yeni siyasi elitanın formalaşdırılması və müntəzəm olaraq yeniləşməsi üçün ən vacib şərtlərdən biri hakimiyyətin effektivliyi prinsipi idi. Bu prinsipin əşası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan millî inkişaf strategiyası sayəsində reallaşdı.

Eləcə də, insanın siyasi hüquq və azadlığı sosisumun inkişafı və effektiv fəaliyyəti baxımından dəyərləndirildi və əşaslandırıldı. İnsanın siyasi hüquq və azadlığı ilə əlaqədar olaraq müxtəlif fikirlər və mövqelər nəzərə çarpır. Bu müxtəlif yanaşmalar xeyli dərəcədə təzahür edən problemlərin siyasi cəhətdən kəskinliyi ilə bağlıdır.

Hər bir şəxsiyyətin siyasi hüququ vətəndaşların dövlətin və ictimai işlərin idarə edilməsində şüurlu, fəal iştirak etmək imkanlarını müəyyənləşdirir.

Vətəndaşların siyasi hüquq və azadlıqları bu və ya digər cəmiyyətdə insanın sosial azadlığının növü kimi səciyyələnir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, siyasi azadlıq mahiyyət etibarilə nəinki cəmiyyətin, eləcə də insanın

təmsil olunduğu sosial qrupun azadlığı ilə şərtlənir. Siyasi azadlıqlar cəmiyyət üzvlərinin siyasi hüquq və azadlıqlarının sosial məzmununu təşkil edir. Həmin hüquq və azadlıqlar mövcud hakimiyyət tərəfindən təsdiqlənməklə hüquqi normalarda möhkəmləndirilir.

Hər bir sosisumda, həmçinin Azərbaycan cəmiyyətində «azad» bazar iqtisadiyyatı rəqabətə əşaslanan mübarizədə qaliblərin və məğlub olanların iqtisadi qeyri-bərabərliyini doğurduğu kimi, azad siyasi həyat da vətəndaşları liderlərə və «aşağılara», idarə edənlərə və icraçılara, siyasi hakimiyyətə – siyasi elitaya aid olanlara və aid olmayanlara ayırır. Bir sözlə, bütövlükdə insan azadlıqları insan fəaliyyətinin elə sahəsidir ki, dövlət buraya müdaxilə etməməlidir.

Müstəqillik dövründə islahatların həyata keçirilməsinə ciddi cəhd edildi. İcra hakimiyyəti və dövlət strukturunun fəaliyyətinin rəşionallığını yüksəltmək, cəmiyyətin tələbatına və sosial təbəqə və qrupların maraqlarına cavab verən yeni funksiyalar və mexanizmlər müəyyənləşdirildi. Bütün bu vəzifələr formalaşan yeni siyasi elitanın fəaliyyətinin əşas istiqamətinə çevrildi. Yeni qəbul edilmiş Konstitusiyada demokratik dəyərlər və prinsiplər öz ifadəsini tapdı. Konstitusiyanın qəbulu demokratik transformasiyanın baş tutmasına, hakimiyyətin və onun daşıyıcısı siyasi elitanın legitimliyinə şərait yaratdı, siyasi plüralizmin, siyasi partiyalaşmanın təmin olunmasına hüquqi zəmin yaratdı, ölkədə həyata keçirilən davamlı və ardıcıl islahatlar sosial tərəqqinin, rəşional-leqal idarəçilik sisteminin formalaşdırılması istiqamətində uğurlar əldə edilməsilə nəticələndi.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan cəmiyyəti qarşısında duran köklü vəzifələrdən biri modern cəmiyyət quruculuğundan ibarət idi.

Azərbaycanda modernləşmə tarixən dövlətçiliyin təkamülü və inkişafı, ənənəvi cəmiyyətdən modern cəmiyyətə keçid prosesində baş vermişdir. Dövlətçiliyimizin gedişinə və modernləşmənin inkişaf səviyyəsinə müəyyən daxili və xarici amillər təsir göstərmişdir.

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycanın siyasi həyatında modernləşmə üçün əlverişli şərait və imkanlar yaranmış, cəmiyyətdə demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlətin təməli qoyulmuş, ilk demokratik konstitusiyaya qəbul edilmiş, hakimiyyət bölgüsü prinsipi əsasında hüquq normaları dünya standartlarına uyğunlaşdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin siyasi və iqtisadi dəyişikliklərin paralel surətdə həyata keçirilməsinin vacibliyi barədə vurğuladığı fikir Azərbaycanın modernləşməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Akademik R.Mehdiyev yazır: «...Hər bir sahədə islahatlar bir-birini tamamlamalı, dövlətin və cəmiyyətin gələcək inkişafına şərait yaratmalı, bu prosesə yeni təkan verilməlidir. İslahatlar Azərbaycan sosiumu-nun ümumi transformasiyası üçün stimül olmalıdır. Qlobal proseslərin getdiyi, bütünlükdə dövlətə, sosiuma və fərdə münasibətin dəyişdiyi dövrdə bu məsələ daha da aktuallaşır» [4, s.47-48].

Elmi ədəbiyyatda modernləşmə ümumi səviyyədə belə müəyyənləşdirilir: differensiallığa malik siyasi strukturun təşəkkülü; sosial təbəqə və qrupların, fərdlərin geniş şüurlu və məqsədyönlü siyasi iştirakçılığı; rəşional fəaliyyət göstərən siyasi bürokratiyanın təşəkkülü və formalaşması; ənənəvi elitanın zəifləməsi və modernləşən elita ilə əvəzlənməsi; nümayəndəli siyasi hakimiyyətin sürətli inkişafı; təhsil və elmin inkişafı.

Nəticə etibarilə ölkədə iki aktual problemin həll edilməsi həyata keçirilir: həm köhnə siyasi sistem dəyişir, həm də islahatlar aparılır. Lakin bütün hallarda cəmiyyətin əksəriyyəti üçün vacib olan müasirləşmə xətti seçilmişdir. Bu özünəməxsus inkişaf istiqaməti ölkəmizin modernləşməsinə iki səviyyədə təsir göstərir: həm siyasi həyata ayrı-ayrı qrupların və təbəqələrin xeyli dərəcədə cəlb olunması təzahür edir, həmçinin cəmiyyətimizdə modernləşmənin üsul və metodları demokratik xarakter kəsb edir. Bu uğurlu yol postindustrial cəmiyyətə, informasiya cəmiyyətinə doğru aparan yoldur.

Son illərdə ölkəmizdə həyata keçirilən dərin siyasi və iqtisadi islahatlar modernləşmənin yeni mərhələsi kimi qiymətləndirilə bilər. Modernləşmə prosesi yalnız rəşional siyasi elita səviyyəsində yox, bütün cəmiyyət tərəfindən, demokratik konsensus əsasında reallaşır. Bir sözlə, ölkəmizdə modernləşmənin başlanğıc mərhələsi tamamlanmışdır. Azərbaycan sosiomunda siyasi müasirləşmənin xarakterik xüsusiyyəti onunla səciyyələnir ki, bu prosesə aid həm dünya təcrübəsindən istifadə olunmuşdur, eləcə də ölkəmizə xas olan sivil inkişaf yolunu seçməkdə nəinki milli-tarixi ənənələri qoruyub saxlamaq mümkün olmuşdur, həm də ondan bəhrələnmək reallaşmışdır. Unutmaq olmaz ki, demokratiya dərin sosial və mənəvi əlaqələrin xarakter dəyişikliyi tələb edir [5, s.37].

Azərbaycanın siyasi elitasının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də Qərbə oriyentasiyadır. Bu o demək deyil ki, siyasi elita xarici təcrübənin yaxşı cəhətlərini mənimsəməyə cəhd edir və ya bəzi postsovet ölkələri kimi öz taleyini Qərblə əlaqələndirir. Ölkənin Qərbə oriyentasiyası hər şeydən əvvəl, qərb aləmi ilə hərtərəfli əməkdaşlığı, siyasi və iqtisadi inteqrasiyanı təmin etməyə hesablanır. Eləcə də Qərb ölkələri ilə məqsədyönlü, bərabərhüquqlu səmərəli əməkdaşlıq ölkəmizin müəyyən siyasi, iqtisadi və mədəni xarakterli problemlərinin həlli baxımından faydalıdır.

Müasir şəraitdə dünya inkişafının gedişinə dövlətin təsirinin rəşal çəkisi və dərəcəsi ilk növbədə iqtisadi potensialdan (bu mənada ölkəmizin iqtisadi potensialı kifayət qədərdir), elmi-texniki səviyyədən və müdafiə qüdrətindən, öz təhlükəsizliyini və sabitliyi təmin etmək qabiliyyətindən asılıdır. Eləcə də dünya inkişafının gedişinə təsir amili kimi, ölkənin mədəni-mənəvi potensialı, informasiya imkanları, sosial sferada (həyat tərzi, maddi güzəran) və humanitar sahədə (şəxsiyyətin hüquq və azadlığı probleminin həlli və b.) uğurların mövcudluğu da az əhəmiyyət kəsb etmir. Nəhayət, bu və ya digər dövlətin beynəlxalq münasibətlər sistemində yerini müəyyənləşdirmək üçün ictimai-dövlət quruluşu, siyasi rejim, hakimiyyət-xalqın siyasi birliyi dərəcəsi, idarə edən elitanın səmərəli daxili və

xarici siyasət xəttini həyata keçirmək qabiliyyəti, onun milli-dövlət marağını dərk etməsi səviyyəsi, etibarlı siyasi müttəfiqlərə malik olması, beynəlxalq aləmdə daim müttəfiqlik imkanına yiyələnməsi və s. böyük rol oynayır. Müasir dövlətin inkişafının digər meyli də iqtisadi və siyasi həyatın integrasiyasıdır. Polisen-trizm (dünya ölkələrinin qarşılıqlı əlaqəsi, integrasiyası) dünya inkişafının nizamına pozitiv təsir göstərir. Beynəlxalq münasibətlərin müasir mərhələsi dünya birliyi iştirakçılarının (eləcə də Azərbaycanla Qərbin) qarşılıqlı əlaqəsinin və qarşılıqlı asılılığının artması ilə səciyyələnir. Bu cəhət onunla şərtlənir ki, bəşəriyyətin mövcudluğu və inkişafı yalnız bütün dövlətlərin birgə səyləri ilə təmin edilə bilər. Bəşəriyyət qarşısında duran global problemləri məhz bütün dünya birliyinin imkanları və resursları ilə həll etmək mümkündür.

Tədqiqatçılar elitanın ən əhəmiyyətli xarakteristikasına bunları aid edirlər: həmrəylik, öz qrup maraqlarını dərk etmək, qeyri-formal kommunikasiya şəbəkəsinin inkişafı, davranış normalarının məxfi (gizli) mövcudluğu, ətrafındakı müşahidəçilərə qapalı vəziyyətdə görünmək (6, s.83).

Azərbaycan və eləcə də digər postkommunist dövlətlər üçün idarə edən elitanın xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən ümumi cəhətlər səciyyəvidir: icraedici hakimiyyətin rolunun güclənməsi, qeyri-formal əlaqələrin və prosedurların əhəmiyyətinin yüksəlməsi, elitanın dövr etməsinin sürətlənməsi, elitadaxili rəqabətin kəskinləşməsi və mobilliyin

(sürətlə hərəkət etmə qabiliyyətinin) yüksəlməsi.

Elitanın mobilliyi dedikdə hakimiyyətdə şəxslərin və ya sosial qrupların sosial statusunun dəyişməsi başa düşülür. Dar mənada mobillik elitaya daxil olmağı, kadrların siyasi sistem daxilində yerdəyişməsinə və elitadan çıxışını əks etdirir. Beləliklə, bu və ya digər cəmiyyətdə, o cümlədən Azərbaycanda mobilliyi vertikal (elitaya daxil olmaq və çıxmaq) və horizontal (elita daxilində yerdəyişmə) tərəflərinə ayırmaq olar. Elitanın vertikal mobilliyi öz növbəsində yüksələn (elitaya daxil olmaq və vəzifə pilləsi dərəcəsinə görə yuxarıda yer dəyişmək) və zəifləşən (vacib siyasi mövqelərdən getmək, istefaya çıxmaq, elitadan çıxmaq) tərəflərə ayrılır. Azərbaycanda elitanın mobilliyi digər sosial qrupların mobilliyindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Alman alimi E.Şneyder postsovet ölkələrində siyasi sistemi öyrənərək belə qənaətə gəlir ki, həmin ölkələrdə yeni siyasi elita köhnə sovet sistemi kontekstində yaranmışdır [7, s.211]. Əlbəttə, bu fikri Azərbaycanda yeni siyasi elitanın yaranmasına tam aid etmək düzgün deyil. Azərbaycanın siyasi elitasının təşəkkülü və xüsusiyyətləri yeni siyasi, iqtisadi və mədəni reallıqlara, tarixi, milli, etnik və digər amillərə söykənir. Azərbaycanda yeni siyasi sistemin təşəkkülü və formalaşmasına sovet irsinin təsirini inkar etmək də düzgün olmazdı. Lakin bu prosesin yeni, dəyərli xarakteri müasir Azərbaycan cəmiyyətində sosial-siyasi inkişafın xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Azərbaycanda demokratik siyasi sistemin özəyi məhz suveren Azərbaycan dövlətidir.

Ədəbiyyat:

1. Гонсалес Ф. Создать в обществе основы для согласия и перемен. Свободная мысль // 1991. №5., с.72-85
2. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. 46 cildə. XXV kitab, Bakı: 2009, 349 s.
3. Малько А.В. Политическая и правовая жизнь России: Актуальные проблемы: Монография. М.: Юнити, 2000, 382 с.
4. Mehdiyev R. Azərbaycan: 2003-2008. Zaman haqqında düşünərkən. Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 240 s.
5. Məmmədzaadə İ. Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktuallığı haqqında: Monoqrafiya. B.: Təknur, 2009, 226 s.
6. Исаев Б.А., Баранов Н.А. Политические отношения и политический процесс в современной России: Монография. СПб.: Питер, 2009, 395 с.
7. Шнейдер Э. Политическая система Российской Федерации / Пер.с нем.: Монография. М.: Наука, 2002, 472 с.

Açar sözlər: siyasi elita, formalaşma, xüsusiyyət, milli elita, transformasiya, modernləşmə

Tural Gasimov

PhD candidate, Baku State University

FEATURES OF FORMING A NEW POLITICAL ELITE IN THE AZERBAIJANI SOCIETY

SUMMARY

The article reveals the essence, content and provisions of the concept of the political elite. In this context, in a logical and chronological sequence, the features of the formation and development of a new national political elite in Azerbaijani society are studied, the mechanism of formation and development of a new elite, its main functions are analyzed, the significance of the Constitution of the Republic of Azerbaijan in this process is revealed, and its relevant provisions are considered.

Keywords: *political elite, formation, peculiarity, national elite, transformation, modernisation*

Турал Гасимов

Докторант Бакинского Государственного Университета

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

РЕЗЮМЕ

В статье раскрываются сущность, содержание и положения концепции политической элиты. В этом контексте в логической и хронологической последовательности изучаются особенности становления и формирования новой национальной политической элиты в азербайджанском обществе, анализируются механизм формирования и развития новой элиты, ее основные функции, раскрывается значение Конституции Азербайджанской Республики в этом процессе, рассматриваются ее соответствующие положения.

Ключевые слова: *политическая элита, формирование, особенность, национальная элита, трансформация, модернизация*

GƏNC TƏDQİQATÇILAR YOUNG RESEARCHERS

SİYASİ SİSTEMLƏR VƏ İNSTİTUTLAR POLITICAL INSTITUTES AND SYSTEMS

UOT 321(4/9); UOT 328; 342.5; 351/354

ZÜRİYƏ QARAYEVA

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının doktorantı

e-mail: zuriye.babayeva@hotmail.com

TÜRKİYƏNİN FƏRQLİ İDARƏÇİLİK SİSTEMLƏRİNDƏ SUVERENLİK ANLAYIŞI

Osmanlı imperatorluğunun klassik dövründə idarəçilik, suverenliyi Tanrıdan alan padşahın teokratik hakimiyyətinə əsaslanırdı. XIX əsrdən etibarən müasirləşmə hərəkəti idarəçilik sistemində də dəyişikliklərə səbəb olmuş, suveren dövlətin yaranması prosesi başlanmışdır. Suverenlik Türkiyə respublikasının müxtəlif dövrlərində – 1924, 1961, 1982-ci il konstitusiyaları və son 2017-ci il konstitusiya dəyişikliyi nəticəsində fərqli təzahür olunmuşdur. Məqalədə suverenliyin xüsusiyyətlərinin idarəçilik sisteminə təsirləri, parlament sisteminin Osmanlı kökləri və respublika dövrü, eləcə də digər idarəçilik sistemləri araşdırılmışdır. Sistem dəyişikliyi ilə bağlı aparılan islahatların xüsusiyyətləri və onların dövlət hakimiyyətini nə dərəcədə məhdudlaşdırdığı və bu sənədlərin hüquqi motivləri irəli sürülmüşdür. Osmanlı tarixinə aid 1876-cı ildə qəbul olunmuş ilk konstitusiya olan «Qanuni-Əsasi»də parlament idarəçiliyinə oxşar və fərqli cəhətlər araşdırılmışdır. 1921-ci il «Təşkilati Əsasiyyə» konstitusiyası ilə isə Türkiyə tarixində ilk dəfə qarşılaşılan məclis hökumət sisteminin prinsipləri təhlil edilmişdir. Ardınca, respublika tarixində hakimiyyət birliyi, saf parlament sistemi, xaotik rejim və ən son referendum dəyişiklikləri suverenlik kontekstində araşdırılmışdır.

Bu çərçivədə öncə suverenlik anlayışının klassik forması incəlenmiş, daha sonra klassik formanın demokratik suverenlik anlayışına keçid mərhələləri qısaca təhlil olunmuş və hakimiyyət bölgüsünün tətbiqində hansı rolu daşdığı ortaya qoyulmuşdur.

Suverenlik anlayışı

Suverenlik ölkənin daxilində və ondan kənarda müstəqilliyin ifadəsi kimi dövlətin siyasi və hüquqi xüsusiyyəti olub onun öz daxili və xarici funksiyalarını azad və sərbəst şəkildə dövlətin Konstitusiyası və qanunları, beynəlxalq hüququn hamılıqla tanınmış prinsipləri və normaları əsasında həyata keçirmək, habelə xalqın sərbəst və müstəqil şəkildə öz idarəetmə formasını müəyyən etmək hüququndan ibarətdir. Suverenlik eyni zamanda bir dövlətin ölkəsi və milləti üzərində səlahiyyətlərinin cəmidir. Bir dövlətin mövcud olması üçün millətin müəyyən ölkədə ən üstün suverenliyə sahib olması vacibdir. Azadlığın qorunması üçün dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması məqsədilə, dövlətdəki üç hakimiyyət qolunun fərqli orqanların əlində cəmlənməsinə əsaslanan hakimiyyət bölgüsü də suverenlik anlayışıyla çox vaxt bərabər işlənir. Suverenlik anlayışı, mütləqiyyət rejimlərinin hakim olduğu XV-XVI əsrlərdə, feodalizmin dağılması və

kilsə hakimiyyətinin aradan qalxmasından sonra yaranan siyasi iqtidarı ifadə etmək üçün istifadə edilirdi. Müasir milli dövlətin yarandığı vaxtadək mövcud olan klassik suverenlik anlayışı mütləq, bölünməyən və məhdudlaşdırılmayan olmaqla tək şəxsə – krala aid edilmişdir [4, s.79-80]. Orta əsrlərdən başlayaraq hakimiyyətin həddən artıq şəxsiləşdirilməsinə və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının pozulmasına qarşı kimi o dövrün ideoloqları hakimiyyətin bölünərək məhdudlaşdırılması fikrini irəli sürürdülər. Müasir dövrdə Nikkolo Makiavelli, Jan Bodin, Tomas Hobbs, Con Lokk, Şarl Lui Monteskye, Jan-Jak Russo kimi mütəfəkkirlər tərəfindən suverenlik məsələsi araşdırılmış və XVIII-XIX əsrlərdə bu ideya elmi çərçivəyə salınmışdır [3, s.353-368].

Bu nəzəriyyələr təcrübəyə 1648-ci ildə Vestfal sülh müqaviləsinin imzalanması ilə keçmişdir. Ardınca, 1789-cu il Fransa İnsan Haqları Bəyannaməsinin qəbul edilməsiylə fərdlərə dövlətə qarşı mübarizə aparmaq haqqı verilmiş, nəticədə suverenlik anlayışı məhdudlaşdırılmış və «hakimiyyət bölgüsü» anlayışını ortaya çıxarmışdır. Suverenliyin mənbəyi kraldan millətə keçmişdir. Bununla da milli suverenlik və milli dövlət anlayışları yaranmış və o vaxtdan bu günədək müasir dövlətin ikinci mərhələsi davam etmişdir. Başqa sözlə, milli suverenlik anlayışı müasir dövləti milli dövlətlə eyniləşdirmişdir [1, s.4-5]. Milli dövlətdə klassik suverenlik anlayışının əleyhinə olan, mütləq hakimiyyətin məhdudlaşmasını təmin edən əsas şərt hakimiyyət bölgüsü olmuşdur.

Osmanlı idarəçiliyində suverenlik

Qərbdə kralın mütləq suverenliyini aradan qaldırmaq və hakimiyyətin xalqı təmsil edən parlamentə məxsus olduğunu mənimsəmək məqsədi daşıyan konstitusion prosedurlar XVIII əsrin axırında başlamışdır. Osmanlı dövlətində isə idarəçilik sistemindəki dəyişikliklər XIX əsrdən başlamış və Türk konstitusiya tarixinin ilk sənədləri həmin əsrdə ortaya çıxmışdır. 1808-ci ildə ilk dəfə olaraq, Sultan II Mahmudun dövründə «Sənədi İttifaq» adlı

konstitusiya tipli sənəd irəli sürülərək dövlət hakimiyyəti müqavilə şəklində sənədlə məhdudlaşdırılmış, həm əyanlara, həm də aşağı təbəqəyə haqlar verilmişdir [5, s.24]. Əslində isə bu sənədlə əyalətlərdə xalqı əzən əyanlara dövlət qarşısında daha çox müstəqilik verilmiş, feodal sistemi qanuniləşdirmişdir. İdarəçilikdə dəyişikliklər Tənzimat fərmanı ilə davam etmişdir. İslahat mənasını verən Tənzimat dövrünün nümayəndələri Osmanlı dövlətinin Qərbyönlü müasirləşməsi üçün addımlar atmışdılar. Mustafa Rəşid Paşa tərəfindən Gülhanə Xətti Şərif 3 noyabr 1839-cu ildə oxunaraq Tənzimat Fərmanı elan edilmişdir [15, s.31]. Feodal istehsal üsuluna çox da toxunmayan fərmanda sultanın qeyri-məhdud hakimiyyəti saxlanılırdı. Lakin müəyyən məhdudiyyətlər də gətirilmişdir. Sultan Əbdülməcid mühakimə etmə və cəzalandırma səlahiyyətini məhkəmələrə vermişdir. O vaxtadək istədiyi mövzuda istədiyi kimi qərar verən padşah artıq sadəcə təsdiqləmə səlahiyyətinə sahib olmuşdur [10, s.62]. Ardınca 1856-cı ildə İslahat fərmanı Qərb dövlətlərinin Paris konfransından əvvəl Osmanlı imperatorluğunu xarici təhlükələrə qarşı qorumaq müqabilində elan edilmişdir. Göstərilən cəhdlərə baxmayaraq, avtoritar rejimin dəyişdirilməməsi problemlərin həll edilməsi yolunda ən böyük mane idi. İdarəçiliyin dəyişilməsinə mane olan isə konstitusiyanın qəbul edilməməsi idi. 1876-cı il konstitusiyasının üçüncü maddəsində səltənətin Osmanlı sülaləsinə aid şəxslərə ötürülməsi fikri ilə idarəçiliyin monarxiya olduğu təsdiqlənmişdir. Konstitusiyanın müəllifləri hakimiyyətin bölünməsi barədə burjua nəzəriyyəsinə Osmanlının feodal-monarxiya dövlət quruluşuna tətbiq edərək formal surətdə də olsa qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətinin ayrıldığını əsas qanunda qeyd etmişdilər. Qanuni-Əsasidə dövlətin dini və idarəçilik forması aydın göstərilərsə də, suverenliyin kimə məxsus olması açıq müəyyən edilməmişdir. Lakin konstitusiyanın Fransa qanunvericiliyindən faydalandığı nəzərə alınsa, suverenliyin qaynağının hökmdar olduğunu söyləyə bilərik. Bu xüsusiyyətləri nəzərə

alaraq deyə bilərik ki, 1876-cı il Qanuni-Əsasi tam mənasında suverenliyin parlamentə məxsus olduğu monarxiya qura bilməmişdir [5, s.39].

«Məşrutə»in ikinci dəfə elanı ilə qanunlarda 9 avqust 1909-cı ildə dəyişikliklərə yol açıldı. Bu dəyişiklik ilə parlamentin səlahiyyətləri artırılmış, həm dövlətin, həm hökumətin başçısı olan padşahın səlahiyyətləri isə azaldılmışdır [11, s.178]. Konstitusiyanın 1909-cu il dəyişiklikləri əsas etibarilə mütəlak monarxiyanın məhdud monarxiya ilə əvəz olunmasına istiqamətlənmişdir. Qanuni-Əsasi-nin 1909-cu il versiyasında 7-ci maddədə məclisin padşah tərəfindən denonsasiyası (istefaya göndərilməsi) qorunub saxlanmış, lakin çətinləşdirilmiş, məclisi ləğv səlahiyyəti tək başına padşaha verilməmişdir [12, s.27]. Bu amil padşahın hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması və suverenliyin bölüşdürülməsinin göstəricisidir. Beləliklə, 1909-cu il dəyişiklikləri ilə padşahın qanunverici hakimiyyətə qarşı təzyiqi aradan qalxmış və Ümumi məclis (I palata) həqiqi parlament statusu qazanmışdır. Ancaq məhdud monarxiya idarəçiliyi gözlənilən nəticəni verməmiş və bu sistem Birinci Dünya Müharibəsi ilə başa çatmışdır [11, s.184].

Qurtuluş Savaşının ardınca 1921-ci il konstitusiyanın mənimlədiyi «Məclis Hökuməti» sistemi ilə hakimiyyət birliyi mənimlənməmiş, hakimiyyət qolları qanunverici hakimiyyətdə birləşmişdir. 3-cü maddədə bildirilir ki, Türkiyə dövləti Böyük Millət Məclisi tərəfindən idarə edilir və hökuməti Böyük Millət Məclisi Hökuməti adlanır. Yeni hökumət parlament tərəfindən yaradılacaq və onun qarşısında cavabdehlik daşıyacaqdır. Konstitusiyada həmçinin suverenliyin heç bir şərtsiz millətə məxsus olduğu bildirilmiş və bununla da, üstüörtülü də olsa respublika elan edilmişdir [6, s.19].

1 oktyabr 1922-ci il tarixində TBMM səltənəti qaldırmaqla padşahlığı ləğv etmişdir. Osmanlıların səltənəti bir tək sülalədən gələn tarixin ən uzun ömürlü səltənəti olmuşdur [9, s.144].

Türkiyə Respublikasının idarəçilik formalarında suverenlik

Fövqəladə vəziyyətdə hazırlanan 1921-ci il konstitusiyasının tətbiq edildiyi dövrdə respublika quruluşuna keçiddən sonra idarəçilik sistemi özünü doğrulda bilmədiyi üçün suveren hakimiyyət yaratmaq məqsədilə yeni konstitusiya qəbul olunmuşdur. Parlament üzvlərinin 2/3 səs çoxluğu ilə 20 aprel 1924-cü il konstitusiyası qüvvəyə minmişdir. Hakimiyyətin millətə məxsus olduğu vurğulanaraq, suverenliyin qaynağı müəyyən edilmişdir. Parlamentin millətin tək təmsilçisi olduğu, onun əsas səlahiyyətli orqan olduğu bildirilmiş və məclisə geniş səlahiyyətlər verilmişdir. Məclis hökumət sistemini xatırladan bu qaydaların ardınca ali qanunvericilik mətnində icra səlahiyyətinin məclis tərəfindən təyin edilən prezident və nazirlər kabinetindən ibarət ikili icraedici orqana verilməsi göstərilmişdir. Burada həmçinin məclisin hökumətə nəzarət edəcəyi və onu istefaya göndərə biləcəyi vurğulanmışdır. Əvvəlki konstitusiyadan fərqli olaraq, burada qanunvericilik təşəbbüsü hüququ həm məclisə, həm də Nazirlər Kabinetinə verilmiş, sessiyadan kənar parlamenti iclasa çağırma hüququ isə həm prezidentə, həm də məclis sədrinə verilmişdir [16, m.7/1, 7/2, 15, 19].

Bu idarəçilik Türkiyədə həm təkpartiyalı, həm də çoxpartiyalı sistemdə tətbiq olunmuşdur. Konstitusiyada parlamentin hökumət qarşısında üstünlüyü ifadə edilsə də, tək partiyalı Atatürk və İnönü hakimiyyətləri dövründə icraedici hakimiyyət parlamentdən, prezident isə baş nazirdən üstün olmuşdur. Belə ki, 1923-50-ci illərdə qanunvericilik ilə prezidentə daha az səlahiyyət verilsə də, 1950-ci ilə qədər Atatürk və İnönünün dövlət qarşısında xidmətlərindən dolayı prezident üstün olmuşdur. Dövlət başçısının bu mövqeyi həm də Osmanlı dövründəki stereotiplərdən irəli gəlirdi. Lakin güclü dövlət başçısının olduğu dövrlərdə də Türkiyədə parlament sistemi mahiyyətini itirməmiş, ikili icraedici hakimiyyətdə hökumət məclis qarşısında cavabdeh olmuşdur [14, s.50].

Bütün əksikliklərə baxmayaraq, respublika idarəçiliyi və milli suverenlik anlayışlarının müasir dövrə uyğunlaşmasında mühüm təsir göstərmiş 1924-cü il konstitusiyası 1961-ci il konstitusiyasının mənimsədiyi xalis parlament sisteminə keçidi təmin etmişdir. Suverenliyin qaynağının parlament olduğunu irəli sürən 1921 və 1924-cü il konstitusiyalarından fərqli olaraq, bu konstitusiya ilk dəfə suverenliyi yalnız Türkiyə Böyük Millət Məclisinə verməmiş, onun səlahiyyətli orqanlar vasitəsilə tətbiq olunacağını qanuniləşdirmişdir. Burada həmçinin, suverenliyin daşıyıcısı olan qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərinin kimlərə məxsus olacağına da aydınlıq gətirilmişdir.

1961-ci il konstitusiyası hakimiyyət birliyi sistemindən tamamilə uzaqlaşaraq, yumşaq hakimiyyət bölgüsünə əsaslanan «Westminster» tipli parlament idarəçilik sistemini irəli sürmüş, məhkəmənin müstəqilliyini mənimsəmiş, Milli Təhlükəsizlik Komitəsini və Konstitusiya məhkəməsini [2, s.258] yaratmışdır. 1961-ci il konstitusiyasının 4-cü maddəsində suverenliyin Türk millətinə aid olduğu və konstitusiya çərçivəsində icraedici, qanunverici və məhkəmə hakimiyyətləri vasitəsilə həyata keçiriləcəyi vurğulanmışdır [7, s.101]. İcraedici hakimiyyət parlamentin təyin etdiyi dövlət başçısı ilə nazirlər kabineti arasında bölüşdürülmüş, qanunverici və icraedici hakimiyyətlərə bir-birlərinə nəzarət səlahiyyətləri verilmişdir [13, s.87]. Prezident dövləti təmsil və parlament seçkilərini yeniləmə kimi simvolik səlahiyyətlərə sahib olmuşdur. Bu şəkildə formalaşan sistemdə üstünlük prezidentə deyil, Nazirlər Kabinetinə verilmişdir.

Bununla da, 1961-ci il Konstitusiyası, 1924-cü il qanunvericiliyindən fərqli olaraq, qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərini bir-birindən ayırmış, prezident və parlamentə bir-birlərinin varlığına son vermə səlahiyyətini vermiş, prezident və hökumətdən ibarət ikili icraedici hakimiyyət formalaşdırmış, prezidentin neytrallığını və siyasi baxımdan cavabdeh olmamağını təmin edərək ona simvolik səlahiyyətlər qazandırmış, ikili imza

qaydasını tətbiq etmiş və hökuməti parlamentin etimadına tabe edərək [8, s.265] Türkiyədə ilk dəfə əsl parlament sistemi yaratmışdır. Bu konstitusiya ilə hakimiyyət bölgüsü və milli suverenlik prinsipi siyasi sistemin bir hissəsinə çevrilmişdir.

1982-ci il konstitusiyasında ilk dəfə prezidentin səlahiyyətləri qanunverici, icraedici və məhkəmə olmaqla, üç başlıq altında geniş şəkildə sıralanmışdır. Bu konstitusiya ilə məclis və hökumətin səlahiyyətləri prezident səlahiyyətlərindən daha az olmuşdur. Qanunvericilik qarşısında icraedici hakimiyyət, icraedici hakimiyyət içərisində isə prezident güclü olmuşdur. Belə ki, konstitusiyanın hazırlanmasında Təhlükəsizlik Şurasının təsirinin güclü olması və prezident seçiləcək Kənan Evrənin çevrilişin başında dayanması güclü prezidentin var olmasına səbəb olmuşdur. Nəticədə idarəçilik forması 1961-ci ildəki saf parlament idarəçiliyindən uzaqlaşmışdır.

2017-ci il dəyişikliyi ilə milli suverenlik qorunmaqla prezidentin suverenliyi gücləndirilmiş, parlament suverenliyi ilə bərabərləşdirilmişdir. Bu dəyişikliklər ilə, yeni hökumət sisteminə keçid edilərək, parlament idarəçiliyi prezident idarəçiliyi ilə əvəz olunmuşdur. Prezidentə qərarnamə qəbul etmək səlahiyyəti verilmişdir. Nazirlərin və vitse-prezidentlərin təyini və vəzifədən azad edilməsi prezidentin səlahiyyətindədir. Prezidentə verilən səlahiyyətlərdən biri də büdcənin hazırlanmasıdır. Siyasi toxunulmazlığa malik olan prezident vətənə xəyanət istisna olmaqla vəzifə səlahiyyətləriylə bağlı qanun pozuntularına görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz [17, md.104-105].

Prezident qanunları təsdiqləyir və ya təkrar müzakirə üçün Türkiyə Böyük Millət Məclisinə geri göndərir; Konstitusiya dəyişiklikləri ilə bağlı qanunları uyğun bilərsə, referendumla təqdim edir; qanunların, TBMM nizamnaməsinin hökmlərinin konstitusiyaya uyğun olması iddiası ilə Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edir; xarici dövlətlərə Türkiyə Respublikasının təmsilçilərini göndərir, xarici dövlətlərdən göndərilən təmsilçiləri qəbul edir;

dövlətlərarası müqavilələri ratifikasiya edir; dövlət məmurlarını təyin edir və vəzifəsindən azad edir; fəvqəladə vəziyyət elan edir; həbs edilən müəyyən şəxslərin cəzasını azaldır, əfv edir; Ali Təhsil Şurasının üzvlərinin yarısını seçir; Universitet rektorlarını təyin edir. Prezident həmçinin silahlı qüvvələrin ali baş komandanıdır və silahlı qüvvələrin harada, necə, nə vaxt istifadə ediləcəyinə qərar verir [17, md.104].

Müxalifətin iddiasına görə, Ərdoğan hakimiyyət müddətini artırmaq üçün prezident idarəçiliyinə keçid etmək istədi. Halbuki, əvvəlki sistemdə istənilən qədər prezident seçilmək mümkün idisə, hazırda bu, iki dəfə ilə məhdudlaşır. Həmçinin, əvvəllər yalnız siyasi məsələlərlə bağlı qanun pəzuntalarına görə məsuliyyət daşıyan prezident, indi həm də şəxsi cinayətlərə görə də ittiham olunacaq. Digər tərəfdən, Ərdoğandan öncəki liderlər prezident idarəçiliyinə keçid təklifini hakimiyyətlərinin ən zəif dövrlərində etsələr də, hazırkı prezident bunu ən uğurlu dövründə həyata keçirmişdir. Beləliklə, sərt hakimiyyət bölgüsü nəticəsində hakimiyyət qolları birbirindən ayrıldığı üçün, parlamentdə iqtidarın mövqeyindən asılı olmadan müstəqil qanunlar qəbul olunacaq. Nəticədə, milli suverenlik heç olmadığı səviyyədə öz yerini tapacaq.

Osmanlıda XIX əsrdə ortaya çıxan konstitusiya mətnlərində suverenliyin qaynağı məsələsində bir dəyişiklik yaşanmamış, yalnız tətbiqində bir sıra məhdudiyyətlər qoyulmuşdur. Bütün bu fərmanlarda irəli sürülən prinsiplər hüquqi dövlətin formalaşmasında mühüm yer tutsa da, həmin prinsiplərin keçərliliyini təmin edəcək, padşahın hakimiyyətinin məhdudlaşdırılmasına şərait yaradacaq mexanizmlər tam mövcud olmamışdır. 1961-ci il konstitusiyası milli suverenliyin tətbiqi baxımından hər nə qədər Məclisi tək orqan olmaqdan çıxarsa da, demokratik prinsiplərə tam olaraq yer verməmişdir. Referendum yalnız konstitusiyanın qəbulu zamanı müraciət olunan xüsusi variant hesab edilmişdir. 1982-ci il

konstitusiyası məhdud da olsa ümumxalq səsverməsini tətbiq etmişdir. Konstitusiya referendumda iştirakı siyasi haqlardan saydığı kimi, konstitusiya dəyişiklikləri ilə bağlı prezidentə referendumda təqdim etmə səlahiyyəti verilmişdir. 1923-cü il konstitusiyası parlamentin mütləq üstünlüyünə əsaslanan demokratik dövlət modeli yaratmışdır. Qismən 1961, əsasən 1982-ci il konstitusiyaları isə demokratiyanı parlament səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılmasında görmüşdür. 1961-ci il konstitusiyası dövründə parlamentdə seçkidən kənar təyin edilmiş nümayəndələr də təmsil olunmuşdur. 1982 konstitusiyası da 1924 və 1961-ci illər konstitusiyaları kimi Fransız inqilabının milli suverenlik prinsipini mənimsəmişdir. Suverenlik qeyd-şərtsiz millətidir. Suverenliyin tətbiqi baxımından 1924, 1961 və 1982-ci illər konstitusiyaları fərqlənir. Belə ki, 1924-cü il konstitusiyası suverenliyi tamamilə parlamentə verdiyi halda, digərləri üç hakimiyyət qolu arasında bölmüşdür. 2017-ci il konstitusiya dəyişikliyinə gəlinə, prezidentə geniş səlahiyyətlərin verilməsi müxalifət tərəfindən tək-adam hakimiyyəti kimi qiymətləndirilsə də, Türkiyənin mövcud vəziyyəti orada güclü prezidentin varlığını və sürətli qərar qəbulu mexanizminin mövcudluğunu tələb etmişdir. Ona görə də, mövcud şərtlər nəzərə alınmaqla, gücləndirilən prezident suverenliyi Türkiyənin istər daxili, istərsə də xarici siyasətində boşluqların aradan qaldırılmasına kömək edəcək.

Beləliklə, 1923-cü ildə respublikanın qurulmasından sonra bu anlayış da istiqamətini dəyişmişdir. Əvvəlcə, suverenlik tamamilə parlamentin əlində cəmlənmiş, sonra qismən onun əlindən alınaraq icraedici hakimiyyətlə bölüşülmüş, 80-ci illərdən etibarən isə prezident suverenliyi daha dominant olmuşdur. Həm monarxiya, həm də respublika quruluşlarına şahid olan Türkiyədə bir əsrdən çox mövcud olmuş parlament sistemi yerini prezident idarəçiliyi ilə əvəz etmiş, xalqın suverenliyin mənbəyi olması prinsipi daha da gücləndirilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Ağaoğulları M.A., Köker L. Tanrı Devletinden Kral Devlete. Ankara: İmge Kitabevi, 2004
2. Asilbay İ.H. Parlamenter Sistem ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, Türkiye Barolar Birliği jurnalı, 2013 (104), s. 258
3. Aydın H.İ. – Ayhan V. «Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması». Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, 2004
4. Bodin J. Devlet Üstüne Altı Kitap'tan Seçme Eserler, Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi. Cilt 2. Çev: Mete Tuncay. Ankara: SBF Yayınları. no: 288, 1969.
5. Erdoğan M. Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset. Ankara:Seçkin, 2012
6. Ergun F. Başkanlık sistemi, Dar gelen gömlek. İstanbul: Bilge, 1999
7. Gözler K. Devletin genel teorisi. S.101
8. Gülsoy M.T. Hükümet sistemlerini karşılaştırmak.//Yeni Türkiye Jurnalı, 2013, №51, s.257-268. S.265
9. Hakyemez Y.Ş. Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı. Ankara: Seçkin, 2004
10. İnalçık H. Osmanlı ve Modern Türkiye. İstanbul: Timaş, 2013
11. Koçak M. Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi, Devlet ve Egemenlik. Ankara:Seçkin, 2006
12. Özbudun E. Türk Anayasa Hukuku. 12-ci nəşr. Ankara: Yetkin, 2011
13. Özer A. Başkanlık hükümet sistemi ve bu sistemin Türkiye açısından uygulanabilirliği. Ankara, 1997. S. 87
14. Şahin K. «Türkiyedeki hükümet sistemi tartışmalarına siyasi kültür ve demokrasi eksenli bir yaklaşım». Sakarya İktisat jurnalı (29-71). S.50, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/319606>
15. Şıvgın H. Türkiye İçin Umut, Krizden Çıkış-Yeniden Yapılanma ve Başkanlık Sistemi. Ankara: Türk Dünyasında Demokrasiyi Geliştirme Vakfı, 1997
16. 1924 Anayasası, Teşkilatı Esasiye Kanunu, m.7/1, 7/2, 15, 19 <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (22.01.2019).
17. «Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, N:6771», <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6771.html>

Açar sözlər: suverenlik, Osmanlı, Türkiyə, idarəçilik forması, məclis hökuməti, parlament idarəçiliyi, prezident idarəçiliyi

Zuriya Garayeva

*PhD candidate, Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan*

THE CONCEPT OF SOVEREIGNTY IN TURKEY'S DIFFERENT GOVERNANCE SYSTEMS

SUMMARY

Sovereignty, in a larger sense is a concept of power that explains us who owns the source of power, in the long run. By taking sovereignty away from the monarch, the feudal lords, the Church and other structures that consider themselves above the law and handing it over to the tenants, the concepts of national sovereignty and the national state emerged. It has been scientifically proven that the Sovereignty belonged to the Emperor from the creation of the Ottoman Empire in 1299 until 1876, when a constitutional monarchy was declared. The Empire's efforts to integrate into world culture took place within the framework of constitutional alters. In the laws of 1876, 1909 and 1921, into the bargain, in the constitutions of 1924, 1961 and 1982 adopted in the Republic, the Turkish system of government carried various manifestations of sovereignty. The clause is sanctified to the analysis of the application of sovereignty in miscellaneous periods of the constitutional history of the Turkish state. It is a moral imperative and obvious from the substance, the legal documents and the system of government of the Ottoman state were first considered, from whence on the principles of the political system were set out in the documents adopted during the Republic. There is need to belabor the point it was carried out with the study of sources related to the topic under consideration, the results obtained, the analysis and synthesis of the arguments put forward, admittedly, using the method of comparative analysis.

Keywords: *Ottoman state, Turkey, Constitution, form of government, state system "Majlis", parliamentary government, presidential government*

Зурия Гараева

*Докторант Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

КОНЦЕПЦИЯ СУВЕРЕНИТЕТА В РАЗНЫХ СИСТЕМАХ УПРАВЛЕНИЯ В ТУРЦИИ

РЕЗЮМЕ

Суверенитет – это концепция власти, которая говорит нам, кто владеет источником власти. Отняв суверенитет у монарха, феодалов, церкви и у других структур, считающих себя выше закона и передав его народу возникли концепции национального суверенитета и национального государства. Суверенитет принадлежал императору со времени создания Османской империи 1299 года до 1876 года, когда была объявлена конституционная монархия. Усилия империи по интеграции в мировую культуру происходили в рамках конституционных изменений. В законах 1876, 1909 и 1921 годов, а также в конституциях 1924, 1961 и 1982 годов, принятых в республике, турецкая система управления несла в себе различные проявления суверенитета. Статья посвящена анализу применения суверенитета в разные периоды конституционной истории турецкого государства. В этом контексте сначала были рассмотрены правовые документы и система управления Османского государства, затем в документах, принятых в период республики, были изложены принципы политической системы. Этот анализ проводился с изучением источников, связанных с рассматриваемой темой, полученных при этом результатов, анализом и синтезом выдвинутых аргументов, а также с использованием метода сравнительного анализа.

Ключевые слова: *Османское государство, Турция, конституция, форма правления, государственная система «меджлис», парламентское правительство, президентское правительство*

GƏNC TƏDQİQATÇILAR YOUNG RESEARCHERS

SİYASİ İNSTİTUTLAR VƏ SİSTEMLƏR POLITICAL INSTITUTES AND SYSTEMS

UOT 321:342.4

NURAN MƏMMƏDLİ**Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı***e-mail: nuranmammedli@gmail.com*

AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNDƏ HÜQUQİ DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏRİ

Azərbaycan tarixində vətəndaş cəmiyyətinin mühüm ünsürlərinə rast gəlmək heç də çətin deyil. Bu ünsürlərin formalaşmasında dinin, dövlətin və cəmiyyətinin başlıca rolu olmuşdur. İnsanlar tarixi inkişafda dövlət təsisatlarının meydana çıxdığı mərhələdən başlayaraq ümumi, ictimai olan, hər kəsə və ya çox sayda insana aid olan məsələlər, problemlərlə məşğul olmağı vacib saymışlar. Azərbaycanda zərdüştlük, xristianlıq və müsəlmanlıq bu prosesə mühüm töhfələr vermişdir. Dinlərin təbliğ etdiyi ədalət, səbr, mərhəmət, səxavət duyğusu insanlarda ictimai əxlaqın formalaşmasına xidmət etmişdir. Ümumiyyətlə, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində təkcə Bakıda otuzdan artıq xeyriyyəçilik və maarifçilik cəmiyyətləri mövcud idi. Bu cəmiyyətlərin nizamnamələrində başlıca olaraq yetim və kimsəsizlərə, qocalara, əlsiz-ayaqsızlara əl tutmaq, uşaqların oxumasına müavinət vermək və maarifçilik ideyalarını yaymaq yer tuturdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində xeyriyyə cəmiyyətləri öz fəaliyyətləri ilə Bakı və digər böyük şəhərlərdə, qəzalarda ciddi sıçrayışlar etmişdi. Artıq xeyriyyə cəmiyyətləri maarifçilik işləri ilə nəinki mərkəzdə, həm də kənd yerlərində məşğul olurdular. Bu cəmiyyətlər 1918–1920-ci illərdə məktəbləri milli müəllimlərlə təmin etmək üçün seminariya, həmçinin, xalq üçün xəstəxana binalarının tikintisinə başlayır və nailiyyətlər əldə edirdilər. AXC-nin süqutundan sonra totalitar SSRİ-nin tərkibində faktiki

olaraq heç bir vətəndaş cəmiyyəti təsisatı yox idi, cəmiyyət, dövlət maraqları və dəyərləri differensiallaşmışdı, bazar şüurunun atributları, çoxpartiyalılıq, azad, müstəqil kütləvi informasiya vasitələri yox idi [3, s.35].

Sovet sistemi dağıldıqdan və Azərbaycan dövləti müstəqilliyini əldə etdikdən sonra modernləşmək, demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu qarşıda duran ən böyük məqsəd idi. Vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğu, demokratiyanın bərqərar olması artıq müstəqil olmuş Azərbaycanın həyata keçirdiyi başlıca prinsiplər olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev bunun haqqında deyirdi ki, «Respublikamızda hüquqi dövlət qurulması, demokratik, sivilizasiyalı cəmiyyət yaradılması, insan azadlığının, söz, vicdan azadlığının, müasir plüralizmin təmin edilməsi çoxpartiyalı sistemin bərqərar olması bizim əvvəlcədən qəbul etdiyimiz prinsiplərdir» [4, s.201].

Yeni dünyada qloballaşma prosesi, qlobal mənəvi dəyərlər demək olar ki, dünyanın hər yerində reallaşmaqdadır. Vaxtilə totalitar rejimdə yaşamış müstəqil Azərbaycanda da vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğu, ənənəvi milli-mənəvi dəyərlərlə yanaşı həm də müasir dəyərlər də həyata keçməyə başladı. Köhnə postkommunizm dövrünün elitesi ilə yanaşı yeni milli-demokratik elita, paytaxt, əyalət, təsərrüfat-iqtisadi, siyasi, bürokratik intellektual elitələr yarandı, çoxparti-

yalılıq, siyasi plüralizm azadlığı ən başlıcası isə söz, mətbuat azadlığı bərqərar oldu. Cəmiyyətin kütləvi şüurunda milli vətəndaş cəmiyyəti dəyər və ideallarının təcəssümü üstünlük təşkil etməyə başladı. Ölkəmizdə sözün əsl mənasında demokratik dəyərlərə əsaslanan hüquq sisteminin formalaşdırılması insanların hüquq və azadlıqlarını müdafiə etməyə, azad, müstəqil ədalət mühakiməsinin bərqərar olmasına yönəlmiş məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Məhkəmə-hüquq islahatlarının reallaşdırılması isə hər şeydən əvvəl yeni hüquqi dövlət quruculuğu konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasını şərtləndirmişdir. Hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlətin əsaslarını yaratmaq məqsədilə Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası hazırlanır və 1995-ci il noyabrın 12-də referendumda xalq tərəfindən qəbul edilir. Konstitusiyada xalqın dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi olması, idarəçiliyin hakimiyyət bölgüsü əsasında təşkil olunması kimi təməl prinsiplər təsbit olunur. İnsan hüquq və azadlıqlarına, habelə onların təminatlarına xüsusi yer ayrılır, onların təmin edilməsi isə dövlət siyasətinin həlledici istiqaməti, bütün dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi müəyyən edilir. Təsədüfi deyil ki, hüquqi dövlətin ayrılmaz atributu kimi insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sonradan ölkədə həyata keçiriləcək hüquqi islahatların əsas istiqamətini müəyyən edir. Vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğu həm Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş, həm də respublika müstəqillik qazandıqdan sonra əsrlərin sınağından çıxmış ümumbəşəri dəyərlərin üstünlüyünü əsas götürərək hüquqi, dünyəvi, demokratik dövlət quruculuğunda özünün inkişaf yolu ilə qətiyyətlə irəliləyir. 1995-ci ildə qəbul edilmiş yeni Konstitusiya hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti və fərdin maraqlarının ahəngdarlığı elan edildi. Dövlət və cəmiyyətin əsas məqsədi insan maraqlarını təmin etməkdən ibarət olduğu müəyyənləşdirildi. İnsan maraqlarının, hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün Ombudsman yaradıldı. Cəmiyyətin maraqlarının ifadəçisi olan xalq

hakimiyyətinin həyata keçirilməsi, siyasi, ictimai, məhkəmə mexanizmlərinin fəaliyyəti gücləndirildi.

Bu Konstitusiya dövlətçiliyimiz və həm də vətəndaş cəmiyyətimiz üçün mühüm tarixi sənəd oldu. Sərbəst birləşmək azadlığını özündə əks etdirən konstitusiyanın 58-ci maddəsi hər kəsin başqaları ilə birləşmək, hər kəsin istənilən birlik, o cümlədən siyasi partiya, həmkarlar ittifaqı və digər ictimai birlik yaratmaq və ya mövcud birliyə daxil olmaq hüququnu təsbit etməklə yanaşı bu birliklərin sərbəst fəaliyyətinə tam təminat verir. «Sonrakı dövrlərdə bu sektorla bağlı müxtəlif qanunların qəbul edilməsi, ölkədə qeyri-hökumət təşkilatları hərəkətinin daha geniş vüsət almasına imkan yaratdı. Qəbul edilən qanunlar vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı üçün vacib bir platforma, qanunvericilik bazası yaratmışdır» [6, s.47].

2000-ci ildə Qeyri-Hökumət Təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi və bu qanunla milli QHT platforması, Milli QHT Forumu (MQF) yaradıldı. Azərbaycanda milli donor təsisatının yaradılması üçün Hökumət, QHT-lər və ekspertlərin səyləri gücləndirildi, bu da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurası oldu. 2000-ci ildə Qeyri-Hökumət Təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə QHT-lər və Hökumət arasında əlaqələrdə yeni mərhələ başladı. Qanunda QHT-lərin hüquqlarının dövlət müəssisələri tərəfindən müdafiə edilməsi nəzərdə tutulur. Qanunda həmçinin dövlət müəssisələri tərəfindən QHT-lərə göstərilən maliyyə və digər yardımlar nəzərə alınır.

Vətəndaş cəmiyyətinin əsas təsisatı kimi qeyri-hökumət təşkilatları hesab olunur. Azərbaycanda da bu təşkilatların inkişafı üçün həm qanunvericilikdə, həm də dövlətin öz siyasi islahatlarında nəzərə cərpacaq işlər görülmüşdür. Ölkədə 3000-ə qədər qeydiyyatdan keçmiş QHT və xeyli sayda qeydiyyatsız qrup mövcuddur. QHT-lər, 1992-ci il Qeyri-hökumət Təşkilatları Qanunu qəbul edildiyi zaman,

QHT sektorunun inkişafında əhəmiyyətli bir təkan əldə edildi. İnsan hüquqları, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, sosial müdafiə, 2000-ci ildə daha çox mütərəqqi bir qanun ilə əvəzləndi. Belə ki, 2000-ci ildə Qeyri-Hökumət Təşkilatları, yəni QHT-lər, ictimai birliklər və fondlar, haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə QHT-lər və dövlət arasında əlaqələrdə yeni mərhələ başladı. Qanunda QHT-lərin hüquqlarının dövlət müəssisələri tərəfindən müdafiə edilməsi nəzərdə tutulur. Qanunda həmçinin dövlət müəssisələri tərəfindən QHT-lərə göstərilən maliyyə və digər yardımlar nəzərə alınır. Son dövrlərdə Azərbaycanda QHT-lərin fəaliyyətinin inkişafı üçün müxtəlif hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Bunlar arasında «Azərbaycan Respublikasında qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyi konsepsiyasının təsdiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 iyul, 2007-ci il tarixli 2 288 sayılı Fərmanı, xüsusilə 2000-ci ildə Qeyri-Hökumət Təşkilatları, yəni QHT-lər və ictimai birliklər və fondlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə QHT-lər və dövlət arasında əlaqələrdə yeni mərhələ başladı. Qanunda QHT-lərin hüquqlarının dövlət müəssisələri tərəfindən müdafiə edilməsi nəzərdə tutulur və bu münasibət dövlətin daxili siyasətində əhəmiyyətlidir. Bu Fərmanla əlaqədar Konsepsiya QHT-lər istiqamətində münasibətlərin dəyişməsi vətəndaş cəmiyyəti haqqında yeni siyasi və hüquqi şərtlərin müəyyən edilməsinin əsasını qoymuşdur. Azərbaycanın dövlət təşkilatları bir qayda olaraq konsepsiya sənədlərini hazırlayır ki, bunlar da ümumi planlaşdırma və istiqamətləndirmə sənədləridir [5, s.52].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının yaradılması haqqında 13 dekabr 2007-ci ildə Fərman imzalamışdır. Bu Fərmana əsasən, qeyri-hökumət təşkilatlarına və onlara bərabər tutulan qurumlara Dövlət Dəstəyi Şurası yaradılmış və Əsasnaməsi təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 aprel 2008-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, qeyri-hökumət təşkilatla-

rına Dövlət Dəstəyi Şurasının 3 nəfər dövlət orqanlarının və 8 nəfər qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrindən ibarət olan strukturu təsdiq edilmişdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Hökuməti əhalinin müdafiəyə daha çox ehtiyacı olan qruplarına sosial xidmətlərin göstərilməsində və yaxşı idarəçiliyin inkişaf etdirilməsində vətəndaş cəmiyyətinin rolunun fəal olmasını nəzərdə tutur [5, s.101]. QHT-lərə Dəstək Şurası keçmiş Sovet İttifaqında ən yaxşılari hesab olunan yüzlərlə QHT-yə maddi yardım göstərmişdir. QHT-lərə Dəstək Şurası həmçinin QHT-lər üçün tənzimləyici mühitin yaxşılaşdırılması üçün qanunlar hazırlayır və qanunvericilik hazırlama prosesində QHT-lərlə məşğul olur.

Hal-hazırda Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti inkişafın mürəkkəb və mübahisəli mərhələsindədir. Bu proses ölkədəki geniş sosial-iqtisadi və siyasi amillərlə sıx bağlıdır və müəyyənləşdirilir. Eyni zamanda, vətəndaş cəmiyyəti müəyyən dərəcədə muxtariyyətə sahibdir. Lakin vətəndaş cəmiyyəti cəmiyyətin özü tərəfindən hazırlanmış və təsdiqlənmiş müəyyən bir norma, dəyər və təlimat sistemi olmadan tam fəaliyyət göstərə bilməz. Eyni zamanda, vətəndaş cəmiyyəti vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, müvafiq demokratiya, siyasi və sosial sabitlik, müvafiq qanun və qaydalar və sağlam siyasi, iqtisadi və ideoloji rəqabət elementlərini təmin edə biləcək dövlət qurumlarına lazımdır [3, s.221].

Hazırkı şəraitdə cəmiyyətin demokratikləşməsində QHT-lərin rolunu inkar etmək, demokratik institutların inkişafında onların rolunu danmaq vətəndaş cəmiyyətlərinin fəaliyyətinə ədalətsiz yanaşma kimi dəyərləndirilə bilər. Çünki QHT-lər ölkədə demokratik quruluşun dəstəklənməsi və dünyəvi dövlətin qurulması, xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyinin, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi istiqamətində fəallıqlarını artırırlar. Sözsüz ki, burada qeyri-hökumət təşkilatlarının əsas vəzifələri ölkə Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş əsas hüquq və azadlıqların təminatı sahəsində ictimai nəzarəti həyata keçirməkdən ibarətdir. Demokratiyanın təməl

prinsiplərindən hesab olunan bərabərlik, azadlıq, yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, vicdan, tətil, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi, fikir və söz azadlığı, sərbəst toplaşmaq və sair kimi hüquqların həyata keçirilməsində ictimai birliklərin rolu danılmazdır. Bunu nəzərə alan qeyri-hökumət təşkilatları hər bir vətəndaşın dövlətin idarə olunmasında iştirakı, bu hüququn həyata keçirilməsinin əsas elementləri olan seçki hüququ, birləşmək və müraciət etmək kimi siyasi hüquqlarının təminatında ictimai nəzarət funksiyasını layiqincə yerinə yetirməyə cəhd göstərir. Etiraf edilməlidir ki, ölkədə vətəndaş cəmiyyətlərinin çoxşaxəli fəaliyyəti, xüsusən Azərbaycan həqiqətlərinin, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsil mahiyyətinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması istiqamətindəki gördüyü işlər Azərbaycan dövləti tərəfindən də dəstəklənir. Bununla artıq qeyri-hökumət təşkilatları üçün yeni bir mərhələyə qədəm qoymuş oldu. Bununla da vətəndaş cəmiyyətlərinin xarici donorlardan asılılığı aradan qalxmış oldu. QHT-lərə dövlət dəstəyinin digər bariz nümunəsi kimi qanunvericilik təşəbbüsündən istifadə edən Prezident İlham Əliyev tərəfindən qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin daha da genişlənməsinə təminat verən çoxsaylı qanun layihələrinin parlamentə təqdim edilməsidir [8, s.118].

Vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə əməkdaşlıq üçün Azərbaycan hökuməti son illərdə bir sıra ciddi addımlar atıb. 2013 və 2014-cü illər ərzində Milli Məclis QHT-lərin hökumət qarşısında hesabatlılığını artıran bir sıra qanunvericilik dəyişiklikləri qəbul edib. Qrant vəsaitlərinin xərclənməsi üzərində bankların nəzarəti də artırılıb. Bu dəyişikliklər QHT-lərin fəaliyyətində hesabatlılığın və şəffaflığın artırılmasına xidmət etsə də, yeni öhdəliklərin icrası adminstrativ problemlər yaradır ki, bu problemləri də həll etmək üçün bütün tərəflərin iştirakı ilə cəhdlər göstərilir. Vətəndaş cəmiyyəti idarəetmə, menecment və maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi sahələrində ixtisaslaşmış kadrlara, institusional potensialının artırılmasına, həmçinin şəffaflığın və hesabatlılığın inkişaf etdirilməsinə ehtiyac duyur [2, s.78].

Vətəndaş cəmiyyəti çoxtərəfli qruplar tərəfindən ifadə edilən qəti olmayan bir anlayış olmasına baxmayaraq, ümumən dövlətdən kənar, qeyri-hökumət kimi qəbul edilir. Bir şəkildə dövlətlə əlaqələri olan, amma iqtidarı ələ keçirmə məqsədi güdməyən vətəndaş cəmiyyəti, dövlətdən müstəqil şəkildə mövcud olan cəmiyyət olub, vətəndaşların, ailə və ya dövlət tərəfindən təmsil edilməyən ortaq maraqlarının birliyidir. Vətəndaş cəmiyyəti sadəcə demokratik dövlətdə deyil, dövlətin bütün tiplərini əhatə edən şəkildə olan müasir dövlətlə bağlı olduğu üçün, vətəndaş cəmiyyəti ilə demokratiya arasında mütləq bir paralellik əldə edilmədiyi qəbul edilir. Vətəndaş cəmiyyəti, ən ümumi mənasıyla könüllü, öz-özünü yaradan, öz ayaqları üzərində dayanan, hüquqi bir redaktəyə bağlı olan ya da bir ortaq dəyərləri məhdud, dövlətdən avtonom, mütəşəkkil ictimai həyat sahəsi olaraq təyin olunmaqdadır. Vətəndaş cəmiyyəti, dövlətlə fərd arasındakı müzakirə və birləşmələri məcburiyyət və məhdudiyyət olmadan reallaşdıran bir ara sahə kimidir.

Vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda siyasi plüralizmin, çoxpartiyalı sistemin daha da inkişafı xüsusi rol oynayır. Azərbaycanın müstəqil inkişaf tarixi siyasi plüralizmin getdikcə daha geniş təşəkkül tapması, yeni-yeni siyasi partiyaların tarix səhnəsinə qədəm qoyması və ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında daha fəal rol oynamağa səy göstərməsi ilə səciyyələnir. Bu isə Azərbaycan dövlətinin bütün siyasi partiyaların fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaratması nəticəsində mümkün olmuşdur. Demokratik quruluşun, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması prosesinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biri söz və vicdan azadlığının təmin olunmasından ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında fikir, söz və vicdan azadlığına geniş təminat verilmişdir. Demokratiyanın, siyasi plüralizmin və vətəndaş cəmiyyətinin əsas atributlarından hesab olunan söz və məlumat azadlığının başlıca daşıyıcıları kütləvi informasiya vasitələridir.

Son illər Azərbaycanda gənclər siyasətinin və müasir gənclər hərəkətinin inkişafı üçün dövlət səviyyəsində kifayət qədər işlər görülmüş, uşaq və gənclərin qeyri-hökumət təşki-

latlarının yaradılması, fəaliyyətinin təşkili, proqram və layihələrinin həyata keçirilməsi üçün şərait yaradılmış, bu sahədə hüquqi baza təkmilləşdirilmişdir.

Gənclər və İdman Nazirliyi bütün uşaq və gənclər təşkilatları ilə sıx əlaqə qurmuş, onların fəaliyyətinin məqsədəyönlü istiqamətə yönəldilməsi, proqram və layihələrin maliyyələşdirilməsi sahəsində xeyli iş görmüşdür. Hal-hazırda Azərbaycanda uşaq və gənclərlə işləyən və onları öz ətrafında birləşdirən qeyri-hökumət təşkilatlarının (QHT) sayı 120-dən artıqdır. Onların yarımından çoxu konfederativ qurum olan Gənclər Təşkilatının Milli Şurasında birləşmişdir. Milli Şura 2000-ci ildə Avropa qitəsində ən nüfuzlu beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı olan Avropa Gənclər Forumuna tamhüquqlu, 2002-ci ilin yanvarından isə BMT-nin Sosial-İqtisadi Şurasına müşahidəçi statusu ilə üzv qəbul olunmuşdur.

Ölkəmizdə müxtəlif yönümlü siyasi partiyaların, ictimai təşkilatların azad fəaliyyəti, senzuranın aradan qaldırılması, yüzlərlə mətbuat orqanının azad nəşr olunması, özəl radio və televiziya kanallarının yayımlanması siyasi plüralizmin, azad fikrin, demokratiyanın və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafının əyani təzahürüdür.

Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin dövlətdən kənar, ona paralel hüquq sistemi olması ilə bağlı mahiyyətinə mənfi təsir göstərəcək təsirlər aradan qaldırılsın. Bunu xüsusi vurğulayan akademik Ramiz Mehdiyev yazır: «Vətəndaş cəmiyyəti «dövlətsizləşmiş» təsisat olsa da, hüquqi dövlətlə sıx qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı təsirdə olan fenomendir» [6, s.105].

Ədəbiyyat:

1. Əfəndiyev M. Politologiya. B., «Elm» 2013. 491 s.
2. «Demokratiyanı öyrənmə» İctimai birliyi. «Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları: ümumi inkişafda onların rolu» Bakı 2011, 49 s.
3. Hikmət Babaoğlu. Heydər Əliyev siyasi irsinin politoloji aspektləri. Dərslik. Bakı: 2013
4. İlham Əliyevin prezidentliyinin 365 günü və vətəndaş cəmiyyəti. Sosioloji tədqiqat (sentyabr-dekabr) və milli ideologiya: problemlər və onların şərh. B., 2010.
5. Mehdiyev R. İkili standartların dünya nizamı və müasir Azərbaycan / R.Ə. Mehdiyev. -Bakı: Şərq-Qərb, 2015. -224 s.
6. Gülnur Acar Savran. Sivil Toplum ve Ötesi. Rousseau, Hegel, Marx Belge Yayınları 2013, 382 s.
7. Senem Güngör. «Üçüncü sektor: Sivil toplum kuruluşları», Bir marka iletişim dergisi, №7, 2014

8. Linda Tropp, The Oxford Handbook of Intergroup Conflict, New York, NY: Oxford University Press, 2012, s. 380
9. Thomas Carothers, «The Backlash Against Democracy Promotion», Foreign Affairs, Vol 85, No 2, April 2015, s. 68

Açar sözlər: demokratiya, vətəndaş cəmiyyəti, hüquqi dövlət, plüralizm, QHT (qeyri-hökumət təşkilatları)

Nuran Mammadli

PhD candidate, Baku State University

MUTUAL RELATIONS OF THE LEGAL STATE AND CIVIL SOCIETY IN THE SOCIETY OF AZERBAIJAN

SUMMARY

The political aspects of the formation of civil society in modern Azerbaijan and the rule of law correspond to the general trends of globalization and the development of political processes in the modern world. The formation of civil society in Azerbaijan is inseparable from regional political processes. After the independence of Azerbaijan, the main goal was to create a democratic, legal and secular process of state society. To this end, the state made a number of efforts to develop civil society institutions.

Keywords: *democracy, civil society, rule of law, pluralism, NGOs (non-governmental organisations)*

Нуран Мамедли

Докторант Бакинского Государственного Университета

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

РЕЗЮМЕ

Политические аспекты формирования гражданского общества в современном Азербайджане и верховенство закона соответствуют общим тенденциям глобализации и развития политических процессов в современном мире. Формирование гражданского общества в Азербайджане неотделимо от региональных политических процессов. После провозглашения независимости Азербайджана главной целью было создание демократического, правового и светского процесса государственного общества. Для этого государством были предприняты ряд усилий по развитию институтов гражданского общества.

Ключевые слова: *демократия, гражданское общество, правовое государство, плюрализм, НПО (неправительственные организации)*

GƏNC TƏDQİQATÇILAR YOUNG RESEARCHERS

SİYASİ İNSTİTUTLAR VƏ SİSTEMLƏR POLITICAL INSTITUTES AND SYSTEMS

UOT 327:339.9

AYGÜN MİRİYEVA**Bakı Avrasiya Universitetinin dissertantı***e-mail: a.miriyeva91@gmail.com*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ALMANİYANIN CƏNUBİ QAFQAZDA ƏN BÖYÜK ENERJİ TƏRƏFDAŞI KİMİ

1991-ci ildə müstəqilliyimiz təkrar bərpa olduqdan sonra Azərbaycan Respublikası beynəlxalq münasibətlər sistemində önəmli yeri olan dövlətlərdən birinə çevrildi və bir çox Avropa dövlətləri ilə müstəqil əməkdaşlığa başladı. Bu dövlətlərdən biri də məhz Almaniya Federativ Respublikası idi.

Təsadüfi deyildi ki, hələ İkinci dünya müharibəsi zamanı Hitlerin Qafqazın işğalı üçün tərtib etdiyi «Edelveys» planının bir hissəsi də Azərbaycana aid edilmişdi. Belə ki, bu plana görə Qafqaz beş işğal rayonuna bölünməli və bu rayonlardan biri Azərbaycan olmalı idi. «Ost» planına görə Bakı 1941-ci ilin sentyabrının sonuna qədər işğal olunmalı idi. Bakının almanlar üçün belə önəmli olmasının səbəbi təbii ki, neft ehtiyatları ilə zəngin olması idi [11, s. 226-229].

Almaniya Federativ Respublikası ölkəmizin müstəqilliyini 1992-ci il 12 yanvarda tanıyıb, ölkələr arasında diplomatik münasibətlər isə həmin ilin 20 fevralında qurulub. Almaniya Azərbaycan səfirliyi 1992-ci ilin 2 sentyabrında, Almaniyanın ölkəmizdə səfirliyi isə həmin ilin 22 sentyabrında açılıb. Ölkələr arasında diplomatik münasibətlər qurulduqdan sonra əlaqələr daim inkişaf edib [12, s.9-10].

Azərbaycan Respublikası ilə AFR arasında əlaqələrin tərkib hissələrindən birini də sosial-humanitar sahədə əməkdaşlıq təşkil edir. AFR

hökumətinin Azərbaycana ikitərəfli humanitar yardımları əsasən Xarici İşlər Nazirliyi, Federal İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Nazirliyi, GTZ və Almaniyanın bir sıra humanitar təşkilatları (Help, Diakonie, Alman Qırmızı Xaç Cəmiyyəti) vasitəsi ilə, çoxtərəfli yardımları isə Avropa İttifaqı və Dünya Ərzaq Proqramı vasitəsi ilə göstərilmişdir. 1992-ci ildən 2009-cu ilədək Aİ-nın Azərbaycana göstərdiyi yardımların 25%-i AFR-in payına düşür [2, s.111-114].

1993-cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra Bakı-Berlin münasibətlərində yeni bir mərhələ başladı. 1996-cı ildə ölkə Prezidenti Heydər Əliyev cənabları Roman Hersoqun dəvəti ilə Almaniya prezidenti, kansleri, vitse-kansleri ilə görüşüb. Eləcə də 2001-ci ilin may ayında Almaniya xarici işlər naziri Yoşka Fişer, Bundestaqın sədr müavini ilə ölkəmizə səfər edib və səfər zamanı ölkəmizin Almaniya üçün əhəmiyyəti vurğulanıb.

Həmçinin 2004-cü il 21-22 apreldə növbəti dəfə Yoşka Fişer ölkəmizə səfər edərək Prezident İlham Əliyevlə görüşüb. Növbəti səfər isə 2004-cü ilin 24-26 avqustunda reallaşdı və cənab prezident Almaniya prezidentinin dəvəti ilə Almaniya rəsmi səfər edərək prezident Horst Körel və Federal kansler Gerhard Şröderlə görüşüb. Qeyd etmək lazımdır ki, bu

görüşlərin hər birində ölkələrarası ikitərəfli münasibətlər müzakirə olunub və xüsusilə də Dağlıq Qarabağ probleminə də toxunulub [12, s.35-36].

Belə silsilə görüşlərdən biri də məhz 2007-ci il 14-16 fevralda reallaşmış və Prezident İlham Əliyev Almaniyaya səfəri zamanı kansler Angela Merkelə görüşüb. Növbəti səfər isə 2010-cu ildə reallaşmış. Cənab Prezident İlham Əliyevin Almaniyaya bu səfəri zamanı kansler Angela Merkel bildirib ki, neft-qaz ölkəsi Azərbaycan Respublikası Almaniyaya üçün ən etibarlı tərəfdaşlardan biridir, İlham Əliyev isə qeyd edib ki, ölkəmizdə alman texnologiyalarına daim tələb var və Azərbaycan hər zaman Avropanın enerji təhlükəsizliyi məsələlərində daim dəstək olmağa hazırdır. 2010-cu ildə Almaniyanın RWE AG elektrik-təbii qaz şirkəti ilə Socar arasında enerji sahəsində təməl hesab oluna biləcək bir razılaşma əldə edildi [5, s.99-100]. Deyə bilərik ki, bu müqavilə Azərbaycan-Almaniya enerji əməkdaşlığı sahəsində ilk təməl müqavilə idi. Müqaviləyə əsasən Xəzər dənizindəki Naxçıvan təbii qaz yatağında kəşf və emalla bağlı işlər alman şirkətinə həvalə edilirdi. Həmin alman şirkətinin açıqlamasında qeyd olunurdu ki, bu müqavilə Almaniyaya və Azərbaycan arasında neft-qaz sektorunda böyük əməkdaşlığa təkan verəcək. RWE AG şirkətinin prezidenti Yurgen Qrossmann Azərbaycanla olan bu əməkdaşlığın o zaman gələcək üçün nəzərdə tutulan Nabuko layihəsinin bir hissəsinə də çevrilə biləcəyinə diqqət yönəltmişdi [14, s.74].

Bəzi müəlliflərə görə Almaniyanın yalnız E.ON və RWE AG şirkətləri Cənub Qaz dəhlizi layihəsinin hissələri olan TANAP (TAP) və Nabuko layihəsində iştirak edib, lakin müəyyən səbəblərdən Nabuko layihəsi reallaşmadı. Buna görə də qeyd etdiyimiz hər iki şirkətin sonrakı fəaliyyəti müəyyən qədər qaranlıq qaldı.

2015-ci ildə Almaniyaya-Azərbaycan Forumunun İdarə heyətinin sədri Hans Şleyer və Almaniyanın Şimali Reyn Vestfalen əyalətinin iqtisadiyyat, energetika, sənaye, biznes üzrə

nazirinin müavini Günter Hortezsikin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti Azərbaycan Respublikasının Energetika nazirliyində olub və görüşə Almaniyanın bəzi nüfuzlu şirkətləri də qatılıb [6, s.89-91]. Görüşdə enerji sahəsində yeni əməkdaşlıq istiqamətləri üzrə müzakirələr aparılıb. Xüsusilə də görüşdə Trans-Adriatik boru kəməri (TAP) və Trans –Anadolu Qaz kəməri (TANAP) layihələrinin Avropanın qaza olan tələbatının ödənilməsində xeyli imkanlar yaradacağı qeyd edilmişdi. Günter Horzetski Almaniyanın alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri ilə enerji səmərəliliyi sahəsində mühüm inkişaf yolu keçdiyini xatırladaraq bu istiqamətdə ölkələrarası hər iki tərəfin mütəxəssislərindən ibarət işçi qrupunun yaradılması təklifi ilə də çıxış etmişdi [13, s.4-6].

2018-ci ilin avqustunda Almaniyanın federal kansleri Angela Merkelin Cənubi Qafqaza səfəri reallaşdı. Təsədüfi deyil ki, bu səfər Cənubi Qafqaz amilinin Avropanın enerji təhlükəsizliyində önəmli rolu olduğunu bir daha sübut edir. Avropa İttifaqının xarici siyasəti, miqrasiya və enerji təhlükəsizliyi üzrə ekspert, politoloq Dionis Çenuşaya görə, Almaniyanın Azərbaycana belə böyük marağın arxasında energetika amili dayanır. Təsədüfi deyildi ki, 2015 və 2016-cı illərdə cənab Prezident İlham Əliyev iki dəfə Almaniyada olub və diplomatik prinsiplərə görə alman kansler də Bakıya gəlməli idi. Səfərin məhz bu ərəfədə reallaşmasına gəldikdə isə qeyd edə bilərik ki, burada Şimal axını 2 layihəsi önəmli rol oynayır. Şimal axını 2 layihəsi Rusiyanın Qazprom şirkətinin Baltik dənizi ilə Almaniyaya qaz ötürülməsini nəzərdə tutur. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu layihənin hələ 2011-ci ildən reallaşdırılmağı düşünülmüşdü [24]. Bundan əvvəl isə Rusiyanın reallaşdırdığı Şimal axını-1 layihəsi Polşa ilə Almaniyaya arasında kəskin ziddiyyətlərə səbəb olmuşdu.

ABŞ Prezidenti Donald Tramp hələ 2017-ci ilin ilk rübündə Şərqi Avropa ölkələrinə Birləşmiş Ştatlardan maye qaz almağı təklif edərək bunun Rusiya qazını almaqdan daha etibarlı bir enerji mənbə olmasını demişdi və Tramp daha əmin şəkildə ABŞ maye

qazının Avropaya çatdırılması üçün nəzərdə tutulan terminalın daha tez tikilməsinə çalışdı. Həmçinin Litva Prezidenti Dalia Grybauskaite bəyan etdi ki, ABŞ-dan əldə olunacaq təbii qazın ilk hissəsi Klaypeda limanında qəbul edilməsi nəzərdə tutulurdu.

Donald Trampın bu təklifi Rusiyanın Avropa Enerji Siyasətindən kənar saxlamaq istəyindən irəli gəlir və xüsusilə də Avropa enerji təhlükəsizliyində xüsusi rol oynayan Almaniya belə məsələlərə həssaslıqla yanaşır.

Baxmayaraq ki, bəzi Avropa dövlətləri və Avropa parlamenti, eləcə də Avropa Komissiyası bu layihəyə etiraz edir, Rusiya bu layihəni 2019-cu ilin sonu və ən gec 2020-ci ilə kimi hazır etməyi planlaşdırır. Bu layihəyə əsasən Rusiya qazının 70%-i Baltik marşrutu ilə nəql olunacaq [23]. Lakin bu layihə Avropa İttifaqının əsas hədəfləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Almaniya xarici işlər naziri Ziqmar Qabriel Şimal Axını 2 layihəsini Avropanın enerji hüquqlarından kənarda aparılmasını istəsə də bu alınmayıb. Çünki bu razılaşmanı Avropa Parlamenti müəyyən etməlidir [2, s.84-85]. Ancaq bu sahədə də bəzi anlaşılmazlıqlar yaranıb. Belə ki, Almaniya kansleri Angela Merkel sözügedən layihə ilə bağlı müzakirələrdən müəyyən qədər yayınıb. Rusiyanın bu layihədə israrlı olmasının səbəbi isə Avropanın enerji tələbatının getdikcə artması ilə bağlıdır. Bəzi Avropa dövlətləri isə bu layihə vasitəsilə Avropanın Rusiyadan enerji asılılığının artmasından çəkinir. Enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı müzakirələr zamanı bəzi Avropa ölkələri Rusiyadan uzaq durmağa, bəziləri isə idxalın diversifikasiyasını üstün bilir. Diversifikasiya isə birbaşa olaraq Cənubi Qafqazdan gələn layihələri dəstəkləyir. Təsadüfi deyildi ki, Rusiya dəfələrlə Ukraynadan keçərək Avropanı qazla təmin edən qaz ixracını dayandırır və bu Avropanı soyuq qış aylarında çox çətin vəziyyətə salmışdı.

Angela Merkelin Azərbaycana sonuncu səfərinin arxasında duran səbəblərdən biri də odur ki, Almaniya, bu yolla Şimal Axını 2 layihəsinin heç də Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin edə bilməyəcəyini göstərmək

istəyir. Eyni zamanda Angela Merkel Berlində Vladimir Putinlə görüşü zamanı Şimal Axını 2 layihəsinin gələcəkdə Ukraynanın qaz tranzitindən məhrum qalması məsələsini də müzakirə etmişdir. Bu səbəbdən Avropa üçün enerji diversifikasiyası olduqca vacibdir və Azərbaycan bu sahədə ən etibarlı tərəfdaşdır. Merkelin bu səfəri region üçün çox əhəmiyyətlidir. 2018-ci ilin birinci rübündə Almaniya hakimiyyətinin açıqlamalarına görə Almaniya istifadə etdiyi qazın 39%-ni Rusiyadan alıb. Şimal axını 2 layihəsini daxil etsək Rusiya Federasiyasının Avropaya çəkdiyi qaz kəmərlərinin həcmi 110 mlrd kub metr təşkil edir. Cənub Qaz dəhlizi isə 2020-ci ildə tamamlansa 16 mlrd kub metr həcm nəzərdə tutulur ki, bunun da 10 mlrd kubmetri Avropa üçün, 6 mlrd kub metri isə Türkiyə və Gürcüstan üçün nəzərdə tutulur [8, s.211].

Bundan əlavə qazın Avropaya Türkmənistan, İran və İraqdan gətirilməsi də nəzərdə tutulur. Bildiyimiz kimi Azərbaycan İran, Qazaxıstan, Türkmənistan və Rusiya ilə Xəzər dənizinin zəngi neft və qaz yataqlarının necə bölünməsi üzrə bu yaxınlarda razılığa gəlmişdir.

Merkelin Azərbaycana rəsmi səfərinin arxasında duran əsas məqam Azərbaycan qazının Türkiyədən keçməklə Avropaya nəqlini nəzərdə tutan Cənub Qaz Dəhlizinin inkişaf etdirilməsidir desək yanılmırıq [9, s.178-179].

Merkel Cənubi Qafqaza üç günlük səfəri 2018-ci il avqustun 23-ü Gürcüstandan başlayıb, növbəti dayanacaq isə Ermənistan olub. Ermənistan enerji qaynaqları cəhətdən kasad olduğu üçün Ermənistan səfəri zamanı demək olar ki, enerji təhlükəsizliyi məsələsinə toxunulmayıb. Angela Merkel Qafqazın önəmli tranzit ölkəsi sayılan Gürcüstana səfəri zamanı Gürcüstanda təbii qaz deposu və su təminat sistemlərinin inşa edilməsi üçün 193 milyon avroluq iki müqavilə imzaladı. Bu depolara yığılacaq qaz isə təbii ki Azərbaycan istehsalı olacaq [22].

Merkelin Qafqaza səfərindən sonra yüksələn xətlə davam edən enerji əməkdaşlığımızın daha bir önəmli mərhələsi 2019-cu ilin yanvar

ayına təsadüf edir. Belə ki, enerji sahəsində Azərbaycan-Almaniya əməkdaşlığına dair Energetika nazirliyində müzakirələr aparılıb, Almaniya Federativ Respublikasının Federal İqtisadiyyat və Energetika Nazirliyində dövlət katibi Tomas Baraysın başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüş keçirilib.

Energetika naziri Pərviz Şahbazov Almaniya Federativ Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin gələcəkdə daha da inkişafının önəmliyini və bu istiqamətdə Alman-Azərbaycan Xarici Ticarət Palatası, Azərbaycan-Almaniya Ticarət və İnvestisiyalar üzrə Yüksək Səviyyəli İşçi Qrupu, eləcə də Almaniyanın Federal İqtisadiyyat və Energetika Nazirliyinin Menecer Təlimi Proqramının mühüm rolunu qeyd edib.

Enerji sahəsində Almaniya ilə çoxşaxəli əməkdaşlıq mövcuddur və bu əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün yeni imkanlar daim artmaqdadır. Azərbaycanın Almaniya ixracında əsas payı neft və neft məhsulları təşkil edir. Belə ki, ötən il SOCAR tərəfindən Almaniya istiqamətində 2 milyon 283 min ton xam neft təchiz edilib. Bundan başqa, «Uniper» şirkəti ilə neft-qaz istehsalında enerji səmərəliliyinin artırılması, Bakı və Abşeron yarımadasında qaz təchizatı şəbəkəsinin müasirləşdirilməsi, eləcə də elektroenergetika sektorunda «Siemens» və digər alman şirkətləri ilə həyata keçirilən layihələrdən danışılıb [26].

Hazırda bütün dünyanın diqqət mərkəzində olan bərpaolunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi istiqamətində görülən işlər müzakirə edilərək, «SiemensGamesa» şirkətinin nümunəsində bu sahədə Almaniya Federativ Respublikası ilə əməkdaşlığa maraq ifadə edilib [21].

İkitərəfli görüşdə təmsil olunan «Uniper», «EWE», «Vito» və digər alman şirkətləri isə enerji sahəsində əməkdaşlığın perspektivləri barədə fikirlərini bölüşüblər.

Azərbaycanda elektrik stansiyalarının diaqnostika və auditinin aparılması, generasiya güclərinin və elektrik enerjisinin ötürücü sisteminin optimallaşdırılması və bərpası proqram-

larının hazırlanmasında Almaniyanın «VPC», «Enerco» kimi şirkətləri ilə əməkdaşlıq yüksək səviyyədədir.

Almaniya ilə münasibətlər dinamik şəkildə inkişaf edir ki, bunun bir nümunəsi 2019-cu ilin iyunun 12-də Azərbaycan Respublikasının Energetika nazirliyində Almaniya Bundestaqının vitse-prezidenti Tomas Oppermanının başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşdür. Görüş zamanı Almaniya ilə Azərbaycan arasında münasibətlər, enerji əməkdaşlığı və regional məsələlər ətrafında müzakirələr aparılıb. Cənab nazir Pərviz Şahbazov Azərbaycan-Almaniya əməkdaşlığının yüksək səviyyədə olduğunu qeyd edərək əməkdaşlığın bir çox sahələr üzrə, xüsusilə də enerji sektorunda daha da inkişafı üçün mövcud imkanları diqqətə çatdırıb.

Görüşdə enerji sektorunda alman şirkətlərinin iştirakı ilə həyata keçirilən layihələrdən, eləcə də Azərbaycan qazının Avropaya nəqlini nəzərdə tutan Cənub Qaz Dəhlizinin icra vəziyyəti, enerji təhlükəsizliyi və enerji şaxələndirilməsi layihəsi kimi rolundan danışılıb.

Tomas Opperman Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyinə dair fikirlərini bölüşərək bildirib ki, enerji diversifikasiyasında Azərbaycan Avropanın mühüm tərəfdaşıdır.

Danışqlar əsnasında hər iki ölkə üzrə parlamentlərarası əməkdaşlığın ikitərəfli əlaqələrin inkişafında mühüm əhəmiyyət daşıdığı bildirilib, ölkələr arasında digər sahələrdə əməkdaşlığın genişləndirilməsinə dair fikir mübadiləsi aparılıb [27].

Avropa İttifaqı dünyanın ən böyük enerji istehlak edən bölgəsidir, lakin enerji istehsalı cəhətdən bunu söyləyə bilmərik. Bu hal normal olaraq regionu xarici təchizatçılardan asılı vəziyyətə salır. Bəzi proqnozlara görə Avropada 2050-ci ilədək enerji istehsalı və istehlakında kifayət qədər azalma olacaq. Burada əsas rol oynayan məqam bərpa oluna bilən enerji mənbələrinin müəyyən müddətdən sonra istehlakda payının artacağıdır. Bunun səbəbi isə, Avropa İttifaqının Enerji və iqlim dəyişikliyi ilə əlaqədar qəbul elədiyi 2020-ci il hədəfləri

içərisində bərpa olunan enerji mənbələrinin payının artırılması və səmərəliliyin təmin edilməsidir.

Azərbaycan Respublikası yalnız müasir dövrdə deyil, keçmiş yüzilliklərdə belə enerji qaynaqları ilə dünyanın eləcə də Avropanın diqqət mərkəzində olmuşdur. Hal-hazırda Avropanın öndə gedən dövlətlərindən olan Almaniya ilə sıx münasibətlər Azərbaycan üçün Avropa istiqamətində inteqrasiya üçün olduqca vacibdir. Enerji ehtiyatlarımızın zəngin olması isə Avropaya inteqrasiya yolunda bir açardır və bu açıqdan müvəffəqiyyətlə istifadə etməliyik. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası-AFR əlaqələrinin inkişaf

finda Almaniyaadakı Azərbaycan diasporunun Azərbaycanda yaşayan alman icması ilə birgə əməkdaşlığı böyük əhəmiyyət kəsb edir və bu əməkdaşlığın genişləndirilməsi tərəflərin xarici siyasət maraqlarına tam uyğundur. Avropa regionunun, xüsusilə də Almaniyanın getdikcə enerjiyə artan tələbatı gələcək üçün etibarlı partnyor tələb edir ki, Azərbaycan Respublikası bu istiqamətdə Almaniya üçün ən etibarlı tərəfdaş hesab oluna bilər. Getdikcə Almaniya ilə Azərbaycan Respublikası arasında istər iqtisadi, istər sosial və digər sahələri əhatə edən nazirlik və digər üst səviyyəli görüşlər bu tərəfdaşlığın möhkəmlənməyinin əsl sübutudur.

Ədəbiyyat:

1. AR Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri. Malların idxalı və ixracına dair göstəricilər. Yanvar-dekabr 2016. Bakı.
2. Baxışov S. Avropada İntegrasiyanın başlanması və inkişafı // Tarix və onun problemləri, 2008, № 4, 193-196.
3. Baxışov S. Avropada İntegrasiyanın başlanması və inkişafı // Tarix və onun problemləri, 2008, № 4, 193-196.
4. Dövlət Statistika Komitəsi Baş Hesablama Mərkəzi, 2017;
5. Əliyev İ.H. İnkişaf - məqsədimizdir: LXXXIII kitab: oktyabr 2017 - noyabr 2017, Azərənşr, 392s.
6. Əliyev İ.H. İnkişaf - məqsədimizdir: LXXXIV kitab: noyabr 2017 - yanvar 2018, Azərənşr, 392s.
7. Əliyev İ.H. İnkişaf - məqsədimizdir: LXXXV kitab: yanvar 2018 - mart 2018, Azərənşr, 392s.
8. Əliyev İ.H. İnkişaf - məqsədimizdir: LXXXVI kitab: mart 2018 - may 2018, Azərənşr, 392s.
9. Əliyev İ.H., İnkişaf - məqsədimizdir: LXXXVII kitab: may 2018 - iyun 2018, Azərənşr, 392s.
10. Hacızadə E.M. Neftqazçıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli. Bakı: Elm, 2002
11. Hacızadə E.M, Abdullayev Z.S. Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturunun modernizasiyası. Bakı: Elm, 2003, 512 s.
12. Qasımzadə R.S. Avropa İttifaqı və Azərbaycan: Yeni Qonşuluq siyasəti. Bakı: Adiloğlu, 2011, 152s.
13. Nəsirov E. Azərbaycan nefti və beynəlxalq müqavilələri. Bakı, Respublika Xatirə Kitabı Nəşriyyatı, 2015
14. Şəkərəliyev A.Q. Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivləri. Bakı: Turxan Nəşriyyatı, 2016
15. Emerson, Michael vd., A Stability Pact for the Caucasus in Theory and Practice, Centre for European Studies Working Document, No: 45, Mayıs 2000; «Executive Summary. A Stability Pact for the Caucasus,» Insight Turkey, s.199-203.
16. Howard, Glen (2013), NATO and the Caucasus: The Caspian Axis in NATO after Enlargement, New Challenges, New Mission, New Forces, Strategic Studies Institute, CID Army College.
17. Алиев И. Каспийская нефть Азербайджана. М.: Известия, 2003, 798 с.
18. Белая книга ядерной энергетики /Под общей редакцией проф. Е.О. Адамова/ М.: ГУП НИКИЭТ, 2001, с. 324.
19. Максимов В., Аношин В., Чернов И. Исследования рынков основных энергоносителей. Уфа: БГУ, 2000, 561 с.
20. Зейналова С.М. Азербайджано-Германские отношения в контексте интеграции Азербайджана в Европейское сообщество. Баку: Мутарджим, 2008, 76с.
21. <http://www.president.az>
22. <http://www.worldoil.com>.
23. <http://www.ilham-aliev.com>.
24. <http://www.energystrategy.ru>
25. <http://www.ross-balt.ru>
26. www.socar.az
27. www.bp.com - BP-Azərbaycan.

Açar sözlər: qloballaşma, enerji qaynaqları, tələbat, dünya siyasəti

Aygun Miriyeva

PhD candidate, Baku Eurasian Universit

THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AS THE LARGEST ENERGY PARTNER OF GERMANY IN THE SOUTH CAUCASUS

SUMMARY

Azerbaijan has become an important partner in the East and West in rapidly developing globalization processes in the world and its impact on the geopolitical situation in the region. Despite the fact that Azerbaijan recently gained its independence, it has become the venue for many international forums and symposia. Considering the increased needs of the European region for diversifying energy sources, the use of this factor by large energy producing countries as an instrument of influence has contributed to the fact that Azerbaijan is becoming a reliable partner for Europe, especially for Germany. The potential of import-export trade between Azerbaijan and Germany is quite large. Germany imports to Azerbaijan mainly meat and dairy products, edible oils, juices and drinks, tobacco products, household oils and lubricants, medicines, synthetic detergents, plastic pipes, tiles, rubber tires, printing products, steel, metal rods and fittings, oil and gas pipes, metal structures, liquid pumps, household appliances, computers, buses and cars, trucks, topographic, meteorological and geophysical devices. Azerbaijan exports to Germany such products as cotton seeds, canned goods, apple juice and nutshells, dried and fresh fruits, sturgeon caviar, crude oil, and light oil products. Our state, rich in energy resources, has turned the South Caucasus into an important strategic partner for Germany. The article assesses the growing attention of Germany to the region and especially to Azerbaijan, as well as frequent meetings and projects in the framework of cooperation in the field of energy.

Key words: *globalization, energy resources, demand, world politics*

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА КАК КРУПНЕЙШИЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПАРТНЕР ГЕРМАНИИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ

РЕЗЮМЕ

Азербайджан стал важным на Востоке и Западе на фоне быстро развивающихся процессов глобализации в мире и его воздействия на геополитическую ситуацию в регионе. Несмотря на то, что Азербайджан недавно приобрел свою независимость, он стал местом проведения многих международных форумов и симпозиумов. Учитывая возросшие потребности европейского региона в диверсификации источников энергоресурсов использование этого фактора крупными странами-производителями энергоресурсов в качестве инструмента влияния способствовали тому, что Азербайджан становится надежным партнером для Европы, особенно для Германии. Потенциал импортно-экспортного товарооборота между Азербайджаном и Германией достаточно большой. Германия импортирует в Азербайджан в основном мясные и молочные продукты, пищевые масла, соки и напитки, табачные изделия, бытовые масла и смазки, лекарства, синтетические моющие средства, пластиковые трубы, плитка, резиновые шины, полиграфическая продукция, сталь, металлические стержни и фитинги, нефте-газовые трубы, металлические конструкции, жидкостные насосы, бытовые приборы, вычислительные машины, автобусы и автомобили, грузовые автомобили, топографические, метеорологические и геофизические устройства. Азербайджан в Германию экспортирует такие продукты, как семена хлопчатника, консервы, яблочный сок и скорлупа орехов, сушеные и свежие фрукты, икра осетровых рыб, сырая нефть, светлые нефтепродукты. Наше государство, богатое энергоресурсами, превратило Южный Кавказ в важного стратегического партнера для Германии. В статье дается оценка растущему вниманию Германии к региону и особенно к Азербайджану, а также частым встречам и проектам в рамках сотрудничества в области энергетики.

Ключевые слова: *глобализация, энергоресурсы, спрос, мировая политика*

GƏNC TƏDQİQATÇILAR YOUNG RESEARCHERS

BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR INTERNATIONAL RELATIONS

UOT 321:330.342.151; UOT 327-027.21

FAZİL ZEYNALOV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçiliyi Akademiyasının dissertantı

e-mail: f.zeynalov12@gmail.com

SUVERENLİK KONSEPSİYASININ MEYDANA ÇIXMASI

Müasir ərazi dövlətinin əsas xüsusiyyəti olan suverenliyin konseptual əsaslarının tədqiq edilməsi və hazırlanması ilk növbədə fransız mütəfəkkiri Jan Bodənin (1529-1596) adı ilə bağlıdır. O, ilk dəfə 1576-cı ildə nəşr edilən «Respublikanın altı kitabı» əsəri ilə suverenlik konsepsiyasını müasir anlamda dərk edilən ali hakimiyyət və müstəqillik formasında təqdim etmiş və zamanla təkamül edəcək xüsusiyyətlərini müzakirələr meydanına çıxarmışdır. Onun əsəri həmin dövrdə hakim olan teoloji baxış nümayəndələrinin bəzi fikirlərini, xüsusilə hökmdarın hakimiyyətinin ilahi mənşəyini mübahisələndirmir [2, s.85], lakin sərgilədiyi fərqli yanaşma ilə dünyəvi xüsusiyyət önə çəkilir [2, s.92], teoloji «ənənə ilə açıq qırılma» suverenlik konsepsiyası vasitəsilə həyata keçirilir [4, s.284].

Bəzi tədqiqatçılar Jan Bodəni suverenliyin ilkin nəzəriyyəçisi olmasını şübhə altına almış, onun ideyalarının innovativ deyil, nisbi xüsusiyyət daşımasını qeyd etmişlər [3, s.44]. Onlar suverenliklə bağlı fikirlərin Bodəndən əvvəl meydana çıxmasını və ona qədər dövlətin bəzi suveren xüsusiyyətlərə yiyələnməsini əsas gətirmişlər. Bu iddialarda müəyyən həqiqət payı var, çünki tarixi proses artıq başlamışdı və onunla bağlı bəzi yazılar meydana çıxmışdı. Tədqiqatçı Valeri Baranjenin qeyd etdiyi kimi, Bodənin nəzəriyyəsi özündən əvvəlki mütəfəkkirlərin fikirlərini həm davam etdirir, həm də müəllifin yeni baxışlarını ifadə edir. Artıq

XIV əsrdən kral hakimiyyətinin suveren xüsusiyyətinin mahiyyət etibarı ilə tədricən oturması və kralın malik olduğu suveren hüquqların siyahısının hazırlanması onu göstərir ki, suverenlik anlayışı müəyyən «yetkin» forma almış [1, s.21] və «kralın öz krallığında imperator olması» ifadəsi də oradan yaranmışdı [1, s.19-21].

Lakin bütün bunlar Bodənin elmi ədəbiyyatda dövlətin mahiyyətinə baxışda ciddi dönüş yaratması ideyasına kölgə sala bilməz. Onun əsas xidməti ondan ibarətdir ki, o, özündən əvvəl istifadə edilən ideyalara istinad etsə də, suverenliyin müasir mənasını ifadə edən tamamilə yeni nəzəri əsaslarını təyin etmiş, onu dövlətin əsas atributuna çevirmişdir. O, əvvəlki mütəfəkkirlərdən tam fərqli və təkmil yanaşma sərgilədiyi üçün müasir suverenlik konsepsiyasının banisi, ilk nəzəriyyəçisi hesab edilir [9, s.344; 3, s.45]. Tədqiqatçı Florans Şaltiyelin fikrincə, Bodənin nəzəriyyəsinə qurulmaqda olan suveren monarxiya dövləti həm təsdiqini, həm də bu dövlətin uğur qazanmasını əsasları öz əksini tapır, eyni zamanda, suverenliyin dövlətə bağlı xüsusiyyət daşması konsepsiyasının «innovativ xüsusiyyətini və uğurunu» ifadə edir [3, s.45]. Bu konsepsiya dövlət daxilində hakimiyyətin aliliyini əsaslandırmaqla, yeni suveren dövlətlər sistemi yaratmış və müasir beynəlxalq münasibətlərin əsasını qoymuşdur.

Bodən «Respublikanın altı kitabı» əsərində (birinci kitabın X fəslə) suverenliyin mahiyyə-

tinin nədən ibarət olmasını izah etmək məqsədilə hökmdarın malik olduğu suveren hüquqları (o, «suverenlik işarələri» – «marques de souveraineté» – adlandırır) sadalayır. Onlar aşağıdakılardır:

- Hamı və hər kəs üçün qanun qəbul etmək;
- Müharibə elan etmək və sülh bağlamaq;
- Əsas vəzifə sahiblərinin təyin etmək;
- Hakimlərin qərarları üzərində son sözə sahib olmaq;
- Qüvvədə olan qanun və məhkəmə qərarlarına baxmayaraq, məhkumları əfv etmək [2, s.99-109].

«Suverenlik işarələri»nin sayının az olmasına baxmayaraq, onlar dövlətin suveren funksiyalarını ifadə edir. Qanunvericilik funksiyası digər suveren xüsusiyyətlərdən üstün mövqedə qərarlaşır. Qanunvericilik bütün suveren hüquqları (işarələri) özündə ehtiva etdiyi üçün bu səlahiyyətə malik olan hakimiyyət ali hakimiyyət hesab edilir [10, s.36]. Bununla da, Bodən hökmdara yeni xüsusiyyət vermiş, onu hökmdar-hakimlikdən qanunverici-hakimliyə yüksəltdi, ilahi nizamın qoruyucusundan ilahi nizamın yaradıcısına çevirmişdir [1, s.24]. O, suverenlikdən əvvəlki və sonrakı vəziyyəti fərqləndirərək qeyd edir ki, əgər əvvəllər nümayəndələr həyata keçirdikləri vəzifənin sahibi hesab edilirdisə, sonra onlar yalnız icraçı qismində çıxış edirlər; onlar suveren hökmdar kimi «suverenlik işarələri»nə və qanun qəbul etmək səlahiyyətinə malik deyillər, əksinə, hökmdara və onun qanunlarına tabedirlər [2, s. 75, 97-99, 103, 174].

Bodən VIII fəslinin əvvəlində yazır ki, «suverenlik Respublikanın mütləq və əbədi gücüdür» [2, s.74]. Bu cümlə onun suverenlik konsepsiyasının həm tərif, həm də mahiyyətidir. Tərifdən və əsərin məğzindən aydın olur ki, müəllifin suverenlik konsepsiyası dörd sütundan ibarətdir: respublika, əbədilik, mütləq və bölünməzlik. Konsepsiyanın mahiyyətini dərk etmək üçün bu ifadələrin hər birinə ayrı-ayrılıqda nəzər salmaq lazımdır.

Birincisi, «respublika» sözünü Bodən I fəsilə təyin etməyə çalışır. Onun anlamında «respublika bir neçə ailənin onlara xas olan

suveren hakimiyyətləri özündə əks etdirən düzgün hökumətidir» [2, s.44]. O, antik filosofların dövlətə verdiyi tərifin natamam olduğunu, ailə və suverenlik kimi amillərin nəzərə alınmadığını vurğulayır [2, s.46]. O, dövlətin həqiqi mənşəyini ailədə görür [2, s.49], lakin dövləti ailədən fərqləndirmək üçün onu «respublika» adlandırır və respublikanın ali hakimiyyətə malik olduğunu əsaslandırmaq üçün isə onu yeni bir meyarla – suverenliklə – səciyyələndirir. «Respublika» siyasi rejim deyil, suverenliklə səciyyələnən dövlətin özüdür. Tədqiqatçı Gerar Merenin fikrincə, suverenlik meyarı dövləti təyin və təşkil edən amilə çevrilir: «əgər düzgün hökumət (hüquqi nizam) və suverenliklə təyin edilən hakimiyyət mövcuddursa, dövlət və ya respublika da mövcuddur» [8, s.155]. Bir neçə məqamı qeyd etmək olar:

- Bodən suverenliyi «hər bir respublikanın əsas fundamenti» [2, s.74] adlandırmaqla dövlətin xüsusiyyətini təyin edir. Müəllif respublikanın, yəni dövlətin, təkcə monarxiya rejimindən ibarət olmadığını və digər rejimlərin də respublika olduğunu bildirir. Suverenlik bütün bu rejimlərin hamısına xas olan xüsusiyyət kimi nəzərdən keçirilir və institusional xarakter daşıyır [1, s.22-23];
- O, suverenliyi dövlətin ali hakimiyyəti kimi səciyyələndirməklə, dövlətin müstəqil mövcudluğa malik olmasını əsaslandırır [1, s.25]. Suveren dövlət itaət etməməlidir və öz taleyi haqqında sərbəst qərar verməlidir;
- Onun müstəqil dövləti orta əsrlər nizamının əsasını təşkil edən universal hakimiyyət iddiaçılarının (imperiya və kilsə) krallar və dövlətlər üzərində ali hakimiyyətə malik olması ideyasını rədd edir [2, s.81]. Leo Qros qeyd edir ki, onun nəzəriyyəsi intellektual səviyyədə imperatorun və kilsənin ali hakimiyyətinin sona yetməsinə əsaslandırırdı [5, s.31];

Nəzərə alınsa ki, hakimiyyətin lokal səviyələrdə bölüşdürüldüyü orta əsrlərdə dövlət və respublika anlayışları əhəmiyyətini itirmişdi

[3, s.36], Bodən dövlətin əhəmiyyətini özünə qaytarmışdır.

İkincisi, müəllif «əbədilik» ifadəsi ilə suveren hakimiyyətə malik dövlətin daimi xüsusiyyətini əsaslandırır. O, suverenliyi hökmdarın gücü kimi səciyyələndirmir, onu suveren gücə malik olana, yəni dövlətə aid edir və ona əbədi hakimiyyət xüsusiyyəti verir. O, suverenliyi şəxsin və ya sülalənin simasından ayırır və hakimiyyətdə kimin olmasından asılı olmayaraq, dövlətin mahiyyətinin dəyişmədiyini vurğulayır. Bu da ona gətirib çıxarır ki, hüquqi struktur kimi nəzərdən keçirilən dövlət daim mövcud olan varlığa çevrilir. Dövlət feodal çərçivədən çıxıb müasir çərçivəyə daxil olur. Fransa kralı XIV Lüdoviq etiraf edirdi ki, «mən gedirəm, amma dövlət hər zaman qalacaqdır» [1, s.25]. O yazır ki, müəyyən vaxt ərzində bir və ya bir neçə şəxsə mütləq güc verilir, bu vaxt bitdikdə isə onlar yenidən təbəəyə çevrilirlər, lakin onlar hakimiyyətdə olduğu dövrdə bu gücün qoruyucusu və gözetçisi olurlar [2, s.74]. Onun fikrincə, «suverenlik nə güclə, nə vəzifə ilə, nə də vaxtla məhdudlaşmayıb» [2, s.75]. Tədqiqatçı Valeri Baranje qeyd edir ki, davamlılıq prinsipi Bodəndən əvvəl tətbiq edilməyə başlamışdı, «kral öldü, yaşasın kral» deyimi də artıq formalaşmışdı, lakin Bodən eyni prinsipdən qaynaqlanaraq suverenliyi hökumətin, sülalənin xüsusiyyətindən ayıraraq dövlətə aid etmişdir [1, s.18-23]. O, dövləti və hökuməti fərqləndirmiş [2, s.122-123] və bu fərqi isbat edən ilk mütəfəkkir hesab edilir [8, s.156]. Suverenlik xalq və dövlətin birgə ifadəsinin təcəssümünə çevrilmişdir [1, s.18-23].

Üçüncüsü, Bodən suverenliyi mütləq anlamda nəzərdən keçirir. O yazır ki, suverenliyin müəyyən şərtlər daxilində hökmdara etibar edilməsi mütləq güc deyil; güc o zaman mütləq və suveren olur ki, onun təbii və ilahi qanunun diktəsindən başqa şərti olmasın [2, s.78]; suveren hökmdar başqalarının ömrlərinə təbə olmamalı, təbəələri üçün qanun verməli, faydasız qanunları ləğv edib digərləri ilə əvəz etməlidir [2, s.78]; o, yalnız, Allaha hesabat verir [2, s.76] və yalnız Allaha and içir [2,

s.82]; «tamamilə suveren olan o şəxsdir ki, Allahdan sonra özündən böyük heç kimi tanımır» [2, s.76]. Eyni zamanda, xalq qanunlara riayət etmək və hökmdara sədaqətli olmaq üçün and içməlidir [2, s.82]. Lakin suverenliyin ali xüsusiyyətini özündə ehtiva edən bu mütləq güc krallığın fundamental qanunları və ya təbii qanunlarla məhdudlaşdırılır, çünki hər bir hökmdar onlara riayət etməlidir [2, s.79]. O, hökmdarın hakimiyyətinin təbii və fundamental qanunlarla tənzimlənməsinə inanır. Onun əsaslandırması, əslində, dövrün kontekstində dəyərləndirilməlidir. O dövrdə ki, hökmdar təbii, fundamental qanunlara, mülkiyyət hüququna riayət etdiyi üçün mütləq monarxiya tiraniya hesab edilmirdi [1, s.18]. Tədqiqatçı Valeri Baranjenin qeyd etdiyi kimi, XVI əsrin əvvəllərində cərəyan edən siyasi və intellektual proseslər fonunda mütləqiyyətlə bağlı fərqli baxışların meydana çıxmışdır:

- Birincisi, intellektual sferada iki cərəyan – mülayim monarxiya və mütləq monarxiya – fərqli tezislər irəli sürürdülər. Mülayim monarxiya tərəfdarları monarxiyanı bütün rejimlərin ən az pisi hesab edirdilər, mütləq monarxiya tərəfdarları isə hakimiyyətin ilahi mənşəyinə istinad edərək, kralın mütləq hakimiyyətini əsaslandırırdılar;
- İkincisi, dini müharibələrin səbəb olduğu insan faciələri monarxiya rejimi və kralın səlahiyyətləri ilə bağlı müzakirələrə səbəb olmuşdur. Monarkomaklar bu istiqamətdə daha fəal idilər, onlar məhdud monarxiya ideyasını dəstəkləyirdilər;
- Üçüncüsü, bütün bu müzakirələr fonunda, bəzi siyasi fiqurlar və müəlliflər əsaslandırmağa çalışırdılar ki, siyasi hakimiyyətin məhdud çərçivəyə salınması vəziyyətin sabitləşdirilməsinə və ölkənin birliyinin təmin edilməsinə mane ola bilər. Onlar suveren hakimiyyətin gücləndirilməsini çıxış yolu kimi görürdülər. Jan Bodən onlardan biri idi [1, s.14-17].

Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, Bodənin əsaslandığı mütləq hakimiyyət siyasi müstəvidə ali güc, hüquqi müstəvidə qanunvericilik

bazasının yaradılması və tətbiqi kimi nəzərdən keçirilmiş, eyni zamanda, orta əsr feodal cəmiyyətindən müasir dövlətçilik cəmiyyətinə keçidi şərtləndirmişdir [10, s.37]. Tədqiqatçı Polin Mortiye suverenlik hüquqlarının (işarələrinin) kralın əlində cəmləşdirilməsinin suveren dövlətin meydana çıxmasına töhfə verdiyini bildirir [10, s.40]. O, eyni zamanda, əlavə edir ki, nəzəri müstəvidə suverenliyin mütləq xüsusiyyəti sonrakı dövrlərdə, o cümlədən maarifçilik dövrünün mütəfəkkirləri tərəfindən mübahisə və ya inkar edilməmişdir. Belə ki, onların inkişaf etdirdiyi xalq-milli suverenliyin əsasını təşkil edən iradə mütləq, ali və bölünməz xüsusiyyətləri özündə ehtiva edirdi [10, s.41]. Digər tərəfdən, Bodənin yazdığı əsər 1572-ci ilin 24 avqust tarixində San Bartolomey qırğını kimi tarixə düşmüş protestantların Parisdə başlayan və digər şəhərlərə yayılan amansız qırğınından 4 il sonra işıq üzü görmüşdür. Polin Mortiye xatırladır ki, onun suverenlik konsepsiyası ölkədə əmin-amanlıq yaratmağa və kilsənin təsirini azaltmağa qadir olan hakimiyyət formasını əsaslandırırdı [10, s.36]. Başqa cür desək, o, Fransa dövlətini dini mübarizələrin tapdağından xilas etmək və dövlətin hüquqlarının üstün və möhkəm əsaslara malik olduğunu sübut etməyə çalışırdı.

Dördüncüsü, Bodənin suverenliyin «bölünməz və ötürülə bilməz» [2, s.148] xüsusiyyətə malik olduğunu vurğulayır. Müəllifin bu fikri onun nəzəriyyəsinin əsas ideyasının məntiqi davamıdır və suverenliyin hissələrə parçalanmasının qeyri-mümkünlüyünü ifadə edir [1, s.18], dövlət daxilində «vahid və bölünməz hakimiyyət» yaradır [10, s.35]. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, suverenliyin bölünməzliyi qanunun [3, s.48] və hakimiyyətin [10, s.37] bölünməzliyini, eyni zamanda, dövlətin mahiyyətinə uyğun olaraq, suverenliyin daşıyıcısının vahidliyini (onun müxtəlif daşıyıcıları ola bilməz) önə çəkir. Suverenliyin bölünməzliyinin digər bir xüsusiyyəti isə hakimiyyət strukturları arasında potensial münaqişələrin qarşısını almaq və dövlətin bütövlüyünü qorumaq idi. Təsədüfi deyil ki, hökmdar icraedici və qanunverici hakimiyyətlərin inhisarına

sahiblənilir və onun qərarlarını mübahisə edən dövlət strukturları suverenlik prinsipinə xələl gətirən əks-hakimiyyətlər kimi səciyyələndirilirdi [1, s.23-24].

Tədqiqatçılar qəbul edirlər ki, Bodənin irəli sürdüyü suverenlik konsepsiyası dövlətə yeni yanaşmanın əsasını qoymuşdur: dövlət artıq müəyyən zaman kəsiyində yaranıb məhv olan və biri-birini əvəzləyən struktur kimi nəzərdən keçirilmir, o daha çox müəyyən norma və prinsiplər əsasında fəaliyyəti tənzimlənən daimi hüquqi struktura çevrilir.

Bodənlə bərabər, ingilis mütəfəkkiri Tomas Hobbs (1588-1679) siyasi fəlsəfə tarixində özünəməxsus yer tutur, çünki o, dövlətin «mənsəyini sisteməlik şəkildə fikirləşən, onu insan iradəsinə bağlayan, əsasən hüquqi və müqavilə xüsusiyyətini dəqiq göstərən ilk siyasi filosofdur» [4, s.283]. O, suverenlik məsələsinə böyük diqqət yetirmiş və bu haqda 1651-ci ildə nəşr edilmiş «Leviatan» əsərində geniş bəhs etmişdir. Onun yanaşması Jan Bodənin fikirlərinin davamı kimi dəyərləndirilir, çünki hər iki müəllif dövləti canlı varlıq kimi deyil, hüquqi struktur kimi əsaslandırmağa çalışmışdır.

Hobbsun inkişaf etdirdiyi ictimai müqavilə nəzəriyyəsi dövlətin yaranmasını insanın təbiətindən doğan zərurətdən irəli gəldiyini və könüllü əsasla malik olduğunu vurğulayır. Leviatanın XIII fəslində qeyd edilir ki, savaşa üç əsas səbəbi çəkişmə (rəqabət), inamsızlıq və məğrurluq (yəni insanlar birinci halda qazanc, ikinci halda təhlükəsizlik, üçüncü halda isə şöhrət üçün savaşırlar) aydın şəkildə ona gətirib çıxarır ki, vahid hakimiyyət olmasa, insanlar qorxu və müharibə vəziyyətində yaşayarlardı; o, bu vəziyyəti «hamının hamıya qarşı müharibəsi» kimi səciyyələndirir [6, s.108]. Müəllifin fikrincə, anarxiya və müharibələrlə səciyyələnen «təbii vəziyyət» insanın mahiyyətindən qaynaqlanır, çıxış yolu isə hamının itaət edəcəyi hökmdar və hökmdarın qəbul etdiyi qanuna hamının riayət edəcəyi ilə bağlı ümumi konsensusun olmasıdır. Yəni vahid hakimiyyət bir zərurət kimi meydana çıxır. Onun nəzəriyyəsinin əsas qayəsi bu hakimiyyətin zəruriliyini əsaslandırmaqdır və o, bunun üçün təbii

vəziyyətin potensial mövcudluğunu qabardır. Qeyd etmək lazımdır ki, təbii vəziyyət tarixi realıqdan qaynaqlanmır və müəllifin təxəyyülünün məhsuludur; o, bunun «bəlkə» mövcud olmadığını etiraf edir. Onun ictimai müqaviləsi ölkədə sülhün əldə edilməsini şərtləndirən, insanlara qanunlarla tənzimlənən vətəndaş cəmiyyətində yaşamağa imkan verən və suveren mərkəzi hakimiyyətin zəruriliyini əsaslandıran yanaşma kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar bir-biri ilə sıx bağlıdır və səbəb-nəticə əlaqəsi yaradır. Yəni suveren hakimiyyət olmasa, sülhün bərqərar olması, vətəndaş cəmiyyətinin yaranması da mümkün deyil. Müəllif qeyd edir ki, «vahid hakimiyyətin olmadığı yerdə qanun yoxdur. Qanun olmadığı yerdə heç bir ədalət yoxdur» [6, s.110].

Hobbs suverenliyin mahiyyətinin rejimdən asılı olmayaraq dəyişmədiyini, hər yerdə eyni olduğunu bildirir və onun xüsusiyyətlərini «hökmdarın institusional suveren hüquqları» adlanan XVIII fəsildə geniş şərh edir [6, s.12-20]. Onları 3 istiqamətdə qruplaşdırmaq olar:

- Birincisi, insanlar ictimai müqaviləyə sadıq qalmalıdır. Müqavilənin mahiyyətinə və fərdlər arasında razılaşdırıldığına görə, onlar hökmdarı inkar edə bilməz və tabeliyindən çıxıb bilməzlər. Eyni zamanda, ümumi iradəyə qarşı çıxmaz və ya azlıq çoxluqla razılaşmalı və hökmdarın qərarlarını qəbul etməlidir;
- İkincisi, suveren hakimiyyətə malik olan hökmdar cəzalandırıla bilməz, çünki suveren hakimiyyət sülh və əmin-amanlığa (hamının təhlükəsizliyinə) nail olmaq üçün istifadə edəcəyi vasitələri seçmək hüququna malikdir. Suverenliyin daşıyıcısı bir növ hakim rolunda çıxış edir, hansı vasitələri seçmək və məqsədə necə nail olmaq haqqında qərar verir;
- Üçüncüsü, suverenlik hökmdara verilən hüquqlarda öz ifadəsini tapır. Buraya xüsusi mülkiyyətlə bağlı qaydaların yaradılması, mühakimə etmək hüququ, digər millətlərlə müharibənin elan edilməsi və sülhün bağlanması, məmurların təyin

edilməsi, təbəələrin mükafatlandırılması və cəzalandırılması aiddir.

Bu hüquqlar suverenliyin mahiyyətini təşkil edir və müstəqil hökmdarın hakimiyyətini səciyyələndirirlər. Hobbsun yanaşmasına müəlliflərin fikri birmənalı deyil:

- XVII əsrdə Avropada iki model arasında mübarizə gedirdi: Fransada mütləqiyyət öz mövqeyini qoruyub saxlayırdı, İngiltərədə isə əksinə mütləqiyyət zəifləyirdi [7, s.12], hakimiyyətin bölgüsü prinsipi güclənirdi. Fransız tədqiqatçısı Frank Lesey etiraf edir ki, Hobbs bu qarşıdurmada mütləqiyyət cərəyanının tərəfdarı olub, məhz ona görə də, bəziləri onu «despotizmin nəzəriyyəçisi» hesab etmiş [7, s.13], digərləri isə onun ideyasına «maariflənmiş despotizm» [7, s.14] adı vermişlər. Onun mütləq suverenliyi liberalizmin iki əsas xüsusiyyətini – konstitusionalizm və hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipini - arxa plana keçirir [7, s.19-20];
- Hobbs «liberal meyilli mütləqiyyətçi» [7, s.17] də adlandırılmışdır. Bu baxışın tərəfdarları hesab edirlər ki, onun əsəri suveren hakimiyyətin mənbəyini ilahi hüquqa əsaslandıran hakim teoloji doktrinaya deyil, insanların öz aralarında bağladığı ictimai müqaviləyə, yəni onların könüllü razılığına əsaslandığını bəyan edir. Onun düşündüyü dövlət yenilənən müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq təkamül etməyə hesablanmışdır [7, s.19-20].

İctimai müqavilə suveren hakimiyyətin legitimliyinin yeni forması kimi çıxış edir. Müəllifin əsaslandırması tam hesab edilməsə də, o, siyasi hakimiyyətin legitimliyinə yeni yanaşmanın meydana çıxmasında öz dəsti xətti ilə iştirak etmişdir.

Jan Bodən və Tomas Hobbsun bəzi məsələlərə münasibətdə oxşar cəhətləri onların eyni baxışı və mövqeni bölüşməsinə göstərir. Onların hər ikisi monarxiyanın və mütləq suverenliyin tərəfdarı olmuş, suverenliyin daşıyıcısı qismində hökmdarı görmüş, onun əlində suveren hüquqları cəmləşdirmişlər. Onların yaradıcılığına və yanaşmasına yaşadıkları dövrün

özünəməxsus qeyri-sabit xüsusiyyəti fonunda formalaşan dünyagörüşünün təsiri şübhəsizdir. Ona görə də, ölkə daxilində təhlükəsiz və sabit

həyat üçün güclü, mərkəzləşdirilmiş və bütün təbəələrin qəbul etdiyi legitim hakimiyyəti əsaslandırmağa çalışıblar.

Ədəbiyyat:

1. Baranger V. La souveraineté dans l'ancienne France // La souveraineté dans tous ses états. Actes du colloque. Paris, Editions Cujas, 2011, pp. 11-31.
2. Bodin J. Les six livres de la République. Un abrégé du texte de l'édition de Paris de 1583. Paris, Librairie générale française, 1993 // http://classiques.uqac.ca/classiques/bodin_jean/six_livres_republique/bodin_six_livres_republique.pdf
3. Chaltiel F. La souveraineté de l'Etat et l'Union européenne, l'exemple français. Recherches sur la souveraineté de l'Etat membre. Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 2000, 606 p.
4. Chanteur J. La loi naturelle et la souveraineté chez Jean Bodin // Théologie et droit dans la société politique de l'Etat moderne. Actes de la table ronde de Rome (12-14 novembre 1987). Ecole française de Rome, 1991, pp. 283-294.
5. Gross L. The peace of Westphalia, 1648-1948 // The American Journal of International Law, Vol.42, №1, 1948, pp. 20-41.
6. Hobbes T. Léviathan. Traité de la matière, de la forme et du pouvoir de la république ecclésiastique et civile // http://classiques.uqac.ca/classiques/hobbes_thomas/leviathan/leviathan_partie_1/leviathan_1e_partie.pdf
7. Lessay F. Souveraineté et légitimité chez Hobbes. Paris, Presses Universitaires de France, 1988, 291 p.
8. Mairat G. Jean Bodin - les six livres de la République // Châtelet F., Duhamel O., Pisier E. Dictionnaire des œuvres politiques. Paris, Quadrige/PUF, 2001, pp. 154-158.
9. Maritain J. The concept of sovereignty // The American Political Science Review, Vol.44, №2, 1950, pp. 343-357.
10. Mortier P. Les évolutions de la souveraineté // La souveraineté dans tous ses états. Actes du colloque. Paris, Editions Cujas, 2011,

Açar sözlər: Suverenlik konsepsiyası, dövlət, respublika, monarxiya, mütləq güc, bölünməzlik, təbii vəziyyət, ictimai müqavilə

Fazil Zeynalov

*PhD candidate, Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan*

THE EMERGENCE OF THE CONCEPT OF SOVEREIGNTY

SUMMARY

In this article the author annotates the main features of the classical approach to the modern concept of sovereignty. To this end, the views of the French thinker Jean Bodin, who first developed the theoretical foundations of the concept of sovereignty, as well as the ideas of the English philosopher Thomas Hobbes, who developed this concept, were examined. The aforementioned sophists jotted down that the permanent, absolute and undivided nature of sovereignty, regardless of the form of government of a state. The existence of a Supreme political power within the country gave a new essence to the state and conditioned its constancy of character. It is noteworthy to cite that, in the Middle Ages, when the Church claimed absolute power, the recognition of the sovereign rights of kings, their final decision in his Kingdom, contributed to the formation of a new system of relations. In the modernistic world, sovereignty is the main attribute of the independence of the state.

Keywords: *concept of sovereignty, state, Republic, monarchy, absolute power, indivisibility, natural position, social contract*

Фазиль Зейналов

*Диссертант Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

ВОЗНИКНОВЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ СУВЕРЕНИТЕТА

РЕЗЮМЕ

В статье автор разъясняет основные черты классического подхода к современной концепции суверенитета. С этой целью были рассмотрены воззрения французского мыслителя Жана Бодена, который первым разработал теоретические основы концепции суверенитета, а также идеи английского философа Томаса Гоббса, развившего эту концепцию. Упомянутыми мыслителями было указано на постоянный, абсолютный и безраздельный характер суверенитета, вне зависимости от формы правления того или иного государства. Наличие высшей политической власти в пределах страны придало новую сущность государству и обусловило постоянство его характера. В условиях средневековья, когда церковь претендовала на абсолютную власть, признание суверенных прав королей, принятия им окончательного решения в своем королевстве, способствовало становлению новой системы взаимоотношений. В современном мире суверенитет является главным атрибутом независимости государства.

Ключевые слова: *концепция суверенитета, государство, республика, монархия, абсолютная сила, неделимость, естественное положение, общественный договор*

DÖVLƏT İDARƏÇİLİK AKADEMİYASINDA

DİA-nın dosenti «Kənd təsərrüfatının davamlı idarə edilməsi, innovativ yanaşma» mövzusunda mühazirə deyib

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Davamlı inkişafın planlaşdırılması və idarə edilməsi kafedrasının dosenti Elşan Əhmədov Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində (ADAU) keçirilmiş II-ci Beynəlxalq Yay Məktəbinin iştirakçılarına «Kənd təsərrüfatının davamlı idarə edilməsi, innovativ yanaşma» mövzusunda mühazirə deyib. Qeyd edək ki, 2018-ci ilin 16-28 iyul tarixlərində Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində (ADAU) keçirilmiş, 11 ölkənin ali təhsil müəssisələrindən 34 tələbənin iştirak etdiyi «Davamlı İnkişaf Hədəfləri» adlı 1-ci Beynəlxalq yay məktəbinin universitetin beynəlxalq nüfuzunun artırılması, dövlətimizin aqrar sahəyə və aqrar təhsilə qayğısının təbliğ edilməsi baxımından əhəmiyyətli

tini nəzərə alaraq, təhsil müəssisəsində 2019-cu ilin 9-18 iyul tarixlərində bakalavriat səviyyəsinin tələbələri üçün «Aqrar sahənin innovasiyalı inkişafı: dünya təcrübəsi, perspektivlər» adlı 2-ci Beynəlxalq yay məktəbi təşkil olunmuşdur.

Yay məktəbində respublikamızın ali təhsil müəssisələri ilə (17 tələbə) yanaşı, Bolqarıstan (4 tələbə), Çin Xalq Respublikası (1 tələbə), Gürcüstan (3 tələbə), İran İslam Respublikası (1 tələbə), Hindistan (1 tələbə), Qazaxıstan (2 tələbə), Qırğızıstan (2 tələbə), Özbəkistan (1 tələbə), Pakistan İslam Respublikası (1 tələbə), Polşa (1 tələbə), Rusiya Federasiyası (2 tələbə), Türkiyə (4 tələbə), Ukraynanın (2 tələbə) ali təhsil müəssisələrindən 42 tələbə iştirak edir.

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru Beynəlxalq elmi kollokviumda məruzə edib

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Tarix kafedrasının professoru Fuad Məmmədovun 21 iyun 2019 il Brüssel şəhərinin Azad Brüssel Universitetində İmadəddin Nəsiminin 650-illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi kollokviumda məruzəsi ilə çıxış edib.

«2019 ilin Azərbaycanda «Nəsimi ili» elan etmək haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin sərəncamına əsasən, Azərbaycanın Belçikadakı səfirliyinin təşəbbüsü ilə, 21 iyun 2019 il tarixində Avropa İttifaqının paytaxtı Bryussel şəhərində, Azad Brüssel Universitetində, Fransanın Şərq sivilizasiyaları və dilləri İnstitutu (İNALCO) ilə birgə, «İmadəddin Nəsimi və dünya ədəbiyyatı» mövzusunda böyük Azərbaycan mütəfəkkiri və şairi İmadəddin Nəsiminin həyat və fəaliyyətinə həsr olunmuş ilk Beynəlxalq elmi kollokvium keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Tarix

kafedrasının professoru Fuad Məmmədov «Dünya humanizmi güzgüsündə İmadəddin Nəsiminin kulturoloji portreti» mövzusunda məruzə ilə çıxış etmişdir.

Həmin Kollokviumda Azərbaycanın tanınmış mütəxəssisləri: AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutunun əməkdaşı, Nəsimişünas dosent Səadət Şixiyeva, İNALCO-nun Azərbaycan dili müəllimi, dilşünaslıq üzrə elmlər doktoru Aygün Eyyubova, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Tarix kafedrasının professoru, kulturoloq Fuad Məmmədov «Dünya humanizmi güzgüsündə İmadəddin Nəsiminin kulturoloji portreti» mövzusunda məruzə ilə çıxış edib.

Kollokviumu giriş sözü ilə Azərbaycanın Belçikadakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Fuad İsgəndərov açıb.

Dahi Azərbaycan mütəfəkkiri və humanisti İmadəddin Nəsiminin həyat fəlsəfəsi, beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insan və global

inkişaf problemləri, Azərbaycanın səmərəli sosial-mədəni siyasəti haqqında Fuad Məmmədovun məruzəsi maraqla qarşılanmışdır.

Məruzə ətrafında Azərbaycanın və Türkiyənin, dövlət strukturları, ali məktəblər, QHT və KİV mütəxəssisləri üçün, Azərbaycan Res-

publikasının Prezidenti yanında QHT-lərə dövlət dəstəyi Şurasının maliyyə köməyi ilə həyata keçirilən «Kulturologiya və davamlı inkişaf» layihəsi çərçivəsində, Nəsiminin yubileyinə həsr olunmuş «Kamilliyi aparan yol» adlı ustad-dərsi də verilmişdir.

Dövlət İdarəçilik Akademiyasında Bilik Günü təntənə ilə qeyd olunub

Sentyabrın 16-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında Bilik Günü və yeni dərs ilinin

başlanması münasibətilə tədbir keçirilib. Əvvəlcə tələbələr və onların valideynlərinin Akademiyaya ilə tanışlığı təşkil edilib. Onlara Dövlət

İdarəçilik Akademiyasının Heydər Əliyev Dövlət İdarəçilik Məktəbi barədə ətraflı məlumat verilib. Tədbir Azərbaycan Respublikasının Dövlət himninin səsləndirilməsi ilə başlayıb.

DİA-nın rektoru, akademik Urxan Ələkbərov tələbələri və müəllimləri yeni dərs ilinin başlanması və Bilik Günü münasibətilə təbrik edib, onlara uğurlar arzulayıb. O, ümummilli lider Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı ilə yaradılmış bu təhsil ocağının əldə etdiyi nailiyyətlərdən, respublikamız üçün idarəçilik sahəsində mütəxəssislər hazırlanması işində mühüm rolundan danışib. Ulu öndər Heydər Əliyevin elmə, təhsilə göstərdiyi qayğı və diqqətin Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirildiyini diqqətə çatdıran natiq akademiyanın ənənələrinə sadıq qalan tələbələrin biliyi, bacarığı ilə idarəçilik sahəsinə öz töhfələrini verəcəklərinə ümid etdiyini bildirib. Qeyd edib ki, müasir dövrdə ölkənin gücü onun təbii sərvətləri ilə yanaşı, həm də insan potensialı ilə müəyyən edilir.

Rektor 2019-2020-ci tədris ilində Dövlət İdarəçilik Akademiyasına qəbul olunanların əksəriyyətinin yüksək bal topladıqlarını diqqətə çatdırıb. Bildirib ki, onlardan 176 nəfəri Siyasi idarəetmə, 222 nəfəri isə İnzibati idarəetmə fakültəsində təhsil alacaq. Bu gənclərdən

6 nəfəri Prezident təqaüdünə layiq görülüb. Magistratura pilləsində isə 99 nəfər təhsillərini davam etdirəcək. O, yüksək nəticələr göstərmiş gənclərin Dövlət İdarəçilik Akademiyasını seçməsinə, bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyası, Nazirlər Kabineti, Milli Məclis, Naxçıvan Muxtar Respublikası, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları, müxtəlif nazirliklər, şəhər və rayon icra hakimiyyətləri və digər dövlət orqanlarında çalışan 75 rəhbər kadrın akademiya magistr təhsili almalarının olduqca əhəmiyyətli hesab edildiyini diqqətə çatdırıb.

İnzibati idarəetmə fakültəsinin dekanı, professor Xatirə Hüseynova və siyasi idarəetmə fakültəsinin dekanı, professor Elçin Əhmədov təbriklərini çatdırıb, gələcəkdə ölkəmizin uğurlar əldə etməsində DİA məzunlarının imzasının daha da çox olacağına inamlarını ifadə ediblər.

Prezident təqaüdçüləri Azər Musayev və Əmirxan Əlizadə çıxış edərək bu nüfuzlu ali məktəbə daxil olmalarından qürur duyduqlarını bildiriblər.

Validəyn Yasin Əlizadə övladının Dövlət İdarəçilik Akademiyasına qəbul olması ilə fəxr etdiyini bildirib, kollektivə yeni dərs ilində uğurlar arzulayıb.

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının komandası «Enactus-2019» dünya çempionatında yüksək nailiyyət qazanıb

Cari ilin 16–18 sentyabr tarixlərində Silikon Vadisində Enactus Global və San Jose Şəhər Administrasiyasını təşkilatçılığı ilə keçirilən 2019 Dünya Çempionatında ölkəmizi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının tələbə və müdavimlərindən ibarət komanda təmsil etmişdir.

Dünyanın innovasiya paytaxtı kimi tanınan Silikon Vadisində təşkil olunmuş dünya çempionatına 36 ölkədən (Şimali və Cənubi Amerika, Avropa Birliyi, Afrika, MDB, Asiya və Okeaniya) milli komandalar və on mindən artıq qonaq qatılmışdır.

San-Xose McEnery Konqres Mərkəzində keçirilən yarışın açılışını şəhər meri Sam Liccardo və ABŞ Dövlət Departamentinin Qlobal Əməkdaşlıq üzrə xüsusi nümayəndəsi Tomas Debas etdilər. Tədbirdə ABŞ-ın və dünyanın qabaqcıl şirkət rəhbərləri iştirak edirdi.

Tədbirin ilk günü qloballaşma üzrə beynəlxalq forum və milli mədəniyyətlər günü keçirilmişdir. «Milli mədəniyyət günü» təqdimatında tədbir iştirakçılarına ölkəmizin qədim tarixi və zəngin mədəniyyəti barədə geniş məlumat verilmişdir. Milli güşəmizin hazırlanmasına Los Anceles şəhərində yerləşən Baş Konsulluğumuz dəstək vermişdir.

Tədbirin ikinci günü püşkatma mərasimi olmuş və yarışlara start verilmişdir. Dünya çempionatında münisflər heyəti qismində layihə idarəetməsi üzrə beynəlxalq dərəcəli ekspertlər, tanınmış şirkət rəhbərləri və onların nümayəndələri cəlb olunmuşdur.

Komandamız liqa yarışlarında iki innovativ layihə təqdimatı ilə iştirak etmişdir. Münisflərin qərarına əsasən millimiz qrup liqasında qalib seçilmiş və yarım-final mərhələsinə keç-

mişdir. Yarımfinal mərhələsində Misir komandası finala çıxmış və Enactus-2019 dünya kubokunun qalibi seçilmişdir. II yerə Kanada, III yerə isə ABŞ millisi layiq görülmüşdür. Azərbaycan milli komandasına yarımfinal kuboku və medallar təqdim edilmişdir.

Qeyd edək ki, ölkəmizin müxtəlif ali təhsil müəssisələri 2006-cı ildən başlayaraq bu beynəlxalq platformada keçirilən dünya çempionatlarında indiyə qədər 14 dəfə təmsil olunmuş, lakin ilk dəfə dünya birinciliyində yarım final mərhələsinə keçən məhz Prezident yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının komanda heyəti olmuşdur.

Sonda dünya çempionatın yekunlaşması münasibəti ilə bağlanmış mərasimi təşkil olunmuş, iştirakçılar və qonaqlar üçün musiqili proqram təşkil olunmuşdur. Məlumat üçün qeyd edək ki, Enactus beynəlxalq platformasının əsas məqsədi ölkələrdə iqtisadi potensialın gücləndirilməsində gənclərin rolunu artırmaq, onların sahibkarlıq təşəbbüslərini stimullaşdırmaq, bu cür vərdişləri inkişaf etdirərək sosial biznes ideyalarını gənclər arasında təbliğ etməkdir.

Heydər Əliyev Dövlət İdarəçiliyi Məktəbinin ilk mühazirəsi dinlənilib

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında (DİA) fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Dövlət İdarəçiliyi Məktəbində 2019/2020-ci tədris ilində bakalavriat pilləsinə qəbul olunan birinci kurs tələbələri ilk mühazirələrini dinləyiblər.

İlk mühazirəni təqdim edən akademiyanın rektoru, akademik Urxan Ələkbərov Heydər Əliyev Dövlət İdarəçiliyi Məktəbi haqqında məlumat verib. O qeyd edib ki, məktəb ümummilli lider, müasir müstəqil dövlətimizin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin siyasi irsinin, azərbaycançılıq məfkurəsi və dövlətçilik fəlsəfəsinin təbliği məqsədilə yaradılıb. Rektor görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin misilsiz tarixi xidmətlərindən bəhs edib, Ulu Öndərin siyasi xəttinin Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirildiyini diqqətə çatdırıb. Bildirib ki, müstəqilliyinin bərpasından 28 il keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası uğurla inkişaf edir və tarixi baxımdan çox qısa zaman kəsiyində ölkə dövlət quruculuğunun bütün sahələrində diqqətəlayiq tərəqqiyə nail olub.

Urxan Ələkbərov qazanılan uğurların əsasında ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi və Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən dərin düşünülmüş innovativ inkişaf siyasətinin dayandığını vurğulayıb. Rektor, eyni zamanda, diqqətə çatdırıb ki, ölkədə bütün istiqamətlərdə nailiyyətlərin qazanılmasında Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın önəmli rolu var. Akade-

mik vurğulayıb ki, əslində daha az vəsaitlərlə yüksək göstəricilərə nail olunması dövlət inkişafı proseslərinin idarə edilməsində Prezident İlham Əliyev tərəfindən işlənmiş innovativ sinergetik, komplimentar və kompensasion texnologiyalar kompleksinin tətbiqinin nəticəsidir. Həmin texnologiyalar ölkənin hərtərəfli inkişafı və əhalinin rifahının yüksəlməsi üçün iqtisadi imkanlardan səmərəli istifadəni təmin edib. Bu təcrübənin Dünya İqtisadi Forumunun hesabatında xüsusi təhlil predmetinə çevrilməsi onun global əhəmiyyətinin göstəricisidir.

Mühazirədə ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafı istiqamətində aparılan uğurlu siyasətin əsas hədəfləri, eləcə də davamlı inklüziv inkişafı xarakterizə edən göstəricilər müqayisəli şəkildə tələbələrin diqqətinə çatdırılıb. Azərbaycanın bir çox istiqamətlərdə regional və global liderə çevrildiyini qeyd edən rektor ölkəmizin inkişaf göstəricilərinin bir çox beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən BMT, UNESCO, Dünya Bankı və digər nüfuzlu qurumların rəsmi sənədlərində, müstəqil ekspertlər tərəfindən hazırlanmış hesabatlarda təsdiqini tapdığını bildirib.

Respublikamızın «Böyük yeddilik» ölkələri ilə müqayisədə nəzərəçarpan inkişaf göstəricilərini diqqətə çatdıran akademik deyib ki, bu mühüm iqtisadi nailiyyətlər Ermənistanla münaqişə və torpaqlarımızın 20 faizinin işğalı fonunda qazanılıb. Ölkəmizin bu problemləri olmasaydı, qazanılacaq uğurların miqyası daha böyük ola bilərdi.

Sonda tələbələrin sualları cavablandırılıb.

MÜNDƏRİCAT

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin fəaliyyətinin qısa xronikası.....	7
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəsmi qəbulları.....	11
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin səfərləri.....	27
Pirallahı rayonuna səfər (5 iyul)	27
Pirallahı rayonuna səfər (30 avqust)	30
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqləri, çıxışları və müsahibələri	33
«Əsrin müqaviləsi»nin 25 illiyi və Neftçilər Günü münasibətilə keçirilən mərasimdə İlham Əliyevin nitqi	33

DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİ

Али Гасанов. Гейдар Алиев – историческая личность, заложившая основу нового национального возрождения и независимой государственности	37
--	-----------

REGIONLAR

Ceyhun Cəfərov. Kürdəmir Azərbaycanın uğurla inkişaf edən regionlarından biridir.....	47
--	-----------

BEYNƏLXALQ HÜQUQ; İNSAN HÜQUQLARI

Айтен Мустафазаде. Искусственный интеллект и права человека: безопасность и проблемы правового регулирования.....	55
--	-----------

FƏLSƏFƏ TARİXİ

Фуад Мамедов. Культурологический портрет Имадеддина Насими в зеркале мирового гуманизма	61
--	-----------

ÜMUMİ TARİX

Нəсəр Verdiyeva. Tarixi həqiqətlərin izi ilə... Mənbələr, dəlillər, sübutlar.....	77
--	-----------

ÜMUMİ TARİX; VƏTƏN TARİXİ

Фуад Тагиев. Шаумян: из политической биографии 1917 года	87
---	-----------

DAVAMLI İNKİŞAFIN İDARƏ EDİLMƏSİ

Yusif Huseynov. Climate Change Adaptation and Sustainability in the Caspian Sea103

MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİ; PROKURORLUQ VƏ VƏKİLLİK FƏALİYYƏTİ, HÜQUQ MÜHAFİZƏ FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİ

Анар Багиров. Аналитический обзор состояния научной исследованности права на получение правовой помощи109

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA; CƏZA-İCRA HÜQUQU

Qəhrəman Cəfərov. Dispozitivlik prinsipi kontekstində məhkəməyə xüsusi ittiham qaydasında şikayət vermək hüququ119

Qələndər İsbəndiyarov. Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin anlayışının konseptual əsasları129

GƏNC TƏDQİQATÇILAR

DAVAMLI İNKİŞAFIN İDARƏ EDİLMƏSİ

Səbuhi Mehdizadə. Azərbaycanda davamı inkişaf sahəsində dövlət siyasətinin mahiyyəti137

Ульфат Мехдиев. Роль эффективного государственного управления в развитии человеческого капитала в Азербайджанской Республике149

DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİ

Azər Əliyev, Şahbaz Bağirov. Azərbaycan Respublikasında atmosferə atılan çirkləndirici maddələrin dəyişmə dinamikası və azalma tendensiyasında SOCAR-ın rolu157

Anar Şükürov. Qurumların imicinin formalaşdırılmasında ictimaiyyətlə əlaqələrin rolu169

SİYASİ NƏZƏRİYYƏ

Fəridə Əlirzayeva. Dövlət idarəçiliyində innovativ inkişafın ideya-nəzəri əsasları177

Tural Şirin. İslamofobiyanın əsasları.....185

SİYASİ İNSTİTUTLAR VƏ SİSTEMLƏR

Tural Qasimov. Azərbaycan cəmiyyətində yeni siyasi elitanın formalaşması xüsusiyyətləri...193

Züriyə Qarayeva. Türkiyənin fərqli idarəçilik sistemlərində suverenlik anlayışı.....199

Nuran Məmmədli. Azərbaycan cəmiyyətində hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin qarşılıqlı münasibətləri.....207

Aygün Miriyeva. Azərbaycan Respublikası Almaniyanın Cənubi Qafqazda ən böyük enerji tərəfdaşı kimi.....213

BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR

Fazil Zeynalov. Suverenlik konsepsiyasının meydana çıxması221

Dövlət İdarəçilik Akademiyasında229

**«Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə» jurnalına
məqalələrin təqdim olunma qaydası**

1. Məqalə Azərbaycan, İngilis və Rus dillərində qəbul edilir.
2. Məqalənin adı, müəllif(lər)i, müəllif(lər)in elmi dərəcəsi, vəzifələri, ad və soyadları, çalışdıqları qurum və elektron poçt (e-posta) ünvanları yuxarıda sağ tərəfdə göstərilir.
3. Məqalənin həcmi 8 səhifədən az olmamalı (Microsoft Word formatında), 1,5 (bir tam onda beş) intervalla, Times New Roman 12 şriftlə yazılmalı, A4 formatında və elektron daşıyıcıda təqdim olunmalıdır.
4. Məqalədə xülasə (Azərbaycan, İngilis və Rus dillərində), açar söz (Azərbaycan, İngilis və Rus dillərində, ən çox 6 söz) qeyd olunmalıdır.
5. Məqalənin xülasəsi məqalənin məzmununa uyğun olmalı, 150-200 sözdən çox olmamalı, tədqiqatın məqsədini, əhəmiyyətini və elmi dövrüdəki yerini, istifadə edilən metodları, tətbiq dairəsini göstərməlidir.
6. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. aydın şəkildə qeyd olunmalıdır.
7. Məqalədə elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. istinadlara üstünlük verilməlidir. Məqalədə istinad olunmuş mənbələr ədəbiyyat siyahısında əlifba sırası ilə yazılmalı və nömrələnməlidir. İstinad olunmuş mənbənin ədəbiyyat siyahısındakı nömrəsi və səhifə nömrəsi mətndəki istinaddan sonra kvadrat və ya adi mötərizədə göstərilir. Məsələn (39, s.127-128), [27, s.237] və s.
8. Məqalələr orijinal olmalı və əvvəllər başqa yerli və ya beynəlxalq jurnallara, konfranslara təqdim edilməməlidir.
9. Məqalələr gizli rəyçilərin rəyindən sonra redaksiya heyətinin qərarı ilə çapa tövsiyə edilir.

**Procedure for Submitting Articles to the Journal
«Public Administration: Theory and Practice»**

1. The article is accepted in Azerbaijani, English and Russian languages.
2. The title of the article, the author (s), author's (s') academic affiliation, titles, names and surnames, workplace and electronic mail address (e-mail) addresses should be displayed above on the right side.
3. The content of the article should be no less than 8 pages (in Microsoft Word format), 1,5 space, Times New Roman 12 fonts and must be submitted electronically in A4 format.
4. The article should contain summary, (English, Russian and Azerbaijani languages), keyword (English, Russian and Azerbaijani languages, no more than six words)
5. The summary of the article must be in line with the content of the article, should not exceed 150-200 words, must indicate the purpose and importance of the research, the methods that used as well as the scope of the study.
6. At the end of the scientific article, the scientific originality and the importance of the emprisicm should be clearly stated in accordance with the character of the scientific field and article.
7. The article should contain references to scientific sources. The scientific articles, monographs and etc.that have been written for the last 5-10 years should be preferred. The sources referred in the article must be listed in an alphabetical order in the reference list. The number and page number of the referred article in the reference list should be displayed in parantheses or brackets after the reference in the text. For instance, (39, p.127-128), [27, s.237] and etc.

8. The articles should be original and should not be previously submitted to other local or international journals and conferences.
9. The articles are recommended to publication by the decision of journal's editorial board after the opinion of peer reviewers.

**Правила предоставления статей для публикации
в журнале «Государственное управление: теория и практика»**

1. Статья принимается на азербайджанском, английском и русском языках.
2. Название статьи, автор(ы), ученая степень автора(ов), занимаемая должность, имя и фамилия автора(ов), организация, где они работают, адрес электронной почты указываются в верхнем правом углу.
3. Объем статьи не должен быть менее 8 страниц (в формате Microsoft Word), с междустрочным интервалом - 1,5 (полуторный), размером шрифта – 12 пт в формате А4 и должен предоставляться на электронном носителе.
4. В статье должны быть указаны резюме (азербайджанском, английском и русском языках), ключевые слова (на азербайджанском, английском и русском языках, не более 6-ти слов).
5. Резюме статьи должно соответствовать содержанию статьи, и не превышать 150-200 слов, должны быть указаны цель, значимость и место в научном обороте исследования, используемые методы, сфера применения.
6. В конце научной статьи в соответствии с областью науки и характером статьи должны быть чётко сформулированы научная новизна работы, значимость её внедрения и др.
7. В статье должны быть ссылки на научные источники, преимущественно на научные статьи, монографии и др. за последние 5-10 лет. Источники, на которых были ссылки в статье, должны быть пронумерованы и включены в список литературы в алфавитном порядке. Номер источника и страницу, на которую была сделана ссылка, в тексте следует указать в квадратных или обычных скобках. Например, (39, s.127-128), [27, s.237] и т.д.
8. Статья должна быть оригинальной и ранее непредставленной в местные или международные журналы, конференции.
9. Статья рекомендуется к публикации по решению редколлегии после получения отзыва от тайных (неразглашаемых) рецензентов.

Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə

Elmi-nəzəri jurnal

2019, №3(67)

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fəaliyyətini
əks etdirən bölməni *siyasi elmlər doktoru, professor E.Nəsirov,*
siyasi elmlər doktoru, professor E.Əhmədov,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent B.Haqverdiyev
və müəllim *F.Şammədov*
AzərTAc-ın materialları əsasında hazırlamışlar.

İngilis dilində xülasələr *Şəbnəm Həsənova* tərəfindən redaktə edilmişdir.

Redaktoru *Günay Maqsudova*
Kompüter dizayneri *İradə Təhməzova*
Korrektoru *İradə Təhməzova*

Lisenzia: AB № 022732,
Qeydiyyat № b 532, 08.04.2003-cü il.

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı, Az-1001, Lermontov küç., 74
(Dövlət İdarəçilik Akademiyası).

E-mail: publishing@dia.org.az

Telefonlar: (012) 492-65-29; (012) 437-19-75; (012) 497-71-86

Fax: (012) 492-65-15

«Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya» müəssisəsinin
mətbəəsində çap olunmuşdur.
Sifariş ... Tiraj 1000.

Journal of Public Administration: Theory and Practice

Scientific and theoretical journal

2019, №3(67)

The section covering activities the President of the Republic of Azerbaijan is prepared on the basis of AzərTAC materials and is compiled by

E.Nasirov, Dr. of political sciences, professor;

E.Ahmadov, Dr. of political sciences, professor;

Dr. B. Hagverdiyev, Ph.D. in Psychology, assistant professor

and *F.Shammedov*, lecturer, all from Academy of Public Administration.

Summary of the articles were translated into English by *Shabnam Hasanova*.

Editor *Gunay Maqsudova*

Computer designers *Irada Tahmazova*

Correctors *Irada Tahmazova*

License: AB No. 022732

Registration No. b 532, 08.04.2003

Address of Publisher:

Baku, Az-1001, Lermontov st., 74

(Academy of Public Administration)

E-mail: publishing@dia.org.az

Phone: (012) 492-65-29; (012) 437-19-75; (012) 497-71-86

Fax: (012) 492-65-15

Printed at the printing-house of the

«Tahsil Publishing-Polygraphy»

Order Number of copies printed 1000.